Mihail Kogălniceanu

SCRIERI LITERARE

Versiune electronică de Scriptorium.ro
http://www.scriptorium.ro

Soirées dansantes (Adunări dănţuitoare)

La nouăsprezece ani ne bucurăm de joc ca de o mare desfătare, dar nu este desfătare în lume care să treacă aşa de degrabă la bărbaţi şi aşa de târziu la femei. Îmi aduc aminte câteodată, cu o oftare de părere de rău, de vremea ce a trecut aşa de iute, în care, a doua zi după un bal, mă sculam la amiazăzi, zicând: bre, bre, cât m-am *înglindisit* de bine. Şi cu o suvenire desfătăcioasă de gânduri, mă uitam la rămăşiţele strălucitei mele tualete din ziua trecută, ce era împrăştietă în mijlocul odăii: şacşârii cei roşii aruncaţi pe covor, galbenii papuci dormind pe vatră, ca o mâţă ce se încălzeşte, mănuşile aninate de coada unui ibric, cilicul cel globos rostogolit sub pat, şi taclitul, a căruia coadă, în ziua trecută, prin coborârea sa până la pământ, făcea mirarea tuturor babelor, şedea învăluit pe un scaun. Nu zic nimic de fermeneaua cea roşie care, aninată pe uşă, sămăna la cununile de pipăruşi întinse înaintea casei unui bulgar din Huşi. Atunce, niciodată nu mă desfătam pe jumătate; apropierea unui bal îmi deşerta inima de toate micile supărări ce aveam; aş fi luat la joc pe dracul înşuşi şi aş fi sărit de douăzeci de ori pentru un bal la vrun diac de visterie. Dacă dimineaţa gândirea mea necontenită la joc îmi pricinuia de la loghiotatul dascăl vreo falangă părintească pe talpa picioarelor, sara dimpotrivă, când gazda, încântată de iuţala pasurilor mele, mă făcea de alergam în dreapta şi în stânga, spre a pofti la joc toate bătrâneţile ce nu jucau, mă socoteam o persoană de mare importenţie înaintea damelor şi uitam foarte degrabă

neplăcerile de la şcoala Trisfetitelor sau a dascălului Gheorghi.

Ah! Acum mă duc la bal numai spre a juca rolul pătimitor de băgător de samă. Picioarele mi se odihnesc într-un ungher întunecat al sălii şi ca un soldat bătrân, invalid, ce-şi anină ruginita sabie la căpătâiul său, asemine îmi anin şi eu pulpele de bumbac la cerceveaua unei fereşti. Căci şi eu am lepădat cilicul pentru pălărie şi purpuriii şacşâri pentru strâmţii pantaloni. Când joc câteodată, mă mişc posomorât ca o cârtiţă ce se întoarce. Câteodată iarăşi zic o vorbă, două la femeile cele bătrâne, şi ele mă împacă câteodată şi cu cele tinere. În altele, sunt făcut dintr-un aluat destul de nemulţumitor şi puţin însuşit spre a face din mine un om căruia-i zicem că este *plăcut*.

Plăcut? Ce însemnează acest cuvânt? Un om plăcut, pentru multe femei, este acela care într-un bal joacă totdeauna şi nu se odihneşte niciodată, jucând deopotrivă cu toate, cu cele frumoase şi cu cele urâte, bun, tânăr şi de treabă, care face filantropie la mazurcă spre slujba fetelor celor bătrâne şi care crede că are vreo îndatorire către gazda ce-l pofteşte la bal.

Un om plăcut este şi acela care face curte mamelor, spre a avea dritul de a face şi fetelor, şi care are totdeauna două mâini, două picioare şi o droşcă la dispoziţia damelor care n-au nici trăsură, nici bărbat; care strânge mănuşile, apărătorile şi basmalele acestor dame, poartă şalul şi umbrela lor, le trimite lojii la teatrul francez ca să se mire de frumosul comic al lui Pélier şi de ţipetele d [emoaze]lei Jenni . Un om plăcut este şi acela care îşi prăpădeşte banii de câte ori joacă vist cu damele...

Aşa-i că-i plăcut acest elegant care spune complimente, ce amirosă la apă de mintă şi nu intră niciodată într-o adunare fără să aibă buzunarul plin de confeturi şi capul de cimilituri, calamburguri şi şarade, fiinţă premenită a fi pişcat de fetiţe şi a purta băieţii pe genunchi.

La nevoie, omul plăcut spune şi câte o istorioară. El este un dobitoc preţios pentru educaţia tinerelor demoazele şi pentru mâncarea zarzavatelor. El mănâncă multe legume şi nu bea nici cafe, nici vutcă, dar ştie foarte bine a tăie la fripturi. Omul plăcut se află mai ales între biurgheri sau târgoveţi. Am cunoscut până şi spiţeri care erau foarte plăcuţi. Sunt femei care vorbind de aceşti oameni zic: "Domnul cutare are todeauna o vorbă de râs". În ce colţ al spiţăriei oare au învăţat ei aşa frumuşele lucruri? Acasta nu ştiu. Dar glumele lor mă băteau la ureche ca clopotul de la Barnovschi într-o zi de sărbătoare. Mai pune încă şi acel râs lancaviu, ce samănă cu muzica broaştelor. Şi duhurile frumoase de societate, şi jucătorii de şarade în faptă, şi, mai ales, acei istorisitori de poveşti fantastice care totdeauna ţi se par un tăciune ce fumegă în vatră, şi, în sfârşit, îţi pică peste picioare. În vremea când un duh nebun de vârtej şi de joc se apucă de toate capetele şi picoarele femeieşti, omul plăcut, omul maşină, omul ce joacă se face o specialitate, o individualitate, o nevoie; el este neapăratul suarelelor neguţitoreşti şi dieceşti. Pentru vro câteva pahare de limonadă şi de ceai, el îşi dă cu chirie picoarele; meşteşug prea puţin câştigător, dacă nu vei pune în rândul câştigului bătăturile, reumatismurile şi durerile de piept. — Neneacă, zice duduca P. S. ... către maică-sa, trebuie să poftim pe A. M. M. la cea de pe urmă suare a mătuşii mele; n-a lipsit măcar la o contredansă. — Vere, să

ne aduci cavaleri! Un cavaler care joacă se porunceşte ca o îngheţată la Felix: el este tovarăşul neapărat al scaunelor şi al policandrului ce se împrumută din mahala. Apropo de împrumut, am cunoscut un tânăr care, fiind îndatorit de rudele sale să împrumute pentru o nuntă nişte argintării şi nişte scaune, învăţa pe de rost numărul scaunelor, cuţitelor şi furculiţelor scrise în izvod. Cavalerul numai să aibă picioare, mâini, o părere sau o măhală de trup, cu groşi posteriori, şi să fie înzestrat cu o pereche de pinteni lungi ca suliţa urieşului Goliat , este *plăcut* şi poftit la toate balurile; şi damele, care obicinuit şed pe scaun, primesc poftirea lui la un joc cu bucurie şi, spre mulţumire, îi aruncă câteodată o căutătură dulce prin nişte gene afumate de patruzeci de ani.

Cavalerul are toată voia să ieie între vals şi contredansă, din vreme în vreme, câte un posmag. Trebuie să-l vezi pe bietul băiet când îşi scoate mănuşile şi-şi întinde tremurânda mână pe tabla şi, când a luat un posmag fără să răstoarne tablalele, cum se trage înapoi în grămadă, ca un câine ce fuge cu un ciolan în gură. Iată pofta de mâncare a unui cavaler.

Cavalerii ce nu sunt oşteni, care obicinuit se aud de departe, din pricina târâitului săbiei, cavalerii civili, zic, care intră pentru întâiaşi dată în adunări, poartă neapărat o jiletcă albă, legătura de gât de atlaz neagră şi gulerul fracului căptuşit cu catife; de abia la al doile sau al treile an a intrării lui în lume, începe a se deprinde cu pălăria-clacă, cu pantaloni *collants* şi cu papuci cu cătărămi de la Miculi . Dar atunce i s-a dus blândeţa cea dintâi! Piciorul i se strică. Se osteneşte, se odihneşte, când joacă alege damele; se depărtează de bătrâneţe şi de clădării afumate şi,

jucând, stă la gânduri; îndată ce la un banc farao va lepăda pe o carte un galbăn, este prăpădit, şi jocul îi este urât.

Nu ţi-oi vorbi nimică de strălucitele baluri ce se da în vremea lui Muruz şi a lui Calimah , unde se îndesa cea mai bună societate din Iaşi.

Balurile de atunce nu sămăna nicidecum cu suarelele de astăzi. Luminaţia ce se făcea în ogradă şi în uliţele de pinpregiur înştiinţa tot târgul că era bal la cutare şi cutare boier. Astăzi, de abia spre încălzirea vizitiilor, doi-trii tăciuni ard la poartă întocmai ca focul din ograda lui Ana şi Caiafa . Aceeaşi pompă întreită era înlăuntrul palatului. Toate străluceа, toate era îndestule. Vinul şi laptele curgea, cum zice Scriptura. Gazda ce da balul nu se înjosea la cele mai mici amărunturi ale unei cotredanse; nu o vedeai alergând în dreapta şi în stânga spre a scoate la iveală un *vis-à-vis* (vizavi) la joc, care se ascundea sub perdelele unei fereşti. În mijlocul balului uşile se deschideau ca prin varga unei vrăjitoare nevăzute şi o masă desfătăcioasă, ce se înfăţoşa ochilor sub strălucitele focuri a mii şi mii de lumânări, făcea adevărate tote încântările simţualităţii răsăritene. Când astăzi ies de la o suare biurgherească de acum, cu gura plină de posmagi şi de pudinci făcute în casă de un bucătar ţigan, şi că-mi aduc aminte de acele nopţi strălucite a cărora toate lumânările s-au stins, crez că am visat sărbări din Halima

Balurile cele mari au trecut cu miile lor de lumânări şi cu desfătăcioasele mese, dar suarelele dansante trăiesc încă în toată strălucirea, pentru că suareua dansantă este numai şi numai a epocii noastre: ea se întinde de la palaturile de pe uliţa Copoului până în Armenime şi sub Curţile Arse. Boieri, dieci, negustori, toţi dau astăzi suarele

dansante. Şi pentru ce? O suare dansantă se găteşte în două ceasuri. O scripcă, o cobză, câteodată şi un nai sau o daiere; vro câteva laviţe, patru poponeţe într-o odaie mărişoară şi *suareaua* este gata. Pe urmă nişte dulceţi cu apă, nişte posmagi, apă zăhărită şi sărată, împodobită cu numele de limonadă, purtate pe tabla, din ceas în ceas. La mijlocul suarelei, zama de ciorbă numită bulion sau ceaiul cu franzelă prăjită îşi face intrarea triumfală... ş-apoi să mai vezi acolo cincizeci-şaizeci de voinici, jucând ca nişte fericiţi, asudând sânge şi apă la sunetul cobzei. Rămăşiţa şede împrejurul odăii, priveşte, critică, încuviinţează. Alţii joacă vist sau preferans, vorbind de câte corăbii au sosit la Galaţi şi cât se vinde chila de grâu şi de păpuşoi. Deci, toată această lume este un adevărat vinograd , numai că nu-i sărat, alcătuit de pălării de paie şi straie negre, de pelerinuri şi capele sau turbanuri stacoşii; scriitori pe la secţii, vechili pe la divanuri, doftori de dinţi şi de cai, spiţeri, toţi alegători la Eforie, toţi *cuconi*. Cucoanele destul de frumoase, afară de nişte figuri de ţuţuience a cărora rumeneală, pară de foc, în mijlocul unor fete tinere şi frumuşele, samănă cu o floare de mac într-un câmp de numă-uita. Bărbaţii vorbesc necontenit trebi, procesuri, dinţi scoşi şi potcoave găsite la cai morţi. De la un capăt al odăiei la celălalt auzi strigătele lor, lucru foarte interesant, te încredinţez. Ascuns sub umbra deselor *marabouts* a unei tinere de şaizeci de ani, îmbrăcată în rochie de atlaz albă, cu cordele pempe, cercetez şi privesc. Iartă-mi vro câteva portreturi.

Dintâi acea tânără persoană a căreia cap este încărcat cu un braţ de flori şi de spicuri poleite, ca zeiţa Ceres ; fată mare cu pieliţa palidă şi cu zâmbirea netocească, care la

vârsta de optsprezece ani a ieşit din pansion, unde a câştigat toate premiile clasei sale. Ea a fost micul Fenix din Târgul Cucului; ea deţifră destul de bine muzica, zugrăveşte înfricoşat trupuri goale; cu toate aceste, talentul său cel mai frumos este că are douăzeci mii galbeni zestre. La ochii mă-sei, acea femeie groasă, rumănă, cu părul bălai, cu rochie de catife alb-albastră şi care samănă că mulţumeşte cu atâta graţie acelor ce-i poftesc fata, Celestina este o minune. Dacă mama şi fata intră într-un salon, Celestina intră totdeauna dintâi; la Socola sau la Copou trebuie ca Celestina, gătită ca păpuşa de la fereastra lui Miculi, să se aşeze totdeauna în mijlocul aleilor şi să-şi arate dosul pentru ca s-o vadă mai bine trecătorii; la teatru, ea se pune tetdeauna în faţa lojii. Dacă cineva o roagă să cânte o romanţă, maică-sa îşi ia basmaua şi face sămn să tacă toţi; ea strigă cât poate: "Îi s-o auziţi cum cântă, că un înger!" Celestina se pune la piano; atunce, biata femeie, nemaiputându-se stăpâni, se scoală de pe scaun şi şede în picioare dinapoia scaunului fetei sale, bate tactul, o întovărăşeşte cu jumătate de glas; apoi ochii i se umezesc de lacrimi; are nevoie să plângă, plânge. Dacă cineva bate din palme sau zice brava, bravissima, ea-şi aruncă braţele împrejurul gâtului Celestinei; biata neneacă crapă mai-mai de bucurie şi de... grăsime. Mâine vei vedea-o că se duce să facă vizite spre a avea plăcerea de a povesti în toate casele izbândele fetei sale.

Cealaltă, îmbrăcată cu rochie pempe, care joacă sau mai bine care sare cu atâta plăcere, ai căreia groşi obraji sunt aşa de rumeni, care râde necontenit, care purcede înaintea tactului şi-şi împinge cavalerul când stă pe gânduri, este una dintr-acele căria-i zicem că este o fată

bună. Ea se îndoapă cu posmagi şi cu zaharicale, cu primejdie de a-şi strica stomacul; vorbeşte cu gura plină şi-şi varsă şampanie pe rochie; povesteşte cavalerilor săi festile şi şiriclicurile ce a făcut la pansion; bufneşte de râs când le vorbeşte şi-i strânge de mână când joacă. Întreab-o dacă-i place jocul şi ţi-a răspunde că *se înglendiseşte frumuşel*, franţuzeşte: *je m'amuse joliment*; jumătate tip de grizetă, boboc român de trandafir din mahalaua Muntenimii. În faţa ei, şi spre a face contrast negreşit, pentru că în toate trebuie contrasturi, miară-te de muza biurgherească din Păscărie, împinsă încoace şi încolo, cu o rochie largă, albastră, presurată cu stele de argint, cu capul ridicat, trupul înapoiet, aruncând căutături dulci, suspinând şi vorbindu-şi singură, având totdeauna chipul ca când s-ar trezi din vis, răspunzând stropşit la toate întrebările ce faci, vorbind buziş despre zugrăveală şi despre poezie, citând pe Lamartine şi pe Eliad , pe Victor Hugo şi pe Negruzzi, pe doamna Tastu şi pe doamna Samboteanca , şi neuitând mai ales să-ţi spuie că a fost la cea întâi reprezentaţie a pieselor *Le fort l'evęque şi Un de plus* şi că la cel de pe urmă examen de la pansionul S. a descoperit o greşală în cuvântul dăscălaşului nemţesc. Ea este totdeauna rău încălţată şi degetele-i sunt pline de cerneală. Soră-sa Indiana este un volcan ce fumegă pe gunoiul râpei *Privighiţoaiei*; tânără artistă de cea mai mare nădejde, ce se găteşte la cap *à la Ninon* , cu o feronieră pe frunte; când se îmbracă ca o jucătoare pe frânghie, când se învăleşte într-o tunică ateniană; când cântă, îşi întoarce glasul în rulade, se pune ca doamna Malibran şi vorbeşte totdeauna cu un accent italian ce samănă limbii vorbite în şatrele de pe şesul Bahluiului. Vezi încă şi acea mare palidă, ce se

uită la cavalerii cei frumuşei cu ochi murinzi; ea şede în toate zilele trei ceasuri în feredeu, mistuieşte dimineaţa câte un roman şi sara se îmbată de amor la melodramele teatrului francez. Dă-mi voie să nu-ţi vorbesc de demuazela de cincisprezece ani, demuazelă clasică a balului, silită să joace cu toţi ţâncii şi pişcarii ce se află la suare şi care-ţi răspunde cu graţie la toate întrebările ce-i faci cuvintele franţuzeşti ce a învăţat la pansion:

— Oui, monsieur. — Non, monsieur. — Monsieur, vous ętes bien bon. — Monsieur, je ne sais pas ... Vorbire tare înfelurită şi cu totul plăcută.

Nu ţi-oi vorbi nici de cochetele cele mici de şapte ani, pe care nenecele lor le îmbracă cu rochii scobite la gât şi le duc în suarele cu condiţie că n-or dormi pe scaun, c-or fi cuminte, că n-or cere zaharicale.

Nici de mii alte specialităţi femeieşti, ce se găsesc mai în toate suarelele dansante.

Spre pildă:

Femeile măritate care iubesc a şugui cu holteii.

Acele care la vârstă de patruzeci şi cinci de ani poartă-n sân un cap de cuc, ca să rămâie totdeauna tinere şi drăgălaşe.

Acele care-şi întreabă necontenit cavalerii.

Acele care zic: soţul meu este la Eforie.

Acele a cărora bărbat este căpitan de târg sau vătav de şalgăi.

Acele care amirosă a livant şi poartă gulere cu falduri, când au un gât slab şi lung ca al cucoarelor.

Sau scurteicele cu ochi boldiţi ca ai racului, numai în

proporţia ochilor de bou expresia omerică.

Sau ghemurile de grăsime, încărcate de diamanturi, care sar sub policandru ca un balon, asudă de la cap la picioare şi zic necontenit: "Este de mirat! nu-s ostenită nicidecum; aş juca toată noaptea fără să mă ostenesc."

Şi femeile sulemenite care joacă, peste patruzeci de ani. Şi fetele de treizeci de ani, care nu mai joacă... decât ca să facă plăcere altora.

Mai ales, să te ferească sfântul înger de gazdele care vin de te apucă pân' şi din odaia cărţilor.

— Ei bine! Ce! Nu joci? Faci tare rău. Sau încă:□— Domnule Plete-lungi, trebuie un vizavi. Ai bunătate de pofteşte pe cucoana cea cu rochie roşie şi cu turban alb, care n-a jucat încă nicidecum în astă-sară. Of! Of! Să te ferească Dumnezeu de damele cu rochii roşii, cărora trebuie să le faci pomană o contredansă. "De foc, de sabie, de rochii roşii, de războiul între noi, de turbane albe, de ciumă, de Ali Tebeli paşă de Ianina". Ziceam încet aceste cucernice cuvinte, când, cu colţul ochiului, zării pe gazda casei ce venea spre mine. Făcui ca corăbierii când văd că se ridică o furtună, mă trăsei spre liman, coborâi velele şi mă pusei în siguranţie în ietac, unde erau aşezate mesele de joc. Un foc bun ardea în sobă şi în odaie era un aer mai curat decât în sala danţului. Mă uitam la patru portreturi urâte şi rele, puse în cadruri frumoase; lucru ce mă făcu să gândesc la femeile cele bătrâne, care se culcă în crivaturi negre şi se acoper cu o catife neagră, pentru ca cu atâta mai mult să se vadă albeaţa obrazului. În vreme ce făceam asămine fiziologice gândiri: "La banc, la banc!" strigă unul din giucători. "Binecuvântat fie numele Domnului", zisei, apropiindu-mă de masă; aruncai un iermelic. — Cât pui pe

carte?□— Iermelicul întreg.□— Nu se primeşte mai mult de cincizeci parale pe carte! Atunce mă uitai şi văzui că tot bancul era de o rubie tăietă şi de un sorocovăţ şi jumătate borteliţi şi că toţi jucătorii *pontarisea* cu câte un puişor. În viaţa mea nu m-am aflat în faţa unei figuri de bancher aşa de nemulţumitoare. El ţinea cărţile ca un armăşel sabia înaintea porţii temniţei. — O, ce joc înfricoşat! strigă un gros şi gogoman vechil care se îngrăşase pe la divanuri cu punga mai-marilor gogomani ce-l însărcinau cu pricinile lor. Adu-ţi aminte că era în banc o rubie şi un sorocovăţ şi jumătate. Momiţa mea de bancher, care avea, cum se vedea, darul prevederii, câştiga necontenit. Iermelicul se duse, şi altul, şi altul. De la bătrâni nu-şi aducea aminte cineva să fi văzut în casa acea atâţia bani pe masă — şi în buzunare.

— Gazda mi-a spus acum că ar dori să nu se joace atâţia bani în casa ei, îmi zise la ureche un prieten al casei cu ochelari albaştri, care, cum se vedea, era unit cu bancherul...

— Ei bine, îi răspund, ş-apoi?□— Apoi, îmi zice, ceva mirându-se, fă ce-ţi place; de acum nu-mi pasă. Mi-am împlinit însărcinarea.

— Dacă gazda socoteşte că jucăm prea scump, zice momiţa de bancher, puindu-şi în buzunar iermelicii mei, *basta*, nu vreau să zică că-s jucăuş sau şuler!

— Nici eu, zice altul.□— A! Iată galopul, strigă un al treile, şi rămăsei singur la masă, în primejdie că, după ce am prăpădit, apoi să fiu silit de slugi să plătesc şi cărţile.

Norocire că cei cu galopul intrară în ietac. Toate fetele săreau pline de bucurie. Şirul trecu repede dinaintea mea şi intră într-o tindă strâmtă şi întunecoasă ce ducea la...

bucătărie.

— Dumnezeule! strigă stăpâna casei, sărind de pe scaun, mi-au stricat ceştile.

În adevăr, auzisem un mare huiet. Ana, grasa bucătăriţă, venea în linişte prin tindă cu o tabla plină de ceşti cu ceai, şi dănţuitorii o împinseră aşa de frumos, încât, fără voia ei, făcu un pas franţuzesc vestit, numit *rond de jambe vertical* , aşa de răpide, încât tablaua şi ceştile zburară în bucăţi.

— Nu-i nimică, nu-i nimică, rezicea un sfert de ceas pe urmă gazda, care ieşea roşie ca sfecla din tindă.

— Cu toate aceste, Ana a avut un *galop* frumuşel, îmi zice un vecin încântat să facă un calamburg, şi nu m-aş mira dacă mâine biata fată n-a fi silită să plătească ceştile.

— Dacă-i aşa, am gând să fac o subscripţie în folosul ei. Cum îmi căutam şapca, bancherul ce-mi luase paralele s-a apropiet de mine.

— Cum, te duci, domnule?□— Mă culc totdeauna devreme. — Ai, fii-mi vizavi pentru viitoarea...□— Cu neputinţă, sunt ostenit.□— Dar n-ai jucat.□— Pardon... la începutul suarelei.□— Aşa este... două contredanse, cu fata doamnei A... şi cu demoazela Celestina... — Eşti prea bun, domnule, că mi-ai numărat contredansele.□— O, nu le-am numărat eu, *mon cher*, dar sărdăreasa A..., gazda însăşi, care-mi zice dineoară: "Ce! căpitanul nu joacă, oare-i bolnav? A jucat numai două contredanse"... *à propos*, trebuie să câştigi la banc? — În adevăr, eşti curioz să-mi faci o asăminea întrebare, după ce mi-ai luat toţi banii. — Cum, ai prăpădit? Îmi pare foarte rău, *parole d'honneur* ... Ei bine, *mon cher*, crezi poate că câştig mult... am pierdut patruzeci de parale, în adevăr. Sunt totdeauna nenorocit la

cărţi. — Domnule, am cinste să-ţi poftesc noapte bună. Fui silit să rămân încă jumătate de ceas, ca să-mi aflu mantaua, ce o găsii, în sfârşit, adormită ca o momâie în mijlocul unei mari piramide de blane şi de salopuri. Într-un colţ al tindei, mă făcui că nu vedeam pe un *fashionable de mauvais ton* — unul dintr-acei păpuşeri ce-i întâlneşti pe uliţă şi prin cafenele, cu plete lungi până la coate, cu barbă de ţap, cu doi coţi de postav roşu legaţi la gât, cu jiletcă galbănă *à la republicaine*

cu o manta liliachie, scurtă până la genunchi —, mă făcui, zic, că nu-l vedeam cum îşi punea colţuni de bumbac albastru peste colţunii de mătase. Jos, slugile dormeau. Fui silit să-mi deschid singur poarta. La uşă nu era nici o droşcă. Uliţa era deşartă şi tăcută. Fânarele aruncau o lumină palidă şi slabă. Iaşii sămănau ca o biserică mare, vazută la lumina crepusculului. Ajunsei acasă pe jos şi dormii bine.□— Vii tare târziu, zisei a doua zi femeii care-mi făcea în toate zilele patul.

— Apoi, cuconaşule, mă rog să mă ierţi. Vezi c-am făcut astănoapte câşlegile, şi asta se-ntâmplă numai o dată în an.

— Te-ai veselit bine?□— Ca o împărătească. Slugile boierului Curcă au avut voie să deie o horă şi am fost poftită şi eu. Era într-o odaie mare în beci, unde am jucat toată noaptea. Era o mare adunare şi tare frumos. Bărbieri, cojocari, croitori, bacali, tot oameni de treabă şi cu stare. Boierul Curcă a dăruit pentru masă şaizeci lei, şi, pentru ce-a mai trebuit, au plătit slugile. Am jucat până dimineaţă, când s-au stins lumânările, şi de aceea te rog să-mi dai iertare dac-am venit aşa de târziu.

— Nu-i nimică, jupâneasă; şi eu am petrecut noaptea la

un bal.□— A! Dumneavoastră sunteţi boieri; a trebuit să fie tare frumos. "Hm! zisei în mine, pişcându-mi buzele, dacă vrodată voi scrie istoria sărdăresei A... nu voi da-o s-o citească jupâneasa din casă".

Nou chip de a face curte

O siecle! était-ce donc la l'oeuvre Que ton bras s'était imposé?... Ta hache entame et secoue Le monument des vieilles moeurs

EDOUARD TURQUETY

Nou? Da ce-i astăzi nou sub soare? Nu sunt toate trecute? Nu sunt toate vechi? Nu-i cinstea veche, încât n-o mai găseşti pe pământ? Nu-i patriotismul vechi, încât de-abia îi mai afli numele în gura procleţilor? Nu sunt, în sfârşit, vechi, paragine de vechi, toate virtuţile şi toate viţiurile, pân' şi moda? Ş-apoi mai ai încă pretenţie să ne arăţi ceva nou, şi încă ce? Un nou chip de a face curte! Asta este, zău, o mare obrăznicie din partea-ţi, când ştii că, în veacul ist de aur, noi am învechit toate chipurile de a face şi de a răsface curte.

Ei bine! cu toate aceste, chipul meu este nou, pentru că este nevinovat; şi că, pentru oamenii civilizaţi ca dumneavoastră, numai nevinovăţia a mai rămas încă un lucru nou, nevăzut, neauzit. Câteodată ţi se întâmplă poate să te duci la ţară; asta n-o faci ca să te miri de frumuseţile naturii, ca să priveşti măreţul răsărit al soarelui peste înaltele vârfuri ale Carpaţilor, ca să răsufli curatul aer de pe şesurile Moldovei şi a Siretului, ca să auzi desfătăcioasa cântare a filomelei, ca să zici, în sfârşit, cu Văcărescu.

La Carpaţi mi-am dus jalea, Lor am vrut s-o hărăzesc;

Răsunetul, frunza, valea, Apele mi-o înmulţesc. Nu! Dumneata nu eşti aşa de nebun să te miri de nişte asemene săcături. Ce este natura, ce este poezia pentru dumneata? Ocupaţiile dumitale la ţară sunt mai serioase, sau mai *vajnice*, cum ai învăţat a zice în dieceasca dumitale limbă. Te duci la ţară să-ţi vinzi stogurile de fân, să-ţi vinzi grâul din gropi, păpuşoii sau porumbul din coşere, cirezile de boi, turmele de oi, rachiul din velniţa cu maşină de aburi — în locul căreia ai fi făcut mai bine o şcoală; aceste toate le vinzi ca să strângi bani, cât vei putea mai mulţi de la jidovi, odată plaga Egipetului şi acum a Moldaviei; şi pe urmă, cu vro câteva sute de galbeni în buzunar, întorcându-te în Iaşi, să ai cu ce face intrigi, cu ce da ruşfeturi, cu ce lua o lojie de rândul întâi la teatrul francez, cu ce cumpăra, pentru cucoana dumitale, *zariflicuri* de la Miculi, cu ce tăie stos la domnul Cutare şi Cutare, cu ce... cu ce...! Ei bine, în mijlocul unor asemene patriotice ocupaţii, întâmplatuţi-s-au vrodată să vezi, sau s-auzi măcar, cum fac flăcăii curte fetelor, mai ales la munte? Spusu-ţi-a cineva că la munte, când un flăcău apucă pe o fată de peştiman sau de salba care-i este împrejurul gâtului, este ca când şi-ar cere-o de soţie? Nu-i chipul galant? Nu-ţi insuflă nişte suvenire mitologice? Nu crezi că citeşti romanul colanului zeei Vinerei? Dacă drăgălaşul nu-i destul de voinic să facă un asemene pas, aleargă la cimpoieş, care se duce de spune fetei, în versuri întovărăşite de cimpoi, că cutare flăcău moare, piere pentru dânsa.

Oare acest fel de declaraţie nu-ţi place mai mult decât declaraţiile civilizate de prin capitaliile româneşti, unde tânărul întreabă dântâi câte mii de galbeni, câte moşii, câte *suflete* de ţigani are fata? Şi după ce i-a făcut curte, adică

lăzei cu galbeni, face în sfârşit, dar tocmai în urmă, şi fetei o declaraţie, ce putea a aur şi a precupeţ două ceasuri de departe!

Dacă fata de la ţară i-a încuviinţat cererea, flăcăul trimite peţitori cu cimpoieşul, în casa fetei. Cimpoieşul adresă către părinţi următoarea oraţie:

"Moşii şi strămoşii părinţilor noştri îmblând la vânat prin codru au aflat această ţară întru care ne aflăm şi noi acum şi ne hrănim şi ne dezmierdăm cu mierea şi cu laptele dintru dânsa. Deci, prin pilda aceasta, fiind îndemnat şi cinstitul flăcău (cutare), a mers la vânat prin câmpii, prin codri şi prin munţi; şi a dat peste o fiară care, fiind ruşinoasă şi cinstită, nu a stătut faţă cu dânsul, ci a fugit şi s-a ascuns; şi, viind noi pe urma ei, ne-a adus în această casă. Deci dumneavoastră trebuie să ne-o daţi sau să ne arătaţi unde a fugit fiara aceasta, pe care noi cu atâta osteneală şi sudoare am gonit-o din pustie".

Cimpoieşul îşi dezvăleşte atunce toate florile retoricei, împodobindu-şi vorba, zice Cantemir, cu alegorii şi cu metafore, după cum se pricepe.

Părinţii răspund că acest fel de fiară n-a venit în casa lor. Însă peţitorii silindu-i mai mult, ei aduc la iveală pe bunica fetei.

— Pe aceasta o căutaţi?□— Nu. Şi bunica face loc mamei.□— Poate pe asta o vreţi?□— Ba nu!□— După mama fetei, scot pe o slujnică urâtă şi bătrână, îmbrăcată cu straie stremţuroase. — Ei, asta-i?□— Ba nu, ba nu; pentru că fiara noastră este cu părul galben ca aurul, cu ochii ca de şoim; dinţii ei stau ca mărgelele, buzele îi sunt roşii ca cereşele; la trup este ca o leoaică, la piept ca o gâscă, cu grumazii ca de lebădă. Degetele îi sunt mai delicate decât

ceara, şi faţa mai strălucitoare decât soarele şi luna. În sfârşit, părinţii, siliţi cu arme, îşi scot fata împodobită după putinţa lor. Logodna se face, şi fata intră iarăşi în cămară, de unde n-o scot pân' în ziua cununiei. Aceste ceremonii care din zi în zi se pierd prin civilizaţia cea făcătoare de bine, adică prin acea civilizaţie care ne face cosmopoliţi, dărmându-ne obiceiuri strămoşeşti, caracter şi limbă şi... şi... şi alte atâte *fleacuri*; aceste ceremonii, zic, se sfârşesc prin o cununie. În ziua aceea, dacă mirele şede în alt sat decât mireasa, trimite înainte găzdaşi (conaccii) ca să-i vestească apropierea. Iar rudele miresei stau pe drum aşteptându-i; şi, îndată ce se apropiu, îi prind şi-i duc robi, în casa fetei. La întrebările ce li se fac, ei răspund că ar fi trimişi să vestească război şi că oastea soseşte după dânşii, ca să iaie cetatea cu asalt. Rudele atuncea merg cu găzdaşii înaintea mirelui; şi, după ce s-au adunat ambele părţi şi au ajuns înaintea casei miresei, toţi fac o alergare de cai. Acei care au cai mai ageri şi, prin urmare, ajung mai întâi la semn, primesc din mâna miresei o năframă cusută cu aur sau cu mătasă. După aceste exerciţii cavalereşti, toţi se duc la biserică, la cununie; mirele şi mireasa stau pe un covor, sub care sunt aruncaţi bani, spre a arăta că calcă în picioare toată mărirea străină, căutând numai fericirea casnică. La punerea cununilor, un nuntaş aruncă în toate părţile nuci şi alune spre a arăta că mirii se leapădă de acum de jucăriile copilăreşti, având a se îndeletnici cu lucruri mai înalte. Întorcându-se acasă, masa este gata; în capul mesei se pun tinerii, iar socrii cu nănaşii în dreapta şi în stânga. Atunce se scoală un frate sau, în lipsă, o rudenie a mirelui, şi face următoarea oraţie:

"Iată viind vremea vârstei căsătoriei şi veseliei du-

mitale, frate, părintele nostru te pune la masă şi mire te face, unindu-te de acum şi cu alt neam străin; ci pururea să fii neuitător părinţilor şi dragostelor frăţeşti; şi toată vremea să fii plecat la toate poruncile părinteşti, cu toată inima, ca să iei binecuvântarea lor. Cinsteşte pe tatăl tău şi durerile maicii tale să nu le uiţi, că prin ei te-ai născut. Şi cu binecuvântarea părintească, cu bun ceas de la Dumnezeu, să fii pururea în veselii, dumneata. Amin".

La sfârşitul mesei, mirele vrând să se ducă acasă, vătăjelul miresei, ce poartă un baston împodobit cu flori şi cu cordele, se scoală şi, în numele ei, cere iertăciune de la părinţi, zicând:

"Când se socoteşte fericia veacului acestuia, aflăm că cea mai temeinică este bucuria de fii, cinstiţi dumneavoastră părinţi; căci această fericie este, cum zic şi filozofii, *proprium naturae*, adică adevărată şi deosebită a firei, că este din sângele său şi cum ar fi sie singur omul. Această fericie o mărturiseşte Sfânta Scriptură, când zice: "Iată femeia ta ca o vie roditoare, întru olaturile casei tale şi, vei vede fiii fiilor tăi, ca nişte tinere odrasle de măslin, împregiurul mesei tale". Aşadar, iată astăzi, cinstite dumneata părinte cu nevasta dumitale, se plineşte bucuria părinţească înaintea dumilorvoastre. Priviţi amândoi cea adevărată şi neosebită cu inimă curată fericia fiicei dumilorvoastre; priviţi cea însetată de părinţi bucurie; de vreme că aşa întâi, dintru orânduiala lui Dumnezeu şi din binecuvântarea dumilorvoastre, se face soţ fericitei vieţii dumisale fratelui nostru N. Sosind la această vârstă a fericitei vieţi, fiica dumilorvoastre, dimpreună cu a dumisale soţ, are datorie ieşind din casa dumilorvoastre, către casa sa de Dumnezeu aleasă, să vă mulţumească, şi întâi a-şi

cere binecuvântarea părinţească, că binecuvântarea părinţilor asupra fiilor zid nesurpat caselor sale este. De care şi fiica dumilorvoastre, dintru acest ceas, are datorie a-şi cere părinţească iertăciune, intru cele ce n-ar fi putut plini poruncile părinţeşti, poftele frăţeşti. Îndeamn-o firea cea bună, din curată inimă, a mulţumi dumilorvoastre de toată înţălepciunea şi creşterea întru casa dumilorvoastre; miră-se cu ce suspinuri, cu ce lacrimi va cere iertăciune de la dumneavoastră; miră-se cu ce cuvinte dulci de mulţumită va mulţumi dumilorvoastre pentru toată mila, paza şi grija părinţească. Făr' la unul prea bogat în milele lui Dumnezeu, din osârdia inimii sale aleargă să vă mulţumească cu adăugirea bucuriei a tuturor fraţilor, şi fii de fii a dumilorvoastre, până la al triele şi al patrule neam. Rugându-se dumilorvoastre, împreună cu a dumisale soţ, şi de acum înainte să rămâie amândoi întru neschimbată dragoste a dumilorvoastre, luându-şi ziua bună, sărută mâinile dumilorvoastre". Părinţii răspund cu ochii înlăcrimaţi: "De vreme ce dumnezeiasca pronie au orânduit această unire cu fiica noastră, a se da soţ vieţii dumitale mire, următori suntem şi noi orânduielii dumnezeieşti; şi măcar că binecuvântarea cea mai desăvârşită către fiece casă de la unul atotţiitorul Dumnezeu este, dar cât şi de la noi părinţească binecuvântare, care am luat-o de la părinţii noştri, cu aceea binecuvântare vă binecuvântăm şi întărim pe fiica noastră, şi săvârşim bună cuvântarea asupra voastră. Dumnezeu să vă împreune şi să vă întemeieze; să plinească toată binecuvântarea între voi. Numai şi dumneta, mire, să păzeşti, te rugăm, porunca bisericii noastre, de care este poruncit tot omul: "Iubiţi pe femeile voastre, să nu le

scârbiţi pe dânsele, petrecând întru pacea lui Dumnezeu". Iar tu, fiică, iată crescându-te în braţele dragostei şi a durerei noastre cei părinteşti, şi cu cele dintr-însele învăţături hrănindu-te, acum sosind vremea cuviincioasă, cu durerea inimii noastre şi cu bucurie dezlipindu-te din braţele noastre, împlinim şi cea mai de pe urmă datorie a părinteştei dragoste, dându-te întru binecuvântarea soţului. Deci, de acum înainte, dimpreună petrecând, noi din tot sufletul vă binecuvântăm şi rugăm pe sfântul Dumnezeu să înmulţească anii vieţii voastre, să ocârmuiască petrecerea voastră întru o dragoste şi întru o unire; că, văzând fericia voastră, să se bucure şi sufletul nostru, pe voi numai avânduvă sprijineală slăbiciunei noastre şi mângâiere durerilor bătrâneţilor. Şi întărim şi întru fiii voştri această a noastră binecuvântare*.

Şi tânăra fată se aruncă în tremurândele braţe ale părinţilor. Ce deosebire între nunţile aceste — ce odată erau obşteşti şi astăzi se mai află numai în satele unde nebunia înnoirilor n-a intrat încă -şi între nunţile bogaţilor noştri de astăzi, unde căsătoria este o speculaţie, binecuvântarea părintească o comedie de râs, fata o marfă adeseori dată pe credit şi cununia o profanaţie. De ginere nu zic nimică, căci el, de se bucură în ziua aceea, se bucură numai de sacii cu bani ce a primit zestre.

În sfârşit, mirele vre să-şi iaie femeia; atunce, fraţii ei îi stau cu securea curmeziş în uşă — odinioară cu săbiile scoase, pe când mai erau săbii — şi nu-l lasă să treacă, până când nu se răscumpără cu vreun dar. Fata se suie atuncea sau cu cumnată-sa, sau cu soacră-sa într-un car încărcat cu zestrea-şi. Iar mirele îi urmează călare cu toţi nuntaşii, ce chiotă şi dau din pistoale, tot drumul.

Însă chinurile mirelui nu sunt încă sfârşite. Ajungând mireasa la casa bărbatu-său, drugele o iau şi o închid într-o cămară; nuntaşii se apropiu atuncea şi strigă să le deschidă; văzând, în sfârşit, că nu-i ascultă, strică uşa, şi fericitul mire îşi smulge tânăra soţie din braţele rudelor — ca romanii pe sabince —, o ridică peste pragul uşii — şi zboară cu dânsa în cămara amorului.

Aceste alegorii încă rămase de la romani, aceste idili practice, pe care coasa civilizaţiei le darmă din zi în zi mai mult, ţi le-am spus, ca să vin, în sfârşit, la noul chip de a face curte, ce se obicinuieşte încă mai în toate satele de la munte.

O fată căreia i-a plăcut un flăcău din vreun sat îi dă voie să vie s-o vadă o dată pe săptămână, în noaptea sâmbetei spre duminică.

Când cu nerăbdare aşteptatul ceas se apropie, tunetele, fulgerele, furtunile, ploaia, zăpada, nimică nu-l opreşte. Ajungând la casa ibovnicei se ascunde în vrun coşer sau în vro poiată, până când

*

Toate aceste oraţii s-au copiat întocmai de pe originalul oraţiilor ce s-au zis la nunta fetelor răsstrăbunului meu, şătrarul Ioniţă Arbure. *Red.* părinţii fetei se duc la culcat, pentru că nimene nu ştie că a venit, afară de fată. Această tăinuire nu vă prea place, cuconiţelor, dumilorvoastre care sunteţi aşa de nevinovate, dumilorvoastre, care faceţi toate, ziua mare. Ei, măcar că nu vă este de plac, totuşi această tăinuire n-a pricinuit mai niciodată fetelor de la ţară aceea ce se întâmplă aşa de des dumilorvoastre, care niciodată nu vă primiţi amorezii în taină. O, cititorilor mei din Iaşi şi din Bucureşti, din ţinuturi şi din judeţe, ci-

titorilor mei din veacul al nouăsprezecelea, voi care citiţi toată ziua romanele lui *Balzac* şi a lui *Paul de Kock*, uitaţi romane, veac şi obiceiuri de prin oraşe; îmbrăcaţi-vă cu haina voastră cea mai albă de nevinovăţie, haina [pe] care o purtaţi când aveaţi zece ani, când aveaţi cinci ani, spre a auzi, fără să zâmbiţi de răutate, aceea ce am să vă spun. Când părinţii i s-au culcat, fata, dacă este vară, iese încet-încet, pe vârful degetelor, se duce de-şi găseşte ibovnicul şi, puindu-se pe iarbă verde, sub un păr bătrân ca vea-curile, îşi vorbesc de dragoste, unul lângă altul. Dacă este iarnă, fata deschide încet uşa casei, ibovnicul intră, îşi leapădă gluga pe o laviţă şi se suie pe cuptior, lăngă amoreză. Şi îndată ce vârful Ceahlăului începe a se albi de lumina zorilor, flăcăul după o nevinovată noapte — dar nevinovată! — se scoală de lângă ibovnica-şi, îşi ia gluga şi se întoarce în taină acasă, după ce şi-a luat de la amoreză voie să vie şi-n sâmbăta viitoare să-i facă curte *pe cuptior sau sub păr*. Pentru aceasta trebuie să fie cineva de la munte, nu-i aşa? Şi noi suntem din Iaşi, din Bucureşti. *O tempora, o mores* !

Iluzii pierdute. Un întâi amor

Prefaţă şi cu duh umilit că toate numele din aceste file sunt închipuite, că n-am înţeles pe nimene, că tot este obştesc şi nimică personal

Iluzii pierdute

Într-o seară de iarnă sau de primăvară, zău nu ţi-oi şti spune, pentru că nu sunt astronom, dar ştiu că era în mart, era adunată o mică societate alcătuită de tineri şi de dame

asemene tinere; este de prisos să spun că erau şi frumuşele. Această societate era în Iaşi, într-o uliţă al căreia nume nu ţi l-oi spune, fiindcă eu însumi nu-l cunosc. Ştiut este geograficeşte şi statisticeşte că capitalia Moldaviei nu samănă în nimică cu celelalte capitalii blagoslovite de Dumnezeu. Iaşii, oraş vestit prin feredeul turcesc, prin cârnaţii lui Carigniani, prin apa de la Păcurari, prin vorba nemţească a lui Regensburg şi prin plăcintele răposatei madamei dumisale, prin ruinele lui Ipsilant, prin minunatele păpuşe ce tot anul se văd ziua, iar de la Crăciun şi până la lăsatul secului şi noaptea, prin o berărie nemţească, prin lărgimea şi frumuseţa uliţelor, prin o fabrică de chipuri de ipsos, prin arhitectura bordeielor şi baracelor sale, Iaşii, centrul civilizaţiei, a literaturii şi a gunoiului Moldaviei, are uliţe, dar mai nici una cu nume, are optzeci de mii de trupuri, dar nici măcar zece suflete, are poduri prea frumoase şi n-are măcar un pârău; căci, cu toată bunăvoinţa ce am de a lăuda tot ce-i patrie şi a patriei, totuşi nepărtinirea mă opreşte să numesc Bahluiul alt fel decât o mare sau o mlaştină, una şi alta după timp sau vreme, după săcetă sau umezală. Iaşii, care îi oraşul cel mai frumos din lume când îl vezi de departe, sau când îi întorci dosul, este locuit între alte naţii de armeni, cai, jidani, câini, ţigani, boi, din care, după etimologia învăţatului Dionisachi Fotino, se trag şi boierii [1]; mai este locuit şi de o mână de claponi care fac mai mult vuiet — şi mai puţin lucru — decât toate celelalte bipede, dar nu ţi-oi spune numele lor, pentru că am mâncat odată papara şi am hotărât să fiu discret. Iaşii este locuit de toate aceste noroade, seminţii, dobitoace şi vietăţi, şi lucrul cel mai rar ce întâlneşti în capitalia Moldaviei este un moldovan. Ş-

apoi trebuie să ştiţi că, pentru scriitorii români, aceste uliţe anonime au un mare folos. Ele te mântuie de o mulţime de uri moştenitoare ca discordia lui Atreu şi a lui Tiest, ca a troadenilor şi a elinilor, sau, dacă vrei o comparaţie mai nouă, ca sfada ghelfilor şi a ghibelinilor. Sunt acum vro doi ani când, intr-un articol scos din *Paris ou le Livre des cent et un*, am tradus *La rue Poissoniere*, slovă după slovă, prin Păscărie, nu mi-am aprins paie îi cap? Nu s-au sculat împotriva mea locuitorii din Păscărie cu pretenţie că i-am atacat în cinstea lor şi cereau cu topuzul ca să fiu spânzurat ca Petrariul, pe şesul Frumoasei? Atâta ar mai trebui bieţilor literaţi, să împodobeze cu aeronautica lor, sau mai moldoveneşte cu plutirea lor în aer, serbarea vreunui iarmaroc şi să slujească de pildă pacinicilor locuitori. Cum îţi spuneam, societatea noastră se afla într-o uliţă fără nume. Ea se alcătuia de cinci tinere dame şi demuazele, de vro trei bărbaţi însuraţi şi de vro patru tineri, sau holtei, cum se zice la ţară. Prin un fenomen neobicinuit în pocita capitalia noastră, societatea aceasta era singură în felul ei. Bărbaţii nu erau zulari şi nu vedeau în fieştecare pe minotaurizatorul lor, cum zice dl. de Balzac, adică, româneşte, pe împodobitorul capului lor. Tinerii asemenea nu aveau pretenţia, ca Don Juan, să găsească în fieştecare femeie sau fată o izbândă a duhului, a frumuseţii şi a manierelor lor. Declaraţiile lor nu zburau în dreapta şi în stânga, chipul cel mai nesmintit de a se face nesuferit tuturor femeilor. Damele erau îmbunătăţite cât se poate, însă nu erau prude, plaga societăţii noastre.

Dacă eşti get-beget moldovan, dacă nu eşti neologist, dacă nu eşti abonat la nici o foaie românească, negreşit că cu un aer oţărât mi-i întreba ce-i *prudă*? Şi eu, cu tot re-

spectul ce trebuie să aibă un scriitor dinaintea unui public aşa de *învăţat* ca al nostru, ţi-oi răspunde că pruda, *prude*, este un cuvânt franţuzesc, care româneşte n-are nume, dar însemnează o femeie a căreia numai urechile, rareori şi ochii, îi sunt curate, care sufere tot, numai să nu-i zici pe nume, care, când vede *Passé-minuit* la teatru, sau se trage în fundul lojiei, sau îşi astupă urechile şi fuge cât poate, strigând: "*Ah, ma chere! quelle piece de cabaręt!*" Şi, când merge acasă, ştiţi ce face sfânta, curata, îmbunătăţita prudă? Scrie amorezatului ei, sau amorezaţilor ei, pentru că de multe ori se întâmplă că pruda are mai mulţi amorezaţi, să vie să beie ceai cu dânsa şi să...; şi până când amorezatul sau amorezaţii vin, citeşte: *Les amours du chevalier de Faublas* şi *Les liaisons dangereuses*.

Societatea noastră avea încă un mare avantaj asupra tuturor strângăturilor şi adunăturilor ce iaşenii binevoiesc a le decora cu nume de societate, care, după ideea mea, este numai productul civilizaţiei; şi, după cum este ştiut, civilizaţia este departe de o ţară unde se află oameni ce pot zice ziua mare: "Astăzi am vândut sau am cumpărat atâte *suflete* de ţigani." Stăpâna casei nu era tirană, nu vroia să domneze conversaţia. Pretenţiile sale nu se întindeau ca ideile, prejudeţele, sentenţiile dumisale de filozofie, de eleganţă, de *bon ton*, de *savoir vivre*, să slujască de pravilă adunării întregi. După pruderie, prezumţia, sau cum aş zice trufia, este cea mai mare rană a societăţii noastre. Fieştecare bărbat, fieştecare femeie se socoate fenixul sexului său. Bărbaţii se socot diplomaţi, administratori, legislatori, oşteni, magistraţi, artişti, pân' şi oameni cu duh, pân' şi patrioţi si oameni cinstiţi. Damele asemene, mai ales acele care au fost până la Viena sau şi măcar până la

Lemberg, se socot cele întâi dame din lume; se socot cu duh, cu frumuseţă, cu talent; au mai ales pretenţia a cunoaşte *a fond* arta salonului, *l'art du salon*, cum zic dumnealor, şi cu toate aceste duhul dumilorsale stă în cancanuri de târguşoare, în nişte proaste clevetiri, în colibeturi împrumutate din colecţii de anecdote şi de *bons-mots* ; frumuseţa dumilorsale este postişă ca şi formele ce subjugă inimile bieţilor neispitiţi; frumuseţa şi formele le sunt aduse în cutii de la Paris împreună cu capelele şi rochiile [2], iar talentul dumilorsale este a face manevre cu lorgneta, a lovi două tuşe pe piano şi a zugrăvi faţa dumilorsale. Cât pentru arta salonului, pentru meşteşugul de a bine primi, puţine cuvinte îmi vor fi trebuincioase spre a arăta ce însemnează acest talent de curând introdus. Arta salonului însemnează în Iaşi pretenţia ca fieştecare persoană ce intră într-o casă unde stăpâna ţine salon să-şi depuie la uşă vrednicia, caracterul şi opiniile şi să se hotărască a nu fi decât papagalul damei de gazdă. Acela care ar îndrăzni să arate vro idee neatârnată se pune în primejdie de a vedea pe gazdă că-i întoarce dosul: *maniere toute neuve de faire les honneurs de son salon*. Pruderia, dar şi tirania stăpânei casei lipsea cu totul din societatea-modelă care o expunem cinstiţilor şi învăţaţilor noştri cititori, ce se alcătuiesc negreşit dintr-o înaltă nobleţă şi dintr-un respectabil public, vorbe întrebuinţate şi puse *a l'ordre du jour*. Fieştecare îşi spunea slobod opinia sa; împotrivirile nu ieşeau niciodată din regulile armoniei. O conversaţie interesantă, cu duh, domnea în salon. Însuraţii, deşi însuraţi, nu lipseau de a fi şi oameni plăcuţi. Domnişorii neînsuraţi, într-o rivalitate uşoară, făceau asalt de duh şi contribuau la plăcerea obştească; nimine însă nu

căuta a domni asupra altuia prin însemnări atingătoare, nimine nu venea la personalităţi cum îi obiceiul pământului. Damele ca castelanele din veacul de mijloc erau judecătoare şi, prin dulcele lor zâmbet, răsplăteau pe acei care se deosebeau mai mult, iar prin reflecţiile lor de bun gust, fine şi drepte, înviau societatea.

O adunare cât de bine alcătuită să fie, dacă nu va avea şi femei, va fi totdeauna monotonă şi urâtă. O adunare fără femei este ca o grădină fără flori, ca un bărbat fără barbă şi musteţi, ca o zi fără soare, ca o gazetă fără abonaţi, ca un şes fără verdeaţă, ca un teatru fără public, ca versuri fără poezie, ca o viaţă fără iluzii, ca un judecător fără procesuri, ca un tânăr fără amor şi, în sfârşit, ca toate comparaţiile din lume. Femeile singure au talentul să însufleţeze conversaţia, să-şi înalţe închipuirea până în al noulea cer dacă este un al noulea cer. O adunare cu femei te face de-ţi uiţi grijile vieţii, chinurile ambiţiei, lipsa bogăţiei, nemulţumirile politicii. Fruntea ţi se dezbârceşte, te uiţi, te socoţi în vrâstă de optsprezece ani, fără supărări, fără necazuri, slobod şi fericit. Femeile sunt poezia vieţii noastre, femeile, zic, dar lucru cel mai rar ce găseşti în Moldova sunt femeile. Găseşti de ajuns mame, neveste, văduve, fete, slute, şchioape, chioare, vornicese, bănese, pitărese, negustoriţe, băcăliţe, ţigance şi alte asemene creaturi ce se nasc, cresc, se mărită, fac copii şi mor. Dar *femei*, asta-i cam greu.

Dar poate mi-a zice un pedant, ce fel de fleacuri vorbesc, şi oare tot ce nu-i bărbat nu-i femeie?

Cu respectul ce trebuie să am dinaintea diplomei dumisale, eu voi răspunde: "Nu! Femeia, în lexiconul meu, însemnează o fiinţă gingaşă, slabă, drăgălaşă, frumoasă,

făcută din flori, din armonie şi din razele curcubeului, capricioasă,ră câteodată, bună mai multe ori, o fiinţă făcută pentru amor, menită a pune în lanţuri pe eroii cei mai neînduplecaţi, care pentru un zâmbet te face de-ţi vinzi viaţa din astă lume, şi partea din rai din cealaltă lume, care are un suflet ce înţelege tot ce este frumos, care pentru cel mai mic lucru câteodată plânge şi altă dată îi în stare să-şi jărfească viaţa, care îi destoinică să facă faptele cele mai mari, care când îi blândă ca o turturică, când turbată ca o leoaică, care când îi crudă, când miloasă; femeia este un amestec de graţii, de bunătate, de răutate, de duh, de cochetărie, de slăbiciuni şi de tărie, a căreia mai toată viaţa se mărgineşte întru a iubi şi a fi iubită; o femeie, în sfârşit, este un ceva ce nu se poate nici descrie, nici numi, nici hotărî matematiceşte, un ceva ce este cel mai rar lucru din Moldova, mai rar, dacă se poate, decât cinstea, patriotismul şi amorul, care vrea să zică foarte mult". Dar tot acel pedant, critic, aspru şi material, mi-a zice, iarăşi, că nici o ţară este în lume unde să se vorbească mai mult de cinste, patriotism şi amor, că, prin urmare, cum îndrăznesc a zice că aceste virtuţi lipsesc în preadulcea ţara noastră? Tocmai pentru că se vorbeşte aşa de mult de dânsele, tocmai de aceea lipsesc, şi la zisele mele dau dovezi aşa de lămurite ca de două ori două. Sunt mulţi care au necontenit cinstea în gură şi palmele pe obraz; şi aşa hotărăsc un problem necunoscut încă în alte ţări, adică de a uni cinstea cu defăimarea. Vrei să ştii acum cât trage un patriot moldovenesc? Cât n-a fi în slujbă, te va asurzi cu numele de patrie, cu jertfe pentru patrie. Acu pune-l în slujbă, sau, cum zice dumnealui, în chivernisală, şi, mult după trei luni, te vei încredinţa că singura jertfă şi singura

îmbunătăţire ce a făcut patriei a fost să jărfească o pungă deşartă pentru o pungă plină şi să-şi îmbunătăţeze echipajul, adică butca şi caii. Şi atunce, numai dacă vei avea ceva citire românească şi puţină aducere aminte, vei cânta, cu Donici, că are: Pufuşor Pe botişor.

De amor nici nu ţi-oi vorbi, pentru că aş huli. Amorul, cea mai nobilă din toate patimile, care aţâţă la fapte mari, care insuflează eroismul şi geniul, care dă idei de cinste şi de slavă, care înviază, care farmecă, care aduce pe om într-o lume de visuri, unele mai aurite decât altele, cine-l cunoaşte, cine-l slăveşte? Amorul în Moldova este desfătarea simţurilor, dragostea faunilor şi a satirilor. A iubi însemnează la noi a se lua, a se schimba, a se lepăda, a se uita, a se îngurlui şi a se despărţi iarăşi, fără ca patima să lase cât de puţină întiparire în inima acelor ce zic că simţesc amorul.

Dar văd, înalto nobleţă şi respectabile public, că m-am depărtat cu totul de sujetul meu. În loc să vă vorbesc curat şi scurt de iluzii pierdute, mă apuc să vă povestesc de atâte bădăganii, de uliţe anonime, de iarmaroace, de Bahlui, de cinste şi de iubire de patrie, ca şi când dumneavoastră aţi avea ceva a face cu cinstea şi cu patria. *Retro, Satana* ! Pardon, pardon, iartă-mă. Înainte de a-ţi face naraţia amorului meu, nu este însă bine să urmez modei şi să încep prin clasificaţia cunoştinţelor omeneşti, sau cel puţin prin cea mai mică definiţie a lumii sau a micului nostru glob, care păşeşte liniştit împregiurul centrului său de atracţie? Însă fiindcă, câteodată, nu băgaţi în samă moda, mai ales când se atinge de *pedanterie începătorială*, mă supun dorinţei obşteşti, vă rog să-mi iertaţi această digresie şi *revenons a nos moutons*, adică ai să ne întoarcem

la iluziile pierdute.

Societatea noastră era adunată într-un salon, a căruia nu ţi-oi face descrierea, măcar oricât de *a la mode* să fie descrierile saloanelor şi a mobilelor din capitalie — pentru provinciali, care după asemene descrieri îşi *oranjarisesc sarlonurile* şi-şi cumpără *mobilurile*. Două dame erau pe o canape puse în preajma unei mese, alte două erau pe un *lit de repos* aşezat într-un colţ; a cincea damă, pentru care aveam o slăbiciune ceva cam prea fragedă, şedea pe un scaun lângă masă şi citea cu colţul ochiului o carte, ce cu multe altele era pusă pe masă: *La physiologie du mariage* (meditaţia XVIII: *Des révolutions conjugales*), carte ce este de prisos să recomand fieştecărui însurat şi fieştecărui tânăr ce vrea să intre în breasla predestinaţilor. Trebuie să ştiţi şi asta, că societatea noastră se îndeletnicea şi cu literatura naţională; multe baş-dame la această novelă vor zâmbi cu dispreţ şi vor zice că damele mele negreşit sunt nişte băcăliţe, căci almintrele cum ar putea să citească cărţi moldoveneşti? Dumnealor însuşi rugăciunile de comunicare — dacă se mai comunică□— le fac franţuzeşte, şi cele mai creştine, greceşte. Eu, cu toată galanteria ce am totdeauna pentru baş-dame, le voi răspunde că damele mele, măcar că citesc scrieri româneşti, sunt aşa de plăcute şi de binecrescute — cel puţin — ca şi dumnealor. În primejdie să mă fac de râs, eu voi zice încă şi mai mult, că adică între aceste dame erau şi unele care cultivau literatura naţională şi care nu se roşeau a pune pe hârtie ideile lor. La aceste cuvinte negreşit că mulţi *fashionables* vor face un *soubresaut* ca şi caii dlui Sullier, ce, *par parenthese*, are şi nişamul la gât, şi vor zice cum poate cineva să se numească damă, când s-apucă de meşteşugul autoriei, că rolul femeii

este de a iubi şi a face bucate, iar nu de a dicta lumii legi şi sentenţii. Eu sunt de o altă opinie: am slăbiciunea să cred că femeia este făcută pentru altă ceva mai înalt decât a porunci de bucate şi a căuta numai prozaicele trebi ale gospodăriei; o socot de o misie mai nobilă în societatea europeană. De aceea, măcar că entuziasmul meu pentru Napoleon covârşeşte toată comparaţia, totişi nu pot să-i iert nedreapta ură ce avea pentru Doamna de Staël, numai pentru că era o femeie de geniu. Dar văd că cititorii mei se oţărăsc. Îndată ce cineva hotărăşte să scrie, să se tipărească de viu, el nu mai este slobod, este rob; şi ca rob trebuie să se supuie publicului, ca ţiganul armaşului — sau nazirului, după noul aşezământ [3]. De aceea, cu toate că aş avea încă multe să vă spun de linguşitori, de patrioţi pângăriţi, de scriitori vânduţi, de parveniţi mai răi decât toţi aristocraţii din lume, de tinere cochete, de văduve rele şi slute încât veninul le iese pe obraz, şi de alte atâte lucruri vrednice de însemnat ce caracterisesc moldovenii veacului al nouăsprezecelea, totuşi mă văd silit să-mi curm reflecţiile şi să-ţi povestesc curat anecdota mea.

Conversaţia societăţii noastre fu întreruptă de un lacheu care aduse "Albina românească". O damă, cea mai frumuşică, a căreia nu ţi-oi spune numele, ca să nu se mânie celelalte, luă foaia şi citi: *Iluzii pierdute*.

La aceste cuvinte magice, toţi, bărbaţi şi femei, răsăriră ca prin o lovire electrică. Iluzii, cine nu le-a avut, cine nu s-a legănat cu înşelătoarele lor făgăduinţe!

Ministrul în palatul său, săracul în colţul uliţei, de câte ori nu-şi adorm prin năluciri, unul grijile bogăţiei, altul suferinţele foamei şi a frigului?

Care fată la vârstă de şasesprezece ani nu-şi face o

lume de iluzii, care nu crede că-şi va uni viaţa cu un tânăr înzestrat cu toate însuşirile trupului, a inimii şi a duhului, trei însuşiri pe care mai niciodată nu le are adunate un bărbat. Însă vai, săraca fată, iluziile sale se pierd în puţin ca fumul în atmosferă. Vine o vreme când deodată, fără ştirea, fără vroinţa sa, se vede jertfită dumnezeului zilei, *interesului*; mai niciodată inima ei nu este în conglăsuire cu vroinţa părinţilor. Câte fete, dacă ar fi putut alege după placul lor, s-ar fi făcut soţii îmbunătăţite, mame fragede, podoaba societăţii? Dar asta nu se-ntâmplă mai niciodată. Porunca părinţilor le aruncă în braţele unor modârlani neciopliţi, dar preţioşi pentru că-s plini de bani, pentru că au moşii, au stare. Iar dacă au însuşiri de a face pe o femeie fericită, cine mai întreabă? Săraca fată, ce grozavă zi trebuie să fie pentru dânsa ziua nunţii sale, când ştie că tinereţile sale, că frumuseţea sa, că comoarele ascunse ale inimii sale are să le jertfească unui bărbat ce nu-l sufere, când sărutările sale pline de desfătare, cuvintele sale de frăgezie, dezmierdările sale, glasul ei, amorul ei, a să fie silită să le arate, să le hulească cu un modârlan sau cu un bătrân; atunce, adio toate visurile ei de aur, adio iluziile sale; în puţin, crinul şi rozele feţii sale se fac nevăzute, inima i se zbârceşte, obrazul i se acoperă de o pieliţă de săftian, trupul şi sufletul ei îmbătrânesc înaintea vârstei şi se face o maşină care mănâncă, merge, doarme, cască, este în stare de a vorbi numai de câte torturi a făcut, câte dulceţi are, câţi viţei i-a fătat, câţi cucoşi a claponit; aceasta este soarta fieştecărei tinere, aceasta este isprava iluziilor ei. Săracilor fete, voi care sunteţi poezia vieţii noastre, căci în cărţile poeţilor noştri numai poezie nu se găseşte, voi, care aţi trebui să trăiţi numai într-o atmosferă

mirositoare, să călcaţi numai pe roze, să auziţi numai cântece de mirare şi de amor, ce a făcut din voi interesul şi nedreapta societate? Care tânăr, când intră în lume la vârsta de douăzeci de ani, nu se socoate a fi odată slava concetăţenilor săi, mândria părinţilor săi şi a iubitei sale; în nălucirea sa el se vede cinstit, căutat, iubit de o femeie, după moarte pentru patrie, cea mai mare fericire pentru un tânar; glasul său tună, strică năravurile cele rele, îndreptează abuzurile, pana sa, hărăzită numai adevărului, omoară minciuna şi răstoarnă pe linguşitori — şi, când se trezeşte, se vede singur, vândut de prietenii săi, prigonit, lepădat pentru nişte dobitoace a cărora limbă nu ştie decât a linguşi şi a cărora trup nu se poate ţinea decât în triunghi. Şi aşa, înainte de douăzeci şi patru de ani, el îşi vede răpite toate iluziile sale, deznădăjduirea îi rămâne singură tovărăşiţă credincioasă. Nu mai crede în nimică. Viaţa atunce pentru dânsul este sfârşită, căci ce este viaţa fără iluzii? Dar simtimentalitatea m-a apucat fără voia mea. Cât pe ce eram să-ţi spun o istorie adevărată, când m-am îndatorit să-ţi spun o anecdotă, născută în închipuirea mea. Eu nu scriu ca să te fac să plângi. Trebuie să te fac să râzi; şi, chiar dacă inima mi-i seacă, dacă râsul, expresia fericirii, este depărtat de buzele mele, trebuie să râd, dacă vreau să fiu citit.

O damă se puse a citi iluziile pierdute a dlui V... A..., un tânăr ce face excepţie dintre ceilalţi tineri, îndeletnicindu-se cu literatura românească, într-o vreme când ea nu înfăţoşează cel mai mic avantaj adepţilor ei — dimpotrivă. Dumnealui V... A... era în societatea noastră. Toate damele, după ce căinară neghiobia bietului Marmon şi decepţia constesei de N..., începură a povesti fieştecare

ceva din iluziile lor; toate aceste povestiri aveau o naivitate, o graţie ce nu se găsesc în cei mai vestiţi scriitori ai noştri. Femeia singură ştie a povesti. Toate aceste femei, când ne arătau pierdutele lor iluzii, mi se părea că le vedeam iarăşi fete tinere, naive, nevinovate, bogate de toate visurile; faţa lor lua o expresie de fericire ce le era neobicinuită; dar, în puţin, realitatea se întorcea, fetele se prefăceau în Madam A., Madam B., Madam C., adică grijile, supărările căsătoriei, decepţiile se aşezau iarăşi pe fruntea lor. Ochii pierdeau focul lor, şi urâtul, boala ce omoară la noi toate facultăţile, se zugrăveau în toate mişcările lor.

În sfârşit, unele din dame hotărâră ca fieştecare tânăr să spuie ceva despre iluziile sale, pe urmă să le puie pe hârtie şi, chiar dacă n-ar fi autor, să le publice.

Când rândul meu veni, iată ce povestii; şi să n-am parte de nimică, să nu găsesc niciodată scaun la teatru, capul să nu mi se razime niciodată pe sânul unei femei, să nu-mi vie niciodată droşca la deal unde şed, soarele să nu aibă raze pentru mine, vânatul să nu iasă niciodată înaintea puştii mele, dacă tot ce spun îi adevărat, sau nu-i adevărat.

Mesdames — am început a vorbi cu un ton profesoral — iluziile care le-am pierdut sunt de trei feluri: iluzii politice, iluzii literare, iluzii de amor. De cele dintâi nu vă voi spune nimică, pentru că nimică nu este mai urât de a vorbi damelor decât de politică. Atâta vă voi spune că, înainte de a ajunge încă în Iaşi, le-am pierdut toate. Iluziile mele literare au ţinut mai mult; când veneam de la universitate, capul îmi era plin de planuri, unele mai bune decât altele; vroiam prin literatură să prefac năravurile, să

introduc în patria mea o nouă viaţă, noi principii. În nebuna mea prezumţie, ce se putea ierta numai ideilor copilăreşti ce aveam atunce, mă socoteam c-oi ajunge odată a fi un Prometeu. Dar aceste planuri le făceam la 1 mart 1838, şi la 1 mart 1841 ele toate se încheiau în publicarea unui "Calendar" mare de perete, pe anul 1841, tipărit cu Patent Hagar-teasc de fier. Vremea este prea scurtă ca să vă povestesc cum din Prometeu m-am prefăcut în Mathieu Landsberg sau, cum am zice, în călindărar de Buda. Atâta vă voi mai zice că acum de curând am mai publicat — împreună cu dl C. N., un alt Prometeu *manqué* ca şi mine — o carte care, răsturnând toate puterile aşezate, călcând în picioare toate pravilele primite de adunare şi de obiceiul pământului, are să facă o revoluţie straşnică în toată Moldova -întru chipul de a face friganele şi găluşte; vreau să vorbesc de o colecţie de 200 de reţete de feluri de bucate [4], care are să ne facă cea mai mare reputaţie — între bucătăriţe — şi viitorimea recunoscătoare ne va da negreşit frumosul nume de: introducătorii artei culinare în Moldova. Suntem mulţumiţi şi cu atâta. Acum pregătesc o tractaţie asupra filozofiei broaştelor Bahluiului. După aceste puteţi vedea că mă îndeletnicesc cu scrieri vrednice de veacul luminat în care avem norocire să vieţuim. Vă voi vorbi, dar, numai de iluziile mele de amor; şi aceste-s de mai multe feluri; în astă sară, vă voi spune numai decepţia celui întâi amor ce am simţit în viaţa mea.

Întâiul amor

La anul 1833 — după cumplitul bici al holerei, care a trimis înainte de vreme atâte suflete în iad, sau în rai, zău nu voi şti spune — părinţii mei, cu toată familia, se trăseseră într-

un ţinut. Eu eram atunce de patrusprezece pe cincisprezece ani, tocmai în acea vârstă când copilul trece ca să facă loc tânărului. Natura pentru mine începuse a se arăta mai frumoasă; zorile răsăritului şi crepusculul apusului sfântului Soare avea pentru mine un farmec ce nu simţisem încă dinaintea nici unei din măreţele privelişti ce Dumnezeu a aşezat; galsul privighetorilor avea note mai melodioase; inima-mi începuse a simţi. Când vedeam o femeie, numai ceva să fi fost frumuşică, pentru că totdeauna am avut o mare slăbiciune pentru frumuşele, un foc necunoscut îmi aprindea tot sângele, care mi se repezea la cap; puţin după acea tulburare, mă simţeam stăpânit de un leşin total. Tatăl meu mă pusese atunce într-un pansion, aşezat nu departe de scaunul isprăvniciei, pe vârful unui deal romantic, a căruia toată culmea, până în vale, era acoperită cu un frumos rediu, ce odată fusese un parc englez. Pansionul acela atunce se deschisese, şi eu fusei cel întâi ajuns dintre şcoleri. Când, sara, fusei chemat la masă, zării în preajma mea a copiliţă frumuşică ca un înger. Ea era fata unui profesor de limba grecească. Numele ei vă voi spune că era Niceta sau cam pe aproape. Ea era cu un an mai mare decât mine. Pentru un amorez, iubita sa este cea mai frumoasă femeie, podoaba naturii, perla lumii. De aceea vă voi spune şi eu că niciodată o fiinţă mai frumoasă n-a ieşit din mâinile lui Dumnezeu, niciodată soarele n-a văzut o talie mai graţioasă decât a Nicetei; părul ei blond ca aurul a fost singurul păr blond care am iubit în viaţa mea; părul castaniu este patima mea. Faţa ei era rotundă şi albă ca puful unei lebede. Comparaţia îi cam obicinuită, dar mi-ţi ierta că alta mai poetică nu-mi vine sub pană. Sprâncenele ei erau negre şi ochii albaştri; judecaţi, dar, ce

minune era. Ce era însă în ea mai fermecător decât toate erau buzele ei mai frumoase decât două frunze de roze. De aş fi Lamartine sau Victor Hugo, tot n-aş fi în stare să vă fac o descriere adevărată de acele buze. Pieptul ei era un paradis, şi îngerii înşişi nu şi-ar fi ales un alt lăcaş, dacă ar avea voie să-şi lase vecinicul cer şi să caute un cvartir mai pământesc. Când mă uitam la buzele ei, mă făceam roşu ca un bujor şi rămâneam încremenit, înlemnit, după cum îţi vrea. Piciorul şi mâna ei erau a unei copile de şapte ani. Glasul ei trebuia să fie mai dulce decât a serafimilor; trebuia, zic, pentru că până acum n-am auzit încă glasul unui serafim, prin urmare nu pot judeca dacă-i dulce sau ba. Dar aşa spun toţi şi, cum ştiţi, *vox populi, vox Dei*. Domnule S., mă rog iartă-mă că te fur. Ce am simţit în noaptea cea dintâi ce am petrecut în pansion, puteţi singuri să vă inchipuiţi; toţi care aţi avut un întâi amor, sau o slăbiciune căreia îi daţi un asemene pompos nume, veţi judeca dacă am putut închide ochiul. Mâna Nicetei îmi sta pe piept, ochiul ei era ţintit asupra mea cu o expresie nespusă de amor, buzele ei, fermecătoarele ei buze, îmi zâmbeau. O! era o fericire din paradis; păcat numai că era în vis. A doua zi am început a lua lecţii şi, *o bonheur, o joie* ! deodată văzui pe fetiţă că veni şi se puse la masa studiilor în preajma mea; fiindcă numai ea şi eu eram încă în pansion şi că talia şi vrâsta mea nu vădea încă un răpitor de inimi, profesorul — nu tatăl ei -ne pusese într-o clasă. De ce nu mai sunt asemene pansioane, cu aşa frumuşele camarade. Astăzi, cât de bătrân sunt, tot aş vroi să mă fac iar şcoler; şi n-aş ieşi din asemene institut — decât ca să mă duc la groapă. Metoda Jacoto începuse atunce a fi de modă: ea fu introdusă şi în pansionul nostru. Aşa, îndată ce am intrat

în clasă, Niceta şi eu am primit de la profesor câte o carte franţuzească; era evanghelia acestei sisteme de învăţătură, *Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*, adică *Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise*. Această carte trebuia s-o învăţăm toată pe de rost, ca pe urmă, după metoda ei, să putem face şi compuneri. Şi aşa cele întâi ochiri de amor, din partea mea mai ruşinoase, din partea Nicetei mai îndrăzneţe, le-am schimbat când repetam în glas mare începutul cărţii întâi: "*Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulysse; dans sa douleur, elle se trouvait malheureuse d'ętre immortelle. — Sa grotte ne résonnait plus de ses chants*" etc.

Aceste frumoase linii, după opt ani trecuţi, le ştiu încă de rost, nu adică pentru că am o bună memorie, dar pentru că *Telemah*, cartea pe care o iubesc mai mult, îmi aduce aminte de cele întâi mişcări de amor ce am simţit în tinereţea mea.

Când eu ziceam Calipso, mă uitam la dânsa; când ea zicea Telemah, se uita la mine. Săracul bietul Fénelon nu ştia el că nemuritorul său poem a să slujască odată de declaraţii de amor; în puţin, amorul nostru se suia în diapazon, şi aşa, unindu-ne glasul ca întro imnă cerească, cu o frăgezie nespusă, strigam în gura mare: "*Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulisse*" etc., etc.

Damele m-or socoti fat, lucru ce sunt cel mai puţin din lume, când le voi spune că, măcar că Niceta îmi arăta toată bunăvoinţa, eu tot nu îndrăzneam să-i fac o formalnică declaraţie a sentimentelor mele, prelud neapărat a amorului fieştecărui colegian. În sfârşit, tocmai după ce am învăţat pe de rost cele dintâi şase cărţi, adică a patra parte din întâmplările lui Telemah, m-am hotărât să-i scriu şi să-

i zugrăvesc *văpaia mea*, cuvinte adoptate astăzi în loc de expresia *a iubi*. Dar, pentru ca ascultătorii mei şi mai ales ascultătoriţele mele să nu rămâie în mirare despre un asemene pas, trebuie să vă povestesc lucrurile de ceva mai departe.

Puţin după sosirea mea, pansionul a început a se împle de elevi, veniţi din toate părţile Moldaviei, mulţi mai vrâstnici decât mine, mulţi mai învăţaţi decât mine în tainele amorului; dar, prin contrast, eu eram cel mai învăţat în limbile franceză, nemţască şi elină, măcar că din această de pe urmă nu ştiu acum măcar două cuvinte; în geografie, gramatică, compoziţie şi în istorie nimene nu mă întrecea. De aritmetică nu zic nimică; eram cel de pe urmă; şi nici până astăzi încă nu ştiu nici a aduna, nici a înmulţi. Aceasta mi-a stricat foarte mult, căci tocmai adiţia şi multiplicaţia sunt foarte folositoare în ţara noastră. Fericit acela care ştie ce însemnează semnele şi un an de slujbă pentru dânsul este ca trei pentru alţii. Eu, la sfârşitul anului, totdeauna mă trezesc cu în pungă. Cum vă spuneam, eu eram cel mai intâi din pansion în învăţături; şi astăzi este ştiut obşteşte ce însemnează învăţătura în pansioane, instituturi, gimnaze, colegiuri, academii şi cum îi vrea să le botezi: a şti mult pe de rost ca un papagal, a scrie o faţă cu mai puţine greşeli de ortografie, asta este învăţătura. Cu toate aceste, eu eram tare mândru de cunoştinţele mele; măgulitoarele deosebiri ce-mi făceau profesorii, respectul ce-mi arătau şcolerii îmi îmflase trufia; mă socoteam un om mare. Însă această iluzie o aveam numai în clasă; cum ieşeam la recreaţie, omul cel mare, adâncul invăţat, îndată se vedea foarte mic. Cei mari vorbeau [despre] femei, vânat, amor, cai, cărţi, o limbă ce nu cunoşteam decât prin

auz; când mă apropiam de dânşii şi vroiam să mă amestec şi eu în vorbă, îndată mă vedeam cinstit cu defăimătorul nume de *gamin* sau pişler, numele cel mai înfruntător pentru un copil care vrea să se arate mare. Văzându-mă, dar, aruncat din societatea celor mari, eram silit să mă amestec cu cei mici şi să mă joc a mingea, a babaoarba, a puia-caia, eu care simţeam emoţiile amorului. Nu pot să vă spun ce sufeream; mic de trup şi de vrâstă şi mare de inimă, simţeam amorul şi mă temeam să nu fiu tratat de copil dacă l-aş exprima. În sfârşit, o împregiurare de căpetenie în viaţa unui şcoler îmi veni în ajutor. La examenul solenal ce se făcu, câştigai cel întâi premiu de limbă franceză. În sunetul muzicii şi dinaintea unei adunări numeroase, fui proclamat laureat şi coronat cu o cunună de frunze de stejar, făcută chiar de mâinile Nicetei. Dulcineea mea fu faţă la acea ceremonie. Ziua aceea fu cea de pe urmă a copilăriei mele. A doua zi vrui să fiu şi mă trezii bărbat. Jocurile, ideile copilăreşti se făcuse nevăzute. Nou ducă de Richelieu, vrui să arăt *sur ma parole d'honneur* că eram bărbat. Premiile primite la examen îmi dădură curajul să-mi arăt amorul persoanei iubite. Însuflat de mândrie, socotindu-mă un orator de căpetenie, m-am apucat şi, pe o coală întreagă, am scris Nicetei o declaraţie de amor, în terminele cele mai înfocate. Toate comparaţiile lumii, toate cuvintele tehnice de filozofie, de retorică, de geografie, de istorie, până şi de astronomie, figurau într-acest *vinograd epistolar*. Biletul dulce□— dacă o coală de hârtie se poate numi bilet — se încheia cu o cerere tremurândă a unui *rendez-vous*, o cerere care m-a costat trei zile de muncă şi de sudoare. La vrâsta mea să cer eu un *rendezvous*? Da, cerul trebuia să se acopere cu nouri,

soarele trebuia să se întunece, pământul trebuia sa se cutremure, casa să pice asupra mea! Din toate aceste nu s-a întâmplat nimică; cerul a rămas senin ca şi mai nainte, soarele şi-a aruncat obicinuitele sale raze, până când i-a venit ceasul să asfinţască, pământul şi-a urmat liniştita sa călătorie, şi casa a rămas aşa de temeinică ca şi înainte. Atâta numai că un fecior a căruia îi cumpărasem credinţa cu doi galbeni luă declaraţia mea şi o dete unei cameriste, cu care era într-o relaţie cât se poate de strânsă. Credincioasa cameristă duse îndată biletul la stăpâna-sa.

Niceta, cum am spus, era cu un an mai mare decât mine, şi o fată de patrusprezece ani ştie mai mult decât un tânăr de optsprezece. Femeia se dezvăleşte mai degrabă decât bărbatul. Ş-apoi în pansion erau mai mulţi elevi de optsprezece, douăzeci de ani, care nu cereau mai bine decât să arate bunei Nicete toate tainele amorului.

Iubita mea, dar, nu era la cel întâi amor în teorie. Însă patima orbeşte. În zadar camarazii mei îmi vorbeau de *rendez-vous* date şi primite, de bileturi trimise şi răspunse, eu eram ateul cel mai nătâng. Credeam numai în cuvintele Nicetei. Niceta era pentru mine nevinovăţia personificată, era un înger coborât din cer ca să-mi înfrumuseţeze viaţa. Femeia iubită este totdeauna un înger. Să te ferească însă Dumnezeu de aceşti îngeri mai răi decât toţi scaraoţchii; da unde poţi? În orice vreme, în orice vrâstă, în orice poziţie să te afli, numai o femeie să vreie să-ţi strice liniştea, să fii sigur c-a isprăvi. Cât de înţelept, cât de cumpănit şi de ispitit să fii, femeia cea mai proastă poate încă să te robească şi să-ţi arate că eşti numai un şcoler. Aduceţi-vă aminte de povestea iadeşului [5]. Eu din partea mea mărturusesc că niciodată n-am rămas biruitor în ase-

mene lupte. De câte ori o femeie — se înţelege, frumuşică — a voit să mă aibă în lanţurile sale, totdeauna a găsit în mine omul cel mai domol. Ca mielul întind gâtul; în zadar mintea mă sfătuieşte să fiu tare, în zadar lumea îmi arată metehnele acelei femei. O iubesc şi n-ascult nimică. Acesta este tot răspunsul meu. Ea poate să facă din mine tot ce va voi. Faptele, gândurile, viaţa mea îs ale ei. Însă tocmai pentru că-mi simţesc slăbiciunea, tocmai de aceea sunt aşa de ferit pe lângă dame. Un presimtiment îmi arată premejdia şi, fiindcă ştiu că rar aş găsi o femeie care să ştie a preţui abnegaţia ce-i fac de neatârnarea mea, de aceea trăiesc deoparte şi, cu cât alţii caută intrigi de amor, cu atâta eu le fug. Pentru dânşii, a iubi este o petrecere, o vreme plăcută, pentru mine, a iubi este a suferi. Însă iar egoismul m-apucă, iar îmi vine să vorbesc de *eu* şi de *mine*. Dar ce să fac; aşa am hotărât din începutul povestirii, să vă vorbesc numai de persoana *mea*. De câte ori am vorbit de alţii, chiar adevărat, totdeauna am păţit pozna. De aceea egoismul, fără voia mea, m-a pus în lanţuri şi am jurat să nu mai vorbesc decât de mine. Poate aşa nu s-a mânia nimene şi m-a lăsa să spun adevărul de *mine*, dacă nu pot să-l spun de alţii. Niceta, cum am zis, nu era la cea întâie declaraţie. Nu vreau să zic că simţise amorul înainte pân' a o cunoaşte eu; iubirea mea de sine ar suferi prea mult de aceasta. Dar atâta am aflat că vro doi-trei tineri îi făcuse declaraţii pe care le primise destul de bine; şi numai vina ei a fost dacă n-a vrut să afle şi mai mult. Dacă în practică ea nu ştia nimică, în teorie cunoştea toate fineţele amorului. Pentru dânsa era un lucru curios să vadă cum un copil de patrusprezece ani, ruşinos pot zice mai mult decât o fată, ştia să facă amorul.

Niceta primi declaraţia de amor mai bine decât putui nădăjdui; prin acelaşi mesager care-mi dăduse biletul, ea îmi răspunse că-mi dă un *rendez-vous* la două ceasuri după-miazăzi în odaia cameristei sale.

Expresiile îmi lipsesc ca să vă arăt ce bucurie am simţit la această novelă; fericirea mea era mai mult decât mare. Un *rendez-vous*, eu să am un *rendez-vous* la vârsta de patrusprezece ani. Ce trebuia, dar, să fiu, câte inimi trebuia, dar, să răpesc când aş fi avut douăzeci de ani. Toate femeile trebuiau să fie ale mele şi, ca un sultan, aş fi avut numai să-mi arunc năframa pentru ca să aleg. Însă şi aceasta a fost una din cele mai scumpe iluzii pe care n-am întârziat a o pierde.

În puţin, am văzut că în veacul nostru, şi mai ales în capitalia-miniatură a noastră, în acest oraş de sticlă, unde se ştie tot ce se face şi însuşi ce nu se face, Rişilieuii şi Lovelasii nu mai pot fi învăţătorii tinerilor noştri în arta de a face izbânzi şi că femeile sunt mai cinstite decit ne sunt înfăţoşate prin romanuri.

Aprins de citirea unor asemene cărţi, unde mai totdeauna amorul se înfăţoşează biruitor, unde obicinuit femeia este zugrăvită slabă şi subjugată, fieştecare june când intră în lume socoate că are numai a dori, spre a-şi vedea împlinite toate dorinţele, că are numai să se arate, pentru ca o femeie să-şi uite cinstea, bărbatul, copiii, şi să i se arunce în braţe. Însă lacrimi de sânge varsă când vede că lumea pozitivă se deosebeşte foarte mult de lumea ce a văzut în Paul de Kock şi în Ricard.

La ceasul hotărât, când intrai în odaie, sângele îmi clocotea, vinele tâmplelor mi se îmflase. Socoteam că fruntea a să mi se desfacă. De emoţie nu puteam sa mă sprijin pe

picioare; aşteptam cel întâi *rendez-vous* din viaţa mea. Niceta nu venise încă. În puţin însă auzii fâşietul unei rochii de mătasă; cunoscui pasul. Înima-mi bătea aşa de tare, încât părea că vrea să saie din loc; pusei mâna ca doar aş putea s-o stăpânesc. Uşa se deschise şi Niceta se arătă. Atunce nu mai ştiui ce face; mai mult din neputinţă, decât din voinţă, genunchile mi se îndoiră şi picai dinaintea ei. Cât ţinu aceasta nu ştiu; atâta numai îmi aduc aminte că mă trezii în braţele iubitei mele. Cu o expresie nespusă de fericire, mă uitam la frumoşii ei ochi, ţintiţi asupra mea. Ea se plecă şi mă sărută pe frunte — era cu un an mai mare decât mine — şi cu mâna sa îmi da părul de pe cap în laturi. În sfârşit, după o contemplare mută de vro câteva minute, eu rostii aceste cuvinte, tot din întâmplările fiului lui Ulisie: "*Ma Calypso*"; şi ea, cu un glas dulce ca zefirul primăverii, îmi răspunse: "*Mon Télémaque*". O! era o poziţie cu totul florenească, căci, după Telemah, cartea cea mai plăcută pentru noi era Florian. Păstorii lui îmbrăcaţi în straie de matasă, cu peruci cu pudră, purtând iarna şi vara cununi de *rosae centifolia*, vorbind într-o limbă mai corectă decât a filologilor noştri, păstoriţele lui cu rochie de gază şi de blondă, cu ciuboţele de prunelă, cu noduri de cordele cumpărate de la Miculi de pe atunce, povăţuind nişte miei cu o lână mai delicată decât matasea, care mâncau numai livand, rozmarin şi se adăpau numai cu apă de roze şi de *mille fleurs*, îmi păreau oamenii cei mai fericiţi din lume. Dacă n-aş fi fost amorezul Nicetei, aş fi dat tot în lume ca să fiu Nemorin, amorezul Estelei. Atâta iubeam pe Florian, acest adevărat poet al naturii, încât la un Sfântul Vasile, când tată-meu mă întrebă ce daruri vroiam să-mi cumpere, îi răspunsei cu un aer pedant ca

când aş fi fost docent în vro universitate: *Les oeuvres completes de M. de Florian, mon pere!* Amorul meu, odată împărtăşit, făcu mare pasuri. După un *rendez- vous*, o sută altele îi urmară. Însă amorul meu era platonic; numai acest fel de amor îmi plăcea, poate pentru că eram numai de patrusprezece ani. Spre a nu fi numit lehău îmi voi scurta povestirea.

Nu vă voi spune, dar, întâlnirile noastre pline de sărutări dulci şi de conversaţii interesante asupra istoriei, asupra geografiei şi mai ales asupra iubiţilor noştri Fénelon şi Florian. Nu vă voi spune de câte ori aşteptam pe Niceta, ascuns într-un poloboc cu orz, ce era pus într-o tindă a pansionului.

Nu vă voi spune plimbările romantice ce făceam amândoi în marele parc al pansionului. Asfinţitul soarelui mai ales era pentru noi — precum pentru toţi simţitorii amorezi — o privelişte de care nu ne puteam sătura. Muţi, strângându-ne de mână, lipiţi unul lângă altul, priveam la globul de foc care măreţ şi sfânt se culca în dosul unor dealuri roditoare şi acoperite cu vii; cele de pe urmă raze ale lui veneau de mureau pe fruntea noastră. Aşa, într-o contemplaţie mută dinaintea acestei mari privelişti, rămâneam până când, pe de altă parte, priveam răsăritul lunii, care, ca o mare portocală de foc, se înălţa repede pe bolta cerească. Atunce ne ziceam un fraged adio, ne făgăduiam să ne întâlnim iarăşi şi ne duceam la culcat. Aceste toate nu vi le spun, dintâi, pentru ca să nu vă fie urât, şi al doile, pentru că vreau să fiu discret; şi discreţia este un paşaport care deschide inimile femeilor şi uşile bărbaţilor.

Însă zilele, săptămânile, lunile treceau; Niceta nu era

făcută pentru altă ceva, decât numai pentru a se mira de asfinţitul soarelui şi de răsăritul lunii, oricât de frumoase sunt aceste privelişti. Ş-apoi şi eu mă apropiam de cincisprezece ani!!

Amorul nostru ar fi luat o turnură mai întreprinzătoare. Mai că Platon ar fi fost uitat, dacă o întâmplare nepilduită, nevăzută, neauzită, n-ar fi venit să-mi răpească iluziile celui întâi amor.

Eram în dimineaţa Anului Nou, sau a Sfântului Vasile, cum se zice. Mă găteam să mă duc în târg să-mi văd rudeniile. În vreme ce-mi puneam antereul, pentru că atuncea purtam încă straie asiaticeşti, văzui că intră în odaie cameriera Nicetei, de curând tocmită. Trebuie să ştiţi că acea camerieră era o creatură grozavă, scârnavă, gheboasă, şchioapă, numai cu un ochi şi *par dessus le marché* era şi mută. Această arătare, de câte ori o vedeam, îmi pricinuia o oţărâre de care mă simţeam cu săptămâna. Muta dracului se apropie de mine şi prin semne imi arătă că avea să-mi deie ceva din partea *duducăi*. Bucuria se zugrăvi pe faţa mea; după ideile floraneşti ce aveam atunce, socoteam că trebuia să fie ori un buchet făcut după limba florilor, ori vrun suvenir cusut de mâna Nicetei, ori în sfârşit vrun medalion cu o viţă de părul ei. Întinsei braţul. Muta îşi vârî mâna în scârnavul său sân şi scoase, ce?... o zaharica înfăţoşând o inimă, învelită în gaz şi străpunsă cu două bolduri mari în loc de săgeţi. Mi-i cu neputinţă să vă spun turbarea ce am simţit într-acel grozav minunt. Amorul meu atât de curat, de platonic, pe care în imaginaţia mea il făcusem aşa de poetic, să-l văd spurcat prin o aluzie aşa de prozaică, prin o zaharica scoasă din sânul unei mute, unei arătări! Niceta pe care o socoteam

aşa de îngerească, aşa de înaltă în idei, aşa de delicată, să se slujască de o figură întrebuinţată, cel mult, de băcăliţele de pe Podul Lung. Vro câteva minunte nici nu văzui, nici nu auzii, nici nu simţii nimică. Însă când mă trezii, amorul meu era dus pentru totdeauna; şi pentru Niceta, pentru fata ce o iubisem aşa de curat, aşa de sfânt, pe care o poetizasem în închipuirea mea, nu mai simţii decât dizgust şi dispreţ. De atunce n-am mai văzut-o. Iată, *mesdames*, cum am pierdut, prin o zaharica, iluziile celui intâi amor.

Altul, şi eu astazi aş face-o, ar fi mâncat inima şi pe urmă s-ar fi dus şi ar fi strâns pe Niceta în braţe tare şi zdravăn. Dar atunce eram de cincisprezece ani; poezia şi delicateţea inimii erau încă pentru mine o religie.

Eu am sfârşit.

[1] Vezi Istoria Daciei, scrisă greceşte, tom. I, p. 62.

[2] La acest prilej, noi nu putem destul recomanda o nouă magazie de mode şi de frumuseţe împrumutate. Această magazie acum de curând deschisă, este a dlui Tribu, pe uliţa mare. Avis aux dames qui en usent.

[3] La aceasta nu pot să nu vă spun că marca robilor este acum un luceafăr cu opt colţuri în câmp negru.

[4] Această carte este tipărită cu cheltuiala unei societăţi de iubitori a înaintării şi strălucirii neamului românesc.

[5] Vezi sfârşitul tomului al doilea din *Physiologie du mariage par Balzac.*

Fiziologia provincialului în Iaşi

Dar dintâi să ne înţelegem. Acest titlu de *provincial* sau *ţinutaş* este foarte mare; împărăţia lui se întinde, în Mol-

dova, de la barierele Iaşilor, socotind afară de bariere mahalalele Păcurariul, Tătăraşul, o bucată din Sărărie şi partea oraşului zidită pe şesul Bahluiului, şi până la marginile principatului; această împărăţie a provincialului este hotărită la nord prin Bucovina, la sud prin Valahia şi Turcia, la est prin Basarabia şi la vest prin Transilvania; ea cuprinde deci toata populaţia ţării, afară de Iaşi, unde sunt iaşeni, locuitori capitaliei; aşadar cuprinde peste un milion şi o sută de mii de trupuri — nu zic suflete — de toată vrâsta, de toată starea şi de toată mâna, un milion şi o sută de mii de bătrâni, de femei, de copii şi de oameni copţi, care se subtîmpărţesc în oameni cu capital, în lăieşi, în dvorenini mari şi mici, în negustori, în slujitori, în jidani, comisari, săraci, privighetori, surugii, avocaţi, pojarnici, proprietari, ţărani şi cinovnici.

Ar fi un lucru foarte greu pentru noi dacă într-un biet calendar, care trebuie să cuprindă de toate, am vroi să zugrăvim toate aceste varietăţi ale soiului provincial. Departe de noi nebunească pretenţie de a ne crede în stare sa arătăm toate aceste nenumărate figuri. Ar fi o sarcină mai presus de puterile noastre şi vrednică de a fi numărată între cele douăsprezece fapte eroice ale voinicului Ercul.

Tot ce putem face este să alegem între o mie — sau mai bine între un milion şi o sută de mii — un tip pe care să-l poată cunoaşte fieştecine şi care să samene cu majoritatea provincialilor pe care fluxul harabagiilor, al căruţelor de ţară sau de poştă în toată ziua îi aduce calzi şi-i trânteşte liop pe paveua Iaşilor, cum zicea prietenul meu Carl Nervil, iarăşi într-o descriere ce face despre provincial — însă despre provincialul evghenist. Pentru ca să putem ajunge la această alegere şi să putem găsi aşa de bine pe individul

nostru, încât oricine să-i poată citi pe frunte cuvântul de provincial, ca un blestem strămoşesc, noi vom începe dintâi a scoate dintre ţinutaşi pe bătrâni, pe copii şi pe dame. Din categoria bărbaţilor care plutesc pe râul vieţii de la douăzeci şi cinci ani cel puţin şi până la cincizeci de ani cel mult, o analiză adâncă şi făcută cu o scumpătate ne sileşte să tragem un mare număr de oameni carii, la cea întâi vedere, samănă a fi provinciali, dar care în faptă nu sunt nicidecum provinciali. Aşa ţinutaşul, fie din Ţara de Sus, fie din Ţara de Jos, care a fost în Iaşi de douăsprezece ori şi în fieştecare oară a şezut câte douăsprezece săptămâni, nu se poate socoti de provincial. În atâta petrecere în clima capitaliei el şi-a pierdut caracterul primitiv, prostia de ţinutaş. Adunarea noastră l-a cioplit; pâcla noastră i-a schimbat vopseaua; colbul nostru l-a inălbit; tina noastră i-a văcsuit ciubotele. Trăsurile iaşenilor sau l-au călcat pe picioare şi aşa l-au mântuit de bătături, sau l-au stropit din creştet până în talpe. El a fost la teatru, la cel franţuzesc, la cel nemţesc sau la cel românesc, nu-i nimică. El a auzit cântând din gură pe dl Bruker, din scripcă pe dl Stiulţer. El a văzut jucând pe dl Greceanu sau pe d [emoaze]la Şiler. El a văzut dănţuind pe d [emoaze]la Töhman sau pe d [emoaze]la Dolores, spanioala cea cu ochii negri şi frumoşi. El a râs de comicul dlui Pelier. El a fost la bal masché, el s-a îmbrăcat în domino şi a avut o mulţime de aventuri cu o cucoană mare, în mască, care, neavând trăsură, l-a rugat s-o ducă acasă. El a jucat la bilard în cazino lui Nicoleti, el şi-a făcut straie la un jidan din Iaşi; nu vorbesc de dnii Ortgies, Derigo şi Bogdanovici, la care lucrează numai ursoşii provinciali evghenişti, cu a cărora descriere, cum am mai zis, s-a însărcinat Carl Nervil. Prin

toate aceste întâmplări el păstrează undeva pecetea capitaliei; el nu-i încă iaşan, dar nu mai este provincial; prin urmare, cum s-ar zice, nu-i nici copou, nici ogar.

Asemene acel ce are mai mult duh decât şase capitalişti de rangul lui nu poate fi numit provincial. Geniul nu este lipit locului; el zboară peste deşărtăciunile şi dobitociile ţinuturilor; mintea sa îl face locuitor al lumii civilizate şi, orişiunde se înfăţoşează, are drit de împământenire.

Cinovnicii ocârmuirii, socotind de la ispravnic şi până la slujitor, n-ar merita să fie număraţi în starea vrednică de toată cinstea a ţinutaşilor de soi curat. Dumnealor n-au patrie. Soarta lor îi face cosmopoliţi; povăţuiţi de Dumnezeirea *Chivernisală*, dumnealor merg şi vin în dreapta, în stânga, înainte şi înapoi. Frecătura treburilor publice le ridică tot felul de individualitate. Dumnealor n-au gând, cuvinte, pasuri, conştiinţă şi duh decât numai gândul, cuvintele, pasurile, conştiinţa şi duhul nacealstvii. Dumnealor sunt lipiţi de nişte aţe a cărora vârfuri se trag în Iaşi.

Tot cu acelaşi rezon prin care amploiaţii nu se pot socoti de provinciali, tot cu acelaşi rezon, zic, şi acei ce au fost în slujbă în capitalie, în vreme de trei ani, potrivit Reglementului, nu învrednicesc acea numire. Asemenea şi născuţii în capitalie, mutaţi pe urmă în ţinut, nu se pot numi provinciali, ci *provincializaţi*, o numire care cât pentru mine o urăsc mai mult decât toate poreclele din lume şi pe care, pe sfântul meu, n-aş vroi a o avea. Mai bine aş prefera să car apă pe la jidani, să fac cărbuni, să lucrez la drumuri publice, să fiu pus peste arături, decât să fiu numit provincializat: fui, ce scârnav nume!

Ţăranii, adică muncitorii de pământ, asemene nu pot să-mi slujască tipului meu; viaţa lor este aşa de ticăloasă în

privire cu a noastră, caracterul lor este aşa de firesc, compătimirea mea pentru dânşii este aşa de mare şi de dreaptă, încât mi-aş imputa ca o nelegiuire cea mai mică glumă ce aş putea face asupra unei stări de oameni asupra căreia razimă toate sarcinile, afară de cele folositoare, şi care ne hrăneşte pe noi, leneşii şi trândavii oraşelor. Fericiţii acestei lumi, care au un venit de zece mii galbeni pe an sau rangul de logofăt mare, nu pot fi provinciali. Cum zicea Sertorius: "Rome n-est plus dans Rome, elle est toute oů je suis". Aşa şi d-lor pot zice: Iaşii nu mai sunt în Iaşi, ci sunt unde suntem noi. Asemene nu putem da titlu de provincial boierului ţinutaş, care vine în Iaşi cu caretă şi cu doisprezece cai de poştă la dânsa. Atâta putem face; căci cu opt cai cine nu merge astăzi la drum, când cu patru cai merg atâţia în Iaşi la plimbare. Toţi perucherii, toţi bacalii la drum îşi iartă astăzi cheltuiala de doi surugii şi douăzeci şi patru picioare de cal, socotind de cal câte trei picioare. Damele asemene — negreşit cele frumuşele — de la cincisprezece şi până la patruzeci de ani, să trăiască măcar în Sulițoaie sau la Odobeşti, în Herţa sau la Adgiud, în Mamorniţă sau la Podul Eloaiei (Pont d-Aloës, după expresia unui parfumat sau afumat traducător), sunt din născare iaşence, adică vrednice de iubit. Cât pentru cucoanele trecute peste patruzeci ani, însă care au fost frumoase odată, ele se şterg din catalogul provincialelor, pentru *hatârul* trecutei lor frumuseţi. Iar cele slute, fie de cincisprezece ani, fie de cincizeci ani, sunt cu drept cuvânt şi fară cât de puţină tăgăduire vecinică şi nestrămutată proprietate a provinciei, acum şi pururea şi în vecii vecilor. Noi, dar, scoţând dintâi cei mai sus pomeniţi, din rămăşiţă vom lepăda încă şi pe provincialul evghenist, văr, cumnat

sau nepot cu toţi logofeţii şi vornicii cei mari din Moldova, care se pofteşte de sine la bal la curte, este faţă la toată nunta aristocratică şi se cerneşte la moartea fieştecărui boier sau cucoană mare, sub cuvânt că răposatul sau răposata a fost văr sau vară a treia cu sora mătuşii moşului său de văr primare. Carl Nervil a zugrăvit cu condei de maestru acest biped curioz, pe care Buffon a uitat să-l treacă în *Istoria naturală*. Neiubind a avea a face cu evgheniştii, noi lăsăm deoparte această clasă animală şi ne alegem tipul din acei provinciali, cluceraşi sau slugeraşi, care n-au nici o rudenie între oasele sfinte, care nu poartă urs în spate şi curcan în coadă şi care nu trag la gazdă la moşu logofătu şi la văru vornicu sau la Thiţa logofeteasa. Noi îl alegem dintr-acei care vin în Iaşi sau cu căruţa lor cu trei mârţoage şi cu un fecior boieresc înainte, sau cu căruţa de poştă, sau cu harabagiu jidan, şi, neavând nici o cunoştinţă între aristocraţi, trag sade la han.

Deci începem. Scoateţi-vă pălăriile şi vă închinaţi. Provincialul intră în scenă.

Iată omul nostru. Ce ne pasă de unde vine, să fie de departe sau de aproape, de la miazănoapte sau de la miazăzi, dintr-un târguşor sau dintr-un oraş, de la Adgiud sau de la Focşeni, de la Galaţi sau de la Cotnar, de la Herţa sau de la Bârlad, el n-a fi, nu este decât un provincial. Iată-l. Să-l luăm îndată dupa ce simte cea întâi impresie. Îndată ce harabagiul sau surugiul i-a spus că se zăresc turnurile, întocmai ca patru fesuri, a mitropoliei, provincialul işi freacă ochii, îşi întinde vederea, dacă este în căruţă acoperită îşi scoate capul afară, întocmai ca un pui de lăstun din cuibul său, şi se înalţă, dându-se cu totul priveliştii ce aşteaptă să se destindă dinaintea privirii sale.

El vine pe drumul de la Păcurar, spre pildă. Iaşii de departe se arată în cea mai frumoasă poziţie; bordeile nu se văd, palaturile albesc, turnurile bisericilor strălucesc cu o mie de raze. Atunce inima-i zvâcneşte, mai că-i sare din loc, pulsul său bate o sută douăzeci de ori pe minut; nu se poate ţinea în trăsură, mai că-i vine să sară jos şi, în entuziasmul său, strigă: "În sfârşit, iată-mă în cel mai frumos oraş al Principatului Moldaviei sau al Cnejiei!"

Dar se apropie de barieră; şi ce vede? Două rânduri de bordeie acoperite cu paie, nevăruite, locuite de un roi de jidani stremţuroşi. Ajunge la barieră. Harabagiul sau surugiul stă. Un fel de amfibie, îmbrăcat jumătate turceşte şi jumătate căzăceşte, vine şi întreabă pe provincial: cine-i, de unde-i şi unde trage? Voinicul nostru nu ştie că însemnează şi pentru ce i se fac asemene întrebări. În sfârşit, răspunde că-l cheamă Oboroc sau Poloboc, că vine de la Herţa sau de la Bacău şi că trage la gazdă la hanul cutare, că acolo l-a trimis protopopul ţinutului. Zice să pornească; dar n-a scăpat cu atâta. O altă amfibie vine şi-l întreabă de n-are marfă cu dânsul. Minunat de o asemene întrebare care-i dovedeşte că oamenii il socot de bacal sau braşovean, el nu ştie ce să mai zică. Amfibia nu mai aşteaptă, îl pofteşte jos, îi scoate geamantanul şi lada, pentru că adevăratul provincial nu merge niciodată la drum decât cu ladă de Braşov. În zadar el strigă împotriva acestei călcări a pravilei, în zadar el cheamă în ajutor *Reglement* şi *Noul Aşezământ*, cinovnicul îi împunge geamantanul cu nişte vergi de fier, îi scormoneşte prin ladă şi, în sfârşit, dă peste câteva lucruri ce samănă a nişte potcoave de cal, învelite cu cea mai mare sârguinţă în hârtie vânătă. Ce-s aieste? întreabă el. Aieste, răspunde

provincialul, cu nevinovăţia sa obicinuită, îs nişte cârnaţi uscaţi şi cu usturoi, care la noi se fac tare buni şi i-am cumpărat înadins sa-i duc prezent unui prieten ce am în Iaşi. Prieteşugul, răspunde amfibia, este un simtiment ce-l preţuiesc ca om; dar, ca cinovnic al Eforiei, nu trebuie, nu se cuvine să uit că cârnaţii nu pot avea slobodă intrare în capitalie, ca unii ce sunt făcuţi din carne; şi carnea, precum ştii sau trebuie să ştii, este dată în otcup. Deci cârnaţii se opresc la barieră şi se vor predstavlisi locurilor mai înalte. Provincialul nu înţelege nimic din otcupuri şi monopoluri; el ştie atâta că carnea îi lăsată de Dumnezeu ca să fie mâncată; şi că, sau fiartă, sau friptă, sau în cârnaţi, poate fi mâncată oriunde-i foame cuiva. El nu se poate, dar, hotărî a lăsa cârnaţii săi să se alătureze la delă sau să se predstavlisască la nacialstvă. Provincialul, de felul său, îi zurbagiu şi gata la bătaie, mai ales când are a face cu un iaşan. El s-apucă la sfadă cu cinovnicul Eforiei; deabia un comisar de poliţie poate să-l oprească să nu vie la pumni, o faptă care, în loc să-l ducă la han, l-ar duce drept la Agie. Bietul ţinutaş îi prost din născare şi din creştere, ca unul ce n-a fost înca în Iaşi. Numai acei norociţi ce au petrecut mai multă vreme în capitalie ştiu câtă pagubă se poate pricinui veniturilor Eforiei prin ascunderea sau sloboda trecere a unui cârnaţ din ţinut în oraş.

În sfârşit, cârnaţii rămân la popreală şi provincialul are slobodă intrare în mult aşteptaţii Iaşi. El măsură, în toată lungimea ei, şoseaua Păcurariului; şi atunce buza sa cea de jos se lungeşte ca semn că este înşelat, în vreme când sprâncenele sale iau forma a două perispomene greceşti. El nu poate înţelege cum nişte case aşa de urâte, cele mai multe acoperite cu paie sau cu şindilă putredă, fără nici o

arhitectură, pot să alcătuiască acel oraş de care a auzit atâte în copilăria sa. Mai că-i vine să creadă că harabagiul l-a inşelat şi că, în loc să-l ducă în Iaşi, l-a dus în Vaslui. Dar, în puţin, această grozavă îndoială trece; provincialul ajunge în preajma temniţei statului; atunce, dinaintea ochilor săi se dezvăleşte uliţa aristocratică a Copoului, cu frumoasele sale palaturi. Atunci marea capitalie i se arată; îşi găseşte iarăşi Iaşii ce i-a văzut în visuri. Îi mulţumit şi strigă: "Slavă ţie, Dumnezeule, slavă ţie, că nu fusei inşelat!" Cu ce privire se uită la lucrurile ce trec dinaintea lui! Cu ce repegiune îi bate inima când vede încă ceva necunoscut! Cu ce sfântă văpaie pizmuieşte norocita soartă a unui iaşan! Toate îi pricinuiesc mirare; toate sunt pentru dânsul izvor de nouă senzaţii şi de nouă întrebări. Da asta ce-i? Da casa ceea a cui-i? Da turnul cela? Da tabla ceea?

În sfârşit, îl întreabă harabagiul: Cucoane, unde vrei să te duc? Zău, nu ştiu încă unde, se întâmplă să răspundă câte un provincial, care a uitat să întrebe pe bunul său sau pe soacră-sa, pe vremea lor când mergea la Iaşi, unde trăgea la gazdă.

Cea mai mare nesocotinţă ce poate face un ţinutaş este să sosească în capitalie fără să ştie unde are să tragă. Alegerea gazdei este un lucru foarte mare şi care trebuie făcută de mai înainte şi în urmarea cercetărilor celor mai cu de-amănuntul şi cu scumpătate. Ai auzit negreşit de o mie de istorii groaznice întâmplate pe la ratoşe şi crâcime, în codrurile Herţii sau în alte atâtea codruri şi păduri sădite cu stejari şi cu tâlhari, cu brazi şi cu hoţi. Ei bine, toate întâmplările de noapte din acele locuri nu se pot potrivi cu primejdiile ce aşteaptă ziua mare pe nesocotitul călător care se rătăceşte în tractirul de frunte din Iaşi. Pro-

vincialul, neştiind unde să tragă, harabagiul, cumpărat de Regensburg, îl duce la ospătăria de "Sankt-Petersburg". Îndată ce trage la scară, un lacheu vine îmbrăcat, iar nu în cămeşă şi izmene cum se obicinuieşte pe la târguşoarele de ţară, se înfăţoşază şi apucă de subsuoare pe domnul călător, care într-un minut de deşărtăciune iertată mai că se crede logofăt mare. Lacheul îl duce într-un apartament frumos, decorat şi mobilat mai bine decât odăile ce a văzut la ispravnicul sau la prezidentul ţinutului său. O altă slugă cu *livre* vine şi-i zice cu cel mai mare respect: Când veţi avea ceva de poruncit, mă rog să trageţi clopoţelul. Eu stau la uşă, gata a vă sluji. Veţi mânca în sală sau poftiţi să se puie masa în apartamentul măriei voastre? Măria sa va mânca în sală. Merge în sufragerie şi ochii îi sunt orbiţi de noile frumuseţi ce descopere. Pereţii sunt zugrăviţi şi samănă cu acei descrişi de Nervil. Masa îi bine acoperită şi luminată cu lampe, lucru cam rar obicinuit în provincie; şervetele numai sunt cam negre, dar aşa-i moda în ospătărie. Talgerele sunt de farfurie fină. Provincialul, care n-a văzut încă nimică asemene, se socoate în palaturile din Halima. El se pune la masă, uimit, între un lord englezesc şi o contesă leşească. Bucatele sunt tot beftecuri, anghemahturi, budinci şi blamanje, bucate favorite în ţinuturi şi care de unii se mănâncă cu sardele, ca să nu fie prea dulci şi să strice dinţii. Văzând că toţi beau şampanie, cere şi dlui de acest vin; şi aşa, îndopat şi adăpat, putându-se de-abia ţinea în picioare, se întoarce în apartamentul său şi pică pe o canapea de adamască în braţele lui Morfeu — adică a somnului, pentru cei ce nu ştiu mitologia, o stare de oameni foarte numeroasă în ţinuturi.

În cursul somnului, nimene nu-l trezeşte; dar a doua

zi, când se deşteaptă, când fumurile vinului i-au ieşit din cap, provincialul care nu-i de tot prost vede în închipuirea sa un şir de gânduri posomorâte.

"Toate aceste-s tare frumoase; dar toate aceste pot fi şi tare scumpe".

El întreabă şi află că socoteala sa se mărgineşte în mica sumă de o sută şaptezeci şi nouă de lei, afară de bacşişuri pe la slugi.

O sută şaptezeci şi nouă de lei pentru o masă şi un pat! Adevărat că patul era moale, masa bună şi vinul cu spumă. Adevărat că străinul a fost primit cu cel mai mare respect şi ca un logofăt mare purtat de subsuori când s-a coborât din trăsură; lacheii i-au zis măria ta. Nu-i nimică, dar îi prea scump. Provincialul, lovit în ce are mai scump în lume, în punga sa, strigă. Dar Regensburg se arată cu pântecele său cel gros. La dânsul nu-i de târguit. La dânsul trebuie să dai ziua fără împotrivire aceea ce în codrii Herţii ar trebui să dai noaptea. Nenorocitul călător n-are încotro să facă, decât scoate punga şi plăteşte această întâi lecţie. Ispita este un profesor care se plăteşte mai scump decât cei mai scumpi profesori din Iaşi.

Provincialul se hotărăşte să-şi schimbe gazda. El iese şi caută în târg un han destul de bun şi de ieftin, în care să nu tremure pentru punga lui, şi, în sfârşit, dă şi se aşază la hanul lui Coroi, dacă este din Ţara de Sus, sau la hanul lui Evangheli, dacă este din Ţara de Jos.

Până aici; la anul viitor, cu darul şi învoirea cerescului împărat, dacă vom trăi, vom arăta mai departe odiseea provincialului nostru. cititorii noştri îl vor vedea pe uliţă, la bal, la teatru, la muzeu, pe turnurile Trei-Sfetitelor şi ale Goliei; îl vor vedea mâncând, dănţuind, făcând curte şi, în

sfârşit, înturnându-se în provincie cu o barbă de ţap, cu plete de un cot, cu haine făcute la Ortgies şi cu o mie de galbeni datorie. Tot atunce va duce în buzunar şi *Foaia sătească*, în care va fi publicată scoaterea în mezat a o a patra sau a opta parte de moşie ce are clironomie de la părinţi, în trupul cutare şi cutare. Toate aceste le vor vedea cinstiţii cititori numai dacă îmi vor cumpăra destule calendare pe anul 1844, ca să pot cu acel câştig publica calendare şi pe anul 1845.

[1] Pierre Durand a scris *Fiziologia provincialului în Paris*; noi am căutat ca trăsăturile lui să le micşorăm în proporţia cadrului cuvenit provincialului în Iaşi.

Noul acatist al marelui voievod Mihail Grigoriu

Mare nedreptate se poate face a lăsa în tăcere pomenirea faptelor care cinevaşi în viaţă au săvârşit; iară cât pentru a lor calităţi, ori în ce parte fie, aceasta nu rămâne îndoială că acea persoană nu va putea iubi o laudă potrivită cu urmarea sa, că, precum a iubit a face, va iubi şi aplauza lucrărilor sale. Asemene dreaptă judecată singur Hs. ne-o propune în două ziceri; cea intâi: "Cu ce măsură vă vor măsura, măsuraţi şi voi lor" şi a doua: "Vor învie cei ce au făcut bine întru moştenirea fericirii; iară cei ce au făcut rele, întru osânda vecinică". Apoi cu cât mai vârtos noi, oameni fiind, să nu păzim o aşa sfântă dreptate? Eu, nefiind îngrijit despre aceasta, fără mustrare am alcătuit următorul Acatist, întru cinstea celui ce a vroit a se face vrednic unei asemene cuvântări. Începutul facem cu zicerea:"Doamne, răsplăteşte".

ACATIST

Icosul 1

Învingerile cele adese către pierzare vestindu-ţi-se prin Îngerul cel purtătoriu de nedreptate şi gata fiind în tot ceasul a le primi, nu te-a mustrat nici o datorie să nu întinzi crimele pe soarta compatrioţilor tăi; pentru aceasta după vrednicie auzi de la noi unele ca aceste:

Bucură-te, zid în care se sprijinesc relele nenorociţilor! Bucură-te, liman în care se oploşesc relele dureri ale osândiţilor! Bucură-te, Maică din care izvorăsc păraile cele otrăvitoare! Bucură-te, inimă care porţi lăcomie de prisos! Bucură-te, suflet pururе însetat de strâmbătăţiri! Bucură-te, minte totdeauna neabătută spre obştеasca fericire! Bucură-te, electricitate care înrâurezi fără-de-legile amploiaţilor! Bucură-te, machină care prefaci minciuna în adevăr! Bucură-te, luceafăr ce întuneci lumina folosinţei! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul I

Niciodată mai bine decât în parte-ţi n-ai cugetat, şi nici ai gândit a te face priitoriu obştescului bine, ca prin aceasta să-ţi câştigi buna laudă a postului în care soarta te-a aruncat; deci a rămas numai un singur mijloc, lui Dumnezeu să strigăm *Aleluia!*

Icosul 2

Mai înainte de întronare, abătându-ţi cugetul către cele de faţă propăşiri a feluritelor osândiri şi ca pe Iuda favorizându-te norocul a te face vânzătoriu fericirii compatrioţilor tăi, gata suntem şi noi spre mulţumire a-ţi zice unele ca aceste:

Bucură-te, cela ce ţi-ai înălţat numele spre obştească ocară! Bucură-te, cela ce primeşti hula drept cinste! Bucură-te, cela ce-ţi speli caracterul cu sângele celor săraci! Bucură-te, cela ce amara cuvântare a norodului o bei cu plăcere ca pe un nectar!

Bucură-te, că, împietrit de iubire de argint fiind, nici o defăimare nu simţeşti! Bucură-te, că nici o hulă a meritului nu te abate de la urâtele tale fapte! Bucură-te, haos neputut a să împle cu toate averile poporului! Bucură-te, ghevghir încăpător a jăcuirilor! Bucură-te, cămară în care lucrurile răpite se păstrează! Bucură-te, lăcată care încui poarta norocirii noastre! Bucură-te, pecete pe care este scrisă litera mârşăviei! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul II

Cine va putea cuprinde sub poala hulei toată demoralizaţia ta, că, oricât ne vom sili în faptă şi în izbândă, totuşi nu cumpăneşte pe cât meritul cere căzuta răsplătire a călcărilor datoriei tale. Deci, dară, lăsându-te în judecata Creatorului, strigăm cu umilinţă lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 3

De vom lăsa în părăsire acele ce-ţi vădesc urmările mârşăviei tale, vom fi cu dreptul mai mârşavi şi mai necunoscători a celor ce ne fac rău sau bine, deci, pentru ca în viitorime şezătorii pe scaunul tău să se ferească de a se face şi ei părtaşi acestei cuvântări, strigăm cu însetare: Bucură-te, cauză al cărei efect stinge bucuria muncitorilor de pământ! Bucură-te, mană ce îndestulezi cu amărăciune pe cei atârnaţi de tine! Bucură-te, gata despărţitoriu dreptăţii celor slabi! Bucură-te, cela ce laşi în necazuri pe cei despoiaţi! Bucură-te, că fără milă priveşti pe acei ce i-ai împlântat în durere! Bucură-te, că nici un ceas nu te-a

lăsat cugetul a te face apărător drepturilor fraţilor tăi!

Bucură-te, cela ce ai mutat soarta celor din codri în palaturi înalte!

Bucură-te, că instrucţiile tale sunt mai vătămătoare decât săbiile hoţilor!

Bucură-te, cela ce ne-ai aşezat obştească nevoie! Bucură-te, că ne-ai stins siguranţa avutului, cinstei şi a vieţii noastre!

Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul III

Întru ce vom mai fi nădăjduindu-ne, când în toată ziua îţi aduci o nouă izvodire de rău şi, în loc de a te preface, mai mult te înţeleneşti întru fără-de-legi; agiungă acum intâmplările şi vie vremea a ne face şi pe noi învingători, ca să strigăm lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 4

De-ai simţi cât este de frumoasă lauda gubernatorilor celor buni şi de-ai cunoaşte iarăşi cât de înjositoare este a celor răi, poate că fără îndoială ai protimisi să-ţi iei mai strălucitoare urmări. Însă pentru că însătoşirea iubirii de avere ţi-a ponegrit moralitatea şi cu greu este a ţi se spăla rugina lăcomiei, primeşte fără drept de imputare unele ca aceste:

Bucură-te, învechitule în fapte rele! Bucură-te în răpire fără mustrare, întinatule! Bucură-te, pizmuitorul acelor ce caută adevărul! Bucură-te, cela ce te măguleşti cu falsele bune-cuvântări a linguşitorilor!

Bucură-te, cela ce te legeni în leagănul celor de o sistemă cu tine! Bucură-te, că nu suferi în cuprinsul stăpânirii tale pe acei iubitori de dreptate!

Bucură-te, izgonitorule a celor ce-ţi descriu vredniciile

fără minciună! Bucură-te, cela ce îmbraci magarii în porfiră, iară pe oameni în harare! Bucură-te, cela ce legi la gâtul porcilor cinstiri şi la al drepţilor lanţuri de fier! Bucură-te, cela ce întruneşti în caracterul tău obiceiurile cele mai mârşave de la nord şi miazăzi! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul IV

Nicicum osăbindu-te de dobitoacele care se îngrijesc numai pentru îndestularea pântecelui şi sărac de fapte bune fiind, ce te putem numi mai mult decât un necunoscător a insuşi dreptului şi însărcinării tale; deci, ca asupra unui nevrednic spre bune urmări, strigăm lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 5

Şi ce este mai preţios decât lauda guvernatorilor şi decât a simţi cinevaşi dulceaţa bunei cuvântări a norodului, căci toate alte fericiri cu moartea odat' se ruinesc, iară acest Templu înalt în veci rămâne neşters de pe buzele urmaşilor veacurilor viitoare; însă, tu mai mult decât lăcomia neestimând alta, nu tăcem spre plăcere-ţi a striga: Bucură-te, cela ce sameni chibzuiri spre scurgerea pungilor de monetă, fără de ruşine! Bucură-te, mare ce mistuieşti averile călătorilor pe dânsa! Bucură-te, soare care usuci îndemânările săracilor! Bucură-te, furtună care sfarămi nădejdea fericirii noastre! Bucură-te, magnet care tragi strânsurile de prin cele mai tainice locuri! Bucură-te, cela ce te faci proprietariu pe pământurile cele străine de neamul tău!

Bucură-te, iconomule fără de voie a agonisirilor omeneşti! Bucură-te, idee spre jăcuire abătută! Bucură-te, cela ce în cuget trebuie să te tăvăleşti ca râmătorul în tină!

Bucură-te, rădăcină ce ai odrăslit ramurile ticăloşiei! Bucură-te, că prin sateliţii tăi ţi-ai însuşit drepturi fără de lege! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul V

Întrucât ţi-au lipsit persoane a te face vrăjmaş înaintirei împilatului cotun, ai dat prilej celor de o aplicaţie cu tine a îndeplini ticăloşia soartei cei mai înainte menite; deci, spre izbăvirea noastră, strigăm lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 6

Spre mai mult a spori rodurile neomeniei tale şi mai cu înlesnire a te sui pe treapta strâmbătăţirii, tras-ai întru ajutorul tău pe acei ce i-ai deprins să fie vrednici sprijinitori osânditoarelor tale abuzuri; pentru aceasta împreună cu dânşii primeşte a auzi:

Bucură-te, munte ce umbreşti pe cei făcători de rele prin politii! Bucură-te, Duh ce însufleţezi mărinima acelor tâlhari! Bucură-te, vreme ce încurajariseşti aplecările jefuitorilor! Bucură-te, negură ce întuneci adevărul! Bucură-te, armă ce înfricoşezi pân' şi deşteptarea celor deprinşi a răbda!

Bucură-te, lopată care vânturi tânguirile ca pleava! Bucură-te, lipitoare ce sugi sângele fericirii norodului! Bucură-te, credinciosule întru neschimbare de aceea ce ai apucat! Bucură-te, cela ce mituirile le-ai sfinţit astăzi ca o jertfă binepriimită. Bucură-te, piatră care nu te ciopleşte nici un fel de rezon! Bucură-te, osândă trimisă pentru păcatele noastre! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul VI

Toate cu vremea îşi iau schimbare, iară voi cei ruginiţi în vicleşuguri nu vă mai prefaceţi. Urmaşi aţi fost totdeauna

crimelor strămoşeşti şi întru răutăţi vă veţi săvârşi. Nici lumii bine nu v-aţi deprins a face, nici lui Dumnezeu cu inimă curată a cânta *Aleluia!*

Icosul 7

De-ai fi pogorâtor din neamul lui Iuda vânzătorul, totuşi în urmă te-ai fi căit de urmarea cea mai crudă decât a lui, căci acela a vândut pe Hs., ce a fost omorât pentru adevăr; iară tu ai ucis pe singurul adevăr. Şi cine din voi s-a arătat mai vrednic spre a căpăta răsplata cunoaşte singur şi primeşte de la noi astfeliu de urări: Bucură-te, cela care domneşti între sfetnicii care pricinuiesc cangrena Naţiei! Bucură-te, care iscăleşti drăceştile socotinţe! Bucură-te, şef care povăţuieşti banda călcătorilor de lege! Bucură-te, masă care ospătezi pomenitele nesăţioase fiare! Bucură-te, hrană ce însetoşezi acei câini muşcători! Bucură-te, blândeţe care zâmbeşti cu plăcere linguşitorilor! Bucură-te, magazin în care se specularişeşte soarta publicului celui osândit! Bucură-te, foc care mistuieşte osândirile vinovaţilor! Bucură-te, molie ce nimicniceşte lucrările sfintei pravile! Bucură-te, cela ce vinzi drepturile fraţilor la izgoniţii de prin alte ţări străine! Bucură-te, cela ce ţi-ai uitat datoriile ce ai către noi!

Bucură-te, nevrednicule de bune fapte! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul VII

De-ai purta şi în inimă-ţi sentimentul Marcei, care ţi l-ai intitluit, totuşi n-ai rămâne în defăimarea care astăzi urmarea ta ţi-au scris; pentru aceea nu te vei scuti de răspunderea răsplătitoare, măgulindute că şi tu strigi lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 8

Nu vei putea sub nici o închipuire a-ţi găsi siguranţie împotriva răspunderii, care eşti datoriu, şi, dacă tot aceste întâmplări te vor favorisi şi în viaţă nu-ţi va veni răsplătire, urmaşii tăi tot vor fi nescutiţi de dreapta judecată, a căreia hotărâre s-a încheiat în judecata adevărului, spre nădejdea celor ce strigă:

Bucură-te, cela ce ne-ai înstrăinat de dreptele moşteniri a suitorilor noştri!

Bucură-te, cela ce ne-ai făcut săraci de drepturile câştigate cu sângele strămoşilor noştri!

Bucură-te, cela ce ne-ai înjosit în privirea tuturor naţiilor! Bucură-te, satană care tragi inimile de la frăţeasca îndatorire! Bucură-te, fantomă ce îngrozeşti pe cei mici la suflet, să-ţi fie credincioşi!

Bucură-te, tun care sfarmi unirea fericirii! Bucură-te, metal ce otrăveşti masa desfătării! Bucură-te, vrăjmaş ce izgoneşti pe prunci de la ţâţele mumeşti! Bucură-te, duşman ce ai gătit amărăciune şi celor încă nenăscuţi! Bucură-te, cela ce împingi patria în ticăloşie, pentru îndeplinirea spurcatului tău interes!

Bucură-te, vicleanule voitor de rău! Bucură-te, că pentru a-ţi înălţa netrebnica fiinţă puţin şi ne vei pune sub vecinicul giug al varvarismului! Bucură-te, hobot ce acoperi neînţelegerea norodului! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul VIII

Răutatea faptelor tale ades lovindu-ne simţirile, n-am putut niciodată a face lumii cunoscut, dar de tine totdeauna fiind nebăgate în samă şi pentru a nu rămâne până în sfârşit neajutoraţi unim astăzi pentru a noastră izbăvire

glasurile de cântare lui Dumnezeu: *Aleluia!*

Icosul 9

Precum odinioară Diavolul s-a întins a risipi toate averile dreptului Iov, în neosebire şi tu ai fost trimis de aceeaşi soartă; dar, aducându-ne aminte şi privind la pildele ce nu prea târziu se întâmplă a răsplăti şi că dreptul până în sfârşit nu piere şi pagubele lui i se adaog întru sporire, nu lepădăm nădejdea în aşteptarea pilduirii tale; iară pe tine după vrednicie te încununăm cu aceste laude: Bucură-te, cap ce ne porţi pe cărările curselor de tine împletite! Bucură-te, povaţa fierilor ce ne sfâşie binele vieţii! Bucură-te, duh ce insufli cu răceală înveştezitele flori ale patriei! Bucură-te, cela ce înghiţi indestularea timpurilor! Bucură-te, piept de care este aninat ordinul văditoriu răutăţilor! Bucură-te, cununa blestemaţilor! Bucură-te, podoaba mânjiţilor de necurăţie! Bucură-te, cela ce totdeauna iţi îndreptezi picioarele pe calea ticăloşilor! Bucură-te, vierme ce rozi rădăcina vlăstarului înaintitoriu publicului!

Bucură-te, cela ce întristezi inimile norodului! Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul IX

Au nu-ţi este în privire a acelor trecuţi înalta slavă care pe pământ au avut, iară acum abia se pomeneşte numele lor, şi aceasta dupre fapte care în priinţa obştească au săvârşit? Dar ţie ce-ţi rămâne după moarte? Negreşit, blestemul cel fără de număr de la toţi aceia care cântă lui Dumnezeu *Aleluia!*

Icosul 10

Nici datoria, nici răspunderea, nici dreapta răsplătire a lui Dumnezeu nu-ţi poate muia inima din învârtoşarea iubirii

de argint; socoteşte, dar, că împreună cu bogăţie laşi fiilor tăi ura spre moştenire şi vor zice:

Bucură-te, Părinte pe care te-a silit lăcomia de ne-ai despărţit de dragostea fraţilor noştri!

Bucură-te, cela ce ne-ai făcut a clironomisi ocara! Bucură-te, pom a căruia roadă nici porcii nu o mănâncă bucuroşi! Bucură-te, că ne-ai lăsat săraci de bune cuvântări şi cu defăimări a trăi în lume!

Bucură-te, că înconjuraţi de năvodul ocărilor omeneşti ne-ai lăsat a trăi în ură pe pământ!

Bucură-te, că cu purtarea ta pe toţi compatrioţii ne-ai făcut în dispreţ să ne privească!

Bucură-te, că asudând în veci nu vom putea spăla întinarea cu care ne-ai vopsit!

Bucură-te, că ne-ai sădit în adăpostul defăimării! Bucură-te, că pietre ne-ai născut, a măcina batjocurile urmărilor tale! Bucură-te, că fii de jefuitori pururе vom fi numiţi! Bucură-te, că roada faptelor tale, oricât ne vom sili, nu ne va fi cu putinţă a o şterge din aducerile aminte ale celor ce cu dreptul strigă: Bucură-te, mare făcătorule de rele!

Condacul X

Nu lăsa în lipsă de a întrebuinţa minutele ce ţi-au mai rămas pentru a-ţi petrece în cugetare toate nelegiuirile şi crimele ce ai făptuit, ca să te afli vrednic de dreapta şi înfricoşata judecată ce ţi se pregăteşte şi neapărat te va sfărma împreună cu călăii tăi de fii! Nu lăsa de a lua aminte că nu ai putut omorî bărbaţii patrioţi, deşi ai plătit pe Duca vânzătorul ca să-i ucidă. Mâna Domnului i-a apărat, ca sa nu se împuţineze numărul răsplătitorilor ce se ridică asupra ta şi care vor fi înmulţiţi de toţi ce au

pătimit de la tine! Nu socoti că se v-ar putea spăla arzătoarele pete al crimelor cu sângele nevinovaţilor şi că cruzimea ar putea vindeca rănile lăcomiei! În zadar aşa tu şi fiii tăi călăi, vă acoperiţi spre apărare inimile cele de tigru şi hienă cu piele de bivol, şi în zadar pe pământ veţi căuta locaş şi adăpost! Ţi s-au încheiat minciunile cu care până acum ai înşelat Curţile Protectoare! Nu îţi mai rămâne decât a te găti spre osânda ce ţi-au tras fără-de-legile tale asupra-ţi şi a suferi în răbdare toate chinurile cugetului tău, aşteptând apropietul ceas al judecăţii. Îmbracă hainele negre ale morţii, pune-ţi cenuşă pe cap, bătându-ţi pieptul — comoara nespuselor păcate —, şi roagă grăbirea judecăţii! Nu-ţi da însuşi sufletul diavolului spânzurându-te singur, *pentru ca viu să vezi numeroasa petrecanie ce te va duce spre moarte! Pentru ca murind să auzi blestemul Patriei şi al fiilor Ei, de tine nedreptăţiţi! Pentru ca să vezi risipindu-se ca pleava aurul ce de la ţară ai prădat! Pentru ca să vezi că din casa ta piatră pe piatră nu a rămas! Pentru ca murind să auzi glasul poporului ce strigă, izbăvindu-se de tine, lui Dumnezeu*:

ALELUIA!

Tainele inimii

Capitolul I - Confetăria lui Felix Barla

Toate oraşele care au ambiţie de a se numi capitalia unei ţări mari sau mici, fie imperiu, regat sau chiar principat, au câte o primblare favorită; aceasta este locul plăcut unde se adună gloata de bogaţi sau de acei care vroiesc a fi crezuţi

de bogaţi, de târâie-brâu, de curiozi, de alegători după *havadişuri* (puriştii limbii noastre binevoiască a-mi ierta această expresie barbară), de femei *a la mode*, de lorete, de oameni de lume, de tineri anglomani, dandis şi gentlemeni, *riders*, de lei şi paralei, şi în sfârşit acea gloată care prin o generală convenţie (iertaţi-mi că nu zic *convenciune*) se numeşte obicinuit *societate aleasă*, când de multe ori ea este foarte amestecată. Aşa Parisul are Câmpii Elisei şi Redul de Bolonia, Viena are Praterul, Berlinul Tier-Garten, Madritul El-Prado şi Atocia. Prin urmare şi Iaşii, ca o capitalie, trebuie şi ea să aibă o primblare pentru societatea aleasă a sa. Această primblare este *Copoul*, care se deosebeşte de toate primblările din lume. În adevăr, Câmpii Elisei merită de a fi primblare prin frumoasa perspectivă ce într-un capăt se începe cu Palatul şi Grădina Tuileriilor, trece prin piaţa măreaţă a Concordiei, cu obeliscul de Luxor, şi, între măreţe alei de copaci, se sfârşeşte cu Arcul de triumf al Stelei, ridicat de Napoleon celebrităţilor imperiului. Praterul şi Tier-Garten au un alt feliu de podoabă: frumoasele lor alei de castani şi fagi umbroşi îţi arată în mijlocul unor populoase oraşe codrii druizilor, şi mulţimea de cerbi, ce în tot minutul trec în dreapta şi în stânga, îţi sporesc iluzia, crezând că în tot minutul să zăreşti vreun poet bătrân sau vreo fecioară profită a vechilor germani, dacă caleşcele strălucite, pline de femei elegante, nu ţi-ar arăta că eşti în secolul al nouăsprezece. El-Prado a Madridului merită asemene a se numi una din cele mai frumoase primblări a Europei. Când duminica, pe o frumoasă dupăamiază, ieşi pe la şapte ceasuri, şi de la fântâna Cibelii pân' la statua lui Neptun, între patru alei de copaci seculari, vezi tot pe acel loc înconjurat

de grile de fier şi numit salon, vezi, zic, frumoasele madrilence cu părul negru ca penele corbului, cu ochii scânteietori ca doi cărbuni aprinşi, învălite în mantele negre, care le fac încă mai pătrunzătoare ochirile, cu talia clătinată ca o trestie bătută de zefir, cu picioruţele de copil, şi deasupra capului au un cer albastru ca al Napolii, atunce înţelegi că Prado trebuie să fie un loc minunat şi că un spaniol şi-ar vinde mantaua şi un străin ciubotele mai bine de a lipsi la ora primblării. La Copoul nostru însă nu găseşti nimic de aceste; a sa frumuseţe este lipsa de toate frumuseţile, şi tocmai aceasta face că Copoul este o primblare singură şi unică în felul său între toate primblările, de la Câmpiile Elisee ale Parisului pân' la grădina Kisseleff din Bucureşti. Poetul care a cântat:

Frunză verde de bostan,
Pe dealul Copoului
Rău mă dor călcâile!

a înţeles foarte bine frumuseţea primblării Iaşilor. În adevăr, închipuieşte-ţi spinarea lată ca un şes al unui deal gol, această spinare păscută de bivolii boierilor, vacile jidovilor, caii slujitorilor agiei şi măgarii băieşilor, mărginită de o parte cu valea Cârligului, de cealaltă cu valea de către Păcurari, având în dosu-i, ca hotar, bariera Copoului şi stâlpii risipiţi ai grădinii publice, şi înainte-ţi redul în fund ca corp de armie, şi, ca aripi, viile domniei Regensburg şi alte acum plantate — iată Copoul, iată primblarea favorită a concetăţenilor noştri, adică un loc întins, primăvara verde, vara galben, toamna negru de glod şi numai iarna mai curat, adică alb, fără nici un copac, fără o şosea cât de rea, având ca singură varietate

grămezile de gunoi, ce cotiugele boiereşti aruncă în toată ziua. Cititorii mei binevoiască a-mi ierta această digresis: trebuie însă ca să păstrez viitorimii descrierea primblării iaşenilor în anul 1849, pentru că aud că părintele Treierarhitul are de gând să schimbe Copoul într-un oraş, menit de a da tifla Iaşilor vechi. Prin urmare Copoul cum este acum în curând nu va mai fi, va trece şi se va uita, ca cedrul Libanului, ca floarea câmpului, sau, dacă vroiţi comparaţii mai puţin biblice, ca fostul club [al] vânătorilor, sau ca Societatea istorico-naturală. Mai aud încă şi alta. Se zice că Departamentul Lucrărilor Publice s-ar pregăti să facă pozna de a planta la Copou o primblare cu alee de copaci după pilda Câmpiilor Elisee şi a Praterului. De aceea, iubiţilor mei cititori, dacă mai vroiţi a mai apuca Copoul cum este descris aice, grăbiţi-vă de a vă arvoni de pe acum droşce ca să-l puteţi vedea încă în astă primăvară, căci la toamnă nu ştiu dacă-l veţi mai afla în haina sa goală, de astăzi.

La această frumoasă primblare, precum este încă pe faţa pământului în minutul ce v-o descriu, înalta aristocraţie a Moldovei, boieri de baştină veche sau nouă, voinicii noştri ofiţeri, damele noastre cele mai elegante, cuconaşii instanţiilor administrative, judecătoreşti şi bisericeşti, măicuţele în concedie, tinerii alumniei ai Academiei, câţi se mai află, floarea patriei rămasă de douăzeci de ani tot floare, loretele logofătului A., a vornicului V., a postelnicului S. şi a comisului D., clasă de dame neapărată într-un oraş civilizat, clasa care, slavă libertăţii de importaţie, din zi în zi se măreşte, parte din Paris, parte şi din Colomea — toate aceste stări a mult treptăluitei noastre societăţi au obicei de a ieşi de la patru

sau cinci ceasuri dup-amiază în lungi şiruri de carete de Viena, moda 1849, de butce din vremea lui Ipsilant, de droşce lipoveneşti, de daradaice de la Rădăuţi; trec pe uliţa mare, înghiţind nouri de colb şi ajungând la bariera oraşului, aruncând o ochire asupra obeliscului grădinii publice, ies la Copou. Unii atunce, cei mai puţini, se coboară, călcând iarba roasă de vite şi ciolanele cailor morţi ai poştei; alţii preferă a petrece vremea în trăsură, picior peste picior, lăsând alte dobitoace să facă mişcare pentru dânşii. Aceasta este vremea să facem observaţiile noastre. Domnul A. se uită la doamna V.; viteazul ofiţer S., gloria miliţiei şi groaza civililor, aleargă în droşca lui Ivanuşca după loreta domnului G.; cuconiţa E. ia sama că echipajul ei nu este aşa de frumos ca balonul dnei F. şi mai că-i pare rău că soarta n-a menit-o să trăiască din spatele clerului şi din colivele mitropoliei. Primblarea şi observaţiile ţin până când înnoptează, până când tunul (zic tunul pentru că scena se petrece la 1844, când artileria naţională nu putea zice încă tunuri) colibelor milităreşti, numite lagăr, face bum-bum. Atunce toate trăsurile, baloanele, butcele, caretele, brişcele, droşcele, daradaicele şi tilbiuriul dlui..., în două şiruri, intră în oraş şi, trecând prin uliţa mare, alfa şi omega a Iaşilor, ca prin o lungă arteră, se răspândesc în dreapta şi în stânga, intrând în uliţele lăturaşe. Acei însă care vroiesc a povesti ce ştiu şi a afla ce nu ştiu, care doresc a auzi încă un dulce cuvânt din guriţa iubitei, se adună la confetăria dlui Felix Barla. Dar poate nu ştiţi ce este confetăria dlui Felix şi se poate încă să nu ştiţi şi cine este însuşi domnul Felix Barla, deşi aceasta ar fi greu de crezut din partea unui moldovan, dacă ai cinste a te număra în această naţie. Omul, începând de

la strămoşul Adam, pururе a voit a şti ce nu ştie şi, deşi eu nu sunt în stare ca să vă fac să gustaţi din pomul ştiinţei, care nu se află decât în grădina raiului, unde nici d-voastră, nici eu nu cred că vom întra prea lesne, totuşi sunt în stare a vă da novelele cele mai pozitive şi mai complete asupra confetăriei şi persoanei dlui Felix Barla. Iaşii, cu toate atributele şi pretenţiile sale de capitalie, n-a putut încă introduce obiceiul cafelelor. În Paris sunt: *Le Café de Paris*, *Le Café Cardinal*, *Le Café Foy*; în Viena este *cafeul Dam*, şi pentru români *Le Café Grec*; în Berlin, *Josty*, *Fuchs* şi *Stehely*; în Madrid *El Café Suizo*. În aceste cafele, sara se adună mai toţi locuitorii ce n-au altă petrecere pentru acele ore; ei iau ceva, altă dată nimică, spun, râd, vorbesc moral şi, mai multe dăţi nemoral, politică, când nu-i stare de asedie, literatură, anecdote; jurnalele mai ales fac materia conversaţiei (cât pe ce eram să zic conversăciunii), care se prelungeşte până când, după legi, stăpânul este silit să stingă gazul şi să înceapă a închide obloanele şi uşile, şi atunce încă mulţi ies cu mare greu şi după întreite îndemnări. Atunce fieştecare îşi ia pălăria şi, poftindu-şi noapte bună, se duce la casa sa şi câteodată la casa altuia. În Iaşi cafelele, botezate sub numele dispreţuitor de *cafenele*, nu sunt vizitate decât de canalie, adică de negustori, de vătaji, de câţiva scriitori, de tot ce, în sfârşit, nu se numără între rangurile aristocratice sau care au pretenţie de aristocratice. Grecii singuri au făcut o cafe pentru evgheniştii lor. Lipsa cafelelor se îndeplineşte iarna prin restaurantul francezului Nodet, fecior lui Jean Nodet din Cvartirul Latin din Paris, care a venit să hrănească cu biftecuri în Iaşi pe acei pe care tatăl i-a hrănit cu omlete în Paris. Vara, lipsa se înlocuieşte prin cofeterii, în care soci-

etatea aleasă de ambe sexele obicinuieşte de a veni, după primblarea Copoului, să ieie îngheţată, ţiindu-se cei mai mulţi în trăsurile lor dinaintea dughenei, oprind comunicaţia oraşului întreg, şi alţii, între care şi unele din damele cele mai civilizate, adică mai leoaice, după moda Parisului şi a Vienei, se coboară în cofetărie. Cea mai vizitată cofetărie este acea din uliţa mare, în preajma uliţei ce duce la palatul domnului Sturdza; în această cofetărie adeseori societatea este aşa de numeroasă, că gustătorii nu-şi pot apropie linguriţa cu îngheţată de la farfurie la gură, şi scaunele se caută cu nu mai puţină râvnă decât posturile statului; lungi şiruri de trăsuri stau dinainte; şi nu este rar de a vedea un ministru sau o damă de sferă înaltă ocupând locul unde cu câteva minute mai înainte şezuse un simplu şef de masă, un laureat al Academiei, un actor românesc, preoteasa cutare, ori băcăliţa cutăruia. Această cofetărie sau cel puţin localul ei, în minutul când vă scriu, nu mai este.

Dl Felix îşi aşază acum magazinul de bomboane într-o casă frumoasă, zidită de curând de d-lui, tot pe uliţa mare, ceva mai la vale, cu antrelele mari şi cu ferestre largi. Lăuntrul are să fie împodobit cu stâlpuri poleiţi, cu oglinzi mari, cu bufeturi de mahon sculptate, cu mobile de catefe, încât Iaşii nu va mai avea nimică de pizmuit luxului cofetăriilor Parisului şi a Vienei, oraşele ce-i stau zi şi noapte în ochi. La anul 1844, însă, când se petrecea istoria ce am a vă desfăşura, cofetăria dlui Felix era cu totul altfel, şi încă astăzi acei ce se vor grăbi vor putea-o vedea, de nu întreagă, dar măcar în ruinele sale; grăbească-se însă, căci publicaţia în contra baracelor îi ameninţă pieire la viitoarea primăvară. Magazinul era alcătuit de o singură

cameră tăiată în două prin un bufet, în dosul căruia erau dulapuri de lemn boit negru şi pline cu gavanoase de sticlă cu cofeturi, lise, fructuri condite, zaharicale şi caramele. Intrând, vedeai în dreapta două-trei mese proaste, cu scaune şi laviţe şi mai proaste; în stânga aveai o uşă cu geamuri, ce ducea la o altă aşezare industrială a domnului Felix: pentru că dl Felix, ca mulţi bărbaţi de stat ai noştri, nu se mulţumeşte cu o singură profesie, iubeşte a cumula, şi pe lângă cofetar este încă şi... marşandă de mode. De-a lungul magazinelor de bomboane şi de mode se întindea un fel de balcon, soi de târnaţ, în care muşteriii puteau lua îngheţată şi totodată a arunca ochiri prea puţin îngheţate la aprinzătoarele modiste, ce se vedeau prin geamuri lucrând la capele şi bonete. Aşa dl Felix avea totodată marfă de răcorit stomacul şi de aprins inimile: *îngheţată* şi *modiste*. Dar, bine, până acum noi ştim că dl Felix este precupeţ de zaharicale şi de mode; nu ne-ai spus însă nimic despre celelalte ale lui? Şi încă mai puţin despre istorie?
— Răbdare, răbdare, cititorilor, chiar lui Dumnezeu i-au trebuit şase zile ca să facă lumea. Daţi-mi, dar, şi mie măcar şase ore, ca să vă spun această adevărată istorie. Domnul Felix Barla este piemontez, supus prin urmare a spadei Italiei; are meritul să fie cel mai vechi cofetar din Iaşi, decanul îngheţatelor şi părintele lisei. El a avut privilegiul să îndulcească balurile şi mesele celor de pe urmă domni fanarioţi; el a introdus în Moldova biscotele, lisele, pastilele, dragelele, pralinele, marţipanele, caramelele, orjatele, limonadele şi îngheţatele; pentru că înainte de el părinţii noştri nu cunoşteau decât curmale, nohot, smochine, coarne de mare, alune; singurele zaharicale erau pe atunce ceva confete boite pe migdale şi sâmburi de zarzăre,

ce se vindeau la Panaiti Butcariu de pe Podul Vechi. În loc de îngheţate, orjate, limonade se întrebuinţau sorbetele turceşti şi braha moldovenească; în loc de lisă, gugoaşele, în loc de marţepan, simiţii, în loc de torte, plăcintele cu carne sau cu brânză şi în loc de pâine de Spania, covrigii... trei la para. Domnul Felix a introdus, în sfârşit, în Moldova toată literatura zahărului. Judecaţi, dar, din ce barbarie ne-a scos dl Felix Barla, el care a dat confeturi maicelor noastre, femeilor noastre şi acum dă şi copiilor noştri. Cu toate aceste iaşenii îi sunt prea puţin recunoscători; el le-a îndulcit viaţa şi ei se silesc a i-o amărî în tot felul. Cine, în adevăr, nu figurează în catalogul domnului Felix şi cine îi plăteşte la vreme? Chiar eu, care mă ocup cu biografia sa, vă mărturisesc că îi sunt dator şi că eu nu ştiu când îi voi putea plăti. În zadar bietul om se mânie, se roşeşte, numeşte pe datornici gogomani; născuţii de la Gogomăneşti fac urechea surdă, mănâncă la confeturi şi îngheţată pe datorie şi plătesc când n-au alta ce face. Dar aceasta nu este nimică pe lângă pacostea ce poliţia a făcut domnului Felix în anul 1844, în urma grozavului foc ce a prefăcut în cenuşă a patra parte din Iaşi. După catastrofă, viind în gând minicipalităţii să fie prudentă, ea s-a hotărât a oborî toate acoperămintele de şindilă. Domnul Felix a căzut jertfa acestei măsuri; confetăria şi magazinul de mode s-au trezit într-o zi fără acoperământ şi expuse unei grozave ploi, ce se vede că se unise cu poliţia spre a-i face disperaţia mai mare. Atunce să fi văzut acadelele şi cordelele şi boneturile, budincele şi blondele sale în ce stare ajunseră; făcea un vinograd babilonic ce nu se putea vinde nici ca obiect de mâncare, nici ca obiect de modă. De atunce domnul Felix s-a hotărât a-şi face casă cu două

rânduri, cu acoperământ de fier şi cu magazii cu bolte. Prin aceasta, confetele şi modele d-sale au câştigat siguranţa că nu vor mai face cunoştinţă cu ploaia, şi uliţa mare a dobândit o frumoasă casă mai mult. Acesta este domnul Felix, roşu la faţă, cu părul cărunt, scurt, şi bun ca toţi oamenii de lume, cu tot tonul său răstit şi cu tot catalogul de datornici. Locul şi proprietarul confetăriei fiind descrişi, daţi-mi voie a începe acum şi istoria. Într-o seară de toamnă a anului 1844, împrejurul unei mese ce era în faţa uşii despre uliţa mare, şedeau cinci tineri, care înfăţoşau adunarea cea mai eterogenă ce-şi poate cineva închipui, prin poziţia, figura şi caracterul lor. Cei dintâi trei erau un avocat ce-şi făcuse studiile la facultatea dritului de Paris, numit N. Măcărescu, băiat bun, prieten nefăţarnic, lipit îndatoririlor sale, urmând un drum sigur şi hotărât de la întoarcerea sa în ţară, cu mai mult spirit decât mulţi care se socoteau mai înţelepţi decât dânsul, iubind a fi epigramatic, însă pururea cu gust şi cu măsură. Al doilea, un văr al lui, studiant de *umanităţi* în Paris, care însă, în loc de a-şi face studiile în cărţi pulberoase, preferase a le face asupra celei mai frumoase jumătăţi a neamului omenesc. Pentru aceea tatăl său, vrednic boier moldovan, rechemase pe fiul său din oraşul periciunii, cum îi plăcea să numească Parisul, şi, aducându-l în ţară, îl luă cu dânsul în ţinutul Fălciului, unde îi dădu moşia părintească spre căutare. Al treilea era fiul unui cinstit şi bun francez, vechi soldat al lui Napoleon, pe care întâmplările anului 1814, de la ţărmurile încântătoare ale Seinei, îl azvârliră pe malurile glodoase ale Bahluiului, şi unde, deschizând cel întâi institut francez, formă o generaţie întreagă, contribuind mai mult decât oricare altul a răspândi în Moldova limba, literatura

şi ideile măreţei sale patrii. Astăzi soldatul împăratului-rege este bătrân, sărac, uitat, şi nimene nu-i întinde o mână de ajutor! Pensiile nu sunt pentru acest fel de oameni. Fiul său, născut în Iaşi, nu avea de francez decât numele. Băiat bun, supus de trup şi de suflet nedespărţitului său prieten N. Măcărescu, el era jertfa nevinovată şi răbdătoare a epigramelor, păcăliturilor şi şegilor ce protectorul său îi făcea asupra maniei ce avea de a spune în tot minutul proverbe, cimilituri şi paremii, şi asupra musteţilor sale de grenadir, ce făceau un contrast deşănţat şi curios cu talia sa mai puţin decât mijlocie.

Cele de pe urmă două persoane cer o explicaţie mai largă şi un examen mai mănunţuş, fiind menite a fi eroi principali în povestirea noastră.

Unul era un elegant, un dandi, un leu, cum îi vrea să-i zici, şi toate aceste în larga întindere a cuvântului. Era militar şi, prin urmare, cea mai mare mâhniciune a sa era că nu putea purta haine civile, spre a da drum gustului şi eleganţei sale. Portul său însă era de cea mai mare delicateţe; cea mai mică meteahnă nu se vedea în epoletele sale aduse de la Sankt-Petersburg, perspectiva Nevei, în eghiletele sale împletite în Paris, uliţa Rişelieu, în surtucul şi pantalonii săi tăiaţi de însăşi mâna lui Ortgies. Semăna în totul cu acele stampe colorate ce se alăturează pe lângă jurnalele de modă a Parisului şi care înfăţoşează uniforma nouă a ofiţerilor gvardiei naţionale. Era un tânăr ca de douăzeci şi şase de ani; faţa sa însă, deşi de un tip nobil şi frumos, era palidă şi vestejită de excesuri timpurii. Favoriţii săi şi musteţile sale răsucite erau toate drese cu o afectaţie de a-i da un aer de oştean bătrân. Purta o sabie turcească, fecioară de orice vărsare de sânge. Postura sa

pretenţioasă şi studiată arăta în el dorinţa de a se deosebi de alţii. El se ţinea departe de masă, sprijinindu-se cu o mână de mănunchiul sabiei şi cu cealaltă din când în când purta la gură o linguriţă de îngheţată de portocale. O manta frumoasă, cenuşie-deschis, era aruncată cu neglijenţă pe dosul scaunului. Spre a completa această descripţie, vom zice că purta epolete de ştab-ofiţer şi un nişam turcesc la gât; dar atât titlul cât şi decoraţia le câştigase mai puţin prin activitatea şi meritul său decât prin protecţia unor dame de vârstă, deşi nu şi de purtare respectabilă. Acest elegant era colonelul Leşescu. Individul ce-i sta împotrivă era reversul medaliei. Zdravăn, roşu la faţă, cu o figură francă şi deschisă, el era în totul contrastul vărului său, dl colonel Leşescu. Precum acest de pe urmă prin afectaţia sa, aşa cel dintâi se deosebea prin naturaleţa sa în vorbă, port şi maniere, încât de toţi era numit un bun băiat în toată puterea cuvântului. Purta o pereche de pantaloni suri căzăceşti, o jiletcă de postav negru închisă până la gât, o basma roşie ca legătoare de gât şi un surtuc masliniu, lung mai jos de glezne, cu bumbi mari. În loc de pălărie avea o şapcă de postav negru cu cozoroc lat. Mâinile sale încă nu făcuseră cunoştinţă cu mănuşele. Domnul Stihescu era un proprietar din Basarabia, ţinutul Benderului, vestit prin mărimea harbujilor săi şi prin eroica apărare a lui Carl XII. El înţelegea mai mult în semănarea grâului şi vânzarea lui în portul Odesei decât în manierele europene. Trei luni trecuseră de când venise de peste Prut în capitalia Moldovei şi se zicea, în general, că el intrase în Iaşi, dar nu Iaşii în el, atâta de mult păstrase încă naivitatea provincială, pe care civilizaţii iaşeni o numesc prostie în acei ce nu sunt născuţi în încântătoarea

capitalie şi legănaţi de prismele dohotite ale pavelelor dlui Barbero. Neînvăţat, nedeprins cu faşionul englezesc (*fashion*), de multe ori naiv, el era însă cinstit, îndatoritor, neputincios de a face vreo răutate sau vreo mârşăvie; toţi acei ce începuseră a-şi bate joc de dânsul sfârşiseră de a-l stima şi de a-l iubi. Aşa de ambii veri se putea zice că unul era *moldovanul civilizat* şi celălalt *moldovanul necioplit*, get-beget coada vacii. Spre a face un contrast mai mare, să zicem că, în vreme când vărul militar, deşi toamna era cam înaintată şi destul de rece, lua îngheţată, vărul basarabean bea un punş fierbinte dintr-un pahar uriaş. — Ce facem în astă-sară, Dimitrachi? întrebă avocatul pe tânărul studiant. — Eu mă duc la teatru.□— Dacă dau în astă-sară *Cuconu Iorgu*, vin şi eu cu voi, răspunse domnul Stihescu, iar dacă şi astăzi aveţi operă şvăbească sau comedie franţuzească, cale bună dumilorvoastre.

Şi zicând aceste cuvinte, sorbi a treia parte din paharul său, arzându-şi gura.

Toţi ceilalţi izbucniră de râs; el însă, nebăgând sama, întinse braţul pe lângă gâtul vărului său, zicându-i:

— Şi tu, cu gheaţa ta. Dracu să te ieie cu dânsa, când eu cu punşu ista de-abia mă pot încălzi.

Colonelul nu răspunse nimică, scuturându-se numai spre a se mântui de braţul vârtos ce-i strângea gâtul.

— Bunăoară ca şi cu masa lui, urmă benderliul. Închipuiţi-vă, fraţilor, că deunăzi ne-a poftit la prânz, şi ştiţi când am început a mânca? La şase după asfinţitul soarelui! Cu lumânările aprinse ca la nuntă, numai că mireasa nu-i era acasă. Auzit-aţi, boieri? Şi la masă ştiţi ce mi-a dat? În loc de un potroc bun de curcan, de un stufat de clapon, de o raţă cu curechi, de gâscă friptă, de nişte

alivence cum mi le face vătăjiţa la moşie, mi-a trântit nişte blide cu bulion, bifteacă, fricăsă, volăvai şi alte multe chisăliţe, sta-ar în gâtul şvabilor ce le-au născocit. Da vinaţele? În loc să-mi deie nişte pelin amar ca fierea, de care au băut tată-meu şi bunu-meu, în loc de nişte Odobeşti vechi din vremea lui Muruz, de nişte Cotnar de care bea Ştefan vodă după ce bătea pe tătari şi pe căzaci, ştiţi ce mi-a vărsat în pahar? Vin de Borto, de Lăfăiet şi şampanie, ca când eu aş avea trebuinţă de doftorii şi burcuturi. Slavă Domnului, sunt, şi la trup şi la suflet, român verde şi vârtos.

Un râs omeric izbucni din gura tuturor, afară de colonelul nostru, care se mărgini a zice, mişcându-şi buzele:

— Ce ai, vere, astăzi? Socoteam că ai început a te dezvăţa de obiceele provinciei, care te fac aşa de...

— Domnul să mă farească! Niciodată nu m-oi hotărî să mănânc seara la aprinsul lumânărilor, să mă culc în faptul zilei şi să mă scol când oamenii se pun la masă, ca când Dumnezeu ne-a dat frumuseţile dimineţii, cântecul privighetorilor şi răsăritul sfântului soare, ca să nu le vedem niciodată. Ziua îi pentru a fi deşteptat şi noaptea pentru dormit. Dacă nu de la oameni, ia pildă de la dobitoace. Socoţi poate că şi în straie m-oi schimba? Pune-ţi pofta în cui. Niciodată nu m-oi dizgruma cu *crevaturi* (cravate), nu mi-oi plesni pielea în mănuşe de Brandmaier (Maier), nu mi-oi înfăşura trupul în *paltoane sac*, curat sac cu făină, şi nu mi-oi stropşi picioarele în pantaloni de *golan* (*collants*), cum îi numeşti tu. Nu, nu, asta-i treaba voastră, care vă prăpădiţi averile ca să aveţi odăi cu *patiserii* (*tapisserie*), daradaice mai jos decât uliţa şi ciocoi în coadă, cu epoleturi de ghenerari, şi în pungă tufă. Cât pen-

tru mine, eu port şi voi purta nădragi largi, un strai îndemânatic, cald iarna şi răcoritor vara, şi ciubote ca să mă pot mişca. Prea mult încă am făcut că m-am hotărât să-mi las portul vechi, care l-au avut bunii şi străbunii mei, şi să mă îmbrac cu surtuc şi flustuc, jiletcă şi bernevici! Socoţi tu, poate, că cu straiele nouă ne-am făcut mai buni şi mai puternici? Vai de capul nostru, măi fraţilor! Nu credeţi însă, urmă domnul Stihescu, că urăsc tot ce este străin. Nu, că, chiar dacă sunt prost, nu sunt însă neghiob. Dar urăsc tot ce nu se cuvine ţării noastre, toate acele parascovenii şi bazaconii pe care voi le luaţi de la străini cu ochii închişi. Ştiu că europenii au multe lucruri bune; ştiu asemene că românii nu sunt desăvârşiţi şi că, prin urmare, ei au toată dreptatea de a se împrumuta de la cei dintâi; dar socot că le-am putea lua altăceva decât straiele, butcele şi luxul desfrânat, care vă pregăteşte un viitor de ticăloşie. Vă miraţi poate că mă auziţi vorbind aşa; nu puteţi crede ca un biet dvoreanin din Basarabia să vă spuie verde în ochi asemene adevăruri, voi, care vă socotiţi nici mai mult, nici mai puţin decât franţujii Răsăritului şi care în faptă nu sunteţi la cele rele decât momiţele, iar la cele bune decât chinejii Europei. Nu vreau să mă întind prea mult asupra acestei vorbe, că m-aş teme să nu ating toată cinstita tagma voastră; dar vă voi face o singură întrebare. Voi aţi văzut Viena şi Parisul? Spuneţi-mi, dară, câtă deosebire este între naţiile străine, atâta de aprinse întru de a întrebuinţa toate talentele spre fala şi puterea patriei, şi între voi, care lăsaţi să se piardă şi să se mistuiască în zadar geniul, ispita şi vrednicia a tuturor acelora care nu sunt coborâţi cu hârzobul din cer. Când aţi şti câtă neunire, câtă ură, câte nenorociri pregătiţi prin aceasta ţării voastre! De

aceea şi ţara voastră este prichită, ca şi civilizaţia voastră. Ce aduceţi, în adevăr, din ţări străine, voi europenii cei noi? Straie de Paris, lornete în nas, datorii în pungă, şi în adevărate cunoştinţe şi în folositoare aflări, tufă!

De babacii voştri nu zic nimică, căci nici n-am ce zice. Dar de voi mi-i ciudă, floarea ţării şi care tare mi-i teamă că n-a să aducă vrodată rod. Bunăoară tu, vere Leşescule, care ai vânturat opt ani de zile toată Europa civilizată, mult mai bine ai fi făcut dacă ai fi adus vreun plug bun, vreun soi de moară care să facă mai curată făină, vreo născocire de a îmbunătăţi sămânţa grâului şi soiul vitelor, adevăratele noastre bogăţii. În loc de aceste, ţi-ai adus o marcă de conte, când ştii că tatăl tău n-a fost nici ducă, nici baron, decât, ce era mai bine, un cinstit şi vrednic boier moldovan; şi, în loc de a te întovărăşi cu vreun dascăl învăţat sau cu vreun meşter iscusit, ai venit cu un şvab care stropşeşte caii sub cuvânt că-i drege, îi face ca nişte motani leşinaţi şi merge călare ca o prăjină spintecată în două. Nemţii şi chiar ruşii noştri aud că au făcut drumuri de fier, pe care şi oamenii şi mărfurile merg fiind traşi de aburi de foc, în loc de cai. La Odesa am văzut vapoare. Ian, de este noutăţi adă-ne, vere; atunce podvozile ar fi mai ieftine, grâul s-ar vinde mai lesne şi atunce ţara voastră ar însemna mai mult; atunce şi tu t-ei putea să te făleşti cu drept să porţi epoleturi de colonel pe umere şi nişan la gât. Iar până atunce, cu marcele voastre de conţi şi viconţi, cu fuduliile voastre de coborâţi cu hârzobul din cer, cu straiele deşănţate şi cu minţile şi mai dişănţate, duceţi-vă la dracu tu şi cu toţi cuconaşii ce-ţi seamănă!

Aceste cuvinte aduseră un al doilea zbucnet de râs în toată adunarea. Eu, însă, care mă aflam într-un colţ al

confetăriei, lăsând tot ce era extravagant în zicerile basarabeanului, găseam că el în multe avea dreptate. În adevăr, curioasă şi nedreaptă mi se pare civilizaţia ce pretindem a adopta. Fie-mi iertat aice o mică digresis. Niciodată n-am fost contrar ideilor şi civilizaţiei străine. Dimpotrivă, crescut şi trăit o mare parte a tinereţilor mele în acele ţări care stau în capul Europei, am fost şi sunt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei naţii de a se închide înaintea înrâuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta şi de la străini. Aceasta astăzi nu este iertat chiar chinezilor. Propăşirea este mai puternică decât prejudeţile popoarelor; şi nu este zid destul de nalt şi de tare care să o poată opri în drumul său. Românii, prin poziţia geografică, politică, morală şi etnografică, sunt datori mai mult decât orişicare altă naţie de a nu rămânea străini la tot ce face gloria şi puterea secolului. Mici şi slabi, ei nu se pot face mari şi tari decât prin civilizaţie, adică prin îmbunătăţire intelectuală şi materială a ţării lor. Din nenorocire însă, noi n-am vrut a înţelege în dreptul simţ puterea acestui cuvânt; şi cum mă tem, luând un drum strâmb, avem să ajungem la calea rătăcită. Civilizaţia nu izgoneşte nicidecum ideile şi năravurile naţionale, ci numai le îmbunătăţeşte spre binele naţiei în particular şi al omenirii în general. Noi, însă, în pretenţie de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc şi n-am păstrat decât abuzurile vechi, înmulţindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înţelese şi mincinoase civilizaţii. Aşa, predicând ura a tot ce este pământesc, am împrumutat de la străini numai superficialităţi, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau, spre a vorbi după stilul vechi, slova, iar nu duhul. Prin aceasta am rupt cu trecutul nostru şi n-avem nimic

pregătit pentru viitor, decât corupţia năravurilor. O naţie însă nu poate decât prin o ameninţare de mare şi cumplită pedeapsă a-şi renega trecutul; căci adevărata civilizaţie este aceea care o tragem din sânul nostru, reformând şi îmbunătăţind instituţiile trecutului cu ideile şi propăşirile timpului de faţă. Aceasta o simţesc şi o prac tică chiar naţiile care se află în capul luminilor. Franţa, Anglia, Germania simţesc neapărata nevoie de a lega lanţul timpurilor şi de a urmări în trecut propăşirea năravurilor publice, originea instituţiilor lor, leagănul libertăţii lor; de aceea le vedem cheltuind milioane spre a face cercetări asupra începuturilor istoriei, legislaţiei, vieţii publice şi locale a acelor populaţii care le-au dat născare şi le-au pregătit era de fericire, de bunăstare şi de libertate, de care strănepoţii lor se bucură astăzi.

Când Ecaterina II, clironoamă vrednică a marelui Petru, vroi în Rusia a lărgi şi mai mult calea civilizaţiei deschisă de gloriosul ei predecesor, ea nu gândi nici într-un chip de a izgoni obiceiele şi credinţele ţărei; dimpotrivă, simtimentul naţional fu cel întâi mobil al planurilor sale! Literatura, poezia, istoria naţională fură reînviate; şi, spre îcurajarea lor, lăzile visteriei împărăteşti erau pururе deschise; numai culegerea şi publicarea cronicilor naţionale costară peste un milion de ruble.

Noi de aceste n-am făcut şi nu facem nimică. Când, după izgonirea domniilor străine, am fost chemaţi să ne dăm nouă instituţii, ne-am purtat ca când ne-ar fi fost ruşine de tot ce era al nostru; am aruncat tot ce era esenţial pământesc, ne-am lepădat de trecut ca Petru de Hristos, ne-am lepădat de toate acele instituţii vechi care făcuseră puterea strămoşilor noştri, ca de o haină

puturoasă, când trebuia numai să izgonim abuzurile ce se vârâseră în legile şi viaţa noastră prin lungi ani de tiranie şi de războaie, păstrându-le însă spiritul şi potrivindu-l cu timpul de faţă. Noi am socotit că, lepădând tot şi împrumutând tot, am face mai bine şi am merge mai departe. Ce am isprăvit? Am adus în ţara noastră plante străine, nepotrivite cu clima şi pământul nostru, şi care nu ne vor da niciodată roduri coapte, în loc de a ne mărgini a curăţi şi a vultui plantele înrădăcinate de sute de ani în ţara noastră. Aşa am schimbat abuzurile pământeşti cu abuzurile străine; dintr-o ţară patriarhală, ne-am făcut ţară feudală. Am luat luxul, corupţia şi formele exterioare ale Europei, dar nu şi ideile de dreptate şi deopotrivă îndrituire, bunăstarea materială şi descoperirile geniului, care astăzi fac fala seculolui. Ce am isprăvit că avem, cum am zis, litera, iar nu spiritul? Ne pretindem naţie civilizată şi avem robi; civilizaţia noastră se mărgineşte în lux, în mărfurile europene, care ne exportează toată bogăţia, în caretele şi juvaerele femeilor noastre şi în cunoştinţa superficială a unei sau două limbi străine, care ne dau înlesnire de a înţelege romanele doamnei Sand şi vodevilele domnului Scribe. Propăşirea noastră intelectuală se mărgineşte în şasesprezece şcoli publice! Iar bunăstarea materială este închisă între pereţii poleiţi a câteva palaturi boiereşti. Burjuazie, adică stare de mijloc, puterea cea mai de căpetenie a unui stat, nu avem, căci prea o dispreţuim pentru ca cineva să vroiască a rămânea în ea şi să nu se silească, la cel întâi prilej şi cu orice preţ, de a se preface în boier. Ţăranul trăitor în vizunii, căci numai case nu le putem zice, îmbrăcat în stremţe şi îngenuncheat, este tot aşa ca şi când era silit de a fugi

înaintea hunilor şi tătarilor. Oraşele noastre sunt numai nişte sate mari. N-avem drumuri, n-avem canaluri, producturile noastre putrezesc pe loc, comorile noastre minerale zac necunoscute în vinele pământului. În mijlocul celor mai mari bogăţii, cu pământul cel mai roditor, cu apele cele mai vii, cu pădurile cele mai frumoase, suntem săraci; şi pentru ca să ne putem îndestula nevoile civilizaţiei ce ne-am dat, adică straiele europene, trăsurile lui Brandmaier, mobilele de lux ale Parisului, poftele aprinse ce am dobândit în ţări străine, ne sărăcim prezentul şi ne ruinăm viitorul. Cât de departe însă am merge, câtă fericire ne-am pregăti, când, în loc de a ne cheltui în deşert activitatea şi capitalurile noastre, le-am întrebuinţa în sporirea buneistări materiale a ţării noastre, singura care ne poate duce la bunăstarea intelectuală, adică la adevărata civilizaţie. Politica noastră nu trebuie să fie în chestiile din afară; adevărata noastră politică este cu totul în reformele dinlăuntru. Să răspândim luminile şi bunăstarea ma terială în clasele de jos, care astăzi zac în neştiinţă şi în sărăcie, să îmbunătăţim agricultura şi creşterea vitelor, ţâţele statului, cum a zis un mare ministru al Franţiei, să deschidem nouă comunicaţii şi nouă căi de exportaţie productelor noastre, pentru că, cum a zis odinioară în fosta Academie un bun prieten al nostru şi profesor de economie, importanţa noastră politică nu poate spori decât prin numărul chilelor de grâu ce vom exporta. Să ne unim, mai ales, toţi într-un singur şi mare ţel, fără deosebire de stări, de tarafuri, de partide, ţelul de a scoate ţara noastră din haosul, din ignoranţia şi demoralizaţia de astăzi; atunce vom avea adevărată politică, atunce vom fi adevăraţi bărbaţi de stat!

Soarta m-a menit de a călători o a treia parte din viaţa mea. Nu este ţară din Europa în care să nu fi călcat piciorul meu, nu este stare a societăţii să nu o fi observat de aproape. De la insulele Scandinave până la patria lui Temistocles şi a lui Solon, de la vechea Bizanţie, rezidenţa măreaţă a sultanilor, până la coloanele lui Ercul, am îmblat toate ţările, am trăit cu luxul celor mari şi cu lipsa celor mici. Prin un şir de deosebite împrejurări mi-a fost iertat, mie celui fără titluri, fără avere, fără vreo însemnătate, de a străbate acolo unde mulţi puternici ai ţării mele au găsit uşile închise. Ani întregi am putut observa de aproape domnia celui de pe urmă din cei trei aliaţi ai anilor 1814 şi 1815, Fridrih Vilhelm III al Prusiei, mai blând şi mai simplu în traiul său decât cel mai neînsemnat al său general.

Am studiat Franţa sub regatul lui Ludovic-Filip, care, cu toate strigătele, a dat patriei sale optsprezece ani de pace, de bogăţie şi poate şi de adevărată libertate. Am cercetat Spania atât în palaturile Isabelei, cât şi în vechile sale catedrale, în ruinele care îi acopăr oraşele, în obiceiele poetice ale poporului său zdravăn şi puternic ca şi în timpurile lui Carl Cvint şi Filip II, şi căzut numai pentru că a părăsit bogăţiile pământului său şi s-a dus să caute altele în băile de aur ale lumii nouă. Ei bine, cu cât am călătorit, cu cât am observat naţiile străine, cu atâta mai mult m-am încredinţat că popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizaţie decât prin cultivarea şi dezvoltarea facultăţilor naţionale şi sporirea buneistări materiale; că toate acele instituţii, menite spre a da claselor de jos un trai mai bun, un confort mai mare, spre a le înlesni îndestularea terbuinţelor, sunt totodată însuşite de a izgoni şi ignoranţa şi de a îmbunătăţi şi soarta morală a oamenilor şi, prin ur-

mare, a le pregăti o adevărată civilizaţie. Pururea, dar, am avut râvnă de a studia de aproape toate acele instituţii formate de Europa, spre a da claselor de jos folosurile de care până acum se foloseau numai clasele înstărite. Spre a putea izgoni ignoranţa şi corupţia care îi este urmarea, spre a împuţina crimele şi spre a aşeza moralitatea, am cercetat, dar, cu de-amănuntul, pe de o parte, aşezămintele menite de a răspândi învăţătura, de a stârpi viţiurile şi a înălţa inima, adică şcolile, casele penitenciare, institutele pentru tinerii osândiţi, pentru cerşetori, pentru orbi, surzi şi muţi, casele de nebuni, adăpostirile pentru orfani şi bătrâni, spitalurile pentru deosebitele pătimiri, şi, pe de alta, aşezămintele menite de a răspândi bunăstarea, precum drumurile de fier şi canalurile ce favorizează comunicaţia lucrurilor şi a ideilor, companiile de siguranţie şi de împrumut, băncile care înlesnesc comerţul, casele de cruţare care apără bătrâneţele de chinurile sărăciei şi, în sfârşit, spiritul şi tainele asociaţiei, singura dumnezeire care astăzi face minuni, pentru că poate tot, pentru că adunând părticelele pierdute în gloatele indivizilor, formează din ele o putere concentrată, la care nimene nu este în stare de a se împotrivi. Când cercetam toate aceste instituţii, agenţi puternici şi neapăraţi ai civilizaţiei, şi când cu jale descopeream că ţara mea nu are nici una din ele, atunce vedeam ce deosebire este între Europa şi între noi şi ce drum mare mai avem a face spre a o ajunge măcar de departe. Cititorii mei binevoiască a-mi ierta acest *speach*, cum zic englezii, adică, româneşte, acest mic cuvânt ieşit din şirul romanului. Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceea moraliştii în secolul nostru sunt siliţi, ca spiţerii, a polei hapurile ce vroiesc a da bolnavilor.

Spre a mă tălmăci mai bine, şi ca să intru în gustul cititorilor mei, voi lua de pildă un scriitor străin. Când vestitul Eugene Sue a vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n-a făcut o carte de moral, ci s-a slujit de un roman; el a scris *Tainele Parisului*. Aşa şi mie, fie-mi iertat, între descrierea confetăriei lui Felix şi o declaraţie de amor, a vă zice două cuvinte în contra maniei ce avem de a ne întipări numai modelele rele şi abuzurile străine şi de a mijloci totodată şi pentru o nenorocită stare, cea mai neapărată pentru puterea şi înflorirea unei ţări, starea căreia într-un mare moment i s-a făcut o solenelă făgăduinţă: *îmbunătăţirea soartei* etc. şi căreia ar trebui să ne aducem aminte că mărinimia a doi auguşti monarhi i-a închizeşluit fericirea*.

— Da, da, frăţică, urmă a vorbi dl Stihescu, român sunt şi român vreau să mor. Nu vreau să mă şonţesc; cine mă iubeşte, aşa să mă ieie; cine nu, să mă lesă.

— Dar, dar, răspunse N. Măcărescu, asta a fi până când te-i amoreza de vro domnişoară de a noastră; şi atunce cum o să te aud ciripind *bonjour* şi *mon cher*.

— Ferească-mă Dumnezeu şi Maica Preacurată, strigă benderliul, făcându-şi semnul crucii. Da sunt sigur că asta nu mi s-a întâmpla, pentru că niciodată n-oi suferi ca *cârpa* să mi se puie mai sus decât *căciula*.

— Bine, bine, vom vedea, urmă băiatul francezo-român, *l'homme propose et Dieu dispose, sau qui compte sans son hôte compte deux fois*, sau...

*

"Birnicii lucrători de pământ, ca unii ce prin a lor muncă şi strădanie revarsă îmbelşugarea în adunările omeneşti, se cuvine a fi mai cu samă privigheţi şi luaţi

aminte, pentru ca starea lor să câştige din zi în zi îmbunătăţire" (Reglementul organic, Anexa, lit. G, art. XXXIV).

"Ei se folosesc cu apărarea de tot felul de havalele" (idem, art. XI). "Însuşirile ministerului dinlăuntru se află în primirea măsurilor cuviincioase spre buna statornicire şi îndămânatica petrecere a locuitorilor prin odihnătoare case a locuinţei lor, trebuincioasele heiuri şi semănarea legumelor, răsădirea pomilor şi mai ales a aguzilor" etc., etc., etc. (Regl. organ, cap. IV, art. 130 G). — Destul cu proverburile tale; şi uită-te mai bine cine vine, îl întrerupse avocatul... Într-acel minut, un balon-brişcă elegant şi tras de doi cai negri se opri dinaintea confetăriei. Lacheul în livre simplă, dar elegantă, fără acele cusuturi şi bande de fir care pururea vădesc un provincial sau un ciocoi înnobilat, ţiindu-şi pălăria în mână, deschise oblonul. Un tânăr sări mai mult decât se coborî din trăsură, dând braţul uneia după alta la două dame tinere, şi pe urmă le duse la o masă în confetărie, aproape de masa unde şedeau cunoscuţii noştri. Tânărul se deosebea prin frumuseţea şi expresia figurii sale, prin focul ochilor şi prin eleganţa simplă, dar de bun-gust a portului. După ce întrebă socotinţa damelor, porunci să le aducă îngheţată. Ochirea prietenilor noştri se opri curând asupra noilor veniţi, mai ales asupra damelor, ambe tinere şi frumoase, dar de deosebite feluri: pentru că una avea o figură oacheşă şi melancolică, iar cealaltă avea o faţă bălaie şi veselă şi care nu cerea mai bine decât chiar din tristeţe să-şi facă o armă de cochetărie. — Cine-s oare? întrebă francezul pe avocat.□— Aga Tachi Mătiescu şi cu femeia sa, munteni, veniţi de la Bucureşti, de curândă vreme, răspunse acesta.

— Care-i femeia lui, întrebă dl Stihescu, acea din dreapta? Şi zicând arăta la doamna bălaie, care râdea în hohot, puindu-şi batista la gură şi căutând în toate părţile cu cine să înceapă telegraful ochilor. — Nu, ceealaltă, răspunse colonelul, care samănă coborâtă din ceruri şi soră cu îngerii. Această laudă nu era în adevăr exagerată. Elena era tipul cel mai ideal al frumuseţii. Închipuiţi-vă o femeie de talie de mijloc, cu o faţă virginală şi frescă, care nu semăna nicidecum a fi măritată de cinci ani. Un cap oval cu cele mai pure şi corecte linii; un păr negru ca pana corbului, o frunte largă şi albă ca albastrul Italiel şi pe a căreia tâmple se vedea vânătul celor mai fine vine, doi ochi din care, prin o curiozitate rară a naturii cât şi încântătoare, era unul albastru plin de dulceaţă, ca a zânelor Nordului, şi celălalt negru, sclipitor de toate razele meridionale ce se văd numai în ochii unei andaluze, două sprâncene încordate, care, cum ar zice un poet din şcoala lui Conachi, forma cel mai frumos arc al amorului, obrajii acoperiţi de acea albeaţă palidă ce dă atâta expresie unei figuri de femei, un nas de romană, o gură, lăcaşul graţiilor, a cărora buze, tot după cum ar putea zice poetul sus-pomenitei şcoale, semăna a două foi de roze; cât pentru dinţi, nu cred ca oceanul să aibă mărgăritare care să fi putut a le întrece albeaţa. Închipuiţi-vă, pe lângă aceste, un zâmbet nevinovat şi îngeresc, un gât alb şi mlădios ca al lebedei, un piept şi nişte umere precum le-a visat numai Fidias, o talie de baiaderă, să o strângi între două degete, forme care aduna toate condiţiile esteticii şi a voluptăţii, picioarele unei sevilane şi un mers de zeiţă plimbându-se pe nouri, iarăşi după expresia poetului mai sus prenumit. Era cu neputinţă ca o asemenea fiinţă să nu lese, odată văzută, o

impresie neştearsă şi ca acea impresie să nu se schimbe în curând într-un amor viu în orice inimă de tânăr, când înşişi bătrânii văzând-o regretau anii juneţei lor. Tot în ea era de o perfecţie neimitabilă şi ce contribuia mai mult a-i lipi inimile era aerul de melancolie ce-i acoperea figura.

Tovarăşa care-i sta aproape, Laura, vară-sa şi tânără văduvă, cum sunt la noi, adică despărţită de bărbat, făcea un contrast desăvârşit. Tot de o talie ca şi Elena, dar bălaie, cu trăsăturile lungăreţe, cu obraji albi, grabnici de a se roşi, însă nu de ruşine, figura sa nu era în stare de a răbda analizul unui cunoscător; ochii săi, care făgăduiau toate voluptăţile amorului material, avea însă un ceva crud în căutarea lor, iar buzele subţiri, semn de un caracter calculator şi nu prea uşor; ea avea în totul un nu ştiu ce diavolesc, la care, dacă cineva nu se păzea bine, era cu neputinţă de a se împotrivi. Căutătura sa ades avea puterea magnetică a şarpelui atrăgând pe nevinovata păsăruică. Viaţa sa era o singură şi întreagă cochetărie. Se pretindea virtuoasă şi purta trei-patru intrigi deodată, unuia dându-i vârful degetului de atins, altuia numai o ochire făgăduitoare de tot şi neîmplinind nimică, unui al treilea buzele de sărutat, la altul piciorul şi la un al cincilea genunchiul. Se pretindea virtuoasă, şi unul avea voie de a o strânge de mână sau de a o călca pe picior, când ea nu se însărcina mai întâi cu aceste practici, şi altul de a o apuca de talie. Ştia tot; când platonică, când cu aerul nevinovat al unei vergure de cincisprezece ani, când cu pozele unei lorete din Paris, ea era din acel număr blestemat de femei care în amorul cuiva văd numai un mijloc de a petrece vremea şi de a produce jertfe nenorocite, din acele femei, tip rar, ce nu se găseşte decât la noi şi care nu s-a tratat încă

de nici un romancier al Europei, adică măritată care caută o a doua nuntă, care, cu bărbat, vroieşte a-l schimba cu alt bărbat cu un mai mare rang, mai strălucită poziţie, mai întinsă bogăţie, şi cu nepăsarea unui ateu leapădă soţ şi copii şi, într-un adulter necontenit, schimbă la bărbaţi ca stăpânii cei răi la slugi, şi se primeneşte cu cununiile ca elegantele cu capelele. Pe lângă aceste, mai avea şi grozava răutate de a-şi alege cu preferinţă jertfele între însuraţi; a smomi pe un bărbat, a fura unei femei inima soţului său, a se făli cu izbânda acestuia, a introduce în perechile cele mai fericite şi mai potrivite ura, lacrimile şi grozava despărţenie, acesta era ţelul cochetăriilor sale; şi în aceste exerciţii era atât de înaintată, încât, deşi de douăzeci şi doi de ani de-abia, ea stricase mai multe case din cele mai bine nimerite. Femeile nu o vedeau decât cu grozăvie, iar bărbaţii urma a se arde la flacăra ochilor săi, ca fluturii de noapte la para lumânării. Avuse un bărbat care îi dase tot, rang, bogăţie, mulţumirea tuturor dorinţelor şi chiar a capriciilor sale, şi ea, spre răsplătire, după cinci ani de o necredincioasă căsătorie, îl lăsă într-o dimineaţă, fără a-i zice măcar adio. Acum alerga în toate balurile, în toate concertele şi plimbările, clocind un al doilea măritiş, şi până atunce făcând o goană de arapi între curtezani, nelăsând nimică în pace, de la adolescentul de şasesprezece ani şi până la adoratorul octogenar. Când veselă până la nebunie, când melancolică până la disperaţie, când împopoţată ca o madoană catolică, când înnegrită şi jălindă ca văduva lui Mausol, ea era în toată puterea cuvântului un demon cu faţa de înger, adevărat cameleon, luând toate formele, jucând toate rolele, sunând toate gamele simtimentului, imitând toate virtuţile şi

cunoscând toate viţiurile, fiind blestemată şi menită de a aduce nenorociri, lacrimi şi jertfe pretutindene unde i se întindea ochirea, unde îi călca piciorul.

În cât de aga Tachi Mătiescu, el era ca de treizeci de ani, cu o figură expresivă, cu ochii pătrunzători, cu musteţi şi favoriţi negri. Deşi îmbrăcat simplu, totul vădea în el gustul unui om de lume. Conversaţia sa, deşi nu vie şi grabnică, era plăcută, arătând în toate un bun simţ firesc, multă logică şi un caracter energic, dar necapabil de a se împotrivi la cea întâi ochire a unei femei ceva frumuşele.

Bătălia de la Războieni şi pricinile ei, 26 iulie 1476

Una din bătăliile cele mai însemnate din istoria Moldaviei este negreşit lupta eroică de la Războieni, între moldoveni sub Ştefan cel Mare şi între otomani sub padişahul Mohamed II. Doi scriitori au tratat această bătălie, domnul Cantemir şi aga Asachi; însă şi unul şi altul s-au înşelat în mai multe locuri.

Cel dintâi zice că Ştefan cel Mare a domnit de la 1390 până la 1504, adică 114 ani, pretinde că lupta de la Războieni s-a întâmplat la 1390, în vremea împăratului Baiezit I, pe care-l amestecă cu Mohamed II [2]. Dl aga G. Asachi, cunoscând foarte bine anacronismul lui Cantemir, a căutat să-l dezvinovăţească făcând din Baiezet I, dând, cum se vede, toată greşala asupra tipografului, care în loc de II a pus I; însă dumnealui iarăşi au văzut că Baiezit II a venit în Moldavia de abia la anul 1484; şi, dar, d [umnea] lui a scimbat epoha bătăliei şi de la 26 iulie 1476 d [umnea]lui a mutat-o la 26 iulie 1484. D [umnea] lui prin

aceasta a amestecat lupta de la Războieni, întâmplată, precum am zis, la 26 iulie 1476, sub povaţa lui Mohamed II, cu o altă campanie turcească făcută de către Baiezet II, la 1484, campanie care s-a mărginit numai în luarea cetăţilor Chilia şi Akermanul. Dar aceste greşeli nu sunt nimică pe lângă altă rătăcire mai mare, în care iarăşi au picat şi domnul Cantemir şi dl aga Gheorghie Asachi. Amândoi pretind, tot cu acele cuvinte, că, după ce Ştefan vodă s-a fost împins de către mumă-sa Elena de dinaintea zidurilor Neamţului, el şi-a ascuns drumul prin căi lăturalnice "şi, a treia zi după bătălie, au ajuns noaptea la satul Negreşti pe râul Almaş. Turcii, după crunta lor biruinţă, se împrăştiesă, parte rămâind la tabără (la Războieni), parte prădând târgurile şi satele de prinpregiur. Atunce Ştefan neaşteptat iese din codruri, face un aşa puternic atac asupra turcilor, încât, fără a le lăsa vreme de a se întruni, îi înfrânge şi-i alungă. Numeroasă mulţime piere de sabie, alta se îneacă în Moldova şi în Siret ş. a." [3]. Aceste nu s-au întâmplat niciodată. Ştefan vodă o dată s-a luptat cu turcii la Războieni şi atunce a fost biruit. Niciodată n-a mai fost o a doua luptă tot la Războieni. Dacă s-au întâmplat aşa, cum toţi hronicarii ţării şi istoricii străini au păzit tăcerea cea mai absolută asupra a douei lupte de la Războieni, ei care scriu cu atâta amănunt întâia luptă? Cantemir a vrut să facă un roman, dlui aga Asachi, în entuziasmul său pentru principul autor şi în lipsă de acturi mai autentice, l-a copiat întocmai. Suntem siguri că dl Asachi nu ne va lua rău însemnările noastre; după secerători fieştecare are voie de a spicui. Singurul nostru merit este norocita descoperire ce am făcut şi descrierea cadrului întâi din istoria Moldaviei. de mai multe izvoare istorice,

care d-sale i-au trecut din vedere. Ajutorat de dânsele, ne vom sili a arăta faptele de la Războieni atât de adevărat, cât cu putinţă; şi aşa începem:

Mohamed II, de mai multă vreme avea ochii ţintiţi asupra Moldaviei, a căreia putere din zi în zi creştea prin ostăşeştile talente ale viteazului Ştefan. Prevăzând că acel stat născând va putea să fie o mare stavilă la planurile sale de izbândă, el hotărî să se folosească de prilejul războiului ce era atunce între Moldavia şi Valahia şi, dar, ca aliat al acestuia de pe urmă principat, el porni război asupra ţării noastre. La sfârşitul anului 1474, o sută douăzeci de mii de turci, afară de urdia tătarilor şi de oştile munteneşti, sub povaţa lui Hadim Suleiman paşa, beglerbeg de Rumelia, după mărturisirea domnului de Hammer, cel mai bun general de atunce al Imperiei otomane, intrară pentru întâiaşi dată în Moldavia. Ştefan cel Mare, simţind că nu va putea birui un asemene vrăjmaş înfricoşat decât prin vicleşug, ştiu a trage armia turcească într-o pădure numită de otomani Agajdenici, adică marea pădurilor, pe apa Racovăţul, lângă râul Bârlad. Puterile domnului Moldaviei erau alcătuite numai de patruzeci de mii de oameni, din care cea mai mare parte erau ţărani cu coase şi cu topoare, armele cele mai înfricoşate în mâna poporului, când îi adus în deznădăjduire. Pe lângă aceste patruzeci de mii moldoveni, mai erau încă două mii călăreţi leşi, trimişi într-ajutor de către Cazimir, riga Poloniei, şi cinci mii săcui trimişi asemene de către Mătieş Corvinul, stăpânitorul Ungariei. La 17 ghenarie 1475, pe apa Racovăţului, se dădu o bătălie insemnată. "Ştefan le-au ieşit (turcilor), zice Ureche vornicul, înainte, din sus de Vaslui, la Podul Înalt; pe care i-au biruit Ştefan vodă nu aşa cu vitejia cum cu

meşterşugul, că întâi au fost învăţat de au fost pârjolit iarba peste tot locul de au slăbit caii turcilor cei gingaşi, şi apoi, agiutând şi puterea cea dumnezăiască, cum să vrea tocmi voia lui Dumnăzău cu a oamenilor; aşea i-au cuprins pe turci o negură cât nu se vedea unul cu altul, şi Ştefan-vodă tocmise puţinei oameni, despre lunca Bârladului, ca să-i amăgească cu bucine şi cu trâmbiţă dând semne de război. Atuncea oastea turcească, întorcându-se la glasul bucinilor, împiedicându-i şi apa şi lunca, şi acoperindu-i şi negura, tăia şi sfărâma lunca să treacă la glasul bucinilor; iar din dos i-au lovit Ştefan vodă cu oaste tocmită, în 17 zile a lui ghenari, unde nici era loc de a-şi tocmirea oaste, nice de a să îndereptarea; ce aşea ei în de sine tăindu-să, mulţi au pierit, şi mulţi prinsără vii pedestrimea, ce şi pe aceia pe toţi i-au tăiet, unde mulţi paşi şi sangiagi au pierit şi pe feciorul lui Isac paşa, după ce l-au prins viu, l-au slobozit, şi puşcile le-au dobândit şi steaguri mai mult de o sută au luat. Dacă i-au bătut pe turci, au luat în gios de la Podul Înalt pen pădure şi au ieşit unde purceade apa Smilii, în ţinutul Tutovei; în legea lor au dat laudă lui Dumnezeu că s-au văzut ieşiţi la lume. Iară Ştefan vodă pornitu-s-au după dânşii cu moldovenii săi şi acei două mii de leşi şi au gonit pe turci pân' i-au trecut Sireatiul la Inăşăşti, unde să chiamă Vadul Turcilor şi pân' astăzi, şi acolo, diasupra Sireatiului, la movila cea mari a Tecuciului, au odihnit trei zile". În această campanie, una sută de mii de turci pieriră pe câmpul bătăliei sau în valurile Racovăţului, a Bârladului şi a Dunării. Patru paşi muriră în deznădăjduita luptă, toată tabăra cu bogăţiile sale, cu o sută de steaguri picară în mâinile moldovenilor. Leşele turcilor fură arse şi din oasele lor se făcură mai multe movile, monumenturi

trainice de slava şi de vitejia strămoşilor noştri. Strikovski, istoriograf leşesc, spune că trecând prin Moldavia la anul 1575, adică tocmai o sută de ani după bătălia de la Racovăţ, au văzut încă tot locul luptei alb de oase. Pe movilele ce acoperea oasele binecredincioşilor moldoveni, Ştefan a aşezat trei cruci mari de piatră, care se află până astăzi. Ştefan, recunoscător pentru ajutorul dat de Cazimir, riga Poloniei, îi trimise treizeci şi şase steaguri turceşti, împreună cu patru paşi robi; asămene daruri au trimis şi lui Mătieş Corvinul şi lui Sixt IV, papa Romei, lucru ce ne face să credem că domnul Moldaviei au primit de la înaltul pontif ajutoruri băneşti, pentru ţinerea războiului cu otomanii [4]. La această luptă, Ştefan, care ştia a răsplăti curajul oriunde-l afla, boieri mai multe sute de ţărani, care pe câmpul bătaliei se purtaseră mai bine decât mulţi boieri ruginiţi.

Toate puterile străine se bucurară de biruinţa câştigată de către moldoveni asupra turcilor. Roma serbă în toate bisericile pe *Apărătorul Creştinătăţii*, nume ce Ştefan îşi câştigase prin neobosita lui sabie. Mătieş Corvinul, în luna lui april 1475, trimise către domnul Moldaviei pe Gaspar de Hatvan, episcop de Stulwaisemburg, poftindu-l ca să urmeze un război început sub auspicii aşa de fericite. Ştefan era silit să-l urmeze şi fără de voia lui, căci Mohamed II, turbat de mânie pentru neştearsa ruşine suferită de armele sale, hotărî o a doua campanie asupra Moldaviei, mult mai înfricoşată decât cea dintâi.

La înştiinţarea pregătirilor ce făcea sultanul, Ştefan trimise un sol către Cazimir, care era atunce, în iulie 1475, la Dieta de Lublin; solul acela era poruncit să facă cunoscut rigăi Poloniei marile pregătiri ce făceau otomanii

asupra Moldaviei şi să ceară ajutor. La acea înştiinţare, toată Dieta fu în tulburare; toţi leşii şi litvanii cereau ca riga să pornească îndată război asupra Porţii. "Moldova, ziceau ei, este peretele Poloniei; interesul republicii cere ca să nu suferim ca acea ţară să pice sub jugul turcilor". Toate fură în zadar. Cazimir IV era unul din acei domni carii, slabi şi fără patriotism, aduc mai totdeauna şi pieirea patriei lor şi pieirea lor înşişi. El stătu două săptămâni la îndoială ce trebuia să facă şi, cu toate aceste, curieri peste curieri veneau de la Ştefan, înştiinţând republica în ce primejdie el se afla. Toată Dieta se sculă asupra rigăi. Voievodul de Cracovia, castelanul de Sandomir şi marşalul ţării îi ziseră însuşi: "Neiertata nepăsare a tătâne-tău, a frate-tău şi a ta ne-au adus în slăbiciunea de astăzi. Republica era odată în floare, puternică şi cinstită; astăzi nici străinii, nici aliaţii noştri nu ne bagă în seamă. Provinciile noastre măresc staturile vecinilor noştri, şi noi din zi în zi ne apropiem de pieire" [5]. Toate fură în zadar. Cazimir se mărgini de a trimite către sultanul soli, rugându-l ca să nu lovească pe domnul Moldaviei, care era, după pretenţia leşilor, vasal Poloniei. Dar aceşti soli puseră atâta vreme întru a purcede şi întru lunga lor petrecere în tabia otomană, încât se întoarseră în Polonia de-abia după un an, când toate erau trecute. Mohamed II, fără a băga de samă la propunerile solilor leşeşti, strânsese toate oştile sale; şi cu o flotă de trei sute de vase, care cuprindea patruzeci de mii de luptători, a mers de a pus asedia înaintea cetăţii Caffa, în Crimeea, piaţă de căpetenie pentru negoţul Moldaviei şi a genovezilor. Caffa pică în mâinile otomanilor la 4 iunie 1475 [6]. Acest oraş era, cum am zice, o parte a Moldaviei; căci, de la începutul prin-

cipatului, genovezii, stăpâni ai Caffei, simţiră că nu se vor putea ţine multă vreme în Crimeea, din pricina popoarelor barbare ce-i învecinau. Ei, dar, căutară a se uni cu moldovenii, naţia cea mai puternică şi mai policiată. Alexandru cel Bun fu cel întâi domn care se uni cu genovezii într-un ţel comercial. Moldovenii, care din vremile cele vechi se îndeletniceau cu navigaţia pe râurile plutitoare ale Principatului, pe Dunărea, pe Nistru, privind bunătatea ţărmurilor ce aveau pe Marea Neagră, începură a dura corăbii, dintâi pentru siguranţa porturilor, pe urmă pentru un negoţ întins. Aşadar, prin aliaţia lor cu genovezii, moldovenii în puţină vreme avură o flotă destul de mare şi de puternică ca să se poată întări pe Marea Neagră. Sub Ştefan cel Mare, mai ales, înrâurirea maritimă a Moldaviei fu aşa de mare, încât domnii în titlurile lor se numeau *stăpâni ai Mării Negre*. Caffa se făcuse întrepozitul comerţului Răsăritului, ce se făcea atunce numai de genovezi şi de moldoveni [7]. Mohamed II judecă, dar, foarte bine, că, luând Caffa, el lovea Moldavia tocmai în inima sa; şi aşa fu, că de atunce noi n-am mai avut, nu o flotă, dar măcar o corabie. După asaltul Caffei, toţi neguţitorii moldoveni ce se aflau în oraş fură ucişi prin porunca sultanului.

Cinci sute tineri nobili genovezi, care se mânau la Constantinopol pe corăbii turceşti spre a fi înrolaţi în şirurile ianicerilor sau spre a sluji la scârnavele desfătări ale seraiului, se răscoliră în drum şi, apucând corăbiile, se traseră în portul Cetăţii Albe, unde fură primiţi foarte bine de pârcălabul moldovenesc. La auzul acelei răscoale a genovezilor şi a bunii priimiri ce li se făcuse de către ocârmuitorul Akermanului, Mohamed II nu-şi mai putu

stăpâni mânia. El trimise îndată în Basarabia o parte a armiei sale, care luă prin capitulaţie oraşul ce slujise de azil fugiţilor de la Caffa.

La apropierea armiei turceşti, Ştefan, simţindu-se în neputinţă de a sta împotriva ei, se trăsese înlăuntrul ţării, aşteptând ajutor de la leşi; dar, când văzu că Cazimir făgăduia şi nu ţinea nimică, el merse numai cu puterile sale, luă iarăşi Cetatea Albă şi trase sub ascuţişul sabiei tot garnizonul turcesc. La auzul acestei nouă biruinţe, mânia lui Mohamed II nu mai avu margini. La începutul anului 1476, el chemă la arme toate puterile Europei şi ale Asiei, hotărât ca să sfarme un vrăjmaş ce singur îi arătase că şi otomanii puteau fi biruiţi. În zadar Ştefan ceru încă o dată ajutoruri de la Cazimir. Acest rigă ticăit se mulţumi, ca şi întâia dată, de a trimite pe Martin Vuroţiemovieţki, castelan de Cracovia, sol la sultanul poftindu-l să nu se pornească asupra Moldaviei. Dar solul întâlni în drum toată armia otomană, care şi ajunsese la Varna. Mohamed răspunse la propunerile leahului că cea mai de pe urmă a sa condiţie de pace era ca domnul Moldaviei să se facă birnic Porţii, să deie cetatea Chilia împreună cu tinerii genovezi care scăpase în Akerman. Ştefan împingând aceste condiţii înjositoare, armia otomană nu mai întârzie de a intra în Principat [8]. Iar Cazimir, la auzul că sultanul nu-i primise propunerile de pace, jertfi Moldavia şi înseşi interesurile patriei sale, netrimiţând nici un ajutor lui Ştefan şi poruncind numai ca oştile Podoliei şi a Belţului să stea de strajă la marginea Poloniei [9]. Mohamed II, ajutat de Radul III, domnul Ţării Munteneşti, nu mai întârzie a trece Dunărea peste cinci poduri. În zadar Ştefan vodă se nevoi a opri pe turci să treacă acel râu apărător al Mol-

daviei; toate îi fură cu neputinţă. Puterile otomanilor erau prea mari. Şi, spre mai mare nenorocire, turcii intrau în ţară pe de o parte şi tătarii pe de altă parte. În o asemene grea împrejurare domnul dădu cale deodată turcilor şi se apucă de tătari, pe care, biruindu-i, îi goni până dincolo de Nistru. Ştefan era de socotinţă ca să lovească şi chiar pe sultanul însuşi. Dar boierii chemaţi la sfat, văzând nenumăratele puteri a vrăjmaşilor, au fost de socotinţă ca, deocamdată, să le lase şesul slobod, că doar i-ar putea trage la locuri strâmte, unde să le fie cu neputinţă de a-şi întinde puterile şi, prin urmare, să le fie şi fuga mai grea. Atunce tot şesul fu părăsit; bătrânii, femeile, copiii şi averile cele mai scumpe fură ascunse în cetăţi, în păduri sau în peşterile Carpaţilor. Familia şi muma lui Ştefan vodă, împreună cu cuviosul mitropolit Teoctist şi cu visteria ţării se aşezară în Cetatea Neamţului, apărată de un mare garnizon şi întărită de oameni şi de natură. Iar Voichiţa, doamna lui Ştefan, fata lui Radu III, a unui domn creştin care, prihănind legăturile de prieteşug, de rudenie, de religie, se lupta fără de ruşine în şirurile otomanilor împrotiva ginerelui său şi a unui popor creştin şi tot de un sânge, fu izgonită cu defăimare de către viteazul său soţ şi trimisă lângă apostatul său părinte.

După ce toate s-au fost pus în siguranţie, Ştefan nu mai întârzie de a-şi pune în lucrare planul, unul din cele mai frumoase a geniului său; prin porunca sa, toată Ţara de Jos fu pustiită, grâiele, sămănăturile, iarba fură arse, pentru ca armia vrăjmaşilor într-o ţară îmbelşugată să sufere toate chinurile foametei şi ale lipsei. Pe de altă parte, despărţituri de oşteni moldoveni îi strâmtorau de pe laturi; şi numai în aceste harţaguri otomanii pierdură treizeci de

mii de ai lor.

Măcar că armia duşmanilor suferea toate grozăviile războiului, pentru că pe de o parte din zi în zi se împuţina prin lovirile lăturalnice a moldovenilor, iar pe de altă parte lipsea hrana trebuincioasă oamenilor şi cailor, fiindcă toate locurile pe unde trecea erau arse şi pustiite şi că o furtună cumplită împrăştiase pe Marea Neagră toată flota care îi aducea provizii şi muniţii, totuşi Mohamed II, împins de setea răsplătirii, se înainta grabnic înlăuntrul ţării, urmând ţărmurile Siretiului. Aşa el ajunse pe apa Moldaviei, la un loc care pe urmă se numi Valea Albă sau Războienii. Acest loc, aşezat în strâmturi, era foarte nepriincios oastei turceşti, pentru că nu-şi putea întinde numeroasa cavalerie, partea cea mai de căpetenie în armiile otomanilor. Ştefan cel Mare, care de mult aştepta un prilej bun, se folosi de poziţia locurilor şi, la 26 iulie 1476, în zori de zi, începu bătălia de la Războieni, bătălie neuitată de poporul Moldaviei. Înainte de a începe lupta, viteazul domn şi-a pedestrit toată călărimea, ca nimene să nu poată gândi la fugă, şi deodată ca fulgerul ieşi din pădurile dese ce împrejura pe atunce locurile Războienilor. Ianicerii, deprinşi de a lua cu sabia goală poziţiile duşmăneşti şi obicinuiţi la locuri largi, se speriară deodată de focul moldovenilor, care îi ajungea din toate părţile codrului; toţi se aruncară la pământ, nevrând a se supune nicidecum la poruncile căpeteniei lor, segban-başi Mohamed, aga de Trapezunta. Mohamed II, văzând aceste, strigă: "Mişeii, cum au picat de grabă, aşa trebuie să se lupte cineva?" Îşi ia pavăza în mână, dă pinteni calului şi se aruncă cel întâi în codru. Ianicerii, îndemnaţi de pilda sultanului, se scoală de la pământ şi toţi se iau după dânsul. Moldovenii şi turcii

îşi sfădesc mai multă vreme cinstea biruinţei. De la răsăritul soarelui şi până în de sară, războiul ţinu neînfrânt de ambe părţile [10]. În sfârşit, otomanii, adăugându-se cu oaste proaspătă, au obosit bieţii moldoveni, neavând ajutor de nicăiri; biruinţa îi părăsi. "Moldovenii, zice vornicul Ureche, au picat, nu fieştecum, ce până la moarte se apăra, nice biruiţi din arme, ce stropşiţi de mulţimia turcească; au rămas izbânda la turci, şi atâta de mulţi au pierit, cât s-au nălbit poiana de trupurile celor pieriţi unde au fost războiul; şi mulţi din boiarii cei mari au picat, şi viteajii cei buni au pierit cu totul atunce, şi fu scârbă mare în toată ţara şi tuturor domnilor şi crailor de pinpregiur, dacă au auzit că au căzut moldoveanii sub mâna păgânilor". În zadar Ştefan se aruncă în mijlocul vrăjmaşilor, ca doar ar reîntocmi lupta; el pică de pe cal jos. Boierii, deznădăjduind de biruinţă, se strânseră pimprejurul domnului lor, îi făcură un zid cu piepturile lor şi-l traseră în fugă, fără voia lui. Ştefan, gonit de turci, numai cu o mică suită, merge toată noaptea; în zori de zi ajunge înaintea Cetăţii Neamţului şi porunceşte ca să i se deschidă porţile. Maică-sa, doamna Elena, la auzul desfacerii moldovenilor, care vestea robia patriei, se înarmează cu un curagiu mai presus de sexul ei, opreşte pe fiul său să intre în cetate şi, înfăţoşindu-se deasupra zidurilor, îi zice aceste cuvinte, neşterse din aducerea-aminte a fieştecărui bun moldovan: "Ce, trebuie să te văd astăzi întors de la război, fără să fii întovărăşit de biruinţă? Pentru întâiaşi dată, fiiule, mi-ai înşelat nădejdile, uitat-ai oare că porţi nume de viteaz? Fugi departe dinaintea me şi să nu te întorci decât biruitor. Mai bine-i să te ştiu mort de mâna duşmanului, decât să văd că ţi se impută drept defăimare că o femeie ţi-

a scăpat viaţa".

Aceste cuvinte deşteaptă în inima domnului curajul deznădăjduirii. Întovărăşit de douăsprezece mii moldoveni care mai rămăsese încă de la măcelăria de Războieni, el se întoarce de la cetate mai iute încă decât venise şi aleargă să-şi spele ruşinea [11].

Aici începe însă deosebirea noastră. Cantemir şi cu aga Asachi pretind, cum am arătat mai sus, că Ştefan, de la Cetatea Neamţului, s-a dus drept la Războieni, unde găsind pe turci i-a biruit de tot. Toţi istoriografii străini şi hronicarii ţării, adică vornicul Ureche, logofătul Miron şi mai ales hatmanul Ioan Neculce, sunt de o altă socotinţă, mult mai adevărată, de vreme ce se potriveşte şi cu inscripţia de la mănăstirea Războienilor, care se va arăta mai jos.

După mărturisirea tuturor istoricilor, atât străini cât şi pământeni, după fugirea lui Ştefan vodă, "turcii s-au întors spre Suceava şi au ars târgul, şi apoi s-au învârtejit înapoi, prădând şi arzind ţara" [12]. Hotinul însuşi fu asediat, dar în zadar; mai multe sate însuşi a Podoliei leşeşti fură arse, fără ca Cazimir să-şi iasă din vinovata sa apatie [13]. După aceea, zice hatmanul Ioan Neculce, care decât toţi hronicarii arată mai cu amănuntul întâmplările venite în urma luptei de la Războieni, "împaratul turcesc au venit cu toată puterea lui la Cetatea Neamţului şi au suit puşcele deasupra unui munte pe dispre Moldova şi au început a bate Cetatea Neamţului foarte tare. Iar pe acea vreme era închis un neamţ în cetate şi văzând că bat cetatea au zis păzitorilor să spuie mumei lui Ştefan să-l sloboadă de la închisoare, de la temniţă, pe dânsul, că el va mântui cetatea de acel greu. Deci slobozindu-l pe acel neamţ de la

închisoare, s-au şi apucat de au îndreptat puşcele din cetate asupra turcilor unde sta acolo în munte de avea nevoie cetatea şi au şi lovit în gura unii puşci turceşti de au sfărmat-o şi au început a bate în corturile turcilor, cât şi bindul de la cortul împărătesc l-au sfărmat. Deci n-au mai putut sta turcii întru acel munte, de unde avea cetatea nevoie, ce numai au căutat a se da în lături de la acel loc. Iar Ştefan vodă, mergând de la Cetatea Neamţului în sus spre Moldova, au mers până la Voroneţ, unde trăia un părinte săhastru, pe nume Daniil, şi bătând Ştefan vodă în uşa săhastrului să se descuie, au răspuns săhastrul să aştepte Ştefan vodă afară, până îşi va istovi ruga. Şi, după ce ş-a istovit ruga, săhastrul a chemat pe Ştefan vodă în chilie, şi s-a ispoveduit Ştefan vodă la dânsul; şi a întrebat Ştefan vodă pe săhastru, ce va mai face, că nu poate să se mai bată cu turcii, închina-va ţara la turci sau ba? Iar săhastrul i-a răspuns să nu se închine, că războiul este al lui [14]. Numai, după ce va izbândi, să facă o mănăstire acolo în numele Sfântului Gheorghe, să fie hramul acela. Deci au şi purces Ştefan vodă în sus, pe la Cernăuţi şi pe la Hotin, şi au strâns oaste feluri de feluri de oameni, şi au purces în jos. Iar turcii, înţelegând că va să vie Ştefan vodă cu oaste în jos, au lăsat şi ei Cetatea Neamţului de a o mai bate şi au început a fugi spre Dunăre. Iar Ştefan vodă a început a-i goni în urmă şi a-i bate, până i-a trecut de Dunăre. Şi întorcându-se Ştefan Vornicul Ureche, împreună cu Costineştii, asemene zic că, "după poticala lui Ştefan vodă ce au pierdut războiul, de sârg au strâns oaste ce-au putut degrabă, şi s-au dus după turci şi i-au agiuns trecând Dunărea, în vreme de miazăzi, şi, lovindu-i fără veaste, i-au spăriat de au plecat a fugi, lăsând plianul şi tot ce au

fost prădat, iară Ştefan vodă le-au luat plianul tot şi s-au întors înapoi cu izbândă".

"În goana turcilor, zice Cantemir, Ştefan câştigă însuşi cortul împărătesc a sultanului şi avu slava să biruiască pe acel împărat care era odinioară groaza lumii, şi acum fusesă prea fericit că putu să scape teafăr la Adrianopol, întovărăşit numai de o mică suită" [16].

De această bătălie pomeneşte şi o scriere grecească foarte rară astăzi şi de care ne-am mai folosit încă o dată (vezi Arhiva, pagina 13). În această carte numită Na sĔnwyiV diajwn storiĘn la prilejul campaniei întreprinsă de Baiazet, la anul 1484, se zice: âO d soultn MpagiazthV ame jousta a° ĎpÖge at tÖV MoldolacaV. Ka° pÖre t© Kel°, t© 'Asprastron, a° Řjere tÓn acmalws°an eV tÓn plin. âO de PogdnoV prÄhn ueĔthV (?) ame plemon m t©n soultn Mecemthn a° nhseton: a° atluse polÍ jouston p© toÍV ToĔrouV, a° di toÐto ĎpÖge at' aÎtoÐ MpagiazthV.

De această carte sunt mai multe ediţii, unele mai depline, altele mai scurtate. Într-o traducere românească veche, care se găseşte la dl căminariul Gherasim Hâncul, in folio, la cap al 219, în împărăţia lui sultan Baiazet, fiiul lui sultan Mehmed, se găseşte asemene: "Iar în al doile an de împărăţia lui, făcut-au cale cu oşti grele spre ţara Moldovei şi s-au lovit cu Ştefan voivod, domnul Moldovei, şi şi-au dat război foarte iute; şi se sprijiniră vetejii moldoveni de n-au putut străbate turcii mai înlăuntrul ţărei, fără numai ce au apucat de au robit satele pe margini, de la Cetatea Albă şi de la Chilie, iar mai mult nu putură. Şi pricina era căci domnul Moldovei şi cu moldovenii s-au fost bătut cu sultan După desăvârşita fugire a neprietenilor din ţară,

Ştefan cel Mare puse să strângă trupurile moldovenilor morţi, în câmpul cinstei pentru patrie şi lege. Oasele lor fură îngropate cu mare pompă în mai multe movile ce se văd şi astăzi. Iar locul unde s-a dat crunta bătălie se numi de atunce Războienii sau Valea Albă, pentru că era înălbit de oasele strămoşilor noştri. Când pacea se aşează în ţară pentru o mică vreme, Ştefan se folosi de acel scurt repaos spre a zidi în acele locuri mănăstirea Războienii, cu următoarea inscripţie slavonească ce se află deasupra uşii şi pe care noi o alăturăm aice, într-o traducţie românească, făcută de p. Ieromonahul Isaia.

INSCRIPŢIA PIETREI DE LA RĂZBOIENI "În zilele bine-credinciosului şi de Hristos iubitoriului domn Ioan Ştefan vv, cu mila lui Dumnezeu domn pământului Moldovii, fuiiul lui Bogdan vv, în anul 6984, iar al domniei lui 20 anul curgând, s-au rădicat puternicul Mohamed, împăratul turcesc, cu toate puterile oştilor sale ale Răsăritului; încă şi Basarab vv, chemat fiind la război, au venit cu dânsul cu toate puterile pământului lui. Şi au venit să robească şi să iaie pământul Moldovii şi au ajuns până aice, la locul ce se cheamă Valea Albă, şi noi Ştefan vv, cu fiiul nostru Alexandru, am ieşit înaintea lor aice şi am făcut cu dânşii mare război în luna lui iulie, în 26 de zile. Şi după slobozirea lui Dumnezeu biruiţi au fost creştinii de păgâni şi au căzut aice multă mulţime din ostaşii Moldovii. Atunce au luat şi a tria parte din pământul Moldovii, despre ceea lature [17]. Mehmet împărat, tatăl acestui împărat a lui sultan Baiazit, şi l-au înfrânt moldovenii foarte rău şi i-au tăiat oastea cât abia au scăpat împăratul cu o samă de oaste în vase peste Dunărea. Deci sultan Mehmed au lăsat cuvânt la moarte să se facă răscumpărare

despre moldoveni sângelui turcilor ce s-au vărsat şi ruşinii ce i-au făcut. Pentru aceea venisă fii-său, sultan Baiazit, şi alta n-au putut face nimică, fără cât au lovit marginea de au luat o samă de robi, precum mai sus am arătat".

Pentru aceea, bine au voit Ioan Ştefan vv, cu a sa bună vrere, şi au zidit biserica aceasta întru numele arhistratigului Mihail, şi întru rugăciunea luişi şi a doamnei sale Maria şi fiilor săi Alexandru şi Bogdan, şi întru pomenirea şi pentru sufletele pravoslavnicilor creştini, care aici au pierit. În anul 7004, iar a domniei lui anul 40 curgând, luna lui noiemvrie, în 8 zile".

Aceste au fost împrejurările bătăliei de la Războieni, bătălie cruntă în care a curs sângele cel mai scump al Moldaviei, bătălie neştearsă din aducerea-aminte a românilor. Iar cât pentru campania făcută de Baiazit II, la anul 1484, fiindcă este scrisă pe larg de toţi istoriografii străini şi pământeni, şi că isprăvile ei sunt foarte mici şi cunoscute, apoi nu ne vom întinde şi cu povestirea ei. Datoria noastră a fost să aşezăm bătălia de la Războieni în tot adevărul; aceasta am făcut-o după putinţă, nepuind nimică de la noi şi neprimind decât fapte autentice, însemnate de cei mai vrednici de credinţă istoriografi. Alţii au descris şi vor descrie aceste întâmplări măreţe cu mai multă pompă, cu mai frumoase văpsele; dar nici unul nu ne va întrece în iubirea pentru adevăr. Septembrie, 1840.

[1] Extract din *Istoria Moldaviei* ce se compune de către redactorul *Arhivei.*

[2] Vezi *Historie ottomane*, tom. 1, p. 137. Baiezet II,

[3] Vezi Historie de l'Empire ottoman, tom. 1, p. 139

[4] Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reichs*, T. 1, p. 523; Fessler, *Geschichte der* (...)

[5] Vornicul Ureche şi logofătul Miron Costin.

[6] Hammer, T. 1, p. 524.

[7] "Des que les Moldaves se joignirent par confédération avec les Genois, ils firent construire des vaisseaux de mer et se declarerent maîtres de la Mer Noire. C'est ce qu'on trouve dans leurs titres: "princes souverains de la Moldavie, maîtres de la Mer Noire". L'impératrice Cathérine II, durant la premiere guerre contre la Porte, fut convaincue de cette vérité par le comte Feldmaréchal Romanzof, qui avait eu l'ordre d'examiner les droits de la Moldavie sur la Bessarabie et la Mer Noire. Etienne-le-Grand a senti qu'une marine militaire devait avoir pour base une marine marchande. L'abondance de ses munitions navales, le volume et la qualité de ses productions l'appelaient a une navigation plus vive et plus étendue. Il connut la marche naturelle des choses, il tourna ses premiers regards a des navigations lucratives qui auraient formé une armée, maintenu le commerce et multiplié des escadres qui ne pouvaient manquer ni d'instruction, ni d'expérience. C'est ainsi que les Moldaves resterent maîtres de la Mer Noire jusqu'a la prise de Constantinopol par le Sultan Mohamed II, qui fondit bientôt apres sur la Crimée, chassa les Génois de Caffa et commença la guerre contre les Moldaves". Vezi: *Fragments de L'état de la Moldavie depuis qu'elle a été démembrée de l'Empire romain, jusque et compris le regne de Stephan, dernier prince indépendant de Moldavie*, scrise în l. franceză de dl de Balş. Manuscript.

[8] Hammer, p. 527.

[9] Miron Costin.

[10] Hammer, T. 1, p. 528 şi 529. Vornicul Ureche.

[11] Cantemir, t. 1, p. 138 şi 139. Carra, *Histoire de la Moldavie*, p. 37 şi 38. Ştefan vodă cel Bun, bătând turcii la Războieni, a mers să intre în Cetatea Neamţului, şi fiind mamă-sa în cetate nu l-a lăsat să intre, şi i-a zis că "pasărea în cuibul său piere. Ce să se ducă în sus să strângă oaste, că izbânda va fi a lui". Şi aşa, pe cuvântul mâne-sa, s-a dus în sus şi au strâns oaste. Aceste le zice hatmanul Ioan Neculce în *Letopiseţul* său.

[12] Vornicul Ureche. Miron Costin. Engel, p. 142, Hammer, p. 530.

[13] *Engel*, idem.

[14] Şi necrologul lui Ştefan cel Mare, tipărit în broşura I a "Arhivei", p. 50 şi 51, pomeneşte de această întâmplare: "Au nu vă aduceţi aminte că în noaptea cea despre bătălie, la acel om care lepădându-se de lume şi de poftele lumeşti, în pustiu, numai spre a lui Dumnezeu laudă se închisese, în acel loc, zic, necălcat de urme" ş. c. vodă s-a apucat de a făcut mănăstirea Voroneţul şi a pus hramul Sfântul Gheorghe" [15].

[15] În adevăr, Ştefan vodă zidi pe urmă mănăstirea Voroneţului, precum mărturiseşte următoarea inscripţie ce se află la începutul pomelnicului vechi din acea mănăstire în limba slavonă: "Cu voinţa Tatălui şi cu sporirea Fiiului şi cu lucrarea Sfântului Duh, Ioan Ştefan vv, fecior lui Bogdan vv, au început şi au săvârşit această sfântă biserică întru numele sfântului şi slăvitului marelui mucenic şi purtătorului de biruinţă Gheorghe, lângă părâul ce se chiamă Voroneţul; şi au zidit-o în anii de la zidirea lumii 6996, iară de la Hristos 1488, în al 32-lea an a domniei Măriei-sale".

[16] *Histoire de l'Empire Ottoman*, vol. 1, p. 139.

[17] Subt a treia parte a Moldovei despre ceea lature, Ştefan înţelage oraşele de pe ţărmurile Mării Negre.

Ştefan cel Mare arhitect

Ştefan cel Mare, eroul Moldaviei, când vroia să răsplătească pe vitejii tovarăşi ai strălucitelor sale biruinţe, dăruindu-le moşii, el nu-şi bătea capul să le măsoare cu odgonul numărul fălcilor şi al stânjinilor, ci, nou inginer, se suia pe un deal şi de acolo le hărăzea cât vedea cu ochii, însemnându-le de hotar zările şi râurile. Precum era curios inginer, el nu era mai puţin curios şi arhitect.

La anul 1466, el hotărâse să ridice mănăstirea Putna, în aducere aminte a două campanii slăvite ce făcuse în Ardeal şi în Bugeag, pe care-l smulsese din mâinile turcilor; această mănăstire fu asemene menită să slujească de lăcaş rămăşiţelor muritoare ale eroului. Când, dar, veni vremea ca să se aleagă locul unde era să se înalţe această frumoasă zidire, Ştefan cel Mare se sui pe vârful unui munte ce este lângă mănăstire, împreună cu doi copii din casă şi cu vătavul lor, poruncindu-le să tragă fieştecare din arc. Săgeata celui întâi slujitor ajunse într-un deluşel ce se cheamă până astăzi Sion şi este lângă mănăstire. Acolo, după porunca domnului, se făcu o bisericuţă de lemn, care, risipindu-se, în locul ei se aşează un stâlp de piatră spre aducere aminte. Săgeata al doelui copil din casă căzând într-o întindere mai dreaptă, la locul acela tocmai se ridică clopotniţa cea mare, în care până astăzi sunt cinci clopote din deosebite timpuri. Pe urmă, a luat şi vătavul arma, şi acolo unde i-a lovit aruncătura se aşează poarta mănăstirii.

În sfârşit, a tras şi Ştefan cel Mare cu arcul şi "unde i-a

ajuns segeata, acolo a făcut pristolul în altar, şi este mult loc de unde au tras până în mănăstire", zice hatmanul Ioan Neculce, care ne povesteşte această anecdotă despre eroul pe care moldovenii nu-l plâng încă îndestul. Ştefan cel Mare vroia să împodobească cât se putea mai mult această mănăstire, în care, cum am zis, vroia să fie îngropat. Spre aceasta, el întrebuinţă o mare parte din bogăţiile ce câştigase de la duşmanii, iar nu de la locuitorii ţării sale. "Pre dinnuntrul şi pe din afară aurul era mai mult decât zugrăveala", ne spune acelaşi hronicar. Biserica era acoperită cu plumb. Policandrul, hora, sfeşnicele cele mari şi cele mici erau de argint. Unul însă din numeroşii domni răpitori ce urmară bunului Ştefan — Despot Heraclidul — le luă şi făcu din ele bani, iar la mănăstire trimise altele de spijă sau bronz, pe care le văzu şi Neculce. Însă şi aceste se pierdură cu vreme, pentru că la anul 1760, crăpând clopotul cel mare, numit Buga, făcut de Ştefan la 1484, mitropolitul Iacob Putneanul puse de-l vărsă a doua oară şi atunce se stricară şi sfeşnicele şi celelalte lucruri de spijă, spre a face clopotul mai mare [1].

Spre vecinică aducere-aminte, Ştefan lăsă în mănăstire arcul care-i slujise de plan, împreună cu un pahar de iaspis din care domnul obicinuia să beie apă în vremea războaielor.

Acel arc, care, zice Neculce, se trăgea cu vârtej şi prin urmare era o *arquebuse*, cum o numesc franţujii, se păstră în visteria mănăstirii până în vremile lui Constantin Cantemir v.v., tatăl domnului Dimitrie Cantemir, care hainându-se, cum se zicea pe atunce, au pribegit în Rusia, la anul 1711, şi prin fapta sa au pricinuit întemeierea fanarioţilor pe tronul Moldaviei. Subt domnia bătrânului

Cantemir, când Poarta era în necontenite duşmănii cu leşii, provăţuiţi la biruinţă de viteazul Sobieţki, o bandă de volintiri, ce se numea atunce joimiri, alcătuiţi de cazaci, leşi şi moldoveni şi înrolaţi mai mult pentru prăzi decât pentru războaie, veniră să înconjure mănăstirea Putnei, traşi de vestea bogăţiilor închise în ea. Aceste, în adevăr, se aflau într-un turn tare din zid, pe care călugării nevoind a-l da de bunăvoie, joimirii, spre a-i sili la aceasta, puseră foc mănăstirii. Egumenul, văzând biserica în primejdie, le deschise uşile turnului, cu condiţie că vor stinge focul. "Atunce îndată, zice Neculce, având puşce de apă [2], acei cazaci, leşi şi moldoveni au stins focul. Deci atunce au jăcuit tot din turnul ce au fost a boierii şi neguţătorii; iar din a mănăstirii nu au luat nimică, fără numai arcul lui Ştefan vodă". Acei joimiri prin aceasta n-au făcut nimic mai mult decât ce a făcut şi Napoleon cu spada lui Frederic cel Mare.

Paharul lui Ştefan a avut un sfârşit mai prozaic. Călugării, singurii carii, spre lauda lor, au fost şi sunt încă păstrătorii puţinelor monumente, odoare şi documente ce ne-au ramas de la vechii noştri voievozi, isprăviseră a păstra acest vas preţios până la a treia domnie a lui Mihai Racoviţă v. v. (1716 — 1727) [3]. Atunce însă un egumen nebun, anume Mihail Chisăliţă, "scoţându-l din turn, adauge Neculce în limba sa cea pitorească, vrând să se fălească, a băut la masă cu acel pahar al lui Ştefan vodă, cu nişte slugi boiereşti ce era zlotaşi, şi, bând mult cu acel pahar, s-a îmbătat, şi fiind beţi au stricat un lucru scump domnesc şi de minuni ca acela".

[1] Acest clopot, la anul 1793, iarăşi crăpă, şi la anul 1818, prin silinţa egumenului Filaret Bendevschi şi cu

ajutorul nobililor de Bucovina Ilie Ilschi, Dimitrachi Costin şi Vasilie Vasilco, iarăşi se revărsă. În starea de astăzi, el este greu de 1230 ocă şi trebuiesc doi oameni pentru ca să-l tragă. Vezi în *Arhiva românească*, t. 2, un articol despre odoarele şi înscripţiile Putnei, împărtăşit de ecleziarhul mănăstirii Sev. Gheorghiescu.

[2] Aşa se numea pe atunce tulumbele sau pompele, şi aceasta este cea întâia oară când istoria Moldaviei pomeneşte de ele.

[3] Mihai Racoviţă este singurul moldovan care s-a suit pe tronul ţării după fugirea lui Dimitrie Cantemir în Rusia ş-aceasta vine că de pe atunce această familie era *grechisită*. Nu vedem chiar astăzi unii din Racovițeşti care nu ştiu măcar limba românească?

Un vis al lui Petru Rareş

Petru v[odă], domn Moldaviei, poreclit Rareş şi Majă, era fiiu bastard al lui Ştefan cel Mare. După moartea lui Ştefăniţă vodă, fiiu a lui Bogdan vodă, întâmplată la Hotin în 14 ianuarie 1527, Adunarea obştească se strânsese pentru numirea unui nou domn. Alegătorii erau în mare neînţelegere, pe cine să puie cap ţării, căci din familia lui Ştefan cel Mare nu rămăsese nici un urmaş ştiut, tragerea lui Petru Rareş nefiind încă cunoscută de nimene. Ambiţiile private al boierilor celor mai mari erau, dar, cu totul întărtate; fieştecare, dupre obiceiul vechi şi nou, se credea vrednic şi vroia să ocupe tronul Moldaviei.

În vreme când deosebiţii pretendenţi cu partidele lor erau să vie la arme, ca prin lupte sângeroase să hotărască cine era să fie stăpân, se arătă o femeie, muma lui Petru, cu

un hrisov al lui Ştefan cel Bătrân, prin care el cunoştea pe fiiul ei de fiiu al său, iar pe maică-sa, fiind ţărancă, o ierta de bir pe toată viaţa ei. Atunce urele dintre partizani se împăcară, ambiţiile boierilor tăcură şi toţi, în conglăsuire, ca un tribut de respect memoriei lui Ştefan cel Mare, hotărâră să aleagă pe Petru Rareş de domn Moldaviei. Acesta nu era de faţă la Adunare. Nefiind bogat, el se îndeletnicea cu speculaţia peştelui, ce se zicea pe atunce la moldoveni măjărie, de unde i s-a dat şi porecla de Majă. Tocmai în vremea alegerii, el era dus la Galaţi cu măjile sale, ca să prindă peşte. Îndată ce numirea sa de domn fu declarată, mitropolitul şi cu boierii trimiseră mai multe steaguri de slujitori şi curteni cu rădvane de a curţii şi cu haine domneşti, cu poruncă ca, oriunde vor întâmpina pe noul voievod, să-l aducă mai în grabă la Suceava ca să-l puie pe tron. Petru Rareş se întorcea atunce de la Galaţi şi ajunsese la Docolina, ca să mâie acolo peste noapte, cu zece care cu peşte, fieştecare cu câte şase boi. Peste noapte Petru visă că dealurile, şi cel de dincolo de Bârlad şi cel de dincoace, era de aur cu dumbrăvi cu tot şi că tot sălta, juca şi se închina lui. Deşteptându-se din somn, a doua zi dimineaţa, el a spus visul ce a avut argaţilor de la care; unul din aceştia, vrând să i-l tălmăcească, i-a zis:

— Bun vis ai visat, jupâne, că, cum om sosi la Iaşi şi la Suceava, cum om vinde peştele tot.

Când, după ce se înjugară boii, Petru Rareş, înaintea carelor, se cobora în vadul Docolinei, unde atunce nu era pod, iată l-au întâmpinat şi slujitorii trimişi de la Suceava; şi, începând a i se închina şi a-l ura de domn Moldaviei, l-au îmbrăcat cu scumpele haine ce aduseseră cu dânşii. Noul voievod, atunce, zâmbind, le zise că de mult îi aştepta

şi, suindu-se în rădvan, porunci să plece la scaunul ţării.

—Da noi ce om face, doamne, cu carele cu peşte? îl întrebară argaţii.

— Să fie carele cu peşte, cu boi, cu tot a vostru, le răspunse Petru v [odă], şi veniţi după mine la Suceava, să vă fac cărţi de scuteală, ca să nu daţi nimică în zilele mele.

Ştefan cel Mare în târgul Băiei

Toate popoarele au câte un bărbat în care au personificat idealul virtuţilor şi însuşirilor ce ar dori să găsească în domnitorul lor; numele şi faptele acestor bărbaţi îndumnezeiţi se fac o fală, o proprietate naţională şi, din neam în neam, din veac în veac, aureola de slavă ce-i înconjură creşte şi se sporeşte mai mult, şi tot ce este mare, frumos, eroic se atribuie geniului şi braţului lor. Un asemene bărbat a avut şi Moldavia; şi acesta este Ştefan cel Mare. Nici un domn, înaintea sau în urma lui, n-a ajuns la vânta şi celebritatea sa; nici unul nu şi-a păstrat între moldoveni, şi pot zice între români, un nume aşa de drag, aşa de curat, aşa de popular ca al lui; încă astăzi, aproape de trei veacuri şi jumătate după moartea sa, Ştefan cel Mare este idealul poporului nostru; el personifică patriotismul, vitejia, dreptatea, bunătatea [1], în sfârşit, toate însuşirile unui mare domn, a unui geniu scutitor. Numele său nu mai puţin răsună astăzi decât în frumoasele timpuri când steagurile sale fâlfâiau falnic din vârful Carpaţilor până la ţărmurile Dunării şi ale Mării Negre; încă astazi, pe înaltul munţilor şi în adâncul văilor, în oraşe şi în sate, în palaturi şi în bordeie, pretutindene numele său se pomeneşte cu mândrie şi recunoştinţă de tot acela ce se zice român.

Locuitorul ce nu ştie rugăciunea duminicii, îţi va spune toate isprăvile sale; şi, ce este mai mult, va atribui lui tot ce-i pare curios, mare, vitejesc şi chiar neînţeles în pământul nostru. Orice cetate, orice zid, orice val, orice şanţ, întreabă-l cine le-a făcut, el îţi va răspunde: Ştefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântână, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului său! Orice bunătate, orice aşezământ a cărui rămăşiţe se mai trăgăneză până astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înţelepte, Ştefan vodă le-a urzit, îţi va zice el, şi iar Ştefan vodă. În sfârşit, acest domn, pentru moldoveni, rezumă toate faptele istorice, toate monumentele, toate isprăvile şi instituţiile făcute în cinci veacuri de atâţia stăpânitori, precum elinii atribuau lui Ercul toate lucrările de vitejie făcute de sute de eroi. Mormântul acestui mare domn nu este mai puţin venerat de către români decât al lui Mahomed de către musulmani, şi cultul ce românii îi păstrează s-a întins până acolo, încât mulţi îi zic sfântul Ştefan, chiar şi astăzi, întocmai ca şi arabii care au îndumnezeit pe Napoleon sub numele de *Bunaberdi*.

Şi în adevăr, Ştefan cel Mare în nimică nu s-a arătat mai jos de colosala sa reputaţie. El era adevărata căpetenie de noroade, adevăratul domn, în toată puterea cuvântului. Nici una din însuşirile cu care poeţii s-au plăcut a împodobi pe poruncitorii naţiilor nu-i lipsea: vitejie, duh înalt, iubire de dreptate unită cu o cuvenită energie spre a insufla totodată respect şi dragoste, adevărata înţelegere a duhului poporului şi a trebuinţelor sale, iubirea patriei mai mult decât a tronului său şi, în sfârşit, şi acele virtuţi private, acea umilinţă ce raportează toate isprăvile nu sieşi, ci Dumnezeului atotputernic, acea blândeţe ce trage inima

supuşilor, acea dărnicie ce vine în ajutorul fieştecărui lipsit şi pătimaş. lstoria a patruzeci şi şapte de ani a domnirii sale dovedeşte prin vii fapte toate aceste drepte laude. Numele său din numele tuturor domnilor Moldovii este singurul care de către străini nu este mai puţin slăvit decât de pământeni. Pontiful Romei l-a declarat valul creştinităţii, toţi regii şi stăpânitorii Europei în viaţă-i încă i-au mărturisit şi i-au recunoscut meritul şi puternica lucrare în respingerea barbariei turceşti şi, prin urmare, în apărarea civilizaţiei Europei. Un autor de o naţie rivală cu moldovenii, Dlugoş, totuşi nu poate a tăcea despre strălucitele fapte ale acestui domn şi, în entuziasmul său, strigă: "O, bărbat vrednice de mirat, cu nimic mai prejos decât eroicii povăţuitori de care noi atât ne mirăm, care, în vremile noastre, dintre toţi stăpânitorii lumii mai întâi ai câştigat o biruinţă atât de însemnată asupra turcilor! Tu eşti cel vrednic, dupre judecata mea, căruia se cuvine *să ţi se dea domnia şi povăţuirea a toată lumea* şi mai ales vrednicia de voievod mai mare împrotiva turcilor, după primirea şi hotărârea tuturor creştinilor, lăsând pe ceilalţi împăraţi şi prinţi catolici să se tăvălească în lenevire, desfrânări sau în războaie civile". A scrie toate isprăvile măreţe, biruinţele strălucite, toate aşezământurile înţelepte, toate faptele bune ale lui Ştefan cel Mare, ar trebui tomuri întregi; strâmtorirea unui almanah nu ne iartă de a ne lăţi condeiul. Din miile sale de fapte strălucite, vom lua cea întâi ce ni se va înfăţoşa în gând, căci într-o viaţă aşa de bogată este cu greu de a alege. Pentru astă dată ne vom propune a scoate ceva din viaţa sa militară; pentru că este bine ca din vreme în vreme să aducem aminte moldovenilor că ei odinioară erau un popor vestit în războaie,

şi aşa să gândească la cuvintele dlui Bălcescu că, Ţara Românilor de îşi va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti [2]. Întâmplarea militară ce voim a povesti este *bătălia de la Baia*, un nume care trebuie să ne aducă aminte atât de vitejia strămoşilor, cât şi de starea înflorită în care se afla odată acest târg, astăzi sat, şi pe care, după atâte veacuri, il vedem astăzi încercându-se a se reîntoarce prin industrie la vechea sa celebritate. De la întemeierea Principatelor Româneşti, Ungaria a făcut pretenţii de suzeranitate asupra lor. Încă astăzi vedem un jurnal din Pesta, *Ielenkor*, puind sub rubrica Ungariei Moldavia şi Valahia, ca şi când ar face parte din acel stat. Această pretenţie de supremaţie a maghiarilor asupra ţărilor noastre se razimă mai ales pe temeiul că cei întâi domni români cu suitele ş-o mare parte a norodului se trăgea din Făgăraş şi din Maramureş, în Transilvania, şi prin urmare, înaintea descălecării lor în ambele principate, erau supuşi coroanei Ungariei. O asemene pretenţie mai puţin decât oricare altul o putea părăsi Matei Corvinul, riga rigilor, cum l-a numit papa Romei, sau Măties Craiul, cum îi zic hronicarii noştri în limba lor cea pitorească. Din norocire însă pentru Moldavia, ea atuncea avea de domn pe Ştefan cel Mare, cel Bun sau cel Sfânt, cum îi zice poporul în deosebite feluri, toate adevărate; departe de a suferi sporirea înrâuririi ungurilor asupra ţării, el era în stare de a o nimicnici cu totul, şi aceasta braţul său a şi isprăvit-o.

Matei Corvin, dinaintea căruia se retrăseseră riga Boemiei, Podiebrad, împăratul Germaniei, Frideric, şi chiar Mohamed II, cuceritorul Constantinopolului, spaima

Europei, cum se înţelege de la sine, nu puteau să sufere în apropierea sa un domn ce nu vroia a cunoaşte de stăpân decât pe împăratul cerului. "Bizuindu-se puterii sale, zice vornicul Ureche, şi meşterşugului său, cu care pe mulţi din vecinii săi i-au surpat şi i-au supus, care de multe ori făcea război cu turcii, şi cu noroc izbândea, neavând nici o pricină dereaptă asupra lui Ştefan vodă, ce numai ca să-l supuie să fie sub ascultarea lui, ca să-i fie cuvântul deplin, când de multe ori se lăuda Mătiaş Craiu că, câte războaie face Ştefan vodă, toate cu puterea lui le face şi de sub ascultarea lui face izbândă; şi vrând de ce să lăuda, ca să arăte că-i adevărat, au trimis soli la Ştefan vodă să i se inchine, iar Ştefan vodă n-au primit". Un al doile hronicar, Miron Costin, adaugă că, "la mesele şi sfătuirile sale, Mătiaş se fălea că Ştefan vodă îi era ispravnic, pus de dânsul în Moldova". La aceste lăudări, Ştefan cel Mare răspunsese prin o cumplită năvălire făcută în Ardeal, mai ales în ţara secuilor (1461), şi prin luarea cetăţii Chilia (1462), ce era dată maghiarilor de către Petru vodă, fiul lui Ştefan v [oie]v [od], în recunoştinţă de ajutorul ce primise de la Ioan Huniad împrotiva vărului său Roman, fiul lui Ilieş v [oie]v [od] în vremea războiului civil din 1447 şi 1448.

Matei Corvin se hotărî, dar, a pedepsi pe Ştefan al nostru de nesupunerea şi mai ales de ridicarea armelor în contra lui. El însărcină pe Hroiot, general vestit din Transilvania, ca să intre în Moldavia, în capul unei armii numeroase. Domnul, înştiinţat de năvălirea duşmanilor în ţară, porunci a se buciuma de război şi, în curând, strângându-şi slujitorii şi gloata, întâlni pe maghiari, zic unii la Caşin, iar alţii la Şcheea, pe Siret. În vremea

bătăliei, Ştefan alerga unde primejdia era mai mare, încât, în minutul cel mai aprins, calul său lovit căzu mort sub dânsul. Ungurii, socotindu-l ucis, şi începuseră a suna de biruinţă, adunându-se pe lângă dânsul; dar vitejii săi aprozi [3], făcându-i un zid cu trupurile lor, îi dădură vreme ca să se ridice. Atunce un aprod, numit Purice, descălecând, dădu calul său domnului; Ştefan, fiind însă om mic şi neputând a se arunca pe şa: "Doamne, îi zise aprodul, eu m-oi face o moviliţă, şi vino de te suie pe mine şi încalecă" Voievodul, aşa ajutat de slujitorul pus în brânci, încălecă şi, dând pinteni: "Sărace Purice, îi răspunse, de vom scăpa, eu şi tu, îţi voi schimba numele şi, din Purice, te voi face Movilă". Ştefan, dar, călare, îmbărbătă iarăşi pe ostaşii săi, speriaţi de vestea morţii sale. Faţa bătăliei se schimbă; Hroiot, rănit, căzu în mâinile unui oştean, care, tăindu-i capul, îl puse într-o suliţă, purtându-l în semn de izbândă. Această privelişte isprăvi de a arunca spaima între duşmani şi puse capăt luptei. Ungurii fură deplin împrăştiaţi şi luară drumul ţării lor, mai cu grăbire decât veniseră. Ştefan biruitor nu uită pe aprodul Purice; după ce mulţumi Dumnezeului armiilor pentru norocitul sfârşit al războiului, el făcu pe Purice armaş mare şi-i schimbă numele în Movilă; noul boier merită într-atât bunătăţile domnitorului, încât ajunse la cele întâi ranguri a ţării şi fu trupina familiei Movileşti, care în urmă a dat Moldovei şi Poloniei atâţia principi, şi astăzi o vedem iarăşi căzută în ticăloasa stare a răzeşilor [4]. Războiul însă nu era pentru totdeauna precurmat; desfacerea suferită de Hroiot şi mai ales ajutorul ce Ştefan făgădui ardelenilor, care sub judele saşilor din Braşov, Benedict Vörös, şi sub voievodul Transilvaniei, Ioan graf de

Poesing, se sculaseră cu arme împrotiva rigăi Ungariei, îl aduseră pe acesta la marele pas ca el singur să se oştească împrotiva domnitorului Moldaviei. După ce izbuti a domoli rebelia în Ardeal, el porunci gătiri mari de oaste şi, vrând a da expediţiei sale o coloră naţională, ca doară ar trage în partea sa facţia nemulţumiţilor din principat, declară că venea să puie iarăşi pe tron pe Petru Aaron, ce fusese odată domn al Moldovei şi care, izgonit de Ştefan cel Mare, cu un alt pretendent numit Berendel, se retrăsese dintâi în Polonia. Riga Cazimir, ce era legat cu voievodul prin un tratat de pace şi de negoţ, neprimindu-se însă a da acestor doi competitori vreun fel de ajutor, ei se duseseră în urmă lângă Matei Corvin, la care erau siguri să găsească ocrotire, ca la un duşman al stăpânitorului Moldovei. Şi aşa şi fu. Afară de oştile sale, riga mai strânse cu leafă şi o mulţime de străini. Braşovul fu însemnat pentru adunarea armiei, iar ziua de Sf. Ecaterina (25 noiembrie calendarul nou 1467) fu hotărâtă pentru purcederea expediţiei.

Oastea se îndreptă spre pasurile Ghimeş şi Oituz. Ea era tare de patruzeci mii oameni şi povăţuită, sub poruncile rigăi, de generalii Mihail Orşág, Niclas Ciupor, Ioan Pongraţ, Ştefan Báthori, Niclas Bánfi, Ioan Giskra, Iov de Gara, Ladislav de Kanisa, Ludovic de Marot şi Ioan de Daroţ. Ioan Cesinghe, episcop de Finf-Kirhen (Cinci biserici), poet cunoscut sub numele de Janus Panonus, întovărăşi expediţia, nu ca să războiască, dar, cum zice el însuşi, în poemul făcut la acel prilej [5], ca să cânte isprăvile eroilor Ungariei. Matei Corvin intră în Moldova prin Oituz, pe la Grozeşti; la Trotuş ajunse în 19 noiembrie c [alendarul] v [echi]. Trimiţând către Ştefan soli ca să i se supuie, domnul nu-i dădu nici un răspuns; el, dar, se

înaintă în ţară; şi, la 29 a aceeaşi luni, ajunse în Roman, unde şezu şapte zile, aşteptând în zadar propuneri de pace din partea moldovenilor. Povestirea ce ne face vornicul Ureche despre isprăvile ungurilor este atât de interesantă, încât ne-ar părea rău ca să o înlocuim cu a noastră; noi, dar, lăsăm să vorbească pe însuşi hronicarul. "A opta zi, zice el, dechemvrie în 6, Mătiaş craiu au aprins târgul Romanul şi au purces spre Suceava să apuce scaunul, şi mai apoi socoti să nu rămâie vrun unghi nepipăit de dânsul; au lăsat calea despre Suceava, unde-l aştepta Ştefan vodă, şi au luoat spre Baie, unde au sosit luni, dechemvrie 14, şi acolo la Baie, cum n-ar avea nici o grijă, de nice o parte, lăsându-şi oastea, fără nice o pază, la băuturi, la jacuri, de care lucru având Ştefan vodă ştire şi prinzând limbă, marţi, dechemvrie în 15, au aprins târgul asupra lor, când ei era fără de nice o grijă; şi fiind ei beţi, i-au lovit Ştefan vodă cu oaste tocmită în răvărsatul zorilor, de au făcut multă moarte şi perire în unguri, căce, nefiind tocmiţi de război, nemică de arme nu s-au apucat, ci de fugă, nice urma să ia care scăpa, că fiind noapte, de nu ştia încotro vor face, în toate părţile rătăcia; deci îi vâna ţăranii în zăvoaie şi prin munţi, unde vro 12000 (iar nu 1200, cum zice istoricul neamţ Engel) periţi s-au aflat". Hronicarii leşeşti, toţi în conglăsuire cu acei moldoveneşti, mărturisesc de adevărată povestirea lui Ureche; istoricii unguri caută însă a slăbi biruinţa lui Ştefan cel Mare, zicând că Matei Corvin, înştiinţat de mai nainte de năvălirea voievodului, îşi pregătise apărările şi că, prin urmare, izbânda luptei au rămas nehotărâtă între ambele oşti. "Într-o seară, zice chiar Fesler, cel mai părtinitor istoric al Ungariei, când riga vroia a se pune la masă cu gen-

eralii săi, străjile îi aduseră un secui aşezat în Moldova, care arăta că 12000 moldoveni şi leşi erau în drum ca să lovească pe unguri, noaptea, în Baie. Matei îndată aşează pe piaţa târgului pedestrimea; călărimea fu împărţită prin uliţe; straja dinainte şi paza intrărilor fură întărite. Niclas Bánfi, cu două sute războinici deprinşi la biruinţe, rămaseră ca gvardie lângă persoana rigăi. După miazănoapte, cunoscând drumurile, fără vuiet, acoperiţi de întuneric, moldovenii ajunseră la avanposturile ungureşti, le sparseră în cea mai mare parte, căpătară câteva steaguri şi dădură foc târgului spre a lumina locul bătăliei; Baia se aprinde din trei părţi; şi, la lumina flacărilor, ei răzbat cu furie şi îndrăzneală până în piaţă; acolo se întartă o luptă ucigătoare; lovirea şi apărarea se înnoiesc necontenit; călărimea ungurească vine în ajutor; o ploaie de săgeţi ale moldovenilor le îngreuiază răzbaterea pe din dos. Matei singur se aruncă în locul cel mai cumplit al bătăliei; împotriva lui cei mai iscusiţi arcaşi îşi îndreptează arcele trimeţitoare de moarte; mai multe săgeţi menite lui se opresc de către Neculai Bánfi; însă, în vreme ce el alerga după o ceată din ai săi, ce slăbise, fu rănit în spate, şi fierul îi rămase adânc implântat în spinare-i. Vestea primejdiei rigăi aprinde pe unguri; cu foc sălbatic ei se aruncă în toate părţile în şiragurile duşmanilor, lovesc şi ucid, şi, într-o cumplită baie de sânge, apără pretenţiile lor asupra biruinţei. Aceste, cum am arătat, le zice chiar Fesler; oricum să fie, urmările campaniei dovediră că biruinţa rămase a moldovenilor. După chiar mărturisirea lui Engel, alt scriitor părtinitor ungurilor, riga păstră fierul săgeţii patru ani, şi de-abia după atâta timp, după mai multe punoieri şi coaceri, îl putu scoate, şi rana nu i se tămădui decât cu

moartea. Berendel, pretendentul, pierdu viaţa în câmpul bătăliei, asemene Ioan Daroţ şi doi Batori, a cărora morminte încă până astăzi se găsesc la Baie. Matei Corvin însuşi de-abia ieşi din târg şi se socoti norocit că, chiar rănit, putu a trece Carpaţii cu o mică rămăşiţă a armiei sale, pentru că cea mai mare parte sau rămase ucisă în locul luptei, sau căzu sub lovirile de coase, de topoare, de lănci cu care erau înarmaţi ţăranii ce păzeau poticile munţilor ca să ţie calea ungurilor [6]. "Mai apoi şi singur craiul, zice Ureche, rănit de săgeată foarte rău, abia a hălăduit prin potici de a ieşit la Ardeal. Aşa noroceşte Dumnezeu pe cei mândri şi falnici pentru să arate lucrurile omineşti cât sunt de fragede şi neadevărate; că Dumnezeu nu în mulţi, ce în puţini arată puterea sa, ca nime să nu se nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nice fără cale războaie să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune-mpotrivă!" Petru Aaron cu primejdia vieţii se retrase în fundul Poloniei, unde pe urmă Ioan Albreht, următorul lui Cazimir, îi tăie capul înaintea solului Moldaviei. Matei Corvin, furios de desfacerea sa, îndată ce se revăzu în Sibiu, puse de tăie capul unui boier al lui Ştefan, numit Mihail, ce picase în mâinile sale, şi, sub cuvânt că ardelenii fuseseră uniţi cu moldovenii, îi lovi cu o contribuţie de 400 000 galbeni, sumă foarte mare chiar astăzi. Domnul nostru biruitor se răsplăti despre năvălirea făcută de unguri într-un chip mai vrednic de caracterul său. După ce trimise rigăi Cazimir, aliatului său, câteva din steagurile luate de la duşmani, în vreme când Matei era încurcat în războiul Bohemiei, intră cu oaste de două ori în Transilvania, desfăcu trupele rigăi şi-i luă mai multe cetăţi, după care se reîntoarse în Suceava. Corvin se gătea să facă

o a doua expediţie în Moldova, însă războiul cu Podiebrad îl opri. Pe de altă parte, amândoi domnitorii, şi Matei şi Ştefan, erau prea înţelepţi, prea mari, prea iubitori ţărilor lor şi creştinătăţii, ca să nu înţeleagă că prin luptele lor ei nu făceau decât a se slăbi unul pe altul şi a întări pe duşmanul obştesc. Letopiseţele noastre pe care străinii le dispreţuiesc, din pricină că nu le cunosc, se ridică ades la cele mai înalte consideraţii despre politica ce ar fi trebuit să păzească domnii români şi rigii creştini din vecinătatea lor. Adevăratul interes al ungurilor şi al românilor, precum şi sistema de pace şi de unire ce ar fi trebuit să o urmeze, pentru ca ambele naţii să rămâie tare împrotiva duşmanilor din afară şi dinlăuntru, nimene nu ni le înfăţoşează mai bine decât vornicul Ureche. "Nu peste multă vreme, zice acest puternic hronicar, au încetat vrajba între craiul unguresc şi între Ştefan vodă, că văzând ei că vrăjmaşul lor şi a toată creştinătatea, turcul, le stă în spate, şi asupra volniciei tuturor întinde mrejele sale ca să-i cuprinză şi arătându-se prieten cu multe cuvinte înşelătoare şi către unul şi către altul, ca să-i zădărească şi să afle cap de price să înceapă zarvă, socotind că între acele amestecături i se vor închina lui, pentru să le dea ajutor, şi mai apoi îi va pleca sub jugul său. Ce văzând aceste înşelăciuni, Mătiaş craiu şi cu Ştefan vodă s-au împăcat şi s-au aşezat, şi încă, după pacea aşezată şi legături tari ce făcură amândoi, au dăruit Mătiaş craiu pe Ştefan vodă cu două cetăţi mari la Ardeal, anume Balta şi Ciceul".

Ambii domnitori au păzit până la moarte legătura lor şi toate silinţele le-au fost îndreptate împotriva duşmanului obştesc. Ei bine înţelegeau că interesul de căpetenie al ambelor naţii, şi al ungurilor şi al românilor, este să fie strâns

unite şi, dacă şi urmaşii lor ar fi vrut să păzească acelaşi mântuitor drum pe care au mers aceşti principi mari, negreşit că nenorocirile care au lovit pe amândouă popoarele, făcute aşa de bine de a se înţelege, încă astăzi ar fi fost departe de orizonul lor.

Astăzi, după atâte veacuri, duhul duşmăniei între unguri şi între români au trecut; şi unii şi alţii, mai luminaţi prin ispită şi lungi nenorociri, au început a-şi înţelege mai bine adevăratele lor interese. Bătălia de la Baia în noi nu trebuie să deştepte, dar, alt simtiment decât acela al mirării pentru o faptă strălucită a strămoşilor noştri şi dorinţa de a ne purta ca şi ei în asemene împrejurări. Pentru unguri, ea nu poate să fie o pricină de umilinţă: numele *maghiar* în atâte dăţi s-a acoperit cu o slavă nemuritoare, sabia *maghiară* a fost biruitoare în atâte războaie, încât desfacerea de la Baia nu trebuie să le slujeasca decât ca o cumplită învăţătură, că chiar naţiile cele mai puternice, când uită regulile cumpănirii şi legile vecinicei dreptăţi, ades se pedepsesc straşnic de către provedinţă pentru nesocotinţa lor. Bătălia de la Baia în tot chipul însă este una din cele mai însemnate din analele ungurilor şi românilor şi până astăzi încă ocupă cercetările istoricilor ambelor naţii. În anul acesta, Academia ungurească din Pesta a trimis pe mădularul său, dl Iablanţi, ca să cerceteze în persoană locurile vestitei lupte. Acest învăţat a şezut două săptămâni la Baia; rezultatul lucrărilor sale nu este încă publicat; ştim însă cu încredinţare că a făcut mai multe descoperiri, mai ales în inscripţii, foarte interesante, pe care le aşteptăm cu nerăbdare să le vedem ieşite la lumină. De la bătălia din 15 decembrie 1467, Baia nu s-a mai ridicat din ruinele sale; cu toate aceste, multă vreme

incă ea a urmat a-şi păstra titlul de *bogată*, ce-i este înlăturată în vechile urice; băile sale de aur şi de argint, deschise încă din vremea romanilor, s-au lucrat pâna în cea de pe urmă jumătate a veacului XVII, în socoteala ocârmuirii, de o colonie de saşi aduşi înadins şi care aveau deosebita lor administraţie. Până astăzi încă se găsesc la Baia mai multe pietre funerare ale şefilor acestei colonii, cu inscripţii germane şi latine. Dl Mihalic de Hodocin, fostul director al şcoalei de meşteşuguri din Iaşi, a cercetat cu de-amăruntul minele părăsite din apropierea acestui târg; atât dlui cât şi alţi mineralogi au aflat urmele vechilor băi şi făgăduiesc rezultaturi foarte folositoare. Lipsa capitalurilor s-a împrotivit până astăzi la reînceperea lucrărilor; dl Dimitrie Cantacuzino, proprietarul de acum a Băiei, îşi propune, se zice, a le redeschide; tot ce este sigur este că dlui se sileşte prin industrie a reîntoarce Băiei vechea ei înflorire. Mai multe fabrici, precum una de cordovane, mori de făină picluită, ce până deunăzi ne venea de peste hotar, o căşărie de brânză pizantină — de ce trebuie să zicem şi o velniţă mare -sunt până acum întreprinderile industriale aşezate de dl proprietar. Din vechile zidiri a Băiei, până în ziua de astăzi au rămas încă trei biserici: două ortodoxe, din care în una încă se slujeşte, şi a treia protestantă, pentru saşii băiaşi. Această de pe urmă, risipită, se află cuprinsă în grădina dlui Cantacuzino şi este singura ruină bine păstrată în toată Moldavia. Noi îi alăturăm aice vederea ridicată de dl Kaufman, zugrav însemnat ce-l avem de câtăva vreme în Iaşi. Pietrele funerare ce acopereau mormintele băiaşilor se află aşezate de-a lungul pereţilor dinlăuntrul templului, care este prefăcut într-o grădină de flori, şi acolo, unde fumegau odinioară

tămâia şi smirna, astăzi miroase roza şi iasomia. Un cerdac cu scări este aşezat până în vârful clopotniţei, de unde se vede frumosul şes al râului Moldovei.

Baia mai are încă o particularitate destul de interesantă; numai acolo se mai găsesc *aurari*, care strâng preţiosul metal din mănoasele pâraie ce udă acest bogat pământ; şi dl Cantacuzino este singurul în ţara noastră ce se poate încă făli că poartă pe degetele sale aur moldovan.

[1] Pildele de străşnicie ce a fost silit să deie câteodată nu-i pot întuneca bunătatea firească; veacul si greaua poziţie în care se afla trebuie sa-i slujească de dezvinovăţire.

[2] Vezi *Puterea armată şi arta militară*, de N. Bălcescu, Iaşii, la Cantora Foiei săteşti,

[3] Aprozii în vremea lui Ştefan cel Mare erau toţi feciori de boieri şi alcătuiau, cu copiii din casă, gvardia domnului; ei erau îmbrăcaţi, zice Ioan Neculce, cu şavanele şi cu chibinițe. În vremea războiului, ei erau pururea străjuitori pe lângă persoana domnului, iar în vreme de pace era purtători poruncilor stăpânitorului, bunăoară ca feldiegherii de astăzi în Rusia.

[4] Dl Negruzzi a făcut un poem asupra lui *Aprodul Purice*.

[5] În poemul sau, episcopul zice aceste: Belligeri proceres, me regia castra sequentem, Ne frustra ignavi carpite, quaeso, metus. Quod nunquam adversos decurro armatus în hostes, Scando nec absessi, moenia celsa loci, Sed spectator iners aliena pericula miror, Non timor hoc; vestri, credite, cura jubet. Gloria nempe, Viri, petitur longissima vobis Haec faciles plagas, funera grata facit. Quod si pugnantem, rapiat sors ulla poëtam, Quid vestras

mortes, funera vestra, canet?

[6] Scriitorii unguri pretind că şi moldovenii la această bătălie au pierdut 7000 oameni.

Trei zile din istoria Moldaviei

I - 25 februarie 1777

Und so kam doch wieder ein Fleck von Europa von einer willkührlichen und aussagenden Herrschaft unter eine ordentliche, beglückende, erhaltende schützende Regierung..

La 25 februarie 1777, Poarta Otomană, uitând aceea ce cu 78 ani înainte, la 26 ianuarie 1699, la congresul de Karloveţ, răspunsese solilor poloni care cereau Moldavia: "cum că ţara Moldovii nu poate să le o dea să le fie lor podană, fiindcă este volnică şi turcilor este închinată, iară nu cu sabia luată" [1], au iscălit după mijlocirea baronului Tugut, c. c. internunţiu la Constantinopol, diploma prin care Bucovina se da Austriei. Atunce ţinutul Cernăuţilor, jumătate din ţinutul Sucevei, cu vechea capitalie a Moldaviei, Câmpulung cu administraţia sa cea republicană, episcopia Rădăuţilor, mănăstirile Putna, Sucevița, Solca, Voroneţul şi alte atâte locaşuri sfinte, toate zidite, împodobite şi înzestrate de vechii şi vitejii noştri domni, s-au dezlipit de Principat. Atunce Bucovina, adică 178 mile pătrate de pamânt strămoşesc, trei târguri şi două sute cincizeci sate primiră o stăpânire străină; atunce şaptezeci mii moldoveni fură siliţi a îmbrăţoşa o altă naţionalitate decât cea românească. Ziua aceasta de 25 februarie ar trebui să fie în vecinicie pentru moldoveni o zi de jelanie, o ziră;

pentru că într-însa ne-am văzut răpiţi de locurile slavei strămoşeşti, locuri înrodite cu sângele eroilor noştri, locuri ce cuprind sfintele oase ale lui Ştefan şi ale Elenei. lntr-acea zi Moldova îşi pierdu cea mai frumoasă piatră a coroanei sale. Un singur bărbat protestă împotriva dării Bucovinei. Acesta fu Grigore Chica voievod, domnul Moldovei.

II - 1 octombrie 1777

Iar delibaşa zice
Vrând răul ca să-l strice:
"Măria ta, ar fi bine
Să mai iau oameni cu mine!"
El i-au răspuns:
"Sunt destui
În coadă doi idiclii...
Că n-am să fac bătălii".
Stihul lui Ghica Vodă

Sâmbătă la 1 octombrie 1777, pe vremea chindiei, într-o odaie a Beilicului, casă zidită pentru primirea turcilor trecători prin Iaşi şi a căreia de-abia-i mai zărim temeliile lângă Sfântul Ioan, pe un loc sterp ce se numeşte încă La Beilic, în acea odaie, zic, decorată după moda orientală, şedea pe un divan de postav roşu, rezemându-se pe nişte perini de porfir cu canafuri de fir, un bătrân măreţ, cu barba albă, cu o figură mândră şi deosebită; în ochii săi însă fizionimistul ar fi descoperit vicleşugul crud al tigrului. El era îmbrăcat în frumosul costum al marilor Porţii Otomane, costum ce din nenorocire s-a izgonit astăzi de către portul meschin şi urât al europenilor. Deşi sultanul

Mahmud, de fericită aducere aminte, a făcut în imperia sa atâte reforme vrednice de toată lauda, tot nu pot să-l iert că a stricat costumul naţional şi a introdus în locul lui caricatura cea mai de râs, straile strâmte şi şonţite a europeilor. A lepădat turbanul, care împodobea capul ca o diademă, pentru greţosul fes ce acoperă până sub sprâncene fruntea, pe care tot bărbatul ar trebui s-o arăte slobodă şi curată. A izgonit blanele cele de mult preţ şi antereele cele cu aur pentru surtucul albastru, din care, cum zic turcii, înainte n-ar fi vrut să facă măcar harşele la cai. În locul bogatului şal caşemir, ce încingea mijlocul cu atâta graţie, a dat supuşilor săi doi coţi de şişitori ca să le slujască de bretele, şi pentru vârful inovaţiei i-a silit să-şi radă barba, semnul cel mai caracteristic al bărbăţiei!

O blană frumoasă de samur învelea antereul şi şalul adevărat caşemir al acelui bătrân. Capul său era acoperit de un turban alb, împodobit cu un surguciu înalt legat în brilanturi. La picioarele lui pe covor era o narghile de cristal bătută cu pietre scumpe; şi, când trăgea câteodată din ea, tot apartamentul se împlea de o atmosferă mirositoare.

Acel batrân era Kara Higiorzadec Ahmed-beg, capigibaşă şi imbrohor al marelui şi preaputernicului sultan Abdul Hamir, padişahul otomanilor. El venise într-acea zi în Iaşi sub cuvânt că mergea la Hotin să facă revizia cetăţii şi totodată că aducea lui Grigore Ghica v. v., domn Moldaviei, un ferman împărătesc vestitor de o mai mare statornicire a păcii încheiată între Poarta Otomană şi Rusia, la Kainargi, în 17 iulie 1774. Grigore Ghica, avându-l de mai multă vreme prieten, îl primise cu cea mai mare cinste. Toţi veliţii boieri cu slujitorimea şi cu breslele

neguţitoreşti fuseseră trimişi înaintea lui până la Şanta, şi de acolo îl aduseră cu alai în Iaşi şi-l întovărăşiră până la Beilic. Acest capigibaşa, cum a ajuns la gazdă, a trimis la vodă, şi cum zice *Stihul lui Ghica vodă*: Au spus că-i bolnav de moarte, Au cerut doftor să-l caute, Trimiţând la vodă în ştire Că au slăbit peste fire; Ar vrea să meargă la curte, Având să-i vorbească multe, Trebi mari şi lucruri înalte, Şi ferman ca să-i arate. Dar nu poate pentru boală, Că nici din pat nu se scoală. Dar să ne întoarcem iarăşi în odaia Beilicului. Capigebaşa era în vorbă tainică cu doi boieri moldoveni veniţi la dânsul într-ascuns. Nimene nu era de faţă la această vorbire. Numai la perdeaua din afară păzeau doi arapi, negri ca abanosul şi înarmaţi din cap pân' în picioare; ochii lor sticleau ca un luceafăr în întunericul nopţii. Când îşi arătau dinţii albi şi ascuţiţi, socotea cineva că vedea doi zăvozi mari şi cumpliţi, gata de a se arunca asupra trecătorilor. Boierii stau într-o postură umilită, în genunchi, pe un covor întins pe parchet, departe de divan. Capigibaşa înota într-un ocean de fum mirositor; faţa sa măreaţă păzea o nemişcare absolută; câteodată îşi îndrepta barba albă ca omătul. — Ei, boieri, zise el în sfârşit, tăind tăcerea, pica-va oare vulpea în cursa vânătorului? Va veni oare ghiaurul? — Va veni, slăvirea ta, îi răspunse unul din boieri. Să nu fii la îndoială; va veni, că-i dârz; îi place primejdia. — Va veni, efendi, adăugă celălalt boier, pentru că n-are de unde şti scopul venirii tale. În Ţarigrad numai luminatul vizir şi Muruz, în Iaşi numai slăvirea ta şi noi ştim că zilele lui Ghica s-au numărat. Şi mai degrabă s-ar deschide mormintele decât gura noastră.

Capigebaşa zâmbi de bucurie; trăsurile sale se mişcară

şi faţa sa posomorâtă se învie pentru un minut.

Un rob intră în odaie; boierii răsăriră, dar, când văzură cine era, se liniştiră. Robul se închină până la pământ.

— Slăvirea ta, zise el, Bogdan-beg a trimis doftori să te vadă. Boierii se făcură galbeni ca ceara, mai că nu se puteau ţine pe genunchi.

Se uitau cu spaimă din toate părţile şi căutau unde s-ar ascunde. Capigebaşa zâmbi clătind din cap; în sfârşit, le arătă o perdea lăturalnică ce da într-altă odaie şi le făcu semn să se ducă. Boierii se ridicară şi se făcură nevăzuţi.

Imbrohorul bătu din palme. Haznetarul său se apropie. După ce stăpânu-său îi zise două-trei cuvinte turceşti, el luă de pe alt divan un contuş greu şi o basma de burungiucul cel mai subţire. Imbrohorul îşi dezveli braţul drept şi haznetarul îl strinse tare cu basmaua mai jos ceva de cot. După aceea îşi lepădă turhanul şi rămase numai cu un fes mic, elegant, legat împrejur cu un nemetez subţire verde. Pe urmă îşi plecă capul pe perinele de porfiră şi se înveli în contoşul de samur.

Haznetarul ieşi şi se întoarse după un minut cu doftorii lui vodă, Gavrilachi şi Fotachi.

Capigebaşa se făcuse galben la faţă, toate trăsurile îi erau suferitoare, o slăbiciune mare domnea în toate mişcările sale, se răsufla greu. Trebuia cineva să-l socoată în cele de pe urmă ceasuri a vieţii. Numai ochii săi cei vicleni sticleau sub posomorâtele sale sprâncene; în zadar căutase să le astâmpere focul.

Fotachi se apropie şi-l luă de mâna dreaptă. Pulsul lui mai că nu bătea. El crezu că-i bolnav de moarte.

Gavrilachi se apropie şi el, îl apucă şi el de aceeaşi mână, uitându-i-se drept în ochi. Turcul nu putu suferi

această căutătură, ce cerca să-i pătrundă gândirile cele mai tainice, şi se făcu că leşină. Gavrilachi clăti din cap.

După puţin, capigibaşa deschise iarăşi ochii şi cu un glas slab ca de mort zise: — Spuneţi stăpânului vostru să se grăbească să vie; porunci mari de la împărăţie am către dânsul. La curte vedeţi că nu pot să merg. Pot să mor. Să vie... Şi iarăşi leşină. Doftorii se depărtară. Dar să lăsăm pe mârşavul capigibaşa să-şi sfârşească scârnava comedie şi, până ce doftorii vor merge să-şi deie stăpânului lor raportul despre starea bolnavului, să aruncăm o căutătură asupra împrejurărilor politice ce se mişca atunce în Moldavia, ca mai lesne să putem pregăti cititorii la straşnica privelişte ce au să vadă. Grigore Ghica voievod, ce domnea atunce în ţara noastră, se trăgea din a doua linie a Ghiculeştilor; el era fiul dragomanului Porţii Alexandru Ghica, care prin porunca marelui vizir Nişandgi Ahmed paşa, după o închisoare de două săptămâni fusese tăiat înaintea chioşcului Seraiului, în 19 februarie 1741. Înainte de a primi domnia, el ocupase de la 17 august 1758 vechea însărcinare a tătâne-său de dragoman al Porţii. La anul 1764, în 29 mart, prin favorul marelui vizir Mustafa Bahir, el primi tronul Moldaviei; însă după trei ani, la anul 1768, în vreme când Turcia se gătea de război asupra Rusiei, hanul tătarilor, vestitul Crâmghirai, în divanul împărătesc, arătă cum că în asemene grele împrejurări tânărul Alexandru Ghica, fiul lui Scarlat Ghica, nu avea destule însuşiri şi încredere ca să i se lase domnia Ţării Româneşti şi că Grigore Ghica, vărul lui, ar fi mult mai destoinic pentru apărarea ţării. Sfătuirea hanului fu primită de sultanul Mustafa III; în luna lui noiembrie 1768, Alexandru Ghica lăsă, dar, tronul Valahiei lui Grigore Ghica, iar tronul Mol-

daviei îl ocupă în a doua domnie Grigore Calimah, fiul lui loan Calimah, om tânăr şi învăţat. Grigore Ghica nu avu multă vreme de domnit în Ţara Românească, căci, înainte încă de a primi el investitura, războiul fusese declarat între Turcia şi Rusia, la 6 octombrie 1768, prin închiderea rusescului rezident Obreskof în Edecule. Ruşii se şi porniră; şi în vara următorului an, 1769, luară sub stăpânirea lor toată Moldavia, prinzând rob pe însuşi domnul acei ţări, Constantin Mavrocordat, care domnise în viaţa sa de şase ori în Ţara Românească şi de patru ori în Moldavia [2] şi în sfârşit muri în Iaşi la 4 decembrie 1769. Operaţiile războiului după această izbândă se întinseseră şi în Valahia. La 7 octombrie 1769 în zori de zi leitenantul-colonel Karozin, cu patru sute de ruşi şi întovărăşit de mai mulţi români povăţuiţi de arhimandritul de Argeş, care avea două pistoale la brâu şi medalia Caterinei II la gât, şi de spătarul Pervu Cantacuzino, numit de împărăteasa general-maior, intră în Bucureşti şi se îndreptă spre curţile domneşti. În toate uliţele Bucureştilor se auzea numai ostăşescul strigăt de "stupai, stupai!". Turcii ce erau în capitalie fură omorâţi şi curţile picară în mâinile ruşilor. Grigore Ghica, care nu ştia nimică de venirea vrăjmaşilor, la auzul acelui zgomot sări peste zidurile grădinii şi se ascunse într-o băcălie, fiind părăsit de toată gvardia sa. După trei zile fu însă găsit, luat rob de război şi dus la Petersburg.

În capitalia Rusiei fostul domn avu prilej mai mult decât în orice alt loc să-şi arate meritele. El vorbea turceşte, ruseşte, franţuzeşte şi italieneşte, afară de româneşte şi greceşte, ce erau limbile sale. Vorba sa era învăţătoare, ideile sale bogate; toate în el arătau un bărbat

înalt. Reputaţia sa ajunse până la urechile marii împărătese, care dori să-l vadă. Caterina II îl pofti de mai multe ori în societatea sa şi ştiu preţui ce era bun în Ghica[3]. Aşa, acesta prin manierele şi talentele sale ştiu a câştiga într-atâta protecţia autocratoriţei Rusiei, încât la congresul de la Bucureşti ce se făcuse pentru încetarea războiului, la 15 februarie 1773, Cabinetul de Sankt-Petersburg, între condiţiile păcii, ceru ca Grigore Ghica să primească domnia Moldaviei pentru vecinicie din tată în fiu, ca bir să deie la trei ani o dată, după pilda republicii Ragusa, şi că să aibă dreptate de a ave la Poartă un agent sub siguranţa dritului gintelor. Deşi aceste cereri nu se putură împlini din pricina desfacerii congresului, totuşi, când pacea se încheie între Rusia şi Turcia la Kuciuk-Kainargi (17 iulie 1774), Ghica primi tronul Moldaviei, măcar că dragomanul Porţii Constantin Muruz făcuse tot felul de intrigi, ca să primească el domnia acei ţări. Grigore Ghica, cum ajunse în Iaşi, se îndeletnici de a închide rănile războiului, micşoră şi regulă birul ţăranilor, uşură boierescul, reîntocmi dreptatea, încurajă agricultura. Atât în întâia, cât şi în a doua domnie a lui, cea întâi faptă a ocârmuirii sale fu să numească pe boierii cei mai cinstiţi ispravnici ţinuturilor, "dândule porunci, cum zice un hronicar naiv de-ai noştri, ca să fie cu mare dreptate săracilor, neîngăduind pe nimene ca să-i calce şi să-i năpăstuiască; căci, de ar auzi cât de puţin că au păzit hatârul cuiva şi va veni vreun sărac să se jăluiască, atunce cu mare pedeapsă îi va pedepsi, făcând mari dreptăţi tuturor, arătând tuturor boierilor ca să se păzească fieştecare de a lua mită de la săraci, cât de puţin; şi, de va veni la urechile măriei sale, să fie în ştiinţa tuturor că se va pedepsi cu pedeapsă,

necăutându-i nici chip de hatâr, de va fi şi boier, şi mare om, şi rudă; de vreme că Dumnezeu l-au trimis într-acest pământ, ca să păzească pe săraci şi să-i fie milă de dânşii". Însă Ghica în zadar făcea aceste îmbunătăţiri; Constantin Muruz nu putea să-i ierte că fusese mai fericit decât dânsul. În zadar Ghica se făcu ocrotitorul ştiinţelor şi al artelor, aşezând şcoli domneşti în Mitropolie, în Sfânt-Neculai şi prin ţinuturi, înfrumuseţând Iaşii prin zidirea de acheducuri şi fântâni publice, precum cele de la poarta Sf. Spiridon şi de la Golia, prin ajutarea cu bani la ridicarea bisericii Sf. Gheorghe, hotărâtă să fie mitropolie, prin aşezarea celor întâi podele pe uliţele capitaliei.

În zadar Ghica vru să introducă în ţară industria, întemeind cea întâi postăvirie cu lucrători nemţi, la Chipăreştii de pe Jijia, şi întocmind în apropierea Iaşilor o colonie de protestanţi, ce se îndeletnicea cu fabricaţia ceas-ornicelor; Muruz nu dormea.

În zadar Ghica, atât în viaţa sa cea publică, cât şi în traiul său cel privat, vru să deie supuşilor săi numai pilde bune, încât spre a oborî luxul straielor, care şi atunce ca şi acum era risipa multor familii, se arătă în divan într-o zi de ceremonie mare îmbrăcat cu libade şi giube de postav făcut în ţară, ca să ruşineze pe curtezani, din care cel mai de pe urmă era cu straie mai bogate decât a domnului. În zadar Ghica se silea să se facă din zi în zi mai vrednic de iubirea norodului, singura răsplătire ce principii cei buni ambiţionează, şi într-atâta câştigă această dragoste, încât cea dintîi a lui mazilie fu socotită ca o nenorocire obştească. În zadar "cuvântul ce grăia era grăit, zice acelaşi hronicar, şi era lăudat de către toţi şi plăcut prostimii; boierii nu-l puteau suferi, căci ei nu puteau să mănânce pe

cei mici şi săraci, că nu-i suferea domnul nicidecum". Constantin Muruz în Ţarigrad şi boierii evghenişti în Moldavia hotărâră, dar, fieştecare îndeosebi pieirea bunului domn; cel dintâi pentru ca să se poată sui pe tronul rivalului său, cei de-ai doilea pentru ca să scape de un stăpânitor care le ameninţa dărmarea aristocraţiei prin dragostea şi ocrotirea ce da norodului.

Doi ani după suirea sa pe tron, înalta Poartă dăduse, cum am spus, Bucovina austrienilor. Grigore Ghica nu vru, nici nu putu să tragă asupra sa blestemul moldovenilor din toate veacurile viitoare şi protestă împotriva sfâşierii bietei ţări, şi prin urmare a călcării tratatului încheiat de Bogdan vodă cu Poarta, prin care Moldavia cunoscu suzeranitatea Turciei numai cu condiţie că i se vor păstra şi apăra în întregime vechile sale hotare. Constantin Muruz se folosi îndată de acest prilej spre a înnoi prigonirile sale asupra patriotului domn, pe care-l zugrăvi ca un prieten al ruşilor şi, prin urmare, ca un hain al Împărăţiei turceşti. Poarta, totdeauna lesne crezătoare şi fricoasă, mai ales când auzea de ruşi, în orbirea sa nu văzu că tocmai acea protestaţie a lui Ghica era cea mai mare dovadă a supunerei şi a credinţei sale către Împărăţie şi începu a da ascultare pârelor dragomanului său. O nouă furtună mult mai groaznică, pentru că era stârnită de vrăjmaşi casnici şi ascunşi, veni de împlini dorinţele lui Muruz şi aruncă într-o prăpastie fără sfârşit pe bietul Ghica vodă împreună cu toată familia sa. Boierii moldoveni, de la fugirea lui Dimitrie Cantemir în Rusia la 1711 şi de la venirea fanarioţilor pe tronul Moldaviei, îşi întrebuinţa energia ce le mai rămăsese numai întru a pricinui cât se putea mai des domnii noue, ca prin aceasta fieştecare din ei, cu

partida sa, să ajungă la putere. Spre a-şi împlini mârşavul lor scop, ei se slujeau când de domn spre a prigoni pe bietul norod, când de norod spre a pârî pe stăpânitor. Un domn nu-şi putea, dar, păstra tronul multă vreme decât cu condiţie că va fi rău, crud şi nemilostiv; şi, dimpotrivă, domnul bun era sigur, din pricina lor, să cadă în puţin, şi de multe ori îşi pierdea însăşi viaţa. Asemene fu şi cu Grigore Ghica, om bun care căuta în toate chipurile să apere norodul de apăsarea boierilor [4]. Aceasta fu pieirea sa. O partidă de boieri din cei mai de frunte, povăţuită de logofătul Bălănescu, vornicul Manolachi Bogdan, spătarul Ioan Cuza, spătarul Canta, căminarul Romano şi Dărmănescul, se sculă asupra lui Ghica şi asupra sfetnicilor lui, logofătul Razu, visternicul Balş şi mai ales asupra logofătului Ioan Canta, sub cuvânt că aceşti boieri invitau pe domn a haini. Această partidă se înţelese cu Muruz, şi Poarta nu mai întârzie de a hotărî moartea lui Grigore Ghica, căci de la fugirea lui Cantemir [6] Moldavia nu mai fu un stat şi norodul ei o naţie, pentru ca domnii ei să fie trataţi în suverani. De la 1711, toţi domnii fură aleşi între grecii Fanarului, raiele a împărăţiei, şi ca raiele trataţi asemene şi când erau pe tron. Ei erau în totul asămăluiţi ca ceilalţi paşi, numai cu atâta deosebire că erau mai umiliţi, fiind ghiauri. Cel mai prost pascar sau hamal din Constantinopol, ajungând a fi mare vizir, îi punea, îi schimba, îi prefăcea, îi închidea, îi tăia după capricii şi după interes; cea mai mică umbră de suveranitate, afară de dritul tiraniei, nu mai era în ei. Acela era domn care plătea mai mult şi, îndată cum altul da mai mult, cel dintâi, fără forme, fără vină, se vedea răsturnat de pe tronul cumpărat, şi mulţi avură numai un pas să facă de la domnie la

moarte. Moldovenii toate aceste catastrofe le priveau cu apatie, căci pierduseră vechea lor energie spre a putea aduce o altă stare de lucruri; se mărgineau numai în nişte dorinţe deşerte, aşteptând de la cer o norocire ce ei nu aveau curajul să şi-o pregătească singuri; tristă şi zadarnică aşteptare, căci cerul ajută numai acelora ce-şi ajută singuri. Guvernul Moldaviei, cu totul robit, era o maşină ale căreia resorturi se mişcau de vizir şi adeseori şi de cel mai ticălos al lui favorit. Toate primeau viaţa lor din Constantinopol, toate se făceau prin fermanuri. Domnul era numai executorul vroinţelor vizireşti şi din prerogativele suveranităţii avea numai tristul drit de a se intitula "Cu mila lui Dumnezeu". Iar Adunarea obştească, acea care în zilele domnilor pământeni era singura putere dătătoare de legi şi denaintea căreia înşişi domnii se supuneau, dezbrăcată de toate dreptăţile sale, înjghebată numai de vro câţiva boieri mari, seizi juraţi ai domnului, aleşi şi chemaţi cu ţidule domneşti, iar nu slobod aleasă şi alcătuită de toate stările ţării ca în vremile vechi [6], răpită însuşi de numele său şi sub turcescul titlu de divan, slujea numai a da o umbră de putere legală acturilor răpitoare ale stăpânitorilor. Apărarea dreptăţilor ţării nu era de competenţa ei. În Moldova prefăcută în provincie turcească, nu mai era nici domn, nici stat, nici naţie. Era numai un arendar cu puteri întinse, o turmă de robi şi câţiva privilegiaţi. De aceea, de la 1711, istoria Moldaviei nu mai este istoria unui stat, ci numai a unei provincii supuse, iar viaţa domnilor numai ticăloasa biografie a unor mari ispravnici, în care nu vedem decât tiranie, ucideri, jacuri, morţi cumplite şi alte asemene groaznice nelegiuiri, care au pustiit ţara mai mult de un veac. În toată această

epocă nu întâlnim în istoria naţională decât două fapte mari, adică dezrobirea vecinilor rostită de boierii moldoveni, în biserica Sfinţilor trei Ierarhi, la 6 aprilie 1749, faptă vrednică de o naţie, şi protestaţia lui Grigore Ghica voievod pentru darea Bucovinei, faptă vrednică de un domn. Toate celelalte sunt din partea domnilor tiranie şi câteva faceri de bine mărunte — căci ei puteau face mult rău şi numai atâta bine cât ar putea astăzi face un bun ispravnic —, iar din partea norodului vedem numai suferinţe şi deznădăjduire.

Poarta, când hotărî moartea lui Ghica, ştiu foarte bine că nu-şi va putea împlini grozavul scop decât prin ascuns vicleşug, căci cunoştea vetejia domnului. Pentru aceea, dar, alese pe Ahmed-beg capigibaşa, cel mai bun prieten al lui Ghica, dându-i şi ferman de mazilire şi de ucidere. Iar pentru celelalte, îl rândui să se povăţuiască după instrucţiile lui Constantin Muruz şi a boierilor nemulţumiţi.

Capigibaşa, după ce-şi puse toate la cale ca să-şi poată împlini straşnica poruncă, purcese spre Iaşi, întovărăşit de patruzeci bostangii şi mai mulţi robi, şi intră în capitalia Moldaviei cu ceremonialul ce am văzut. Îndată după sosirea sa, se înţelese cu căpeteniile partidei nemulţumite; neîndrăznind să-şi împlinească însărcinarea chiar în curtea domnească, din pricina vitejilor delii şi copii din casă care slujeau de gardie domnului, se făcu bolnav, ca să poată mai bine înşela pe Ghica şi să-l tragă în vizunia sa; spre aceasta el se sluji de scârnavul chip ce am arătat.

În zadar prietenii lui Ghica vodă din Constantinopol îi făcuseră cunoscut adevăratul ţel al venirii lui capigibaşa, în zadar domnul Ţării Româneşti, Alexandru Ipsilant, îl

înştiinţă tocmai în ziua sosirii turcului în Iaşi ca să se păzească de cursele acestui oaspe; Ghica nu putea să creadă ca prietenul său Ahmed-beg ar fi atâta de mârşav ca să-i ascundă adevărul soliei, chiar de ar veni însuşi asupra lui; el nu ştia, nenorocitul, că acolo unde tirania porunceşte priteşugul este mut. Dumnezeu il orbise, el alerga fără cea mai mică pază înaintea soartei sale. Atâta luă asupră-şi, de trimise dintâi pe doftori, să vază dacă capigibaşa era adevărat bolnav.

Grigore Ghica era în harem cu doamna şi cu domniţele, când vornicul despre doamnă veni de-i spuse că doftorii curţii se întorseseră de la palatul Beilicului.

— Ei, le zise Ghica, după ce doftorii intrară, ce are prietenul nostru? Îi bolnav tare?

— Îi bolnav, măria ta, răspunse Fotachi, doftor străin, care căuta să izgonească din favorul lui vodă pe Gavrilachi, doftor bătrân, casnic al Ghiculeştilor, îi bolnav tare şi nu-i dau o zi de viaţă. Doreşte să te vadă, căci mi-a zis că are un ferman pentru măria ta. — Să mergim, dar, să-l vedem. Bietul turc, să vie tocmai din Ţarigrad ca sa moară în Iaşi. — Măria ta, adăugă celălalt doftor, Gavrilachi, te-am purtat în braţe, ţi-am fost credincios în domnie, ţi-am fost şi mai credincios în robie. Am îmbătrânit în slujba familiei măriei tale. Niciodafă nu m-ai aflat nemulţumitor şi necinstit. Ascultă-mă astăzi, doamne; nu te duce la capigibaşa; nu te încrede în turci, că viclean neam este! — Da de unde această frică? Ce, nu-i bolnav?□— Era galben la faţă, pulsul lui era foarte slab. Dar tot te rog, măria ta, nu te duce, ochii lui m-au speriat. — Biete Gavrilachi, vedem că ai îmbătrânit; te-ai facut muiere şi te sperii de nişte deşerte năluciri. Aceste le zise vodă, doftorul străin birui şi credin-

ciosul Gavrilachi nu fu ascultat. Trimite, adăugă domnul către vornicul despre doamnă, să spuie prietenului nostru, lui capigibaşa, ca să nu se supere, că vom merge să-l vedem la gazda sa. Şi zi să gătească careta, dar degrabă, că-i sară. Vornicul despre poartă ieşi. Doamna auzise cuvintele protomedicului Gavrilachi; inima i se îngheţă. De mai multă vreme nişte grozave presimtimente îi tulburau liniştea nopţilor. De câte ori adormea, visa sânge. Ea cunoscu că o mare primejdie ameninţa capul iubitului său domn. Se apropie de vodă şi prin cuvinte dulci căută să-l întoarcă de acea vizită. — Ce ai astăzi? îi răspunse vodă. De ce nu mă laşi în pace? La război am fost, rob am fost, sub urgia împărătească am picat, şi niciodată nu te-am văzut aşa de îngrijită. Eşti nebună că asculţi povestele lui Gavrilachi. Linişteşte-te, ceasul morţii nu mi-a venit încă. Steaua mea străluceşte în toată lumina sa la amiază-noapte. — Da nu poţi să zici că eşti bolnav? Dacă nu asculţi sfătuirile inimii mele, ascultă măcar pe prietenii tăi din Ţarigrad, ascultă pe domnul Ipsilant şi pe credinciosul Gavrilachi, care totdeauna te-au slujit cu cinste. Inima mea, care nu m-a înşelat niciodată, îmi spune că mergi înaintea unei mari primejdii. O, iubitul meu domn, nu te duce, adă-ţi aminte de soarta lui Grigore Calimah. Fie-ţi milă de mine şi de domniţele tale. Gândeşte că Muruz îţi vrea moartea şi că, dacă-i muri tu, voi muri şi eu, şi copiii tăi vor rămâne calici pe la uşile creştinilor.

Numai cu femeile să n-aibă cineva a face, zise vodă în mânie. Ce, eu nu sunt în Moldova, nu sunt în scaunul domniei, nu-s puternic? Marea împărătească nu mă ocroteşte? Cum ar îndrăzni Poarta să-mi vreie moartea! Destul, ştii că sfaturi muiereşti nu-mi plac!

Vodă îşi luă gugiumanul şi vru să iasă; dar, văzând că doamna şi cu amândouă domniţele, Elenca şi Ruxăndiţa, începuseră a plânge, se potoli puţin, se apropie de doamna, o sărută pe frunte şi ieşi în spătărie.

În vremea domnilor fanarioţi, curtea era locul de întâlnire al tuturor boierilor. Cu treabă sau fără treabă, toţi se aduna acolo, în toate zilele, ca să auză noutăţi sau havadisuri, cum se zicea atunce, ca să aibă ce spune pe la casele lor şi ce scrie pin ţinuturi. Atunce gazete nu era, teatru asemene nu era iarna; şi vara foarte puţini mergeau la ţară să-şi caute de interesele casnice. A trăi la moşie era ca când ar fi fost surghiunit.

Când vodă intră, spătăria era plină de boieri; toţi se sculară în picioare şi-şi strânseră benişele pe piept. Între dânşii, erau şi acei doi boieri pe care i-am văzut mai înainte în odaia turcului la Beilic.

— Boieri, le zise vodă, capigibaşa care a sosit astăzi cu ferman de la prea puternicul nostru împărat trage de moarte. Ne ducem să-l vedem.

La aceste cuvinte acei doi boieri răsăriră de bucurie. Faţa lor semăna cu a lui Mefistofeles, când, prin un contract iscălit cu sânge, a câştigat sufletul doctorului Faust.

— Da n-au tras încă? întrebă vodă cu mânie. Delibaşa se apropie.□— Măria ta, n-ar fi bine să mai iau oameni cu mine?□— Ce vorbeşti şi tu? răspunse vodă. De când te-ai făcut aşa de mişel? Ia-ţi doi idiclii în coadă şi doi delii călări dacă-ţi trebuie numaidecât alai. Dar să tragă mai degrabă. N-avem doară să facem bătălii. Rămâneţi sănătoşi, boieri, urmă domnul ieşind. — Să trăieşti, măria ta, răspunseră boierii. Iar acei doi boieri, ce stau mai ascunşi, adăugără încet cu o zâmbire satanică: "Cale bună,

măria ta"! La scară era trasă o caretă domnească cu doi harmăsari ungureşti, negri şi iuţi. Patru masalale ardeau înaintea trăsurii, căci înnoptase. Vodă se sui, meterhaneaua începu a cânta şi caii purceseră la galop. Dar, când ajunseră în poarta Beilicului, caii se opriră deodată. În zadar vezeteul le sfâşia coastele cu biciul, în zadar idicliii se coborâră din coadă şi-i trăgea de zăbală, în zadar deliii îi împungeau cu săbiile; caii se lăţiseră pe pământ şi stau nemişcaţi. Ghica putea încă să se întoarcă, dar orbit de soartă, prin o îndrăzneală nebunească, nu vru să vadă un semn înştiinţător în stătutul cailor; se coborî şi-şi urmă drumul pe jos până la palat. La scară doisprezece robi arapi aşteptau pe domn; unii îi luminau drumul cu făclii de ceară albă, alţii îl tămâiau cu căţui de argint, alţii îl stropeau cu apă de trandafir. Când Ghica, la lumina făcliilor, luă sama la fizionomia sălbatică şi crudă a acelor arapi, care semănau cu diavolii din "Pedepsele iadului" zugrăvite pe pereţii bisericii Sfântului Nicolai din Iaşi, şi văzu că toţi acei robi erau înarmaţi cu câte un hangiar, lucru împotriva pravilei primită în Turcia, prin care numai oamenii slobozi au dreptate de a purta arme, cel întâi prepus de moarte îi intră în inimă. El se pipăi la brâu şi văzu ca uitase să iaie hangerul ce-l purta necontenit cu sine, ziua şi noaptea, la masă şi în somn, pe tron şi la altar. O sudoare rece îi cuprinse tot trupul. Atunce îşi aduse aminte de scrisorile prietenilor săi din Constantinopol, de sfătuirile domnului Ţării Româneşti şi a lui Gavrilachi, de lacrimile doamnei şi ale domniţelor, de întrebarea lui delibaşa, de stătutul cailor în poarta Beilicului. Un văl i se ridică de peste ochi şi văzu tot groaznicul adevăr moartea. El, care cu atâţia oameni mari credea în fatalitate, se mira

singur cum rămase orb la atâte semne ce-i arătau vederat pieirea sa. A se mai întoarce înapoi era prea târziu. Cel întâi pas era făcut, trebuia să-şi urmeze drumul. Se hotărî, dar, să moară, dar să-şi vândă încaltea viaţa cât s-ar putea mai scump.

Uşile atunce se deschideau, şi domnul intră în odaia lui capigibaşa, care, făcându-se a-şi birui slăbăciunea, se sculă în genunchi înaintea lui. Ghica se duse de-l îmbrăţoşă, îi ajută să se culce iarăşi şi se pusă lângă dânsul pe divan.

Îndată cum vodă intrase la capigibaşa, viteazul delibaşa împreună cu deliii şi idicliii fură poftiţi la cafine, în vreme ce domnul era cinstit cu ceremonialul pompos obicinuit la marii Porţii. Dulceţele, cafelele, cibucul, sorbetele se urmară cu cel mai mare lux. Tablalele, chiselele erau de argint, felegenele şi linguriţele de aur, cibucul împodobit cu brilanturi. Robii erau unii îmbrăcaţi în haine albe de caşimir, alţii în costume bogate de catife roşie şi albastră cusute cu fir şi cu mărgăritari. Cine cunoaşte cât era luxul de mare, în vremile de atunce, pe la paşii lmperiei otomane, va socoti aceste de nimică. Fieştecare paşă însuşi, când mergea la drum, avea cu sine o armie întreagă de robi, slugi, bucătari, vezetei şi comori întregi de argintării pentru slujba sa.

În sfârşit, după aceste ceremonii, prelud neapărat la orice vizită dată unui turc, cât de sărac să fie, capigibaşa începu a se jălui de boala sa, a da domnului noutăţi de prietenii lui din Ţarigrad, a-i spune deosebitele schimbări întâmplate la Poartă. De ţelul venirii sale însă nu-i zicea nici un cuvânt. Domnul însă aştepta din minut în minut să se vadă atacat; se uita în toate părţile, loc de scăpare nu era. În mijlocul conversaţiei, capigibaşa ceru de la vodă

tabacherea sa. După ce luă o priză:

— Tabacul, beg, îi zise, nu ţi-i bun, să-ţi dau eu altul de fabrică împărătească! şi bătu din palme.

Atunce perdeaua, prin care cu câteva ceasuri mai înainte ieşiseră boierii moldoveni, se mişcă deodată şi patruzeci de bostangii povăţuiţi de haznetarul intrară în odaie şi se repeziră asupra bietului domn. Tocmai în minutul acela capigibaşa scosese o năframă de mătasă neagră şi o aruncă pe umerele lui Ghica strigând: Mazil! Hain!

Domnul sări în picioare. Haznetarul se apropie pe din dos şi găsi vreme de-l lovi drept între umere, făcându-i o rană de moarte. Ghica răcni ca un leu ranit şi se smuci. Atunce o luptă amarnică se aţâţă: unul improtiva a patruzeci, două braţe fară arme împrotiva a patruzeci de hangiare. Dar, mâinile nenorocitului domn, întărite prin curajul deznădăjduirii, se făcuseră mai înfricoşate decât cuţitele acelor ticăloşi robi. De o mare putere fizică, el se luptă la început cu călăii săi, smulge din mâna unuia hangiarul, împinge pe ceilalţi, îi răstoarnă prin lovituri voiniceşti şi omoară opt din ei, care aruncaţi la pamânt, în cele mai de pe urmă minute, se învârtesc în pângăritul lor sânge. Capigibaşa, în toată vremea aceasta, şedea pe divan şi se uita liniştit la cruda privelişte, aţâţând numai cu gura pe mârşavii bostangii. Dar, simţind că pierdea prea mult sânge din rana din spate, nenorocitul domn începe a striga, chemându-şi slugile în ajutor; în zadar, viteazul delibaşa şi tovarăşii săi, amăgiţi, erau traşi într-o cafine, şi acolo închişi sub o pază numeroasă. Ei erau surzi la glasul stăpânului lor. Însă în zadar se lupta Ghica ca un leu; scăpare nu era, trebuia să moară, căci într-o luptă aşa de

nepotrivită ce poate vitejia singură împrotiva numărului? El se trase lângă o fereastră, căutând să saie în ogradă, nădăjduind că va fi ajutat de slugile sale. Cerceveaua însă era prea strâmtă; şi, în minutul când strica geamurile cu pumnul, bostangiii, o bucată de vreme împinşi, dar iarăşi aţâţaţi de capigibaşa, se apropiară de el şi-i împlîntară în trup toate cuţitele lor. Fapta nelegiuirii era sfârşită, Ghica pică mort lângă fereastră, şi turcii strigară: Allah! Atunce ceasornicul turnului de la Trei-Sfetitele bătu trei ceasuri şi jumătate de noapte. Aşa muri bietul Ghica vodă, jertfă a patriotismului şi a bunătăţii sale. Trupul său dezbrăcat de cabaniţa regală, gol însuşi de cămeşă, făr' de cap, fu aruncat în ogradă, unde zăcu mai multe zile batjocorit de turci. Averea lui toată fu confiscată în folosul Împărăţiei; doamna şi cu domniţele cernite fură purcese în robie la Constantinopol. Asemene şi capul său sângerat fu dus de împodobi mai multe săptămâni poarta padişahului otomanilor.

Deasupra capului lui ar fi trebuit, ca la capul lui Grigore Calimah, să se scrie o ţidulă purtând că: "Acesta-i capul blestematului ghiaur Ghica Grigore, Bogdan-beg, care, fără voia sultanului, au vrut să păstreze Împărăţia în întregime".

Boierii care au pregătit moartea lui Grigore Ghica în odaia Beilicului erau vornicul Manolachi Bogdan şi spătarul Ioan Cuza. Celelalte căpetenii ale nemulţumiţilor nu se aflau în Iaşi în vremea acei tragedii, căci încă mult mai înainte fugiseră la Hotin, ca sub ocrotirea paşei acei cetăţi să poată pârî mai în siguranţă pe bietul domn.

III - 18 august 1778

Capetele le-au pus în poarta domnească,
Tot norodul să le privească,
Să vază cei ce pe domn pâresc
Cum de grabă se vădesc
Şî îşi iau căzuta plată..

Cea mai veche, cea mai însemnată, cea mai frumoasă zidire din Iaşi erau odată curţile domneşti. Încă în timpurile cele mai înapoiate, când Traian îşi aşezase aice rezidenţa sa, în vremea războiului său împrotiva lui Decebal şi a prefacerii Daciei în provincie supusă vulturului împărătesc, acest palat, după tradiţie, cuprindea peste o mie de apartamenturi. După ce Moldova, din colonie romană, în urma multor veacuri, se prefăcu în principat neatârnat, această antică cetate, căci merita numele, fu prada unui cumplit foc, care la anul 1460, sub marele Ştefan, prefăcu în cenuşă tot oraşul. Cinci ani în urmă, îndată ce eroul domn găsi odihna din partea duşmanilor străini, el o rezidi iarăşi; şi poporul, iar nu el, o numi Ştefanoviţa. La anul 1491 rezidenţa domnească în mare parte fu iarăşi arsă, încât după câţiva ani ea număra numai şase sute odăi, care şi aceste, prin nepăsarea următorilor stăpânitori şi prin dărmarea vremii, se împuţinară tot mai mult, şi sub Constantin Muruz v. v. mai cuprindea de-abia o sută de locuinţe [8]. Dar încă şi cu această reducţie tot erau curţile un monument vrednic de văzut; din toate părţile alergau străinii să-l viziteze, şi moldovenii, prin o fală naţională ce nu se poate discuviinţa, îl priveau ca martorul secular, ca păstrătorul istoriei lor. În adevăr, această zidire era plină de suvenire preţioase inimii românilor, aducându-le aminte de nişte timpuri mai fericite şi mai slăvite. Pe locul

unde cu doi ani în urmă era poarta domnească, ridicată în starea ce am văzut-o şi noi de către Alexandru Muruz, în capul Uliţii Mari era atunce un turn cadrat, în felul celui ce este şi astăzi deasupra porţii Goliei. În el se afla paraclisul domnesc, în care se făceau toate ceremoniile religioase ale curţii; pe pereţii lui, în rând hronologic, erau aşezate portretele domnitorilor Moldaviei, începând de la Bogdan-Dragoş. Însă toate aceste comori, împreună cu partea ce mai rămăsăse în ţară din Arhiva naţională dusă în Polonia de către mitropolitul Dosoftei, sub Sobieţchi, împreună cu odoarele domniei, toate fură prada unui al trielea foc, mai cumplit decât cele dintâi două, care la anul 1783, sub Alexandru Mavrocordat, din toată curtea domnească nu lăsă piatră peste piatră. Domnul se mută atunce în casele Mitropoliei, care şi ele fură prefăcute în cenuşă; Mavrocordat urmat de pojar se trase în cetăţuia Galata, şi de acolo fu iarăşi silit a ieşi prin un foc ce izbucni în mănăstire şi a se trage în casele hatmanului Costachi Ghica, astăzi a hatmanului Alecu Roset-Rosnovanu, care slujiră de rezidenţie voievozilor până la anul 1804, când Alexandru Muruz, din ruinele vechi, cu cheltuielile ţării, ridică iarăşi curţile domneşti, în proporţiile ce le vedem şi astăzi, însă foarte departe de mărimea şi de bogăţia celor de mai înainte.

Din toate aceste prefaceri ce au suferit vechiul locaş al domnilor Moldaviei, un singur turn se putuse păstra până în zilele noastre. Când ţi se întâmplă de treci pe Uliţa Mare şi, ajungând în faţa fostei porţi domneşti, laşi paveua şi iei în dreapta şoseua ce duce la Socola, îndată ce te vei afla în preajma caselor răposatului logofăt Grigore Ghica, uită-te în stânga, şi în zidul cazarmei grenadirilor vei vedea un

colţ ce iese în uliţă. Pe acel loc, înainte de 1834, se înălţa acel turn, rotund, cu ferestruici mici săpate în piatră, pe care de-abia intra mâna şi care putea sluji mai bine de metereze apărătoare decât de ferestre aducătoare de lumină. Acel turn de o arhitectură mai mult decât simplă, dar masiv, zdravăn, în forma turnurilor ce se mai văd (poate până mâine) la cele patru colţuri ale mănăstirii Goliei, se trăgea, cel puţin temeliile sale, încă din vremea romanilor; el sute de ani fusese respectat de furia focurilor care de atâte ori au pustiit şi pustiesc nenorocita capitalie a Moldaviei; fusese respectat de furia şi mai cumplită a poporului, ades adus în deznădăjduire; fusese respectat chiar de coasa timpului; şi veacurile trecând peste dânsul îl lăsaseră în picioare, ca când l-ar fi uitat. Compasul unor ingineri sacrilegi, care şi-au luat de datorie să ne dărme toate monumentele şi zidirile vechi rămase de la domnii noştri [8], au venit tocmai în vremile noue de l-au şters de pe faţa pământului, şi în locul lui au zidit nişte cazarmii efemere ca şi ei. Turnul acela, împreună şi cu o altă zidire veche care asemene era în zidul curţilor şi pe al căreia loc astăzi este ridicată o casă a unui Gheorghi Arnăutu, în dosul cazarmei cavaleriei, din timpurile cele mai vechi şi până la 1832, a slujit de temniţă domnească. Generalul Kiselef, un nume pe care românii îl găsesc în toate întreprinderile filantropice şi mântuitoare patriei noastre, privind şi în vinovaţi oameni, îndurându-se de soarta lor şi pentru intâiaşi dată rostind în Moldova cuvântul necunoscut până atunce de "reformă penitenţiară", porunci de se părăsi acel mormânt, în care ticăloşii se îngropau de vii, şi o locuinţă încăpătoare, luminoasă, locaş adevărat pentru oameni, fu hotărâtă bieţilor osândiţi; iar turnul, privelişte

a atâtor dureri şi a atâtor lacrimi, fu păstrat ca un martor grozav al cruzimilor, dar şi al zdrăvăniei unor timpuri mai barbare decât ale noastre. În acel turn, în partea subpământeană, unde niciodată lumina zilei nu răzbătea, vineri, în 18 august 1778, tocmai acum şasezeci şi şase de ani, o grozavă tragedie se pregătea... Pe un pat de scânduri, acoperit numai cu un mundir de paie mucede, şedeau doi nenorociţi ferecaţi în obeze, ce erau legate cu lăcăţi de fier de patru belciuge înfipte în pereţi. O [o]paiţă palidă, neputând răzbate deasa întunecime, slujea numai a mări grozăvia locului. Acei nenorociţi erau vornicul Manolachi Bogdan şi spătarul Ioan Cuza, ucigaşii lui Grigore Ghica vodă. Păcatul îi ajunsese; ei picaseră sub ghearele de oţel ale lui Constantin Muruz, pe care ei singuri îl suiseră pe tronul Moldaviei. O asemene catastrofă, care de pe treptele puterii aruncase în fundul temniţei pe ambii boieri, cei mai cu înrâurire de pe atunce, pentru ca să fie bine înţeleasă, trebuie să fie precedată cu o mică ochire asupra întâmplărilor petrecute în ţara noastră după tăierea lui Ghica vodă. Îndată ce Grigore Ghica v. v. se ucisese în casele Beilicului, imbrohorul împărătesc trimisese ca să caute pe boierii cei mai întâi. Nici unul însă nu avu curajul de a se arăta, ci toţi se ascunseseră prin pivniţe şi prin podurile caselor. De-abia după îndelungi cercetări, turcii izbutiră a gasi pe logofătul Razu. Acesta, adus la trimisul sultanului, dinaintea trupului stăpânu-său întins pe pământ, fu numit caimacam ale ţării, cu poruncă aspră ca să ţie norodul în linişte şi supunere, până la numirea domnului.

Acest domn se şi orânduise în Constantinopol. Şi cine putea fi altul decât Constantin Muruz, duşmanul şi

ucigaşul lui Ghica? Tronul Moldaviei fu preţul sângelui nevinovat vărsat în odaia Beilicului. În 11 noiembrie 1777, noul voievod fu primit de către sultanul, în palatul său, şi de către Muşir-aga, împodobit cu cuca ienicerească, în semn de întărire a vredniciei sale; dus pe urmă în biserica patriarhală spre a se unge cu sf. mir, el purcese de acolo spre Iaşi; şi în 24 a aceeaşi luni intră în capitalia principatului şi precedat de alaiul obicinuit se aşează în scaunul domniei.

Nădejdile măgulitoare ce boierii partizani lui Muruz făcuseră asupra lui, că adică ei vor ocârmui ţara cu fapta şi domnul numai cu numele, se împrăştiară îndată ce acesta luă cârma stăpânirii în mână. De-ndată ce-şi isprăvi planul său, noul stapânitor nu mai avea trebuinţă de trădători şi, neavând pentru ce aştepta de la dânşii mai multă credinţă decât predecesorul său, el căută cât mai în grabă a depărta de lângă sine nişte oameni care în tot minutul îi aduceau aminte sângeroasa slujbă ce-i facuseră şi răsplata ce aşteptau de la el. Ochiul său de vultur privind starea Moldaviei, văzu din toate părţile numai intrigi, siluiri, neunire şi o venalitate ce răzbătuse până în cele de pe urmă clasuri a societaţii; aurul era singurul mobil a tuturor faptelor şi el singur prezida la darea dreptăţii, a slujbelor şi a rangurilor. Cangrena era obştească şi Muruz însuşi, tremurând, se puse a cerceta pricina unei asemene dezorganizaţii şi corupţii; în curând fu şi el convins de ispita întărită de veacuri, că mai tot răul venea din intrigile şi neunirea boierilor; atunce, fără să vrea, el trebui a da dreptate lui Grigore Ghica v. v.; şi povăţuit atât de interesul său în parte, cât şi de binele ţării, el se hotărî a răsplăti vremile trecute şi viitoare, şi, nou Lăpuşnean, jură ură şi dărmare unei

aristocraţii care prin surpare isprăvise a se face asupritoarea domnilor şi noroadelor. El se făgădui a urma planului lui Ghica, numai cu atâta deosebire de predecesorul său că dinaintea sa slobozenia individuală, viaţa unui om nu însemna cât un grăunte de muştar, când se atingea de mântuirea statului. El simţi că, în corupţia obştească în care ajunsese Moldavia, guvernul patriarhal, măsurile blânde nu se mai potriveau şi că trebuia o ocârmuire de despot, un toiag de fier pentru ca să poată cuceri boierimea. Îndată, dar, după suirea sa pe tron, Muruz slobozi cele mai aspre porunci în tot principatul, pentru a se introduce iarăşi în ţară împărăţia pravililor; şi, ce este mai greu, ştiu a le pune şi a le păzi în lucrare. Boierii fură privegheaţi mai cu deosebire, şi cea mai mică greşală, cea mai slabă nesupunere era straşnic pedepsită de un domn ce în gura mare declara că, în împrejurările de faţă, singurul simtiment ce vroia să insufle moldovenilor era spaima. Boierii, cum se văzură înşelaţi în socotinţele lor, începură a căina pe bietul Ghica, care, chiar când se împotrivea la asupririle lor, era bun şi blând. Jurară, dar, şi noului domn ură şi îndată se şi apucară de obicinuita lor meserie, "intriga şi pâra", singurele conjuraţii ce le mai rămăsese curajul să facă împrotiva stăpânitorilor de care erau nemulţumiţi. Dar şi în aceasta fură înşelaţi; ei aveau a face acum cu Constantin Muruz, în a căruia mâini sabia şi buzduganul, date de Poartă, nu erau numai nişte simple jucării şi care era hotărât a le întrebuinţa în tot minutul, spre apărarea persoanei si tronului său...

[1] Vezi *Hronica* lui Ioan Neculce.

[2] Constantin Mavrocordat fusese numit domn Moldaviei în locul lui Grigore Calimah, care fu mazilit şi tăiat

în Constantinopol la 29 ianuarie 1769. Deasupra capului lui era scris: "Acesta-i capul blestematului ghiaur Grigore Calimah Bogdan-beg, care au furat o sută pungi de bani ce i s-au fost trimis să cumpere pâine pentru urdie şi au vândut Împărăţia". — Tot atunce, prin porunca sultanului, s-au tăiat şi capul marelui vizir Mohammed Emin paşa şi a dragomanului Porţii Neculai Dracu, sub cuvânt că erau uniţi cu domnul Moldaviei, spre a vinde Împărăţia.

[3] Într-o scrisoare cu data din 18 febr. calendar vechi 1770, Caterina II scria lui Voltaire: "Le hospodar de Moldavie (Constantin Mavrocordat) est mort; celui de Valachie (Grigore Ghica) qui se trouve ici a beaucoup d'esprit". Voltaire, în 10 apr. calendar nou, răspundea împărătesei: "Je plains fort le hospodar de Moldavie. Ce pauvre Gete n'a pas joui longtemps de l'honneur de voir Tomyris. Pour le hospodar de la Valachie, puisqu'il a de l'esprit, il restera a votre cour".

[4] Pricina de căpetenie a urii şi a nemulţumirii boierilor asupra lui Grigore Ghica v. v. au fost pontul boierescului, adică legiuirea statornicitoare relaţiilor între proprietari şi între locuitorii moşiilor. Prin anaforaua din 14 april 1775, mitropolitul şi şase boieri mari, îndrăznind a se numi Adunare obştească şi criticând dezrobirea vecinilor rostită în 6 april 1749 de o adevărată Adunare obştească, de vreme ce era alcătuită de mai mult de una sută şaptezeci deputaţi, aleşi din toate stările ţării, aceşti şase boieri, zic, propuseră domnului Ghica, ca (vecinătatea neputându-se iarăşi aşeza) să binevoiască a hotărî măcar ca "locuitorii să lucreze la stăpânii moşiilor pe care se hrănesc şi se chivernisesc din zece zile una (adică 36 zile pe an!), dând şi dejma din roduri, din a zecea, după obicei. Şi această

rânduială de slujbă a locuitorilor, ziceau acei şase boieri filantropi, socotim că nu numai nu le va fi lor de stricăciune, ci încă şi spre îmbelşugare şi fericirea ţării si a tuturor de obştie"!!! Vodă aruncă acea anafora asupritoare şi nedreaptă; şi nu numai se ţinu de hrisovul ce-l publicase încă în întâia domnie, în 1 ianuarie 1766, ci încă îl întări prin un al doile hrisov din 1 april 1777. Prin aceste acturi, domnul uşură sarcina locuitorilor încă mai mult decât cum fusese hotărâtă prin legiuirea Obşteştii adunări din 6 april 1749, în care boierescul fusese aşezat în 24 de zile lucru pe an; în loc că Ghica îndatorea prin hrisoavele sale pe ţărani să lucreze proprietarilor numai 12 zile pe an. Nemulţumirea boierilor fu nemărginită; domnul însă rămase statornic în vroinţa sa. De-abia cu o zi înaintea morţii sale, când văzu că furtuna era să spargă asupra capului său, de-abia atunce se hotărî a face ceva spre a-i împăca. Prin hrisovul său din 30 septembrie 1777, el aşează ca, pe lângă acele 12 zile de lucru, locuitorii să mai deie încă stăpânilor două zile de clacă şi o podvoadă pe an şi să întocmească acareturile de pe moşii, însă numai pe acele vechi. Dar această măsură era luată prea târziu şi nici nu putea mulţumi pe boieri.

[5] Cantemir încheie cel de pe urmă tratat ca domn suveran.

[6] Cea mai de pe urmă Adunare adevărat obştească fu adunată spre dezrobirea ţăranilor. Vezi "Arhiva românească", tom. 1, pag 126.

[7] Vezi pentru aceste cartea foarte rară astăzi "De obşte gheografie pe limba moldovenească scoasă de pe gheografia lui Bufier, dupa orânduiala care acum mai pe urmă s-au aşezat în Academie de la Parizi, acum întâi

tiparită în zilele pre luminatului şi pre învăţatului domnului nostru Alexandru Ioan Calimah v. vd., cu blagosloveniia si cu toată cheltuiala preosfinţitului mitropolit a toată Moldavia, chirio chir Iacov, întru a preosfinţiei sale tipografie, în sfânta Mitropolie în Iasi, let 1795, august 22". Această carte este tradusă din italieneşte româneşte de învăţatul arhiereu a Hotinului Anfilohus.

[8] Cu o durere nespusă, asemene am văzut deunăzi dărmându-se frumoasa cişmea de lângă palatul Societăţii istorico-naturale, şi aceea şi mai frumoasă încă de la poartaTriiSfetitelor. Dacă şi aceste puţine monumente, singurele ce le avem din timpuri vechi şi care toate zidite în stil turcesc dau oraşului un caracter oriental, dacă şi aceste se strică, care, dar, vor mai fi frumuseţile Iaşilor?

Introducţie la "Dacia literară"

La anul 1817, dl Racocea, c. c. translator românesc în Lemberg, publică prospectul unei foi periodice ce era să iasă pentru întâiaşi dată în limba românească. Planul său nu se putu aduce în împlinire. La anul 1822, dl Z. Carcalechi, în Buda, cercă pentru a doua oară o asemene întreprindere, dar şi aceasta fu în zadar. În sfârşit, la 1827, dl I. Eliad vru şi ar fi putut, pe o scară mult mai mare, să isprăvească aceea ce Racocea şi Carcalechi nu putură face. Ocârmuirea de atunce a Ţării Româneşti nu-i dădu voia trebuincioasă. Aşa, puţinii bărbaţi care pe atunce *binevoia* a se mai îndeletnici încă cu literatura naţională pierdură nădejdea de a vedea vreodată gazete româneşti. Numai doi oameni nu pierdură curajul, ci aşteptară toate de la vreme şi de la împrejurări. Aceştii fură dl aga Asachi şi dl I. Eliad; unul în

Moldavia, altul în Valahia păstrau în inima lor focul luminător al ştiinţelor. Aşteptarea lor nu fu înşelată. Împrejurări cunoscute de toţi le veniră întru ajutor. Aşa, la 1 iunie 1829 în Iaşi, ALBINA ROMÂNEASCĂ văzu lumina zilei pentru întâiaşi dată. Puţin după ea se arătă şi CURIERUL ROMÂNESC în Bucureşti. De atunce, unsprezece ani sunt aproape; între alte multe înaintări ce s-au făcut în ambele principaturi, literatura n-a rămas în lenevire. Ajutată de stăpânire, apărată şi îmbogăţită de nişte bărbaţi mari şi patrioţi adevăraţi, a cărora nume vor fi trainice ca veacurile, înlesnită prin miile de şcoli ce s-au făcut în târgurile şi satele Moldo-valahiei, literatura noastră făcu pasuri de uriaş şi astăzi se numără cu mândrie între literaturile Europei.

Dupa *Albină* şi după *Curier*, multe alte gazete româneşti s-au publicat în deosebitele trei mari provincii ale vechii Dacii. Aşa, în puţină vreme, am văzut în Valahia: *Muzeul naţional, Gazeta teatrului, Curiozul, Romania, Pământeanul, Mozaicul, Curierul de ambe sexe, Vestitorul bisericesc, Cantorul de avis*; în Moldova: *Alăuta românească, Foaia sătească, Oziris*; în Ardeal: *Foaia Duminicii, Gazeta de Transilvania* şi *Foaia inimii*. Unele dintr-însele, adică acele care au avut un început mai statornic, trăiesc şi astăzi; celelalte au pierit sau din nepăsarea lor, sau din vina altora. Cele mai bune foi ce avem astăzi sunt: *Curierul românesc*, sub redacţia dlui I. Eliad, *Foaia inimii* a dlui Bariţ şi *Albina românească*, care, în anul acesta mai ales, au dobândit îmbunătăţiri simţitoare. Însă, afară de politică, care le ia mai mult de jumătate din coloanele lor, tustrele au mai mult sau mai puţin o coloră locală. *Albina* este prea moldovenească, *Curierul*, cu dreptate poate, nu

prea ne bagă în seamă, *Foaia inimii*, din pricina unor greutăţi deosebite, nu este în putinţă de a avea împărtăşire de înaintirile intelectuale ce se fac în ambele principaturi. O foaie, dar, care, părăsind politica, s-ar îndeletnici numai cu literatura naţională, o foaie care, făcând abnegaţie de loc, ar fi numai o foaie românească şi prin urmare s-ar îndeletnici cu producţiile româneşti, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune, această foaie, zic, ar împlini o mare lipsă în literatura noastră. O asemenea foaie ne vom sili ca să fie DACIA LITERARĂ; ne vom sili, pentru că nu avem sumeaţa pretenţie să facem mai bine decât predecesorii noştri. Însă urmând unui drum bătut de dânşii, folosindu-ne de cercările şi de ispita lor, vom avea mai puţine greutăţi şi mai mari înlesniri în lucrările noastre. *Dacia*, afară de compunerile originale a redacţiei şi a conlucrătorilor săi, va primi în coloanele sale cele mai bune scrieri originale ce va găsi în deosebitele jurnaluri româneşti. Aşadar, foaia noastră va fi un repertoriu general al literaturii româneşti, în care, ca într-o oglindă, se vor vedea scriitori moldoveni, munteni, ardeleni, bănăţeni, bucovineni, fieştecare cu ideile sale, cu limba sa, cu tipul său. Urmând unui asemene plan, *Dacia* nu poate decât să fie bine primită de publicul cititor. Cât pentru ceea ce se atinge de datoriile redacţiei, noi ne vom sili ca moralul să fie pururea pentru noi o tablă de legi şi scandalul o urâciune izgonită. Critica noastră va fi nepărtinitoare; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrăjmaşi ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecăţile noastre literare. Iubitori ai păcii, nu vom primi nici în foaia noastră discuţii ce ar putea să se schimbe în vrajbe. Literatura noastră are trebuinţă de unire, iar nu de dezbinare; cât pentru noi, dar, vom căuta

să nu dăm cea mai mică pricină din care s-ar putea isca o urâtă şi neplăcută neunire. În sfârşit, ţelul nostru este realizarea dorinţei ca românii să aibă o limbă şi o literatură comună pentru toţi.

Dorul imitaţiei s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional. Această manie este mai ales covârşitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de sub teasc cărţi în limba românească. Dar ce folos! că sunt numai traducţii din alte limbi şi încă şi acele de-ar fi bune. Traducţiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom putea această manie ucigătoare a gustului original, însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi. Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre ţări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitoreşti şi de poetice, pentru ca să putem găsi şi la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuinţă să ne împrumutăm de la alte naţii. Foaia noastră va primi cât se poate mai rar traduceri din alte limbi; compuneri originale îi vor umple mai toate coloanele.

Dacia, ce prin urmare va cuprinde toate ramurile literaturii noastre, va fi despărţită în patru părţi. În partea dintâi vor fi compuneri originale a conlucrătorilor foaiei; partea a doua va avea articole originale din celelalte jurnaluri româneşti. Partea a treia se va îndeletnici cu critica cărţilor nou ieşite în deosebitele provincii ale vechii Dacii. Partea a patra, numită *Telegraful Daciei*, ne va da înştiinţări de cărţile ce au să iasă în puţin, de cele ce au ieşit de sub tipar, relaţii de adunările învăţaţilor români, ştiri despre literatorii noştri şi, în sfârşit, tot ce poate fi vrednic de însemnat pentru publicul român.

Iaşii, 30 ghenarie 1840

Viaţa lui A. Hrisoverghi

Alexandru Hrisoverghi ca şi Andrei Chénier, modelul său, murind nu lăsase decât un nume făgăduit slavei: în viaţă, talentul său nu fusese cunoscut decât prin o singură odă: *Ruinele cetăţii Neamţul*. Puţini prieteni ştiau că poetul mai avea şi alte compuneri; dar, nefiind date la lumină, ele rămăseseră străine la cea mai mare parte a publicului. După moartea lui, familia sa, încurcată în proţesuri, nu putu să se îndeletnicească cu tipărirea scrierilor rămase; de-abia acum şase ani după ce l-am pierdut, frate-său cel mai mic, dl Manolachi Hrisoverghi, a găsit vreme să împlinească dorinţa obştească prin publicarea acestei ediţii, care cuprinde toate operele poetului, atât cele originale cât şi cele traduse. Recunoştinţa tuturor iubitorilor de poezie naţională îi este dinainte câşigată. Această colecţie este mică. Puţine bucăţi pot găsi har înaintea unei aspre critici; dar trebuie gândit cât de scurtă a fost şi viaţa autorului şi cât de puţin împrejurările, nenorocirile şi durerile l-au lăsat slobod, pentru ca să poată cultiva poezia, pe care el o iubea atâta! Spre a-l dezvinovăţi de lenevire, să ne fie, dar, iertat de a da o idee repede despre viaţa sa. A. Hrisoverghi s-a născut în laşi, la 27 februarie l8ll; el era al doilea născut din patru fii ai vornicului Neculai Hrisoverghi, ce se trăgea din o familie veche, venită de mai multe veacuri din Constantinopol în Moldavia şi care figură în lista ce ne dă domnul Dimitrie Cantemir de familiile boiereşti ale ţării noastre, cele mai cunoscute din vremea sa. Hrisoverghi nu se mândrea nicidecum de această deşartă nobleţe; el avea destul merit personal, fără

să aibă trebuinţă şi de cel de la părinţi. El trăia tocmai într-o vreme când în toate zilele i se înfăţişau pilde că virtutea şi meritul pot fi şi fără strămoşi. Armiile ruseşti, care cuprindeau destui bărbaţi mari suiţi aşa de sus din aşa de jos, fiind în Moldavia, rupseseră vălul prejudecăţilor care ne ascundeau civilizaţia Europei şi ne puseseră în contact cu ideile drepte şi liberale ale Apusului. Atunce aristocraţia primi cea întâi lovire, şi astăzi nu mai suntem departe de pieirea ei cu totul. În adevăr, înţeleptul principiu, adoptat de către Reglement, şi după care fieştecare moldovan poate să ocupe slujbe publice şi apoi să primească şi ranguri răsplătitoare, trebuie neapărat să sporească din zi în zi numărul boierilor; o aristocraţie însă care tot urmează a se înmulţi va sfârşi negreşit a se amesteca şi a face una cu norodul. Pe de altă parte, aristocraţia până acum a putut ţinea, pentru că păstra asupra celor mici superioritatea banilor, a puterii şi a educaţiei, care toate astăzi încep a se răspândi şi în celelalte stări. Aşadar, trecerea bogăţiilor, şi prin urmare şi a puterii, de la cei puţini la cei mulţi, de la cei mari la cei mici, împrăştierea în clasele mai de jos a luminilor şi a ideilor, care până deunăzi erau monopolul numai al boierilor celor mari, toate aceste reforme ne vestesc în puţin ziua frumoasă când aristocraţia naşterii va pieri, făcând loc aristocraţiei meritului, singura aristocraţie ce de acum va mai fi putincioasă. Şi această revoluţie pacinică, fără sânge şi cu totul în folosul omenirii şi al regeneraţiei lumii, o vor săvârşi-o vaporul şi tipariul, propoveduitorii cei mai puternici ai civilizaţiei. Tipariul va omorî prejudecăţile, va împrăştia în norod luminile şi ştiinţele morale, politice şi sociale, iar vaporul, oborând depărtările, va amesteca oamenii din toate ţările şi din

toate stările, le va împărtăşi ideile nouă, va da în mâna obştiei descoperirile geniului şi, prin urmare, va nivela toate clasele societăţii.

Educaţia lui A. Hrisoverghi fu nenorocirea, cum zice un biograf al lui [1]. La 1818, când era de-abia de şapte ani, pierdu pe tată-său. Patru ani în urmă, la 1821, trebui să lase cu familia sa locurile unde văzuse ziua şi să fugă în Basarabia, pentru că atunce izbucnise Eteria în patria sa. Moldovenii, deprinşi la jug prin o tiranie de mai mult de un veac şi amestecând în aceeaşi ură pe prigonitorii lor şi pe eterişti, nu vrură să se pătrundă de adevărul că planul lui Rigas, afară de slobozenia Greciei, cuprindea şi dezrobirea tuturor popoarelor creştine din Turcia; ei, dar, fură surzi la chemarea de frăţie ce li se făcu şi se ţinură departe de această revoluţie, pe care nu o credeau că ar fi pentru naţionalitatea lor. De nu către patrie, dar negreşit către Poartă, ei rămaseră credincioşi; însă oştile turceşti, intrând în principat, nu făcură deosebire între vinovaţi şi nevinovaţi şi bieţii locuitori, părăsiţi de acei ce ar fi trebuit să stea să-i apere în primejdie, plătiră cu viaţa şi cu averea lor o prea mare credinţă către sultan. Însă măcar că românii nu ştiură a se folosi de prilej, totuşi Eteria, în rezultatele sale, le fu folositoare; îi deprinse iarăşi cu cuvântul leuqera slobozenie pe care-l uitaseră de mai mult de un veac; şi mavroforii le dădură pildă cum trebuie să moară pentru patrie. Revoluţiei, dar, de la 1821 îi suntem datori cu cel întâi impuls ce am primit spre a ne îndrepta în căile patriotismului şi a civilizaţiei! În vremea acea plină de nenorociri pentru biata patria noastră, tânărul Hrisoverghi începu a lua cele întâi principii de limba grecească veche, de la un dascăl din Chişinău, anume Constantin.

Învăţătura sa fu superficială; dar aceasta nu fu din vina sa, ci din lipsa aşăzământurilor de instrucţie, ce se simţea atunce în Moldavia. Domnii fanarioţi, deşi într-un duh străin naţionalităţii româneşti, tot făcură mult pentru luminarea poporului; Mavrocordaţii, Ghiculeştii, Ipsilanţii, Muruzeştii, Călimăheştii, Suţeştii întemeiară în Iaşi şi mai în toate târgurile ţinutale şcoli domneşti, din care au ieşit mai mulţi bărbaţi însemnaţi pe vremea lor, ce figură cu cinste în istoria şi în literatura noastră. Dar toate acele izvoare de luminare pieriră la 1821, cu cel de pe urmă domn fanariot, Mihail Suţul; şi, până la 1828, Moldavia fu cu totul lipsită de şcoli, căci de-abia în cel de pe urmă an al domniei sale loan Sturza vv. se îngriji a restatornici Jimnaziul Vasilian, în Trei-Ierarhi. În toată acea vreme, învăţătura se da sau în pansioane private, sau cu ceasul, de nişte oameni care cei mai mulţi nici nu fuseseră pregătiţi pentru nobila sarcină de a fi luminătorii junimii; numai nevoia îi silise a fi profesori şi a arăta nişte cunoştinţe ce ei singuri nu înţelegeau. Toată instrucţia pentru tineri se mărginea atunce întru a-şi bate capul vro zece ani cu limba grecească, fără în sfârşit a o putea înţelege încă, şi pentru a învăţa a vorbi franţuzeşte. Asemene obiceiul de a-şi desăvârşi educaţia în ţările luminate a Europei nu se primise încă de către tineri. Hrisoverghi, dar, se folosi numai de îndemânările ce găsi în patria sa şi urmă şi el metodul primit atunce obşteşte de toţi dascălii. După ce doi ani întregi învăţă t© 'Aljbhton, t© 'OtÄhcon, şi tÖn 'ApoqŇhn tĘn paidĘn, la 1824 se întoarse din Basarabia în patria sa, în care liniştea se aşezase în sfârşit. Ajungând în laşi, familia sa îl puse la anul următor în pansionul grecesc al părintelui singhel, care, cu al lui Kiriac, era cele de

căpetenii izvoare de învăţătură pe atunce. În acel pansion, tânărul nostru poet urmă metodul obicinuit, adică trei ani întregi învăţă gramatica toÐ Ppa EÎumou şi tălmăci de rost din âEllhni în pl fabulele lui Esop, cuvântul Sfântului Vasile pentru post, Nepio dilogoi toÐ LouianoÐ cuvântul Sf. Ioan Gură de Aur pentru închinăciune, âHrwdian©V, Epistolariul lui Sinesie şi ceva din QouuddhV. Rămăşiţa cursului de învăţături era DhmosqnhV, SojÄlhV, EÎripdhV şi "OmhroV ; de aceştii, Hrisoverghi nu se folosi, pentru că la 1827, ieşind de la părintele singhel, intră în pansionul lui Muton, francez, om destul de învăţat pentru atunce, care, predându-i principiile limbii franceze, îl puse în stare de a citi cărţile moderne şi folositoare scrise în această limbă şi de a putea, prin mijlocirea lor, câştiga ceva idei despre geografie, istorie, literatură şi poezie moderne, care în pansioanele greceşti nici nu se pomeneau. La 1829, după ce învăţă destul de bine limba şi literatura franceză, Hrisoverghi lăsă pansionul lui Muton şi mai luă acasă câtăva vreme lecţii de la Franguli, unul din cei mai buni profesori greci de pe atunce şi care se deosebea prin un metod simplu şi raţional de ceilalţi dascăli. Acesta îl făcu cunoscut cu frumuseţile literaturii clasice a elinilor, şi prin citirea lui Euripidie, Sofocle şi Omer dezveli în el duhul poeziei. Franguli fu cel de pe urmă profesor al lui. Hrisoverghi se apropia acum de douăzeci de ani; vremea îi venise ca să lase îndeletnicirile adolescentului şi să intre în luptele bărbatului.

Familia sa era cu totul încurcată în proţesuri, de la moartea părintelui său. Într-o aşa fragedă vârstă, el fu, dar, silit să caute interesurile casei care-l chema, fu silit să se lupte, cum zice dl Negruzzi, cu cursele şicanei şi cu

nedreptăţile oamenilor; să bată la uşa celor mari el care nu ştia ce este linguşirea şi minciuna ca să poată dobândi dreptăţile sale.

În anul 1830, se publică porunca înformării oştirii naţionale, sub nume de strajă pământească. Entuziasmul care se aţâţă atunce nu se poate astăzi descrie. Din toate părţile, din toate stările, junimea alergă la arme, pe care moldovenii uitaseră de a le purta de mai mult de un veac. A. Hrisoverghi era tânăr şi poet; în formarea miliţiei el vedea o eră nouă pentru ţara sa; şi ar fi fost el vrednic să cânte patria, dacă n-ar fi îmbrăţişat tot ce putea contribui la regeneraţia ei? Măcar că nevoile familiei sale cereau toată vremea sa, totuşi el fu unul din cei întâi care încinse sabia în cavaleria Moldaviei. Dar, în puţin, iluziile sale se pierdură: miliţia nu putea să-i deie slava ce dorea şi aştepta. Tot ca Andrei Chénier, el se făcuse oştean şi, tot ca şi dânsul, el se dezgustă de viaţa monotonă a ofiţerilor în vreme de pace; pe de altă parte, nevoile casei sale îl chemau numaidecât; căci, afară de supărările judecăţilor, într-această vreme pierduse doi fraţi şi el rămase acum singurul sprijin a maică-sa şi a unui frate încă mic în vrâstă. Aşadar, la sfârşitul anului 1832, el reintră în viaţa privată, urmat de părerile de rău ale şefilor şi tovarăşilor săi, de care era preţuit şi iubit. În noua sa poziţie, Hrisoverghi întrebuinţă cea mai mare parte a vremii sale în dezbaterea nesfârşitelor proţesuri a familiei, iar ceasurile slobode le petrecea în îndeplinirea studiilor, care, cum am zis, îi erau superficiale. Închipuirea sa cea vie cerea impresii vii; aceste le avu în citirea romanticilor francezi şi mai cu deosebire în Andrei Chénier, în a căruia viaţă găsea atâte asemănări cu însuşi a sa viaţă; scrierile acestor autori

dezveliră în el încă mai mult simţăciunea adâncă ce o avea din fire şi pe care acum o arătă în prieteşug şi amor tocmai în vrâsta când în vine circulează foc în loc de sânge, când tot porul răsuflă energie şi putere, când tot gândul în cap este cinste şi slavă, el era silit să trăiască în nelucrare, nevăzând nici în arme, nici în vreo altă carieră slava de care era beat, sau macăr chipul de a se face folositor patriei sale. Se dedu, dar, cultului sexului frumos; şi aşa amorul, simtiment care are atâta analogie cu poezia, îi stăpâni toate mişcările inimii. Însă boala, care în sfârşit îl şi coborî fără vreme în mormânt, începuse de pe atunce a i se arăta ameninţătoare; era dintâi nişte colici cumplite. Doctorii îi sfătuiră mişcarea şi aerul curat. Această împrejurare şi o speculaţie ce vroia să facă cu boi îl îndemnară, la august 1833, să întreprindă o călătorie în Turcia, până la Adrianopol. Viaţa patriarhală a bulgarilor, obiceiurile lor atât de deosebite de ale altor naţii mai civilizate şi prin urmare mai prozaice, priveliştea măreaţă a Balcanilor plini încă de suvenirele biruinţelor ruseşti, toată acea natură primitivă lăsă în memoria lui întipăriri neşterse şi deşteptă în el geniul poetic.

După întoarcerea sa în Moldova, publică, în 1834, cea întâi compunere a sa: *Oda ruinelor Cetăţii Neamţu*. Această odă avu o înrâurire ce rareori poezia capătă în ţara noastră. Locuitorii din Neamţ, negândind nici la respectul ce tot omul trebuie să aibă pentru antichităţile patriei, nici la strigările ce vandalismul stârneşte orişiunde se află bărbaţi ce-şi iubesc slava strămoşească, ci povăţuiţi numai de un mârşav interes, se sileau care din care să şteargă de pe faţa pământului cetatea lui Ştefan, şi, cu pietrele scoase, să ridice zidiri în târgul lor. Între toţi, unul, anume Beli-

Bou, se deosebea prin furia sa cea dărâmătoare; acesta, numai din pietrele trase din zidurile pe care odată se înfăţişasă Elena, ridică un ratoş întreg, cel mai mare din Neamţ. Hrisoverghi, auzind de această nelegiuire, exaltat de o sfântă ură asupra barbarilor ce necinsteau numele de român, într-o singură noapte compuse frumoasa odă în care strigă: O, fraţilor moldoveni, bătrâni, tineri, de-a valmă, Veacurilor viitoare nu gândiţi că-i să daţi samă? Şi puteţi cu sânge rece privi ace dărâmare? Nu opriţi barbara faptă, nu nălţaţi toti o strigare?

.....

Iară voi care păcatul nu vă sumeţiţi a-l face, Ci patimii vă-nchinaţi, cugetul poate vă tace? Lăcomia de voi însuşi şi de a voastră avere Bucure-se, aibă parte, stăpâneasc-o în putere, Iar blestemul cu-a sa mână în firea toată să săpe A voastre nume urâte! ş. c... Entuziasmul ce aceste frumoase şi energice versuri aţâţară fu obştesc. Las' că ocârmuirea de-ndată, aspru, opri barbara faptă, cum zice poetul, dar tot publicul se simţi electrizat. Literatura, în Moldova, pe atunce de-abia incepuse a renvia, dar slabă, neînsemnată şi alcătuită numai din proaste traducţii sau imitaţii şi mai rele încă de originaluri străine; poezia era mai mult în formă, în cuvinte, decât în idei. Mitologia părăginită, afectaţia şi conţetele italieneşti erau de modă; la fieştecare rând a compunerilor din vremea aceea nu găseşti decât muze şi iar muze, Apolon, Orfeos, Belona, când Mars, când Aris, Aheron, Dafnis, Tirsis şi toţi zeii din Olimp şi Tartar. Toate acele compuneri erau ode imitate, versuri anacreontice, imne, fabule şi mai ales sonete, felul de poezie favorit al Orfeilor care ne asurzeau urechile pe atunce. În Ţara Românească poezia avea mai multă nervă şi începuse

a se îndrepta după gustul naţional; multe bucăţi de o adevărată poezie se şi publicară de Văcăreşti, Eliad, Cârlova; cele întâi cercări a lui Alexandrescu ieşiseră asemene de sub tipar şi vesteau românilor un mare poet. Dar, din nenorocire, scrierile lor sau nu pătrunseseră încă în Moldavia, sau erau cunoscute numai de un mic număr de cititori; Milcovul este o stavilă destul de mare, care încă astăzi opreşte sau cel puţin întârzie sloboda trecere a rodurilor duhului din o ţară în alta. Publicul nostru, dar, nu cunoştea decât pe autorii moldoveni, care, din pricina mediocrităţii lor, lăsau pe cititor rece, căci nu aveau nimică cu ce să-l intereseze. Cu atâta mai mare fu senzaţia produsă de Hrisoverghi prin ideile sale drepte şi patriotice, prin versurile sale câteodată aspre şi nesupuse regulilor versificaţiei, dar totdeauna energice, fireşti, uimitoare, pline de o graţie deosebită în mai multe locuri şi toate scrise intr-un ton simplu şi lesne de înţeles. Negreşit că poetul nostru, îndemnat prin via îmbrăţoşare ce primi cea întâi a sa compunere, ar fi urmat în cariera trasă lui de către geniu şi s-ar fi silit sa câştige slava literară la care-i era dat să ajungă; dar un amor viu, mare, vecinic, de vreme ce se sfârşi numai cu viaţa sa, veni de-l răpi ocupaţiilor sale. El era tânăr, frumos, avea tot ce poate plăcea unei femei, socotea că avea încă multe zile de trăit; toate aceste îi pot sluji de dezvinovăţire, pentru că conteni de a lucra pentru public; şi dacă mai fu poet, dacă mai luă condeiul în mână, aceasta o făcu numai pentru ca să slăvească pe aceea care-i realizase toate voluptăţile ce visase în nopţile sale de tânăr. Viaţa noastră este atât de scurtă, atât de monotonă, atât de plină de supărări şi de necazuri, încât, când ni se înfăţişază un minut de fericire, ar fi o nebunie

pentru noi dacă l-am lăsa să treacă, fără să ne bucurăm de dânsul. Inima lui Hrisoverghi era plină de iluzii, precum sufletul îi era plin de poezie; şi precum el era adevărat poet, asemene era şi adevărat simţitor. Când el iubea, iubea din toate puterile sufletului, şi lumea pentru dânsul se mărginea în amoreza sa. Amorul nou ce simţi fu mai ales hotărâtor pentru dânsul; această plăcută şi misterioasă legătură avu o prea mare înrâurire asupra vieţii sale ca să o putem trece sub tăcere, fără însă a o dezveli mai mult decât ne iartă cuviinţa. Era o femeie tânără, frumoasă, cu o închipuire vie, ce-şi păstrase încă toate iluziile copilăriei sale şi care, tremurând la cuvintele de foc ale tânărului poet, îi răspunsese: iubeşte-mă, fii norocit; fă-ţi un nume strălucit între oameni, ca să mă acoperi şi pe mine cu slava ta. Hrisoverghi află idealul eroinelor ce văzuse în Byron, Dumas şi în atâţia romancieri; el ciştigă un suflet ca să-i înţeleagă sufletul, o inimă pentru inima sa, o stea pentru orizonul său. El uită, dar, tot, slavă, cinstiri, viitor, ca să trăiască numai pentru iubita sa. De aceea, mai în toate poeziile ce pe atunce a compus sau a tradus, el nu-ţi arată decât starea inimii sale; îl vezi când vesel, pentru că-i fericit atunce chipul ei îl vede în cristalul pârăului, numele ei îl aude în murmura naturii, glasul ei în adierea zefirului; când trist, pentru că ceasul întâlnirii întârzie a veni; când deznădăjduit, blestemând cerul şi pământul, pentru că o prepune necredincioasă; îi hotărât să fugă, să o lase, îi pare rău că a jertfit pentru dânsa pân' şi slava ce ar fi putut s-o câştige, se căieşte de zilele ce a pierdut; şi strigă: Nici o zi din ale mele vrun suvenir n-au lăsat; Numele meu încă este sub umbră acufundat. Şi, după puţin, uită tot şi îşi aduce numai aminte de fericirea ce a gustat, se întoarce

iarăsi la picioarele ei, mai blând, mai supus decât totdeauna, zicându-i: Te iubesc, s-au sfârşit toate; dragostea margini nu are; Te iubesc îi rugăciunea ce înalţ către altare! Negreşit, bătrânii, filozofii sau acei care n-au simţit fericirea de a fi iubit de o femeie ce-ţi vorbeşte şi simţurilor şi inimii vor zice că amorul nu trebuie să înjosească pe om, că poetul, a cărui menire este de a iubi numai idealitatea, nu trebuie să-şi piardă vremea întru o dragoste simţuală şi că numai oamenii de rând îngenunchează înaintea unei femei. La aceste, mulţi între care şi eu sunt de o altă socotinţă; ei zic că nimică nu poate în lume îndemna la fapte mari, înseta pentru slavă, deştepta geniul, mai mult decât femeia, fiinţa cea mai poetică; şi când n-am numi decât pe Petrarca, Dante, Tasso, a căror capodopere le-au fost insuflate prin amor, încă am dezvinovăţi pe Hrisoverghi că s-a dedat unei fericiri pentru care noi, tinerii, în vremile monotone şi triste în care trăim, n-ar trebui să-l mustrăm, ci încă să-l pizmuim. Dar, precât poezia sporeşte încântările amorului, tot atât şi amorul deşteaptă gustul poeziei. Hrisoverghi, mulţumit de fericirea sa, era dator publicului, sieşi, să nu-şi adoarmă geniul într-o vinovată trândăvie, ci să se silească a agonisi slava ce o iubea ca un adevărat poet. Luă, dar, iarăşi condeiul; şi aşa compuse *Oda pentru venirea î. s. domnului stăpânitor* în care cea întâi strofă mai ales este minunată —, bucăţile originale *O viţă de păr, Ei* şi traducţiile *Lampa* cu *Adaosul* făcut de dânsul, *Neera*, *Mina*, care toate vădesc senzaţiile inimii sale, şi mai ales drama lui Alexandru Dumas, *Antoni*, în care el vedea, ca într-o oglindă, toate desfătările, toate tulburările şî îndoielile, toate nălucirile şi deznădăjduirile amorului, ce el singur le simţea. Negreşit că talentul său s-

ar fi dezvelit, s-ar fi copt, cu cât ar fi înaintit în vrârstă; negreşit că reputaţia sa din zi în zi s-ar fi întemeiat pe adevărate titluri; dar slujba în care intră şi boala de care am vorbit, arătându-i-se iaraşi, nu-l lăsară multă vreme slobod, ca să-şi urmeze îndeletnicirile poetice de care se apucase de nou.

După venirea î. s. domnului stăpânitor din Constantinopol, bucurându-se cu toţi moldovenii pentru aşezarea unui guvern naţional şi pentru existenţa politică închezăşluită ţării prin numirea unui domn pământean, A. Hrisoverghi se hotărî a intra de nou în slujbele statului. La 16 august 1834, el îmbrăţoşă iarăşi cariera militară, ca lieutenant şi adiotant al hatmanului, şi tot în acelaşi an, la 24 decembrie, înălţimea-sa îl numi domnesc adiotant. În acest de pe urmă post, el câştigă în curând încrederea prinţului, fu orânduit în mai multe însărcinări importante şi, pentru bunele sale slujbe, la 1 ianuarie 1836 fu numit căpitan.

Dar boala care-l rodea înlăuntru nu-l lăsă să-şi urmeze cariera. Zdravăna sa constituţie luptase mai multă vreme împotriva răului; însă el se grăbea să trăiască şi de aceea nu ştia ce este paza şi dieta. El era înşelat prin puterea sporitoare a duhului său; şi aşa nu-şi cunoscu starea decât când nu mai era chip de a o îndrepta. În luna lui februarie 1836, la un bal măscuit, dat de curtea Iaşilor, tocmai la acela în care o damă însemnată zicea lui Hrisoverghi, îmbrăcat într-un bogat costum de templier: "Eşti frumos ca un soare"□— la acel bal, el avu nenorocire să răcească tare şi nu se păzi. A doua zi, pe o vreme viscoloasă, se duse la Pribeşti, întru o comisie la care era rânduit: după câteva zile se întoarse de acolo rău cu totul şi de atunce nu mai

văzu zi bună. Boala se complică şi doftorii singuri nu mai fură în stare de a o cunoaşte; neputându-i folosi, îl sfătuiră să caute ajutor străin. La 2 iunie 1836 el se porni cu fratesău la Viena; doftorii de acolo îl trimiseră la băile de Işel. Cura aceasta, asemene, nu-i prii, şi aşa, tot în acelaşi an, în octom brie, se întoarse în Moldova, mai slab încă decât se dusese şi numai cu micul folos ce poate aduce un aer curat şi un trai departe de intrigile şi de tulburările lumii. Puţin după sosirea sa în Iaşi, pică la pat, din care nu se mai sculă decât ca să meargă la groapă. Boala se făcu mai ameninţătoare decât totdeauna; puterea trupească era pierdută şi, văzându-l în acea ticăloasă stare, nimene n-ar fi putut crede că avea dinaintea sa unul din cei mai frumoşi tineri din Moldova; el ajunsese a fi numai umbra sa. Moartea sa fu precedată de luni de nedormire şi de dureri, în care însă îşi păstrase toată agerimea duhului şi toată veselia caracterului. Dimpotrivă, cu cât puterile trupeşti îi scădeau, cu atâta facultăţile intelectuale îi sporeau; numai dacă avea vreun minut de odihnă, îndată lua condeiul sau dicta altuia; şi aşa, slab, bolnav, la două degete de moarte, compuse câteva fragmente de poezie, ce sunt adevărate scântei de geniu. Dar suferinţele din zi în zi se înmulţeau, şi aşa, în 9 martie 1837, pe la patru ceasuri de dimineaţă, îşi dădu sufletul, fără agonie, dar cu căinţă că murea tânăr, plin de viitor şi că nu putuse adeveri nădejdile ce compatrioţii puseseră în el. Cu câteva ceasuri înaintea morţii el făcuse aceste versuri: Gata a lăsa viaţa, plâng, suspin nemângăiat, A tristelor mele zile nădejdea s-a-mprăştiat. C-o privire tânjitoare mi-e drag a mă mai uita La fericirile lumii ce nu le-am putut gusta. A. Hrisoverghi, întovărăşit la locaşul său de pe urmă de fraţii cei de arme şi

de toată tinerimea, s-a îngropat lângă tată-său, în biserica Sf. Neculai de la Deal. Tocmai după moartea sa, la autopsia ce i se făcu, doftorii cunoscură că boala-i fusese oftica la măduva spinării sau, cum se zice cu terminul tehnic, *tabes dorsalis*. Aşa muri, de-abia de 26 ani, acest tânăr favorit al muzelor, ridicat prea devreme veacului, pe care negreşit că, venind într-o vârstă mai coaptă, l-ar fi îmbogăţit şi strălucit cu producţiile geniului său. El era de o talie naltă, bine proporţionată; figura sa smolită era frumoasă şi bărbătească; fizionomia sa atât de expresivă, încât, dacă o vedea cineva o dată, nu o mai putea uita; înfăţişarea sa era slobodă şi plăcută. Însuşirile inimii nu-i erau în nimică mai jos decât ale trupului. Patria o iubea mai mult decât viaţa; ideile sale erau liberale şi potrivite cu veacul; prejudecăţile nu l-au avut niciodată de partizan. Sufetul său era îndurător şi deschis la toate întipăririle nobile; şi pentru prietenii săi el era de miere, cum zice un proverb românesc. Părerile noastre de rău că l-am pierdut cu atâta trebuie să fie mai mari, cu cât vedem în ce lipsă se află patria noastră de bărbaţi cu însuşirile lui.

Nu ne rămâne acum decât a arunca o mică ochire asupra acestei ediţii, ce cuprinde toate scrierile lui A. Hrisoverghi, afară de traducţia dramei *Antoni*, care, în acelaşi an după moartea lui, s-a publicat la Bucureşti, în tipografia lui Eliad. Cele mai multe din bucăţile poetice ce se cuprind în această colecţie nu sunt decât nişte eschise, nişte cercări neîndeplinite; după opinia noastră, *Fragmentele* sunt cele mai vrednice de însemnat; multe din aceste sunt adevărate ţanduri de pietre scumpe. Autorul singur cunoştea greşelile şi neîndeplinirile lucrărilor sale; pe bucăţelele de hârtie împrăştiate, pe care el le scrisese, se

văd în mai multe locuri versuri subliniate, cuvinte şterse, semne de îndoială. Negreşit că criticii vor găsi ades ideea rău înfăţişată, noima neînţeleasă, expresiile nu prea alese, rima rău păzită. Noi singuri mărturisim că privim aceste poezii nu ca modeluri de perfecţie, ci numai ca o dovadă că tânărul avea geniu şi ca o probă de ce ar fi putut face, dacă nu l-ar fi răpit moartea aşa de timpuriu, căci, înainte de toate, trebuie gândit că ele n-au petrecut din cariera omenească decât vârsta patimilor. Iar acelora care, fără a lua samă la împrejurări, s-ar sili a arăta numai greşelile lui Hrisoverghi, le vom zice tot acele cuvinte ce şi biograful lui Andrei Chénier le adresează criticilor poetului francez, mort asemene în floarea tinereţii: "Dacă vroiţi de la dânsul o corecţie absolută, duceţi-vă de-l cereţi mormântului, care s-a închis asupra lui la vâstă de douăzeci şi şase de ani. Iar până atunce, nu pretindeţi de la rodul timpuriu picat înainte de a se coace, prin lovirea fulgerului, dulceaţa poamelor de toamnă!"

[1] Precuvântarea dlui C. Negruzzi la *Antoni*, dramă tradusă de A. Hrisoverghi, Bucureşti, tipografia lui Eliad, 1837.

Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională

Domnilor,

După priveliştea lumii, după minunile naturii, nimică nu este mai interesant, mai măreţ, mai vrednic de luarea noastră aminte decât *Istoria*. Istoria, domnilor mei, după zicerea autorilor celor mai vestiţi, este adevărata povestire şi infăţişare a întâmplărilor neamului omenesc; ea este

rezultatul vârstelor şi al experienţei. Se poate, dar, cu drept cuvânt, numi glasul seminţiilor ce au fost şi icoana vremii trecute. Karamzin, în alte cuvinte, o numeşte testamentul lăsat de către strămoşi strănepoţilor, ca să le slujească de tălmăcire vremii de faţă şi de povăţuire vremii viitoare. În această privire atât de importantă, istoria, după *Biblie*, trebuie să fie, şi a fost totdeauna, cartea de căpetenie a popoarelor şi a fieştecărui om îndeosebi; pentru că fieştecare stare, fieştecare profesie află în ea reguli de purtare, sfat la îndoirile sale, învăţătură la neştiinţa sa, îndemn la slavă şi la fapta bună. Domnitorul, prin istorie, se deşteaptă la nobila ambiţie de a face lucruri mari şi drepte şi, prin urmare, de a trăi în viitorime. Lauda neştearsă şi nemurirea cu care sunt îucununaţi ocârmuitorii cei buni, defăimarea şi hula care sunt totdeauna partea celor răi, îi mai cu neputinţă ca să nu le insufle în inimă dorinţa spre bine şi spre virtute, dacă inima lor nu le este încă stricată prin cangrena linguşirii. Cele mai înalte izbânzi, cele mai slăvite fapte nu vedem oare că s-au îndemnat prin istorie? Spre pildă, biruinţa Asiei, după mărturisirea tuturor istoricilor vechi, s-a pricinuit prin deasa citire a *Iliadei* de către Alexandru cel Mare. Cine nu ştie că acest falnic izbânditor purta necontenit cu sine, într-o cutie de aur, poema lui Omir; şi ce este *Iliada* altă decât o istorie în versuri, cea mai veche şi cea mai frumoasă din toate! Fără a merge în veacuri aşa depărtate, nu s-a văzut mai în zilele noastre un alt Alexandru, Carl XII, deşteptându-şi geniul spre izbânzi şi slavă prin citirea vieţii Macedoneanului, scrisă de Quint Curţie? Care, dar, împărat, care domn nu trebuie să tremure dinaintea istoriei, acestui straşnic tribunal, ce are să-i judece cu aceeaşi

nepărtinire precum odinioară egiptenii judecau pe regii lor ieşiţi din viaţă?

Dătătorul de legi, bărbatul de stat în istorie învaţă tocmelile ocârmuirilor, puterea şi slăbiciunea lor, pricinile de sporire sau de scădere a staturilor, felurile de guvern sub care au înflorit mai mult, legile care au avut înrâurirea cea mai priincioasă sau cea mai stricăcioasă asupra puterii, asupra culturii, asupra moralului noroadelor.

Oşteanul în istorie găseşte pildele cele mai drepte şi mai adevărate despre strategie; cărturarul, filozoful, în ea văd înaintarea duhului omenesc, rătăcirile sale, descoperirile geniului, pricinile neştiinţei, a superstiţiei şi a întunericului.

Simplul particular în citirea istoriei găseşte mângâiere pentru relele de faţă; ea îi arată că, prin o tristă fatalitate, perfecţie n-a fost niciodată în lume, că virtutea mai totdeauna a fost prigonită în viaţă şi că răsplata ei, cele mai multe ori, nu i-a venit decât după moarte. Cine nu trebuie să-şi uite durerile şi nemulţumirile, când istoria îi arată pe nişte cetăţeni vrednici de a porunci lumii, care au fost jertfa tiranilor şi de multe ori chiar a compatrioţilor lor? Nenorocirile noastre trebuie să le socotim de nimică, când vedem pe un Socrat silit să primească otrava chiar din mâna atenienilor, pe un Aristid supus ostracismului numai pentru că era numit cel Drept, pe un Caton dându-şi singur moartea, ca să nu-şi vadă patria în robie. Îi cu neputinţă ca cineva, insuflat de asemene pilde, să nu-şi îmbărbăteze caracterul, să nu dorească de a imita pe aceşti străluciţi bărbaţi, făcând abnegaţie de sine şi râvnind numai folosul obştesc! Cât trebuie, dar, să ne fie dragă această ştiinţă înaltă, care, las'că ne dă o petrecere folos-

itoare şi prin citirea ei ne îndestulează curiozitatea cea mai nobilă, dar ne învaţă încă a fi buni, ne mântuie de prejudeţe, ne sporeşte ispita prin ispita veacurilor trecute şi ne lungeşte, cum am zice, viaţa! "A nu şti ce s-a întâmplat înainte de a fi născut este, zice Ciceron, tot aceea ca când ai fi necontenit prunc; căci, ce este vârsta omului, dacă memoria faptelor noastre nu s-ar uni cu veacurile cele mai denainte?" [1]. Istoria singură poate, ca într-o panoramă întinsă, să ne arăte împărăţiile trecute înainte de mii de ani; ea ne face privitori la luptele, la revoluţiile, la sfaturile, la serbările întâmplate de la începutul lumii; ea scoate din morminte pe strămoşii noştri şi ni-i înfăţişează ca vii dinaintea ochilor, cu toate virtuţile, cu toate patimile, cu toate năravurile lor. Ea, dar, ne leagă cu vecia, punând în comunicaţie seminţiile trecute cu noi, şi iarăşi şi pe noi cu seminţiile viitoare, cărora are să le trădeie povestirea faptelor noastre. Pe lângă toate acestea, istoria mai are şi nepreţuitul dar de a judeca cu nepărtinire faptele contemporanilor noştri, pe care noi nu avem curajul sau destoinicia de a-i cunoaşte drept şi adevărat. Studia istoriei, domnilor mei, a fost în toate timpurile ocupaţia de predilecţie a oamenilor gânditori. Niciodată însă n-a avut importanţa şi universalitatea de care se bucură astăzi. La cei vechi, ea era partea numai a politicilor, a oştenilor şi a filosofilor, din pricina scumpetei manuscripturilor. Astăzi însă, orişiunde naţia este ceva înaintată, istoria este citirea obştească a tuturor stărilor, până şi celor înjosite. În Franţa, ţăranul, sara, la colţul focului, ca să se odihnească de trudele zilei, citeşte măreţele reforme ale Constituantei şi strălucitele biruinţe ale lui Napoleon. În Prusia, de câte ori mi s-a întâmplat să văd, în vremea popasului, pe muncitorul de

pământ citind, la umbra unui copac, faptele marelui Frideric? Această norocită popularitate a istoriei vine, mai ales, din două pricini: cea întâi este că astăzi fieştecare cetăţean are drit şi îndatorire de a se ocupa cu trebile statului, că fieştecine doreşte a şti care sunt şi cum se păzesc drepturile naţionale, câştigate de către strămoşi; şi unde poate cineva să le găsească mai bine desluşite decât în istorie? A doua pricină, şi cea de căpetenie, este aflarea tiparului; mulţumită, şi de o mie de ori mulţumită, acelui care dintâi a găsit această artă, cea mai mare împrăştiitoare şi păstrătoare a întâmplărilor, fără care istoria niciodată n-ar fi ajuns în cinstea universală în care se află; nici nu pot să vă arăt cât lipsa acestei înalte aflări aruncă nedumerire în povestiri, nesiguranţă în opinii, neştiinţă şi întuneric în tot. Această lipsă, domnilor mei, este pricina că între români, chiar şi între cei mai însemnaţi, se găsesc aşa de puţini care cunosc istoria. Tiparul, la noi, nu este încă destul de slobod şi de împrăştiat; noi n-avem încă publicată în limba naţională măcar o istorie universală, şi ce vorbesc de istorie universală, când chiar analele patriei noastre zac în întuneric, păstrate numai în nişte manuscripte, din care două, din pricina copiştilor, nu se potrivesc! Şi, cu toate acestea, tiparul ar fi cel mai sigur şi mai grabnic mijloc ca să ajungem la civilizaţia societăţii europene. Noi, care ne fălim cu propăşirile ce socotim că facem, noi, care nu vorbim decât luminare şi civilizaţie, dacă vroim să avem în faptă aceea ce vorbim, ar trebui să urmăm pildei nord-americanilor, a cărora cea întâi treabă de care se apucă, când îşi fac vreo nouă aşezare, este să deschidă un drum şi să aducă cu dânşii un teasc, spre tipărirea unui jurnal. Prin

această îndoită operaţie, ei ajung ţelul şi fac analizul a orice sistem social, pentru că, cum zice Volney, societatea nu este alta decât comunicaţia uşoară şi slobodă a persoanelor, a lucrurilor şi a ideilor. Dacă istoria îndeobşte, adică a neamului omenesc, este aşa de interesantă în rezultatele sale, cu cât mai mult trebuie să ne fie istoria patriei, a locului unde am văzut ziua? Omul, totdeauna, înainte de neam şi-a iubit familia, înainte de lume şi-a iubit neamul şi partea de pământ, fie mare, fie mică, în care părinţii săi au trăit şi s-au îngropat, în care el s-a născut, a petrecut dulcii ani ai copilăriei ce nu se mai întorc, a simţit cea întâi bucurie şi cea întâi durere de bărbat. Acest simtiment sfânt, nu cunosc încă nici un neam, nici o seminţie cât de brută, cât de sălbatică, care să nu-l aibă. M-aş întinde prea departe de sujetul meu dacă m-aş pune a vă arăta pilde despre aceasta; ele sunt nenumărate. Ce interes mare trebuie să aibă istoria naţională pentru noi, îmi place a crede că şi d-voastră o înţelegeţi ca şi mine. Ea ne arată întâmplările, faptele strămoşilor noştri, care prin moştenire sunt şi ale noastre, inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, şi nu mă ruşinez a vă zice că aceşti bărbaţi, pentru mine, sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Anibal, decât Cesar ; aceştia sunt eroii lumii, în loc că cei dintâi sunt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decât lupta de la Termopile, şi izbânzile de la Racova şi de la Călugăreni îmi par mai strălucite decât acelea de la Maraton şi Salamina, pentru că sunt câştigate de către români! Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase decât locurile cele

mai clasice. Suceava şi Târgovişteа sunt pentru mine mai mult decât Sparta şi Atena; Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru român are mai mult preţ decât Corintul, pentru că în Baia avanul rigă a Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, craiul crailor, cum îi zicea Sixt al lV-lea, rănit de sabia moldovană, fu pus în fugă şi uită drumul patriei noastre.

Trebuinţa istoriei patriei ne este neapărată chiar pentru ocrotirea drepturilor noastre impotriva naţiilor străine. Neavând istorie, fieştecare popor duşman ne-ar putea zice cuvintele dlui Aaron. "Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porţi nu este al tău, nici pământul pe care locuieşti; soarta ta aşa a fost ca sa fii tot după cum eşti; leapădă-te de începutul tău, schimbă-ţi numele sau primeşte pe acesta ce ţi-l dau eu, ridică-te şi du-te din pământul pe care locuieşti, căci nu este al tău, şi nu te mai munci în zadar, căci tu nu poţi fi mai bine de cum eşti". Şi, în adevăr, toate aceste cuvinte ni s-au zis de către străini; începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pământul ni s-a sfâşiat, drepturile ni s-au călcat în picioare, numai pentru că n-am avut conştiinţa naţionalităţii noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem şi să ne apărăm dreptăţile.

Domnilor, când aş fi aşa de norocit să dezvoltez mai mult în inima d-voastră interesul pentru istoria patriei, maş făli că am sporit în d-voastră şi iubirea către patrie şi că, prin urmare, am contribuit la păstrarea naţionalităţii; căci ce poate mai mult să ne-o păstreze decât această istorie, care ne arată ce am fost, de unde am venit, ce suntem şi, ca regula de trei, ne descopere şi numărul necunoscut, ce avem să fim!

O asemene carte ar trebui să fie pentru noi aceea ce *Iliada* era pentru greci. Şi să mă credeţi, domnilor, că şi istoria noastră are întâmplări, are portreturi care nicicum n-ar rămânea mai jos decât eroii celor vechi dacă acestora li s-ar scoate aureola poetică cu care pana geniului i-a înfrumuseţat. Totul este că veacurile eroice şi mitologice au trecut de mult, că astăzi poezia nu se găseşte nici măcar în versurile poeţilor şi că numai un Omer a fost în lume.

Negreşit că istoria Spartei, a Atenei, a Romei, are mai mult interes decât a noastră pentru tot străinul; dintâi, pentru că grecii şi romanii sunt popoarele care până acum rezumă civilizaţia şi lumea veche; al doile, pentru că înrâurirea lor încă până astăzi se păstrează asupra noastră prin pravile religioase şi civile, prin ştiinţe, prin arte, prin pământ ce le-am moştenit de la dânşii, şi, în sfârşit, pentru că toată instrucţia clasică a junimii încă astăzi se razemă pe istoria grecilor şi romanilor şi, mai ales, pentru că faptele acestor popoare s-au scris de nişte bărbaţi ca Tucidid, ca Tacit, ca Tit-Livie. Sub aceste priviri, eu singur mărturisesc interesul universal al istoriei grece şi romane; dar, în ce se atinge de curajul individual, de îndrăzneala faptelor, de statornicia apărării, de mărinimia şi bărbăţia voievozilor noştri, care, deşi pe un teatru strâmt şi cu mici mijloace, au săvârşit lucruri uriaşe, în toate acestea, domnilor mei, nu mă tem de a zice că istoria noastră ar fi mai jos decât istoria a oricărui popor vechi sau nou. Lupta naţională a românilor, care, mai trei veacuri, au apărat cu sabia creştinătatea împotriva tuturor puterilor islamismului; domnia lui Alexandru cel Bun şi a lui Mircea cel Bătrân, a cărora nume răsunau de la Marea Baltică până la porţile Bizanţiei; strălucitele fapte ale unui Ştefan cel

Mare; blânda figură a lui Neagu v. v., care, ca Ludovic al XII-lea al Franţei, lăsă sfătuiri fiului său cum să domnească ; abdicarea lui Petru Rareş, care preferă să se coboare de pe tronul Moldaviei decât să plătească bir turcilor; chipul măreţ, şi întocmai ca al lui Ahil, al lui Mihai Viteazul, singurul voievod ce ajunse a uni părţile Daciei vechi şi a se putea intitula: "Mihail, cu mila lui Dumnezeu, domn Valahiei, Moldaviei şi Transilvaniei"; inima de erou şi geniul bărbătesc a doamnelor Elena şi Florica; patriotismul preotului Farcaş şi înalta înţelepciune a lui Miron Costin, care cu aceeaşi mână purta sabia spre apărarea patriei şi condeiul spre scrierea analelor naţionale; rivalitatea numai spre bine a domnilor Matei şi Vasilie, marile planuri, sprijinite de mari talenturi, ale lui Şerban Cantacuzino, pentru care tronul Valahiei se părea prea mic şi râvnea tronul Bizanţiei; apărarea a nouăsprezece plăieşi în cetatea Neamţului împotriva armiei întregi a lui Sobieski, mântuitorul Vienei, toate aceste figuri, toate aceste fapte ar merita mirarea chiar şi a străinilor, când istoria noastră ar fi mai bine cunoscută. Vroiţi însă un interes de roman, varietate de întâmplări, episoduri patetice, tragedii care să vă scoată lacrimi din ochi, grozăvii care să vă ridice părul pe cap, apoi nu voi avea trebuinţă decât să vă povestesc cruzimile şi viaţa aventurieră a lui Vlad Tepeş, moartea vrednică de un princip a lui Despot Eraclidul, domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, intrarea cazacilor sub Hmelniţki în Moldova, care singură este o poemă întreagă, năvălirile tătarilor, tăierea lui Brâncoveanul şi a familiei sale, una din cele mai triste privelişti ce istoria universală poate înfăţişa, catastrofa lui Grigore Ghica, în care se întâlneşte tot neprevăzutul dramei, şi câte alte scene grozave şi uim-

itoare, câte alte întâmplări de cel mai mare interes chiar pentru indiferenţi!

Pe lângă aceste, istoria românească mai are un interes şi mai universal. Patria noastră, prin o vrednică de toată jalea soartă, a fost menită din cea mai bătrână vechime să fie teatrul năvălirilor şi a războaielor străinilor. Înaintea veleatului creştinesc, găsim pe Darie, pe Alexandru cel Mare, pe Lisimah luptându-se cu dacii, a cărora pământ l-am moştenit noi. O sută de ani după Hristos, întâlnim pe Decebal, cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată, mai măreţ, mai vrednic de a fi pe tronul Romei decât mişeii urmaşi ai lui August. În adevăr, acest Decebal merita atât de puţin numele de barbar cât şi orice alt bărbat mare care doreşte a-şi civiliza ţara. "Este barbar, zice domnul Saint-Marc Girardin, acela care, sub Domiţian, biruitor legioanelor romane, cerea ca împăratul, în loc de bir, să-i trimită meşteri şi lucrători de tot felul, atât în artele războiului precum şi în acele ale păcii? Este un barbar acela care, înainte de a începe războiul împotriva romanilor, căuta până în fundul Asiei alianţa unui alt duşman al Romei, a rigăi parţilor?". Până acolo se întinde politica acestui bărbat însemnat. Însă un erou mai mare se porneşte asupra lui; Decebal trebuie să se plece, patria i se supune şi, nevrând a o vedea roabă, el, care o ţinuse slobodă şi mândră că lua bir chiar de la domnitorii lumii, îşi dă singur moartea şi scapă de a figura în triumful lui Traian, singurul împărat păgân pe care, din pricina virtuţilor sale, creştinii l-au pus în rai. Aşa, domnilor mei, se sfârşeşte războiul dacilor, una din epocile cele mai importante din istoria Romei.

Plinie cel Tânăr, într-una din scrisorile sale, ne dă

ideea cea mai dreaptă despre acest cumplit război, în care era să se hotărască pricina civilizaţiei şi a barbariei. Caninius, unul din prietenii săi, făcea o poemă asupra acestui război; Plinie îl îndeamnă în întreprinderea sa: "Ai dreptate, îi scrie, să iei acest sujet; nu este altul mai nou, mai bogat, mai întins, mai poetic şi voi zice însuşi mai fabulos, măcar că totdeauna adevărat. Vei avea a zugrăvi canaluri săpate în nişte ţări necunoscute, poduri aruncate pentru întâiaşi dată pe fluvii răpide, lagăre aşezate în mijlcoul unor munţi neapropiaţi până atunce, un rigă silit să fugă, silit să se omoare, dar care moare cu tot curajul său şi, în sfârşit, două triumfuri; unul care fu cel dintâi pe care romanii îl câştigară asupra dacilor, până atunce nebiruiţi, şi celălalt care fu cel de pe urmă în care biruinţa isprăvise pieirea acestui popor. Greutatea este ca să te poţi ţinea deopotrivă cu mărimea sujetului". Pagubă că acest poem s-a pierdut; el ar fi putut să ne deie o mulţime de detailuri asupra acestei lupte. Trece o sută de ani, şi patria noastră, schimbată în colonie romană, începe a se face teatrul unde soarta imperiei se hotărăşte de către barbari; la Dunăre este lupta între barbarie şi civilizaţie. Alani, avari, gepizi, goţi, huni, lombarzi, bulgari, pe toţi aceştia îi vedem trecând şi petrecând prin ţările noastre, sfâşiind, una după alta, imperia cesarilor, risipindu-o în urmă de tot şi prefăcând, în sfârşit, faţa Europei. Istoria tuturor acestor popoare barbare, care este lipită cu începutul tuturor naţiilor nouă, ar rămânea întunecoasă dacă nu s-ar desluşi prin istoria românească. În vremile moderne, iarăşi, vedem Moldavia şi Valahia menite, ca şi în timpurile de demult, a fi locul luptelor celor mai sângeroase. Ungurii, polonii au hotărât aice cea mai mare parte a războaielor lor

cu Turcia. Sub zidurile Hotinului, Sobieski câştigă reputaţia militară care pe urmă il cheamă pe tronul Iagelonilor. Imperialiştii, moştenitorii ungurilor, culeg iaraşi în ţările noastre cele mai frumoase trofee asupra osmanlâilor. Vine începutul veacului al optsprezecelea şi Moldavia vede figura cea mai măreaţă din toate, a lui Petru cel Mare. De atunce, mai toate biruinţele Rusiei asupra Turciei se câştigă în Principaturi; bătăliile, trataturile, generalii izbânditori ai acestei puteri poartă nume de locuri româneşti. Nime, dar, nu poate tăgădui interesul universal al unei istorii care ne infăţişează nişte întâmplări aşa de importante, nişte bărbaţi aşa de străluciţi, nişte naţii aşa de numeroase şi deosebite, care toate pe pământul patriei noastre au lăsat urme de trecerea lor, monumenturi de existenţa ce au avut, binecuvântări sau blestemuri, unele şi altele meritate prin facerile de bine sau prin răutăţile ce ne-au lăsat.

Însă cu cât această istorie este interesantă, cu atâta este şi grea de înfăţişat; şi cu toate acestea, eu îndrăznesc a primi asupra mea o sarcină aşa de mare; nimene nu simte mai bine decât mine cât ea este mai presus de putinţa mea. Las'că chiar slabul meu talent este nedestoinic de a trata după cuviinţă un asemene înalt sujet, dar chiar împrejurările din afară sunt împotriva mea. O singură istorie completă şi sistematică nu avem încă despre români; însuşi şirul domnilor nu este încă clasificat şi statornicit prin făclia unei critici sănătoase. Documenturile oficiale şi acturile publlce, care sunt cea întâi şi cea mai puternică dovadă a adevărurilor istorice, ne lipsesc cu totul; din pricina deselor revoluţii care în atâte rânduri ne-au pustiit patria, ele sunt pierdute pentru totdeauna sau împrăştiate

prin ţări străine, pe la particulari sau în mănăstiri sau în bibliotecile Ungariei, Poloniei, Transilvaniei, ale Moscovei, Petersburgului, Vienei şi chiar ale Stockholmului. Aşadar, în lipsa acestor izvoare de căpetenie, noi nu avem decât letopiseţele ţării şi istoriile Ungariei, Poloniei şi Turciei, cu care patria noastră a stătut în strânse relaţii; dar şi aceste izvoare sunt încă departe de a fi desăvârşite. Hronografurile româneştî, în ce se atinge mai ales de întâile timpuri a Principatelor, nu se potrivesc nicidecum cu autorii străini, nu se potrivesc măcar între dânsele. Istoricii vechi, unguri, poloni şi turci nu cuprind, precum se înţelege de la sine, decât fragmenturi despre istoria noastră, şi acestea încă ades întunecate prin duhul partidei şi a urii. Ne mai rămân încă istoriile, observaţiile istorice, călătoriile publicate despre ţările noastre de deosebiţi străini în deosebite limbi; aceste sunt ajutorul de capetenie pentru compunerea analelor naţionale, şi mai ales scrierile lui Gebhardi şi ale lui Engel, care, prin ostenitoarele lor lucrări, au meritat bine de la români. Lipsa cea mai mare ni s-ar putea îndeplini prin nepreţuitele uvrajuri ale lui Samuil Clain şi ale lui George Şincai, a căror viaţă n-a fost decât o lungă luptă şi o întreagă jertfă pentru patrie; dar, din nenorocire, aceste mult dorite şi mult aşteptate scrieri până acum n-au ieşit de sub tipar şi, cum mă tem, nu vor ieşi încă multă vreme. Pe lângă greutatea sarcinii ce se pricinuieşte prin haosul atâtor materiale, aşa de înfelurite, aşa de împrăştiate, aşa de încurcate şi, câteodată, şi aşa de sărace, apoi se mai înfăţişează şi îndatoririle ce se cer de la orice istoric, fără privire asupra formei de afară, adică talentul şi stilul compunerii. Lucian, născut sub Traian, cere următoarele calităţi şi datorii de la un bun istoric: el vrea

ca istoricul să fie înţelept, să aibă simtimentul cuviinţelor, să ştie a gândi şi a-şi înfăţişa gândirile, să fie cunoscut în trebile politice şi militare, să fie slobod de frică şi de ambiţie, nelipicios mitei sau ameninţării; să spuie adevărul fără slăbiciune şi fără amărâre, să fie drept fără asprime, cenzor fără oţărâre şi fără clevetire; să n-aibă nici duh de partidă, nici însuşi duh naţional; îl vreau, zice el, să fie cetăţean al lumii, fără stăpân, fără pravilă, fără privire către opinia vremii sale şi nescriind decât pentru stima oamenilor cu dreaptă judecată şi pentru lauda viitorimii. Aceste sunt însuşirile unui bun istoric; în vremea lui Lucian poate că se întâmpla la mulţi; dar astăzi, când egoismul şi ambiţia întunecă talenturile cele mai mari, puţini s-ar găsi care să le adune. Fără să vroiesc sau sa mă pot pune mai sus sau măcar deopotrivă cu alţii, socot că nu-mi veţi lua rău încredinţarea ce vă dau, că răul şi minciuna nu vor găsi niciodată în mine un apărător şi că totdeauna mă voi sili a vă spune adevărul, caracterul principal al istoriei; iar când nu-l voi putea zice, voi tăcea şi d-voastră veţi înţelege pentru ce. Îmi veţi ierta numai o mică plecare pentru naţia mea, fără însă să credeţi că aş denatura faptele sau că aş escuza aceea ce merită ocară. Însă, cum zice Karamzin, pe care nu mă pot opri de a-l împrumuta aşa de des: "*Simtimentul* de *noi* şi al *nostru* însufleţează povestirea; pentru că atât o părtinire groasă, partea unui duh slab şi a unui suflet fără înălţare, este nesuferită într-un istorian, pe atâta îi aflăm căldură, energie şi încântare, când iubirea patriei îi îndreaptă condeiul. Niciodată nu va fi suflet în care să nu domnească acest simtiment generos. În Tucidid noi vedem totdeauna un atenian; Tit-Livie este pururea un roman".

În mine veţi găsi un român, însă niciodată până acolo ca să contribuez la sporirea romanomaniei, adică mania de a ne numi romani, o patimă care domneşte astăzi mai ales în Transilvania şi la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior de fericită aducere aminte, prin cartea sa *Despre începutul românilor*, publicată pentru întâiaşi dată la anul 1812, ca un nou Mois, a deşteptat duhul naţional, mort de mai mult de un veac; şi lui îi suntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atuncea s-a pornit în tustrele provincii ale vechii Dacii. Pe de altă parte, însă, a avut şi nevinovata nenorocire să producă o şcoală, destul de numeroasă, de români noi, care, făr' a-şi sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupră-le-şi când strigă că se trag din romani, că sunt romani şi, prin urmare, cel întâi popor din lume. Această manie s-a întins până acolo încât unii îşi însuşesc chiar şi faptele şi istoria bătrânilor romani de la Romulus şi până la Romulus Augustul. Aşa dl Aristia, pe care îl cinstesc ca bun traducător ale unei părţi a *Iliadei*, într-un poem epic, unic în felul său, exaltat de un entuziasm puţin potrivit cu un român, dl Aristia, zic, numeşte roman pe Longin, sutaşul roman care a străpuns coasta Domnului nostru Iisus Hristos când era răstignit pe cruce, şi nu-şi poate ascunde bucuria că cel întâi creştin a fost un român.

Să ne ferim, domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră râsul străinilor. În poziţia noastră de faţă, cea întâi datorie, cea întâi însuşire trebuie sa ne fie modestia; almintrelea, am putea merita aceea ce zice dl Eliad, că numai naţiile bancrute vorbesc necontenit de strămoşii lor, bunăoară ca şi evgheniştii scăpătaţi. Să ne coborâm din Ercul, dacă vom fi mişei, lumea tot de mişei ne va

ţinea; şi, dimpotrivă, dacă, izgonind demoralizaţia şi neunirea obştească care ne darmă spre pieire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăţiei, a patriotismului, a unei civilizaţii sănătoase şi nu superficiale, cum o avem, atunci vom fi respectaţi de Europa, chiar dacă neam trage din hoardele lui Gengis-Han. Aşadar, domnilor mei, eu nu voi ascunde că legile, că obiceiurile, că limba, că începutul nostru se trag din romani; istoria de mult a dovedit aceste adevăruri; dar, încă o dată vă mai spun, sunt departe de a măguli o manie ridicolă, vorbindu-vă de faptele romanilor, ca când ar fi ale noastre; ci voi face ceva mai folositor; mă voi sili a vă îndemna că, dacă vroiţi să fiţi cunoscuţi de adevăraţii fii ale romanilor, apoi să faceţi şi dvoastră ceva care să se poată semălui cu isprăvile poporului de lume domnitor. Înainte de a sfârşi, daţi-mi voie, domnilor mei, să chem luarea voastră aminte asupra cursului meu. Dacă grecii au căzut odată sub jugul lui Filip şi în urmă sub jugul romanilor, este pentru că au voit să fie plateani, tebani, ateniani, spartiaţi, şi nu heleni; tot aşa şi strămoşii noştri au vroit să fim ardeleni, munteni, bănăţeni, moldoveni, şi nu români; rareori ei au vroit să se privească între dânşii ca o singură şi aceeaşi naţie; în neunirea lor, dar, trebuie să vedem izvorul tuturor nenorocirilor trecute, a cărora urme, încă până astăzi, sunt vii pe pământul nostru. Departe de a fi părtinitorul unui simtiment de ură către celelalte părţi ale neamului meu, eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte româneşte şi ca istoria naţională istoria Moldaviei întregi, înainte de sfâşierea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania. Această istorie este obiectul cursului meu; întinzându-mă, cum se înţelege de la sine, mai mult asupra

întâmplărilor Moldaviei, nu voi trece sub tăcere şi faptele vrednice de însemnat ale celorlalte părţi ale Daciei şi mai ales ale românilor din Valahia, cu care suntem fraţi şi de cruce, şi de sânge, şi de limbă, şi de legi. Prin urmare, vă rog să însemnaţi că eu nu voi descrie faptele deosebit după ani şi zile, ci într-un chip colectiv. Până acum toţi acei ce s-au îndeletnicit cu istoria naţională n-au avut în privire decât biografia domnilor, nepomenind nimică de popor, izvorul tuturor mişcărilor şi isprăvilor şi fără care stăpânitorii n-ar fi nimică. Mă voi sili să mă feresc de această greşeală de căpetenie; ci, pe lângă istoria politică a ţărilor, atât cât voi fi ajutat de documenturile şi tradiţiile vechi, voi căuta a vă da şi o idee lămurită asupra stării sociale şi morale, asupra obiceiurilor, prejudeţelor, culturii, negoţului şi literaturii vechilor români. Departe de a mă pune ca ocărâtorul vremii trecute, îmi voi face o deosebită datorie să vă înfăţişez acea veche întocmire guvernamentală, acea adunare de pravili fundamentale, cunoscute sub numele de *obiceiul pământului*, sub care patria noastră s-a păstrat mai multe veacuri tare şi puternică. Prin aceasta veţi cunoaşte, domnilor, că acel trecut nu era aşa de rău, aşa de barbar, precum se plac unii şi alţii a vi-l înfăţişa, şi că avea şi el multe aşezământuri, multe orânduieli pe care chiar politicii şi economiştii de astăzi le mărturisesc de bune!

Istoria românilor, ca şi a tuturor naţiilor moderne, se împarte în istorie veche, de mijloc şi nouă; fieştecare din aceste se subîmparte în mai multe perioade, care toate se încep cu vreo epocă însemnată. Nu vă voi vorbi decât de împărţeala principală.

Istoria veche se începe de la cele întâi timpuri istorice

ale Daciei şi merge până la întemeierea staturilor Valahiei (1290) şi Moldaviei (1350). În această întindere de vreme, vedem risipa dacilor, împoporarea ţării lor cu colonii romane, înflorirea acestora pâna sub împăratul Aurelian şi risipirea lor prin navălirea barbarilor, care, unii după alţii, s-au schimbat necontenit pe pământul nostru de la 270 şi până la 570, când avarii s-au tras în Panonia, lăsând Dacia slobodă. Într-aceste vremi grele, vedem însa, din când în când, pe micul popor român, chiar în mijlocul seminţiilor de alt neam, retras şi ascuns în văile şi poienele Carpaţilor, păstrându-şi naţionalitatea, legile, limba şi obiceiurile, ca un scump patrimoniu primit de la părinţi. În veacurile X şi XI, răsuflându-se de navălirile barbarilor, românii prind la îndrăzneală, iesă din azilurile lor şi, pe coastele sau la poalele munţilor, se alcătuiesc în mici căpitanaturi şi voievozii, sub şefi de sângele lor; şi, în sfârşit, în veacurile XIII şi XIV se întind pe şesuri, iesă în ţară, după expresia vechilor cronici, şi întemeiază două staturi neatârnate: a Valahiei şi a Moldaviei.

Cu formarea principaturilor se începe istoria de mijloc şi se sfârşeşte cu desăvârşita lor cădere sub domnii fanarioţi (1716). Această parte a istoriei este adevărata istorie a românilor. Îndată după întocmirea lor în staturi neatârnate, îi vedem luptându-se cu popoarele megieşite pentru păstrarea naţionalităţii lor; niciodată duhul izbânzii şi al năvălirii nu i-a povăţuit, ci toate războaiele lor au avut un ţel nobil şi sfânt: apărarea patriei şi a legii. Dar, în aceste lupte, statornicia, curajul, isprăvile, biruinţele lor ne par fabuloase, potrivindu-le cu micul lor număr şi cu puţinele mijloace ce le-au stătut dinainte. Duşmani de zece ori mai puternici decât dânşii îi vedem bântuiţi şi puşi în

fugă. Însă un colos straşnic, un nour cumplit se iveşte pe orizonul Europei: islamismul se arată, şi toate naţiile tremură pentru legea şi naţionalitatea lor. Serbia, Bulgaria, Albania, Macedonia, Iliria, Friulul, Crâmul se fac provincii turceşti; cetatea lui Constantin, Roma cea nouă, maica oraşelor, se face capitala sultanilor, şi semiluna se înalţă în locul crucii pe bolta Sfintei Sofii. În vreme când islamismul este biruitor pretutindene, când chiar Grecia clasică se face prada osmanilor, când tuiurile acestora răzbat până în inima Ungariei, numai românii se împotrivesc şuvoiului care înghite toate, numai ei stau ca un val apărător creştinătăţii împotriva musulmanilor. De multe ori biruiţi, de multe ori supuşi, dară niciodată abătuţi până la pământ şi deznădăjduiţi, îi vedem folosindu-se de tot prilejul şi, de la 1366 şi până la 1688, stând de-a pururе în luptă. Mircea cel Bătrân, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Şerban Cantacuzino au fost mai ales neîmpăcaţi duşmani a sectatorilor lui Mohamed, apărând cu sângele lor sfânta cruce. Deşi necontenit în războaie, românii însă nu uită reformele şi îmbunătăţirile din lăuntru; în veacurile XVl şi XVII, mai ales, ei fac mari înaintări în civilizaţie. Şcoalele lor sunt vestite în tot Orientul; Moldavia este una din cele întâi ţări ale Europei în care invenţia lui Gutenberg, tipografia, se introduce. Dascălii, caligrafii şi pravilиştii români se cheamă la curtea ţarilor Rusiei, şi un fiu al Moldaviei se învredniceşte a fi învăţătorul lui Petru cel Mare. În cea întâi jumătate a veacului XVII limba românească se dezrobeşte şi câştigă dritul de limbă a statului; mai multe tipografii se aşează în amândouă principatele; Vasile Lupu şi Matei Basarab, prin aceste faceri de bine, îşi fac un nume nemuritor în istoria patriei. Bărbaţi râvnitori

dezvoltează literatura şi duhul naţional; şi, cât vor fi români, memoria şi scrierile vornicului Ureche, a logofătului Eustratie, a mitropoliţilor Dosoftei şi Varlaam, a lui Miron Costin, Neculai Costin, Radu Greceanu, Radu Popescu şi loan Neculce nu se vor uita, nici se vor pierde. Strămoşii noştri, cu un pas grabnic, se înaintesc pe calea civilizaţiei Apusului; însă, toate aceste propăşiri se fac înapoieri. Vremea căderii le vine; în pizma naţiilor străine, în neunire între dânşii, uitind că sunt un singur şi acelaşi neam, ci despărţiţi, luptându-se şi slăbindu-se între dânşii, unii pe alţii, sub nume de moldoveni şi munteni, românii se apropiu de pieire. Tirania otomană se întemeiază asupra lor, şi cu dânsa superstiţia, ignoranţa şi întunericul. La începutul veacului trecut se iveşte biruitorul lui Carl XII, Petru cel Mare; mărinimosul monarh îşi pleacă un ochi îndurător asupra popoarelor creştine ale Turciei; românimea saltă de bucurie. Eroul Rusiei, spre mântuirea obştească, se uneşte cu Brâncovanu şi cu Cantemir; dar zavistea şi pizma acestor domni nimicniceşte un plan aşa de mare şi aşa de bine început. Pacea de la Prut întemeiază, încă pe un veac, jugul osmanilor asupra principatelor de la Dunăre; cu tragerea oştilor ruseşti, românii pierd cea de pe urmă nădejde de mântuire, cea de pe urmă scânteie de naţionalitate şi cel de pe urmă drit ce le mai rămase, dritul de a fi ocârmuiţi de către domni pământeni; şi fanarioţii se fac stăpânii Moldaviei şi Valahiei!

Istoria nouă se începe cu veacul cel mai cumplit care vreodată a apăsat ţările noastre. Toate elementele de naţionalitate şi de patriotism sunt de mult pierdute; legile fundamentale ale ţării se calcă în picioare; adunările obşteşti sub nume de divanuri se fac numai nişte

formalităţi fără interes. O aristocraţie ignorantă, sprijinită de Poartă şi de cler, pe de o parte ţine în lanţuri un popor de mai mult de două milioane de oameni, iar pe de alta se face stavilă chiar binelui ce unii din domnii fanarioţi vroiesc a face; driturile ţării, care din care se sileşte să le vândă mai cu mic preţ şi mai degrabă; izvoarele de înavuţire publică se întrebuinţează numai în folosul unor familii prilvilegiate. Moldavia se sfâşie în trei părţi, Valahia este înconjurată cu cetăţi turceşti, zidite pe pământul ei. Fără ajutor din afară, fară ajutor din lăuntru, românii scapă toate prilejurile de mântuire; şi, în vreme când toate popoarele Europei se înaintează spre o mai zdravănă întemeiere, din lăuntru şi din afară, noi, cu aceeaşi repejune, ne apropiem de pieire. Revoluţia franceză, zguduind Europa până în cele mai adânci ale sale temelii, se resimţi şi între români; unii dintre ei se pun în comunicaţie cu directoriul francez; dar prea multe ţări, prea multe stavile împiedică orice bună ispravă. Pe urmă, biruitorul de la Marengo, în expediţia sa în Egipet, vroind a da treabă turcilor, trimite emisari în Valahia şi Moldavia ca să formeze partizani ideilor nouă; generosul Rigas, măgulindu-se cu făgăduinţele lui Bonaparte, se face propovăduitorul slobozeniei; oprit în întreprinderea sa, el se dă călăilor de la Belgrad şi moare pentru patrie. Dar moartea sa nu rămâne neroditoare; şi ea este menită să pregătească regeneraţia noastră;. moartea lui Rigas de o parte, apăsările nesuferite a tiranilor de altă parte; ideile veacului care, deşi încet, dar tot începuseră a pătrunde între români; scrierile lui Petru Maior şi ale altor bărbaţi patrioţi; contactul cu armiile ruseşti ce au ocupat Principatele de la 1806 până la 1812, toate acestea pregătesc

întâmplările de la 1821. În vreme când, în Moldavia, Eteria izbucneşte şi cheamă la slobozenie nu numai pe greci, dar pe toate popoarele creştine care gemeau sub jugul Turciei, Tudor Vladimirescu ridică, pe de altă parte, în Valahia, steagul naţional, vestind românilor că vremea venise puntru ca ţara să scuture stăpânirea străinilor, să depărteze abuzurile care o rodeau şi să dobândească guvern naţional, intemeiat pe o şartă liberală. Pornirile şi a lui Ipsilanti şi a lui Vladimirescu au un rău sfârşit, dară, cu toate acestea, rezultatele lor pentru noi sunt nemăsurate. Întâmplărilor de la 1821 suntem datori cu orice propăşire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deşteptat duhul naţional ce era adormit cu totul. De atunce multe împrejurări din afară ne vin în ajutor; Curtea protec toare, ca o răsplată pentru jertfele ce românii i-au făcut de la Petru cel Mare şi până la pacea de Adrianopol, simţeşte o îngrijire adevărată pentru soartea noastră; şi, deşi încă românismul nu triumfă, cum zice Aaron, totuşi existenţa politică începe a ni se aşeza pe temeiuri mai statornice. În urma multor pătimiri, multor nenorociri, un orizon mai senin ni se arată, pacea de la Adrianopol se încheie între Rusia şi Turcia, şi drituri pierdute de veacuri ni se întorc înapoi. Kisselef, un nume pe care românii nu trebuie să-l rostească decât cu recunoştinţă şi dragoste, este însărcinat cu regeneraţia patriei, cu punerea în lucrare a pravilelor menite să ne facă o naţie până la împlinirea cei mai mari făgăduinţe, până la cea mai temeinică închezăşluire a naţionalităţii noastre, adică numirea de domni pământeni, şi pe viaţă, pe tronurile Moldaviei şi Valahiei.

Până aici, domnilor mei, vine istoria ce am să vă infăţişez. Sprijinul cel mai temeinic ca să pot ajunge la

ţelul dorit îl aştept de la indulgenţa d-voastră şi de la nădejdea, măgulitoare, că prin prelecţiile mele voi putea deştepta în d-voastră un duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc şi un interes mai viu pentru naţie şi patrie. Aceasta mi-ar fi cea mai scumpă răsplătire şi cea mai bună îmbărbătare în trudnicul meu drum.

Într-o asemene întindere de istorie, care cuprinde atâtea timpuri şi atâtea locuri, chiar cu cea mai mare luare-aminte, trebuie să fac greşeli; oricine însă va binevoi a mă asculta ceva, va însemna că ele se vor întâmpla dîn lipsa cunoştinţelor şi nicidecum din reavoinţă sau cu vreun scop ascuns. În infăţoşarea întâmplărilor care sunt aproape de noi şi pe care sau noi sau părinţii noştri le-au văzut, voi fi cu cea mai neadormită priveghiere, mărginindu-mă a vă arăta numai faptele implinite, fără a vroi a vă descoperi şi ţelurile ascunse.

În epoca de la 1822 şi până la 1834, voi fi mai ales cât se va putea mai scurt şi mai obştesc, înfăţoşându-vă numai întâmplările publice şi acele care au avut o înrâurire simţitoare asupra ţării. Noi n-am ajuns încă aşa departe ca să putem trata cu nepărtinire isto ria contemporană; aceasta este treaba viitorimii. Dumnezeu dar să mă ferească de a vroi a mă pune cenzorul convieţuitorilor mei, judecându-le sau criticându-le purtarea şi faptele. "Acela care îşi înalţă duhul la vrednicia unui istoriograf, zice loan Müller, pierde din privirea sa orice atingeri momentale şi particulare. Jurnaluri pot aduna personalităţi; în tablele istoriei se scrie numai vecinicul adevar".

[1] Cicero în Orat., cap. 34.

Prefaţă la Letopiseţele Ţării Moldovei

Dacă vreodinioară studiul istoriei a fost trebuitor, aceasta este în epoca noastră, în acest timp de haos, când şi oameni publici şi oameni privaţi, bătrâni şi tineri, ne-am văzut individualităţile sfâşiate şi iluziile ce ni erau mai plăcute, şterse. Într-un asemenea timp, limanul de mântuire, altarul de răzimat pentru noi este studiul istoriei, singurul oracol care ne mai poate spune viitorul. Acest mare adevăr îl simţesc mai cu deosebire naţiile civilizate. Noi vedem că la dânsele istoria singură a moştenit tot interesul ce altădată îl aveau alte cunoştinţe teoretice; căci, tocmai ele simţesc nevoia de a-şi lega prezentul cu trecutul. De aceea, nici într-un secol, chiar în acel al benedictinilor, nu s-au publicat ca astăzi colecţii mai mari de cronice şi de urice originale spre a completa istoria. În adevăr, spre a avea o istorie, şi îndeosebi istoria ţării sale, nimic mai bun, mai folositor, mai neapărat este decât de a se întoarce la izvoarele originale, adică de a avea înaintea sa cronicile, biografiile, diplomele, toate acele acte scrise care se raportează la întâmplările politice, la dreptul public, la legile, la instituţiile, obiceiurile şi moravurile timpurilor trecute; căci, puşi în faţă cu aceste originaluri, suntem, cum am zis, la izvoarele istoriei, fără ca nici un intermediar să se pună între noi şi între aceste monumente vrednice de tot onorul. Noi vedem că în toate părţile unde este ceva progres staturile, ocârmuirile, societăţile, învăţaţii, cu o deosebită emulaţie, se ocupă cu adunarea, cu publicarea, cu cercetarea cronicilor, hrisoavelor, actelor, în sfârşit a tu-

turor rămăşiţelor *secolilor* trecuţi. Numai după această uriaşă lucrare naţiile au putut ajunge a avea o istorie.

Insuflat de o asemenea convicţie, din frageda mea juneţe m-am ocupat cu adunarea cronicilor ţării mele şi a orice acte privitoare la istoria ei. O colecţie a acestor din urmă am publicat-o în două tomuri a "Arhivei româneşti", cea dintâi revistă retrospectivă în literatura noastră. Făgăduinţa dată în prefaţa acestei reviste astăzi o împlinesc. După mai mult de zece ani de muncă, public, îu sfârşit, *întreaga colecţie* a *Letopiseţelor Moldaviei.*

Munca aceasta a fost pentru mine mângâierea în deznădejde, refugiul în contra urâtului, un azil în contra întâmplărilor şi a prigonirilor din afară, precum şi a tulburărilor din lăuntru. Înşelat în toate speranţele mele, închis în Râşca, de două ori desţărat, studiul letopiseţelor, singura istorie naţională ce avem până acum, a fost pentru mine o nevoie şi o mântuire. Nici că mă căiesc, dar, de munca materială ce m-a costat adunarea manuscriselor, confruntarea şi colaţionarea deosebitelor texturi, şi, în sfârşit, publicarea unei ediţii pe cât cu putinţă corectă şi deplină. Dimpotrivă, mă bucur cu răsplătirea cea mai frumoasă ce o puteam aştepta: astazi istoria ţării mele, cuprinsă mai înainte în câteva manuscrise pe care timpul şi poate şi reaua-vroinţă din zi în zi le împuţina, nu mai este în pericol de a pieri; invenţia lui Gutenberg, înmiind-o, a asigurat-o pentru totdeauna; şi astăzi orişicine poate citi, în adevăratele sale izvoare, istoria naţională, acest mare sacerdot al gândirii, flacăra religiei, a patriei şi a artelor.

Munca mea cu această publicaţie nu a fost nici a unui autor, nici a unui compilator; dar, în privirea greutăţilor

materiale, pot zice că a întrecut şi pe a unuia şi pe a altuia. Spre a nu vorbi de timpul şi cheltuielile ce mi-au trebuit întru adunarea manuscriselor răzleţite în toate părţile, să-mi fie numai iertare de a observa că originalele cronicarilor noştri sunt, cu puţine excepţii, pierdute; copiile ce ne-au rămas sunt ori greşite, ori întunecate prin răi prescriitori; la altele găsim ori simţitoare lipsuri, ori prescurtări făcute de nişte nepricepuţi compilatori ce pretindeau a forma o cronică din analele deosebiţilor scriitori, din care cauză letopiseţele lui Ureche şi a lui Miron Costin ajunseră a nu fi decât un singur trup, atribuit când unuia, când altuia. Din acestea provine că cronicile, care, cum am zis, sunt cel mai sigur şi temeinic izvor al istoriei naţionale, căzuseră între români într-un discredit atăt de mare, încât cine zicea letopiseţe zicea basne, cine zicea *cronici* zicea *mituri*. Numai străinii au fost mai drepţi pentru operele lui Ureche, ale Costineştilor şi ale lui Neculce. Traducerea acestora în limba grecească de Amiras, făcută din porunca domnului Grigore Ghica, o altă traducere în limba latinească, pe care a întrebuinţat-o Engel la compunerea istoriei Moldovei, scrisă în limba germană, şi mai ales tratatul despre cronicile Moldaviei, scris în franţuzeşte de dl Haase [1], dovedeşte îndestul de preţul ce cronicarii noştri au înaintea învăţaţilor străini. Insuflat de acestaşi respect pentru aceste monumente părinteşti, eu m-am ferit de a face cea mai mică schimbare, sporire sau scurtare în ele; toată silinţa mea a fost deosăbirea şi îndreptarea textelor sau după originaluri, unde le-am avut, sau după cele mai vechi şi mai puţin greşite copii ce am putut găsi; ştiu că şi cu aceasta colecţia mea va avea încă multe lipsuri, multe facturi rău citate, multe daturi nepotrivite; dar,

îndreptarea acestora este treaba ori a istoricilor ce vor întrebuinţa-o, ori a criticilor ce vor lămuri-o. Eu, editor, socot că am făcut destul, aducând la bun sfârşit, ca simplu particular, neajutat de nimeni, o întreprindere care la naţii mai mari şi cu un public mai numeros şi mai interesat pentru istoria patriei, spre a se îndeplini, a avut trebuinţă de sprijinul ori al guvernului, ori al societăţilor învăţate. Nădăjduiesc că, în privirea importanţei sale, această colecţie va fi bine primită de români; ca temelie a istoriei ţării, ea trebuie să fie îmbrăţişată de toţi ce se interesează de naţionalitatea şi de civilizaţia noastră, care se pot dezvolta numai prin ajutorul istoriei.

Căderea Imperiului constantinopolitan, preponderenţa islamismului, marea depărtare de centrul luminilor, despărţirea prin neamuri de altă origine de celelalte ginte romane, neunirea între ambele Principate, mai ales războaiele civile şi destule schimbări de guvern care le sunt urma, toate acestea au contribuit la decadenţa naţionalităţii şi la sporirea ignoranţei prin uitarea chiar a originii noastre. De la readucerea aminte a acesteia atârnă acum şi dezvoltarea din nou a naţionalităţii şi a civilizaţiei. Fără acestea, nu trebuie să ne mirăm dacă la noi arta nu este încă născută şi dacă literatura tânjeşte, palidă şi slabă. Artele şi literatura, expresiile inteligenţei, n-au speranţă de viaţă decât acolo unde ele îşi trag originea din însăşi tulpina popoarelor. Altmintrele ele nu sunt decât nişte plante exotice pe care cel întâi vânt ori le îngheaţă, ori le usucă. Ca să avem arte şi literatură naţională, trebuie ca ele să fie legate cu societatea, cu credinţele, cu obiceiurile, într-un cuvânt cu istoria noastră. Niciodată n-am fi avut frumoasele biserici a Argeşului, a Trei-Ierarhilor, a

Dragomirnei, dacă arta n-ar fi fost insuflată de simţământul religios ce era mobilul strămoşilor noştri şi care la ei era atât de strâns unit cu simţământul naţional, nefăcând, pot zice, decât unul şi acelaşi. Asemene şi astăzi, nu vom avea artă şi literatură dacă nu ne vom adăpa în izvoarele naţionalităţii noastre, care este religia secolului al XIX.

Nădăjduiesc că prin publicarea cronicilor Moldaviei, contribuind la dezvoltarea patriotismului, voi contribui totodată şi la părăsirea utopiilor care pe mulţi au înşelat până acum, făcându-i a crede că triumful naţionalităţii stă în măsuri silnice, când acestea, am deplină convicţie, nu pot decât a o pierde sau cel puţin a o compromite. Ţara noastră nu prin grabnice şi zgomotoase schimbări se poate ridica. Reformele blânde şi graduale, îmbunătăţirile serioase, răspândirea instrucţiei publice, *respectarea dreptului tuturor claselor*, îndreptarea moravurilor în familie, întărirea, statornicirea şi respectarea puterii ocârmuitoare, ca organ al legii, acestea sunt singurele elemente de regeneraţie pentru noi. Orice schimbare silnică, orice prefacere năprasnică nu pot să ne fie decât fatale. Când revoluţiile încep, civilizaţia încetează; războiul niciodată n-a făcut decât a mistui rodurile semănate în timpul păcii. Gândul meu este gros de toate aceste priviri; aş dori să rup vălul ce ascunde viitorul patriei mele; aş dori să fiu măcar un minut pe tripodul Pitiei şi să prorocesc ţării şi naţiei mele soartele cele mai aurite! În tot chipul, să nu ne speriem decât când vom părăsi toată ţintirea spre bine şi progresul pacinic şi vom sta cu braţele încrucişate, crezând că tot este pierdut. În noi este ceva tare, puternic, providenţial, care ne-a apărat în nişte epoci când au căzut

imperii mult mai zdravene. Conştiinţa naţională este încă vergură; coaja singură este îmbătrânită. "Existenţa unui popor este un lung an, cum a zis un scriitor francez, care şi el are zilele sale de pâclă şi de lumină strălucitoare, timpurile sale de amorţeală şi de mănoase secerişuri. Să nu uităm că patru secole de sclavie au apăsat asupra Greciei, fără ca să poată smulge din inima fiilor ei acea antică naţionalitate pe care paloşul lui Mahomed II ameninţa de a o stinge pentru de-a pururea". Asemene înalte consideraţii, întâmplările timpurilor trecute, adică istoria, ni le pot insufla mai cu uşurinţă. Într-o epocă ca a noastră, plină de toate decepţiile, în care spiritele atât de mult lucrează şi inimile atât de viu simţesc nevoile unei credinţe, ce hrană putem să avem mai îndestulătoare pentru nerăbdările şi îndoielile noastre decât cultul ţării noastre? Citindu-i istoria, am avea mai multă ispită prin trecut, ne-am preţui mai mult prezentul şi am spera mai mult de la viitor, căci analele noastre ne-ar arăta vederat că providenţa niciodată nu ne-a lipsit şi că părinţii noştri, deşi au avut greutăţi şi piedici pe care noi nu le vom întâlni, ei nici odinioară n-au deznădăjduit de dânşii şi de ţara lor.

Ca sfârşit a acestei prefeţe, să-mi fie iertat de a o încheia cu cuvintele unui istoric francez [2]:

"În acest timp de patimi politice, în care este aşa de greu când cineva îşi simte ceva activitate de spirit de a se ascunde agitaţiei generale, cred că am găsit un mijloc de repaos în studiul serios al istoriei. Nu că privirea trecutului şi ispita secolelor mă fac să mă lepăd de întâile mele dorinţi de libertate, ca de nişte iluzii ale juneţii; dimpotrivă, eu mă lipesc către ele din mult în mai mult.

Tot iubesc libertatea, dară cu o afecţie mai puţin nerăbdătoare. Îmi zic că în toate epocile şi în toate ţările s-au aflat mulţi oameni care, într-o situaţie şi cu opinii deosebite de ale mele, au resimţit aceeaşi nevoie ca şi mine, dară că cei mai mulţi au murit înainte de a vedea realizându-se aceea ce ei anticipau în idee. Lucrarea acestei lumi se săvârşeşte încet, şi fiecare generaţie ce trece nu face decât a lăsa o piatră pentru zidirea edificiului ce-l visează spiritele fierbinţi. Această convicţie, mai mult gravă decât tristă, nu slăbeşte pentru indivizi datoria de a merge drept printre înşelăciunile interesului şi ale deşertăciunii, nici pentru popoare datoria de a-şi păstra demnitatea naţională; căci, dacă nu este decât nenorocire de a fi împilat prin puterea împrejurărilor, este ruşine de a se arăta servil". Iaşii, 10 april 1852.

[1] Vezi *Notices et extraits des manuscrits de la bibliotheque du roi et autres biblitheques publiés par l'Institut royal de France, Paris, Imprimerie rayale, t. XI1.*.

[2] *Lettres sur l'histoire de France* par Augustin Thierry, *Lettre premiere.*

Prefaţă la Cronicile României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei

La 10 aprilie, anul acesta, 1872, s-au împlinit douăzeci de ani de când am dat la lumină întâia ediţiune a *Letopiseţelor Moldovei.* Astăzi public, ca a doua ediţiune, *Cronicile României.*

În acest interval de douăzeci de ani, câte s-au petrecut în ţara noastră! Însăşi ţara s-a transformat! Visul strămoşilor noştri, marele scop naţional al lui Ştefan şi al

lui Mihai, s-a realizat: *astăzi avem o Românie*. În istoria popoarelor lumii moderne, cu deosebire demnă de toată mirarea este soarta naţiunii române! Din început înconjurată de puternici vecini, în luptă seculară cu ei, supusă apoi şi sfâşiată în mai multe trunchiuri, nu o dată ea a fost pe marginea prăpastiei; nu o dată existenţa şi chiar numele său au fost în ajunul de a fi şterse din cartea omenirii; şi, fapt curios, tocmai în acele momente de durere, când fiii ei cei mai energici, cei mai plini de credinţă în vitalitatea gintei române desperau, tocmai atunci providenţa lua de mână pe naţiunea noastră ca pe o fiică iubită între fiicele cele mai iubite, o scotea din toate pericolele şi o reînălţa mai tânără şi mai zdravănă decât fusese înaintea orei pieirii. N-avem, dară, drept, noi românii, de a susţine că la gurile Dunării de Jos nouă ni s-a dat o misiune de împlinit? Se apropie 200 de ani de când — în mijlocul rezbelelor exterioare şi civile, în mijlocul a tot felul de tiranii din lăuntru, sub care apoi şi-a pierdut şi viaţa — Miron Costin, în 1677, scriind *Litopiseţul Moldovei*, zicea aceste dureroase cuvinte: "Ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acum, de nu stăm de scrisoari, ci de grije şi suspinuri; şi la acest fel de scrisoare gând slobod şi fără valuri trebuiaşte; iară noi privim cumplite vremi şi cumpănă mare pământului nostru şi nouă!" Cincizeci de ani mai târziu, situaţiunea devenise şi mai rea; şi bietul Ion Neculce, aproape de a-şi închide ochii, după o lungă viaţă plină de furtuni, striga în marea sa durere: "Oh! Oh! Oh! Săracă ţară a Moldovei! Ce sorţi de viaţă ţi-au căzut! Cum a mai rămas om trăitor în tine de mare mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până azi în tine, Moldovo!" etc. Când ase-

mene accente dureroase ieşeau din pieptul bătrânilor noştri cronicari, fiecare din ei om de stat însemnat al timpului său — Miron Costin, mare vornic al Moldovei, care zicea lui Duca vodă: "Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moşilor şi strămoşilor noştri"; şi Ion Neculce, ultimul hatman, purtător de rezbel, care, în fruntea oştirii moldovene, a contribuit la salvarea lui Petru cel Mare pe ţărmul Prutului, ei nu numai arătau durerile tristului secol în care trăiau, dară prevedeau şi prevesteau viitoarele nenorociri ale ţării: tăierea sau izgonirea ultimilor domni români, secolul de fier şi de tină al fanarioţilor, prefacerea oraşelor dunărene în cetăţi turceşti, cedarea pe un timp a banatului Craiovei, pierderea până astăzi a Bucovinei şi a Basarabiei, în fine mai mult decât iminenta ştergere a ţărilor române de pe harta Europei!

Şi, cu toate acestea, după grozavul potop străluceşte curcubeul reînseninării orizontului românesc! Marea revoluţiune franceză zice popoarelor, ca şi Christ lui Lazăr, *Sculaţi-vă*! Numele lui Napoleon, ca în toată lumea, străbate şi la Dunărea de Jos! Simţământul naţional renaşte. Tudor Vladimirescu revendică drepturile nu numai ale ţării, dar şi ale claselor dezmoştenite. El ia arma nu numai în contra fanarioţilor, dar şi în contra boierilor sau a *despoitorilor norodului*, spre a întrebuinţa propriile sale cuvinte [1]. Revoluţiunea sa naţională, şi totodată socială, este sâmburele nu numai al revoluţiunii din 1848, dar şi al actului de emancipaţiune din 2 mai 1864. Fanarioţii se izgonesc din domnia Moldovei şi a Țării Româneşti. Pe urmă naşte rezbelul între Rusia si Turcia din 1828-1829. Pacea de la Adrianopol se încheie. Autonomia principatelor se consfinţeşte prin acest tratat în

chip pozitiv. *Domniile române viagere şi alese, după datina strămbună, se reînfiinţează*. Un guvern întemeiat pe anume legi şi aşezăminte, supus controlului *adunărilor obşteşti*, înlocuieşte ocârmuirea desfrânată şi destructrice a despoţilor străini; şi *gintea română nu piere*.

Dară noi nenorociri vin să apese vechile colonii ale lui Traian. Protectoratul rusesc degenerează în proconsulat. Domnii nu sunt decât nişte locotenenţi ai consulilor ţarului. Tot simţământul de naţionalitate şi de libertate este interzis şi înăbuşit! Revoluţiunea franceză din 1848 îşi află răsunetul — ca în toată Europa — în Iaşi şi în Bucureşti! Însă mişcarea este în curând reprimată. Ocupaţiunea turco-rusească vine în ajutorul reacţiunii din lăuntru. Autonomia ţării redevine un simplu cuvânt, garanţiile naţionale şi constituţionale ale tratatului de la Adrianopol se înlocuiesc prin hidoasa convenţiune de la Balta-Liman, care este negaţiunea a toată independenţa, a toată libertatea şi legalitatea din lăuntru! Domnii nu se mai aleg de ţară; ei se numesc în Constantinopol sau, mai bine zicând, în Petersburg; şi nota contelui Nesselrode contestă naţiunii române până şi glorioasa sa origine! Când prezentul era atât de negru, iată şi viitorul ce în 1852 ne aştepta! Principatele erau în ajunul de a fi luate de către Rusia *zălog pentru cheia Sfântului Mormânt*! Sub pretext de a se ocroti grecii ortodocşi, românii ortodocşi aveau a-şi vedea ţara ocupată de armiile împăratului ortodox şi dată pradă tuturor relelor rezbelului! Cu asemenea trecut, prezent şi viitor, cum, dară, să nu desperăm de soarta ţării şi a naţiunii noastre, cu toate că atuncea eram în vârsta speranţei, eram juni! Cum, dară, în 1849-1852, când am săvârşit publicarea colecţiunii cronicilor moldovene, să nu

fiu şi eu lovit de acea îngrijire dureroasă despre viitorul nostru, pe care o resimţea toată generaţiunea contemporană, *sfâşiată în individualităţile sale, lovită în iluziunile sale mai plăcute*; şi aşa, chiar în capul acelei ediţiuni să recomand inimilor lovite de durerile patriei studiul istoriei naţionale, ca limanul de mântuire, ca singurul oracol ce ne mai putea spune viitorul? [2] Ei bine, tocmai atuncea, când naţiunea renunţa chiar la speranţă, Francia, Anglia şi Italia ridicau mănuşa ce Rusia aruncase lumii civilizate. Rezbelul Crimeei naşte! Drapelele puterilor aliate fâlfâie pe zidurile sfărâmate ale Sebastopolei. În acelaşi timp, o mână de români se fac pelerinii şi apostolii naţionalităţii lor. Ei străbat în oficinile presei şi în cabinetele diplomaţilor; glasul lor ajunge până la tronurile monarhilor, arbitrii lumii! Energia şi elocvenţa lor devine stăpâna opiniei publice; şi România este copilul de predilecţiune al Europei, precum fusese Elada în 1821-1828!

Pacea de la Paris se încheie în 18/30 martie 1856. Românii sunt chemaţi de a se rosti înşişi ei în privinţa viitoarei organizaţiuni a patriei lor; şi înadins trimişi ai Areopagului european vin în Bucureşti şi în Iaşi spre a asculta glasul şi dorinţele unei naţiuni deşteptată din mormânt!

Vântul libertăţii împrăştie nourii negri de pe orizontul Dunării de Jos. Ce mare, ce frumoasă epocă începe atunci! După secole de despotism şi de înjosire naţională şi socială, toate clasele poporului român se întrunesc în adunările-mume din 1857! Frăţia românească renaşte! Pe aceleaşi bănci şi pentru acelaşi mare scop: formarea statului român, se întrunesc, într-o strângătură de mână,

domni, boieri şi săteni. Atunce n-am mai avut a scrie istorie, *am făcut istorie*!

Moldova, cu toată individualitatea sa istorică, cu toate interesele sale proprii, având conştiinţa marilor sacrificii materiale ce avea să facă în favoarea unei mari idei, este sublimă de abnegaţiune! Ea se rosteşte unanimă în favoarea Unirii! Spre a ajunge la putinţa de a se rosti liber, ea avea nevoie a se lupta, şi se luptă cu bărbăţie, şi în contra influenţei active din afară din partea Turciei şi a Austriei, şi în contra presiunii fără de margini a guvernului vitrig al lui Vogoridi, rânduit caimacam cu misiune anume de a combate aspiraţiunile naţionale! Protector activ şi generos al acestor aspiraţiuni este Napoleon III, cât a împărăţit geniul binefăcător al României.

Rusia atunci îşi părăseşte şi ea politica greşita şi se întoarce la politica dreaptă din timpul tratatelor de Kainargi şi de Adrianopol. Alăturea cu Francia, ea sprijină ideea Unirii, pe care deja o recunoscuse şi o garantase în principiu prin Regulamentul organic din 1832. Prusia şi Italia, şi apoi şi Anglia, iau sub scutul lor dorinţele şi trebuinţele naţiunii române. Şi astfel se încheie Convenţiunea de la Paris, care, dacă nu ne da Unirea, dară cel puţin ne da mijloacele şi putinţa de a ajunge la realizarea ei! *Şi aşa renaşterea României devine o realitate!* De la 1859 până la 1864, ce n-am făcut! Alegerea unui singur domn pentru ambele principate; şi, în curând, ca consecinţă, *unirea ţărilor plină şi întreagă*, secularizarea averilor mănăstirilor închinate şi neînchinate; oborârea clăcii (boierescul), împropietărirea ţăranilor! Marea chestiune socială care pretutindeni a costat sacrificii materiale colosale, ruina de clase întregi şi şiroaie de sânge, în

România se dezleagă fără nici o picătură de sânge, fără ruina nimănui; ba chiar din contra, de la al doilea an producţia agricolă se îndoieşte şi bonurile rurale salvă averea a sute de proprietari îndatoraţi! Şi apoi egala îndrituire a tuturor claselor societăţii române; sufragiul universal; înstrucţiunea publică generală, gratuită şi obligatoare; înarmarea întregii naţiuni, ca principiu, şi în fapt o armată numeroasă şi bine organizată, cum Dunărea de Jos nu văzuse o asemenea din timpurile lui Ştefan şi Mihai! Şi câte alte reforme, adevărat liberale! Unificarea codurilor, cu maritagiul civil, cu juriul, cu oborârea pedepsei de moarte; legea judeţeană; legea comunală; camere de comerţ şi de agricultură; concursurile şi expoziţiunile de agricultură şi de industrie naţională, sistemul metric, zecimal etc. etc. Şi mai presus de toate, ruperea Convenţiunii de la Paris, încât ea mărginea autonomia ţării, şi, ca preambulul la Statutul din 1864, Europa recunoscând României *dreptul absolut de a-şi preface guvernul şi legile dinuntru după trebuinţele şi interesele sale, fără cel mai mic amestec şi intervenţiune din afară*! Ş-apoi, s-a putut susţine că *Două Mai* a fost o lovitură de stat, un act care în deafară restatornicea România în toate drepturile sale de naţiune liberă şi autonomă, şi în lăuntru sfărâma oligarhia şi chema un milion de români la viaţa politică şi la proprietatea emancipată de legăturile clăcii şi ale drepturilor feudale!

Iată ce a făcut generaţia de la 1848-1864, generaţiune la care, să-mi fie permis, nu fără oareşicare mândrie, de a mă număra şi eu!

Dară, aceste reforme odată proclamate, nu mai era decât de a le aplica cu înţelepciune, cu sinceritate şi de a le

conserva cu bărbăţie. Din nenorocire, cei de sus n-au avut îndestulă putere morală spre a evita în punerea lor în lucrare greşelele şi mai ales abuzurile! Ba, mai mult, aplicarea lor a fost încredinţată unor oameni care nu puteau să le iubească, căci nici n-au profesat, nici n-au luptat vreodată în viaţa lor pentru dobândirea lor!

Dacă am fost fără cruţare pentru cei de sus, nu se cuvine să fiu mai indulgent pentru cei de jos, care n-au avut îndestulă răbdare şi bărbăţie spre a se lupta, pe cale legală, pentru vindecarea greşelilor şi înlăturarea abuzurilor! *Şi astfel se făcu 11 februarie 1866*!

Las generaţiunei june, actuale, care succedează generaţiunii mele, care are a trăi sub regimul creat în 1866, să facă ca actul săvârşit în noaptea de 11 februarie şi consecinţele sale să fructifice în bine pentru mărirea şi fericirea României!

Departe dar de mine ideea de a zice un singur cuvânt de blam asupra acestor evenimente! Însă îmi voi permite numai o întrebare: când vedem că, cu toate garanţiile de independenţă şi de putere ce ne asigură ilustra dinastie căreia naţiunea română a încredinţat prezentul şi viitorul său, autonomia ţării recunoscută de întreaga Europă în 1864, într-un chip solemn, astăzi este pusă din nou în chestiune; când necontenit suntem ameninţaţi cu conferinţe şi cu intervenţiuni străine, în afaceri cu totul de resortul administraţiunii noastre din lăuntru, dl e. conferinţa pentru căile ferate, conferinţa pentru jidovi etc., nu ne vedem prin însăşi aceasta reînapoiaţi în acele timpuri de pericole şi de înjosire naţională, de care ne socotisem salvaţi pentru de-a pururea; şi aşa, nu suntem poate siliţi de a repeta şi noi ţipătul de durere al lui Miron

Costin: *Noi privim cumplite vremi şi cumpănă mare pământului nostru şi nouă*!

Să sperăm, să credem că Dumnezeul părinţilor noştri, care nu o dată ne-a salvat pământul şi neamul, chiar în ora pieirei, nu ne va lipsi şi acum cu puternicul său braţ! Să ne întărim cu iubire în încrederea că generaţiunea june va avea destulă inteligenţă, patriotism şi bărbăţie spre a păstra şi apăra existenţa şi drepturile României, întrunită şi organizată de generaţiunea bătrână, nu fără oareşicare trude şi sacrificii! În aceste cugetări retrospective am întreprins publicarea acestei noi ediţiuni a unei lucrări laborioase a juneţei mele. M-am folosit de vacanţele politice la care au acum recurs mai mulţi bărbaţi politici, care, ca şi mine, cred că nu prin restauraţiunea trecutului se poate fonda şi asigura viitorul acestei ţări! Când rostesc aceste cuvinte, eu sunt departe de a exprima, pentru mine, cea mai mică părere de rău pentru neactivitatea mea politică. Din contra, eu binecuvântez retragerea mea, pentru că mi-a dat timpul şi plăcerea de a mă întoarce la nişte studii care din frageda vârsta mi-au fost iubite. Aceste studii îmi sunt acum şi mai scumpe, fiindcă, după atâtea lupte care în curs de mai bine de treizeci de ani au agitat viaţa mea, astăzi îmi dau o plăcută distracţiune şi o dulce mângâiere! Ba, mai mult; ele îmi întăresc caracterul şi, puindu-mi încă o dată înainte exemplul atâtor bărbaţi ai vechei România, care drept răsplată a marilor lor fapte n-au cules decât moartea, exilul şi prigonirea, mă învaţă a privi cu sânge rece duşmăniile la care am fost şi sunt încă expus. Astfel, tare de asemenea lecţiuni, eu nu păstrez pentru mine nici o rancună. Si aceste odată zise în treacăt, cum să nu-mi iubesc ţara, ţara strămoşilor mei şi, o sperez, şi ţara

copiilor mei? Cum să nu o binecuvântez şi să nu-i doresc destinatele cele mai lungi şi cele mai frumoase, ei, care au făcut pentru mine ceea ce n-a făcut pentru fiii săi cei mai iluştri, dându-mi ocaziunea, rară în viaţa tuturor bărbaţilor politici din toate ţarile şi din toate epocile, de a putea secera, încă înainte de a ajunge la batrâneţe, sămânţa ce în timpul tinereţii am pus în pământul naşterii mele? Da, binecuvântez ţara mea, pentru că mi-a dat rara fericire de a putea transforma în legi pozitive principiile care mi-au încălzit inima în primăvara vieţii şi au format baza activităţii anilor mei politici.

Eram student la Universitatea din Berlin, când, în 1836, de-abia în vârstă de 19 ani, am intrat pe scena publicităţii cu o broşură, scrisă în limba franceză [3], prin care, descriind soarta ţiganilor din România, am început a combate sclavia neagră. Curând după aceea am combătut cu o ură mai energică sclavia albă.

Astfel din tinereţele mele mă fălesc că am făcut parte din acea mica cohortă de juni care din emanciparea ţiganilor şi a ţăranilor au făcut programul vieţii lor politice.

Sub domnia lui Mihai Sturdza am avut onoarea de a felicita, în numele junimii liberale, pe acest domn, pentru emanciparea ţiganilor domneşti şi mănăstireşti. Sub domnia bunului şi fericitului întru amintire Grigore Ghica am lucrat împreună cu partidul unionist pentru emanciparea ţiganilor particulari. În fine, în 14 august 1864, ca prim ministru al ţării mele, am dirijat şi contrasemnat decretul prin care Alexandru Ion I *oborea claca şi împroprietărea pe ţăranii români*. Cum dară să nu iubesc această ţară atât de bună, care m-a pus în poziţiunea de a-mi lipi numele la toate acele legi nemuritoare din 1864, ce au sfărâmat ol-

igarhia, pururea fatală Romaniei, şi un milion de iloţi i-au făcut cetăţeni, dându-le vot, pamânt, puşcă şi şcoala?

Iată ceea ce mă face sa-mi iubesc ţara din toate puterile inimii; eu o iubesc chiar pentru duşmanii ce mi-a dat; caci, în prigonirile ce aceştia mi-au făcut, ei s-au arătat atât de mici cu sufletul şi cu mijloacele cu care m-au atacat, încât au dovedit ca ei nu voiau a lovi persoana şi defectele mele, ci principiile la triumful cărora am lucrat — poate pe căi diferite — cu toţi companionii mei de juneţe şi de vârstă bărbătească, pentru care libertatea şi naţionalitatea n-au fost numai nişte zadarnice cuvinte. Dară întorcându-mi ochii spre mişcarea politică din ultimii douăzeci de ani, fără sa voiesc, m-am alunecat pe tărâmul actualităţii; şi, regretând această scăpare din vedere, revin direct la sujetul meu, spre a vorbi acum de mişcarea literară-istorică din aceeaşi epocă. Afara de N. Bălcescu, care promitea României un istoric, dar pe care moartea l-a răpit fară de timp, un singur mare talent nu s-a ivit spre a da ţării ceea ce-i lipseşte până astăzi: *o istorie naţională*. Nu a fost tot aşa şi cu publicarea acelor scrieri şi acte menite de a pregăti şi înlesni calea viitorului istoric. Aici ne putem făli că ultimii douăzeci de ani n-au fost deloc sterili! "Arhiva românească", întâia colecţiune istorică, publicată de mine cu mult înaintea anului 1848, şi "Magazinul istoric", publicat după aceea de N. Bălcescu şi Treb. Laurian, au avut ca demni succesori "Uricarul" lui Th. Codrescu, "Tezaurul de monumente istorice" al lui A. Papiu Ilarianu, "Arhiva istorică" a lui B. Hăjdeu, "Columna lui Traian", ce se redige şi acum tot de acestaşi, "Ateneul" şi "Anuarul instrucţiunii publice" de V. Alexandrescu, revista de peste Carpaţi "Transilvania" şi alte reviste şi colecţiuni care au

scos la iveală nenumărate şi preţioase documente! Cronica lui Şincai a fost salvată de pieire prin dărnicia şi îngrijirea patriotică a lui Grigore Ghica, domnul Moldovei. Lucrări importante pentru istoria românească s-au publicat apoi în Ungaria şi Transiivania, în Rusia, Polonia şi celelalte ţări slave! Învăţata Germanie şi binevoitoarea nouă Francie au scos la lumină mai multe publicaţiuni de interes pentru români. Astfel, în condiţiunile actuale ale literaturii noastre istorice şi mulţumită liberalismului cu care astăzi toate guvernele şi toate societăţile învăţate deschid bibliotecile şi arhivele lor investigaţiunilor învăţaţilor, mulţumită asemenea şi înlesnirii şi ieftinătăţii cu care, prin căile ferate, românii pot astăzi călători până la extremităţile Europei, eu cred că timpul a sosit ca şi România să aibă o istorie naţională!

Ca pregătire la această viitoare istorie, cred a contribui şi eu prin publicarea colecţiunii complete a cronicilor române, câte ne sunt cunoscute şi păstrate până astăzi. Ba, susţin că până la publicarea unei istorii naţionale, tot letopiseţele scrise de bătrânii noştri, cu toate defectele şi neîndeplinirile lor, sunt cea mai bună şi mai interesantă istorie a României!

D-l B. Hasdeu, a căruia lucrări, merite şi aptitudine rară pentru istoria ţării, sunt eu cel dintâi a le recunoaşte, în concluziunile sale critice asupra unei cronici vechi a Moldovei, pe care d-sa a descoperit-o, într-o traducere polonă, şi pe care d-sa o califică de *Cronica putneană*, zice că lucrarea mea, adică întâia ediţiune a *Letopiseţelor Moldovei*, este parţială şi nu satisface toate exigenţele ştiinţei moderne. Apoi, continuă: "Nu îşi poate închipui cineva câtă lumină ar revărsa asupra istoriei noastre, măcar con-

textul analitic al variantelor. Vom da un exemplu: analele lui Ureche ne sunt cunoscute până acum numai în nişte copii, mai mult sau mai puţin moderne şi modernizate. Fiecare copie diferenţe de toate celelalte, şi numai critica ar fi în stare a restabili textul primitiv etc."

Dorinţa întâi a dlui Hasdeu, de a se face în privinţa cronicilor române o lucrare completă, astăzi se realizează prin această ediţiune, care cuprinde toate cronicile Moldovei şi ale Ţării Româneşti, tipărite şi manuscrise, câte ne sunt cunoscute până astăzi.

Dorinţa a doua, de a se publica contextul variantelor, cred că în privinţa cronicii lui Ureche şi a lui Miron Costin este împlinită! La celelalte cronici, contextul variantelor ar fi de prisos, când s-au luat de bază la tipărire mai totdeauna înseşi originalele! Cât de a se face o lucrare modernă critică despre letopiseţe, în conformitate cu prescripţiunile ştiinţei moderne, şi eu am exprimat aceeaşi dorinţă deja la publicarea întâiei ediţiuni. Iată ce ziceam în prefaţa acelei ediţiuni: "Ştiu că colecţiunea mea va avea încă multe lipsuri, multe fapte rău citate, multe date nepotrivite; dar îndreptarea acestora este treaba ori a istoricilor ce vor întrebuinţat-o, ori a criticilor ce vor lămuri-o". Ce ziceam atunce, o zic şi acum. Odată ţara înzestrată cu publicarea unei colecţiuni complete a cronicilor sale, va veni desigur un erudit care va face lucrarea cerută de d-l Hăjdeu. Poate d-sa însuşi va îndeplini această trebuinţă, ca unul ce are toată capacitatea pentru a o putea face cu succes. Însă, până atunci, lucrarea de mare importanţă era şi este de a scăpa de la pieire analele noastre, care, fiind numai în manuscrise, din zi în zi au dispărut şi, din nenorocire, dispar şi astăzi! Când însă dl Hasdeu pretinde

că cronica lui Ureche ar fi reprodusă numai după nişte copii mai mult sau mai puţin modernizate, d-sa este în mare eroare. Cronica lui Ureche, publicată pentru întâiaşi dată de mine, este scoasă de pe un manuscris care, dacă nu este originalul, dar este netăgăduit cea dintâi sau una din cele dintâi copii ale cronicii lui Ureche compilată de Miron Costin! Manuscrisul acesta numără o vechime de cel puţin două sute de ani! Ceea ce s-a făcut cu Ureche s-a făcut cu toţi ceilalţi cronicari. Ediţiunea mea este făcută nu după copii moderne sau modernizate; ea reproduce cu un respect filial textul chiar al originalului sau al copiilor celor mai vechi cunoscute până astăzi. Nu cred, o spun cu oareşicare fală, ca cineva să fi avut sub ochi şi să fi studiat un număr mai mare de cronice decât eu [4]. Biblioteca publică din Iaşi posedă o colecţie interesantă de vreo zece letopiseţe manuscrise. Toate acestea s-au studiat de mine, fiindcă au fost ale mele, şi după săvârşirea întâiei ediţiuni au fost cedate bibliotecii [5]. Biblioteca din Bucureşti are asemenea vreo patru letopiseţe; şi pe acestea le-am cercetat, cu toate că nu oferă nimic interesant, fiind numai nişte copii moderne.

Pretutindeni unde am aflat că există vreun letopiseţ manuscris n-am cruţat nici timp, nici sacrificii spre a-l putea dobândi pentru studiere. Aceasta se va dovedi prin lista manuscriselor ce am întrebuinţat la publicarea acestei colecţiuni şi cu care se va încheia tomul al V-lea al ediţiunii!

Din această listă, îndestul de numeroasă, am pretenţiunea de a poseda manuscrisele cele mai vechi, şi prin urmare cele mai preţioase. [6]

Cele expuse mai sus îmi dau dreptul de a sprijini că

colecţiunea mea, departe de a moderniza pe vechii cronicari, îi reproduce în toată fidelitatea textului aflat în originale şi în copiile cele mai vechi cunoscute. În reproducerea lor, eu am pus un deosebit şi sfânt scrupul, pentru a păstra limba în care ei au scris. Modernizarea nu s-a făcut decât în privinţa caracterelor latine pe care le-am adoptat la această ediţiune, din cauză că literele chirilice au devenit necunoscute la cea mai mare parte din cititori şi că scopul principal al lucrării mele este de a populariza, în generaţiunea actuală, cunoştinţa vechilor noştri cronicari, şi prin urmare istoria noastră naţională, aşa cum ea este scrisă de dânşii, în limba lor naivă, pitorească şi adesea chiar sublimă. Sunt, dar, în drept de a mă măguli că lucrarea mea, fără a fi perfectă, n-a fost a unui simplu editor. Înainte de a fini, voiesc a arăta diferenţa ce există între întâia şi a doua ediţiune. Cea dintâi cuprindea numai letopiseţele Moldovei; aceasta a doua cuprinde şi letopiseţele Valahiei, care în cea mai mare parte au fost publicate, precum am mai zis, în "Magazinul istoric" şi s-au tipărit şi în deosebi într-un mic număr de exemplare. Această ediţiune mai cuprinde şi un număr de cronici şi de fragmente care mi-au venit la cunoştinţă după editarea primei colecţiuni. Cele privitoare la Moldova vor fi tipărite în tomul al treilea, cele ce se rapoartă la Ţara Românească voi da în tomul al patrulea! Ediţiunea aceasta mai are un merit. Putem sprijini că cronicile noastre îşi iau finitul cu anul 1766; de atunci, în curs de un secol întreg, mai nu avem anale care să ne fi păstrat evenimentele acestui secol. O singură excepţiune formează Eteria grecească în 1821; ea a dat naştere *Tragediei* lui Beldiman şi unei descrieri a întâmplărilor sau, mai bine zicând, unei colecţiuni de doc-

umente din acea epocă, care s-au publicat de domnul Cezar Bolliac în "Trompeta Carpaţilor" [7].

Lacuna am socotit a o îndeplini cu *Tablele istorice ale României*, care, fără a fi o istorie, în simţul larg al cuvântului, totuşi vor reproduce în ordine cronologică toate evenimentele, toate actele importante săvârşite în România de la 1766 până la 11 februarie 1866! La această dată mă voi opri, nevoind a face istorie contemporană şi încă mai puţin a mă rosti asupra unor evenimente recente care au schimbat faţa României şi a căror consecinţe nu suntem încă în stare de a le aprecia, ca unele ce nu sunt încă deplin desfăşurate.

Tabelele istorice vor forma volumul al cincilea al colecţiunii, care se va încheia cu notiţele biografice ale cronicarilor şi cu facsimilele manuscriselor celor mai vechi şi mai remarcabile.

Socotesc că este timpul de a pune capăt unei prefeţe care deja a devenit prea lungă. Şi aci, nu pot a-mi lua de la cititori un adio mai potrivit decât reproducând aceleaşi cuvinte ale marelui istoric al Franţei [8] cu care am încheiat şi prefaţa la întâia ediţiune. Aceste cuvinte mai cu deosebire se potrivesc cu situaţiunea actuală a României, când vedem atât de puţină inimă pentru a apăra demnitatea naţională şi atâta servilism din partea acelora ce au dreptul şi datoria de a pune pe guvernanţi pe calea dreaptă, pe calea românească.

"În acest timp de patimi politice, în care este aşa de greu, când cineva îşi simte ceva activitate de spirit, de a se ascunde agitaţiunii generale, cred că am găsit un mijloc de repaos în studiul serios al istoriei. Nu că privirea trecutului şi ispita secolelor mă fac să mă lepăd de întâile dorinţe de

libertate, ca de nişte iluziuni ale juneţei; din contra, eu mă lipesc către ele din mult în mai mult. Tot iubesc libertatea, dar cu o afecţiune mai puţin nerăbdătoare. Îmi zic că în toate epocile şi în toate ţările s-au aflat mulţi oameni care, într-o situaţiune şi cu opiniuni deosebite de ale mele, au resimţit aceeaşi nevoie ca şi mine, dar că cei mai mulţi au murit înainte de a vedea realizându-se aceea ce ei anticipau în idei. Lucrarea acestei lumi se desăvârşeşte încet; şi fiecare generaţiune ce trece nu face decât a lăsa o piatră pentru zidirea edificiului ce-l visează spiritele fierbinţi. Această convicţiune, mai mult gravă decât tristă, nu slăbeşte pentru indivizi datoria de a merge drept printre inşelăciunile interesului şi ale deşertaciunii, *nici pentru popoare datoria de a-şi păstra demnitatea naţională*! Căci, dacă nu este decât nenorocire de a fi impilat prin puterea împrejurărilor, *este ruşine de a se arăta servil*!" Satul Râpile, în 14 august 1872, a opta aniversare a promulgării legii rurale.

[1] Scrisoare inedită a lui Tudor Vladimirescu către bătrânul Nicolae Golescu, din colecţiunea dlui Dimitrie A. Sturdza-Miclăuşeanu.

[2] Vezi mai departe prefaţa la întâia ediţiune.

[3] *Esquisse sur les Cigains*, par M. Kogalniceano, Berlin, chez B. Behr. Nu-mi place a vorbi de mine; astă-data însă sa-mi fie permis de a zice două cuvinte despre persoana mea. Unele colecţiuni biografice şi câteva calendare au binevoit a descrie şi viaţa mea. Nu mă voi pune a îndrepta erorile comise în privinţa actelor mele politice; dară voi îndrepta eroarea în privinţa datei naşterii mele, pe care unele din scrierile mai sus citate o fixează în anul 1807 sau 1809.

Constat că nu sunt atât de bătrân. Din *ceaslovul* părintelui meu, culeg însemnarea scrisă chiar cu mâna sa, din care rezultă că sum născut în Iaşi, la anul 1817, luna septembre în şase.

Tatăl meu a fost vornicul Ilie Kogălniceanu; muma mea a fost soţia sa Catinca, născută Stavillă, familie românească din Basarabia; de pe tată şi de pe mumă, din moşi şi strămoşi, mă fălesc, dară, că sum român moldovan, şi cu mândrie recunosc că familia mea nu a căutat niciodată originea sa în ţări şi neamuri străine.

[4] Această studiere şi colecţionare am inceput a le face încă din anul 1833!

[5] Între aceste manuscrise se află şi cartea de muzică religioasă (*psaltiki*) a capelei domneşti din Cetatea Neamţului, din timpul lui Ştefan cel Mare.

[6] Aşa, eu posed copia cea mai veche a lui Ureche, compilată de Miron Costin, de care am vorbit mai sus. Posed originalele cronicilor lui Ion Neculce, a lui Enache Kogălniceanu şi poate şi a lui Simion Dascălul. Mai am două copii foarte vechi ale cronicilor lui Nicolai Costin şi a lui Radu Greceanu, care se află în posesiunea familiei mele de *una sută unsprezece ani.* Ele, împreună cu cronica lui Simeon Dascălul, au fost cumpărate în Constantinopol, în anul 1761, precum o afirmă însemnarea autografă a străunchiului meu Enache Kogălniceanu, frate cu străbunul meu Constantin Kogălniceanu, şi el însuşi cronicar. Originalul *Tragediei* lui Alexandru Beldiman mi s-a pus la dispoziţiune de domnul Dimitrie A. Sturdza, care în preţioasa sa colecţiune de la Miclăuşeni posedă şi d-lui un mare număr de letopiseţe manuscrise, dară care sunt mai noi decât manuscrisele păstrate de mine.

Cronica calificată de *cronică inedită*, scrisă de un *logofăt Ştefan* şi care se publică în "Trompeta Carpaţilor", nu este decât o copiare foarte modernă a cronicilor lui Nicolai Costin şi a lui Radu Greceanu, a căriia singurul merit este că, după ce reproduce o pagină din manuscrisul moldovean, apoi prescrie o altă pagină din manuscrisul muntean, şi aşa cuprinde analele ambelor ţări.

În anul 1858, adică şase ani după publicarea cronicilor complete ale Moldaviei şi zece ani după publicarea în "Magazinul istoric" a cronicilor lui Radu Greceanu şi a lui Radu Popescu, domnul Georgi Ioanid, *chiar în Bucureşti*, a publicat două volume calificate de *istoria moldo-română* şi dându-le ca *reproducţiunea a nişte manuscrise vechi*, cele despre Moldavia găsite în mănăstirile Cozia şi Şerbăneşti, şi cele despre Valahia ca aflate în oraşul Chişinău, de ierodiaconul Daniil, când se afla acolo în surghiun cu mitropolitul Grigori. Şi domnul librar Ioanid afirmă, încă, că marea descoperire din mănăstirile Cozia şi Şerbăneşti s-a făcut de un eminent profesore de istorie din gimnaziul Sfântului Sava! Ei bine, în fapt volumele publicate de dl Ioanid nu sunt decât reproducţiunea unor copii moderne ale cronicilor lui Nicolai Costin, Radu Greceanu şi Radu Popescu, publicate cu zece ani mai înainte, cea întâi cronică de mine, în *Letopiseţele Moldovei*, si cele două din urmă în "Magazinul istoric" al lui N. Bălcescu.

Singurul lucru nou ce conţin acele volume este *fragmentul despre începutul românilor*, pe care domnul Hâjdeu îl atribuie moldoveanului Nicolae Milescu. Eu reproduc acest

fragment în volumul întâi al acestei ediţiuni; însă din început fac rezervele mele în privinţa paternităţii dată de

domnul Hasdeu. Din cele întâi pagine cititorul se va convinge că acest fragment are de autor un *român de peste Olt*, care se vede că nici a cunoscut Moldova.

[7] Dl Papiu Ilarian a publicat în "Thezaurul de monumente istorice" un *Chronograf al Ţării Româneşti, scris de Dionisie Ecclesiarchul de la 1764 la 1814*. Publicăm şi noi această cronică în colecţiunea noastră, t. IV. Însă trebuie să notăm că autorul ei nu se deosebeşte, precum o recunoaşte şi domnul Papiu Ilarian, decât prin o mare ignoranţă, chiar în privinţa evenimentelor din lăuntru ale României.

[8] *Lettres sur l'histoire de France* par Augustin Thierry: lettre premiere.

Dorinţele partidei naţionale în Moldova

Atât curţilor Turciei şi Rusiei, cât şi Europei întregi, sunt acum deplin cunoscute întâmplările din luna lui mart trecut. O petiţie în 35 puncturi întemeiate pe principiile Organicescului Reglement, iscălită de mai multe sute de persoane din toate clasele sociale ale Moldovei, fu tratată de către domul Mihail Sturdza ca o rebelie manifestă si zugrăvită înaintea Puterilor ca o crimă contra driturilor lor. Crudele şi nelegiuitele pedepse, săvârşite fără nici o judecată asupra multora din iscălitorii acestei nevinovate petiţii, au revoltat toate inimile; ele sunt prea cunoscute spre a avea trebuinţă de a se înşira din nou. Curţile de Constantinopol şi de Sankt-Petersburg, voind a cerceta starea lucrurilor din Principate şi reformele de care au neapărată trebuinţă, au rânduit la faţa locului ca comisari

împărăteşti pe EE. LL Talaat Efendi şi Duhamel.

De la 1 april şi până acum, sfârşitul lui august, în toate tristele împrejurări ce au înconjurat ţara, moldovenii au răbdat cu cea mai mare resignaţie (căci nu putem zice curaj) toate biciurile ce le-au venit şi de la Dumuezeu şi de la oameni. Cruda cârmuire a domnului, ridicarea tuturor garanţiilor legii, răpirea libertăţii şi a averilor, lăcustele, holera, intrarea oştilor străine, şi alte asemenea nenorociri, care pe altă naţie ar fi adus-o într-o desăvârşită deznădejde şi anarhie, toate aceste le-am suferit cu durere, însă cu răbdare, şi ţara fără guvern urmează încă a se guverna singură şi de la sine; căci nu putem numi guvern pe acela ce-şi mărgineşte atribuţiile sale numai întru a închide, a pedepsi, a jăcui în dreapta şi în stânga, fără cuvânt, fără vină, fără dreptate. Scrupuloşi de a ne ţine pe drumul legal, noi ne-am împins moderaţia până la o vinovată molăciune, numai şi numai ca să nu dăm domnului nouă ocazii de pâri şi calomnii. Şi cu toate aceste, moalea şi moderata noastră purtare tot a fost tratată de *purtare scandaloasă*.

Când mai toţi moldovenii, bântuiţi de biciul holerei, erau răspândiţi pe toată faţa ţării, când mai fieştecare familie era îmbrăcată cu doliu pentru pierderea unui părinte, unei soţii, unui frate, unui fiu, urgia domnească îi ajunse până în azilurile lor. Mulţi erau încă cu lacrimile pe obraz, mai mulţi încă în patul durerilor sau de abia convalescenţi, când se văzură loviţi de liste de proscripţii, ca în timpurile lui Marius şi ale lui Sylla. Unii sunt sub pază opriţi pe la moşiile lor, alţii urmăriţi din loc în loc ca nişte făcători de rele, spre a fi închişi prin mănăstiri, sau aruncaţi peste hotar, toate aceste fără cea mai mică cercetare, fără cea

mai mică judecată, în contra art. 358 şi 433 din Organicescul Reglement. Terorismul dar astăzi domneşte în Moldova, şi moldovenii sunt osândiţi a vedea în anul 1848 aceea ce niciodată, şi în timpurile cele mai barbare, strămoşii lor n-au cugetat măcar. O ţară întreagă este lăsată în libera şi neîngrădita urgie a unui domn îmbătat de pofta răzbunării, aprins de setea de a desfiinţa tot ce mai este bărbat de cinste şi de bine, tot ce mai are curaj de a protesta în contra răului. Toate armele, toate mijloacele îi sunt bune, numai să poată ajunge la scop. Spaima, pedepsele, lovirea libertăţii şi a intereselor materiale, pâri mincinoase, şi chiar calomnia, chiar pamfletul, aceste sunt ticăloasele invenţii, ticăloasele instrumente, cu care astăzi pretinde a-şi urma guvernul. Spre aceasta, Măria Sa deşteaptă patimile cele rele, insuflă neîncrederea, aţâţă pizma şi zavistea, întartă stările sociale una asupra alteia, aprinde făclia discordiei şi a războiului civil, clevetind pe acei ce nu-i poate găsi vinovaţi, imputându-le plecări retrograde, planuri reacţionare, făcându-i *aristocraţi* şi declarându-se el, prin urmare, *liberal*. Clerul cu mitropolitul în cap, şi care cu viaţa şi-a plătit curajul arhipăstoresc, boierii cei mai însemnaţi, bătrâni şi tineri, toţi bărbaţii vrednici, amploiaţi, profesori, avocaţi, literaţi, clasa neguţitorească, toţi aceştia, care constituează adevărata Moldovă, înaintea ochilor Măriei Sale, a agenţilor şi a pamfletarilor săi, sunt aristocraţi. Un asemene nume în dreptul său înţeles, ei îl primesc cu bucurie, căci *aristocraţie* nu însemnează alta decât *guvernul celor buni*, şi acesta nu poate să fie guvernul Măriei Sale domnului Mihail Sturdza v. v. Aceşti aristocraţi, adică *partida naţională*, clevetiţi şi prigoniţi, opriţi pe la moşii, fugăriţi

de către zbirii domneşti, văzându-şi ţara ocupată cu armii străine, şi prin urmare în neputinţă materială de a se întruni în pace, de a se pune chiar în relaţie cu acei trimişi de către curţi spre a cerceta nevoinţele ţării, se văd dar siliţi a arăta prin lumina tiparului care sunt planurile lor, care sunt reformele ce le socot mai neapărate pentru ţară. Prin aceasta, noi nădăjduim că vom împlini un îndoit scop. Întâi, vom închide gura clevetitorilor ce ne învinovăţesc cu plecări care sunt a lor, adică retrograde; şi al doilea, vom arăta ambelor curţi şi Europei starea opiniei publice în Moldova, de vreme ce până acum comisarii împărăteşti au suferit ca domnul să ţină departe de dânşii pe oricine ar fi îndrăznit să le vorbească altfel decât în struna domnească.

Când la 28 mart, obştea adunată în Iaşi din toate ţinuturile Moldovei a cerut numai acele 35 puncturi întemeiate pe Reglement, ea prin aceasta n-a arătat că n-ar avea trebuinţă şi de alte reforme mai radicale. Însă, tânguindu-se numai pentru ilegalităţi, ea vroia a fi reaşezată în legalitate, ca atunci legal să-şi poată da şi alte mai mari îmbunătăţiri. Timpul acesta a venit. Astăzi nu se mai atinge numai de îndreptarea abuzurilor şi de izgonirea săvârşitorului lor. Căderea acestora îi ca şi împlinită. Însă o chestie mult mai mare se iveşte: *regeneraţia Moldovei* îngenuncheată sub Mihail Sturdza v. v., înzestrarea ei cu instituţii analoage cu epoca noastră. În fiinţa a ambelor curţi ce vroiesc a cunoaşte spiritul Principatelor, în fiinţa Europei, care simpatizează cu noi, moldovenii ar fi vinovaţi înaintea lui Dumnezeu, a popoarelor şi a lor însuşi, dacă nu şi-ar declara făţis, fară sfială, si în adevăr: Care sunt dorinţele si nevoinţele lor, care sunt instituţiile ce le socot neapărate pentru fericirea lor, şi fără care nu

poate să fie în ţară nici pace, nici propăşire.

Prin o asemene *solanelă declaraţie*, făcută cu vrednicie şi cu unanimitate, moldovenii nu sunt rebeli, nu se pun în luptă cu nimeni. Ei sunt prea slabi spre a lovi driturile altora; dar cer ca şi driturile lor să fie respectate, dacă este ca *dreptatea*, iar nu *puterea* să prezideze la soarta lor.

Înainte dar de toate, moldovenii protestă despre nestrămutata lor hotărâre de a nu lovi driturile cuiva; însă vroiesc asemene ca şi alţii să nu le jignească dreptăţile ce le au înfiinţate şi închizăşluite de sute de ani, pe care strămoşii noştri pururea şi cu crude jertfe au ştiut a le păstra, şi pe care şi noi vroim a le lăsa întregi strănepoţilor noştri. Cel mai sfânt din aceste drituri este *neatârnarea noastră dinlăuntru* şi prin urmare autonomia. Această neatârnare a fost întâia condiţie a următorului tratat din 1512, prin care Moldova în domnia lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, a cunoscut suzeranitatea Turciei, şi anume: 1) Poarta recunoaşte pe Moldova de pământ slobod şi nesupus. 2) Legea creştinească, care se ţine în Moldova, nu va fi nici odinioară călcată sau tulburată, ci încă norodul va avea slobode bisericile sale ca şi înainte. 3) Poarta se îndatoreşte de a apăra pe Moldova de toţi cei ce ar putea să o calce, păzind-o în starea întru care a fost mai înainte fără a i se face vreo nelegiuire, sau să sufere ca să i se facă vreodinioară cea mai mică dezbinare sau despărţire. 4) Moldova va fi stăpânită şi cârmuită după pravilele şi canoanele sale, fără să se amestece Poarta cât de puţin. 5) Domnii vor fi aleşi de norod şi întăriţi de la Poartă, ca să stăpânească în cât vor trăi. 6) Domnii vor fi cârmuitori a tot pământul Moldovei şi vor putea să aibă întru stăpânirea lor ostaşi cu plată de la sine, până la 20

000 pământeni sau oameni străini. 7) Moldovenii vor putea ţine şi cumpăra o casă la Ţarigrad pentru şederea capichihaelilor lor, unde vor putea face şi o biserică. 8) Turcii nu vor putea cumpăra pământuri în Moldova, ori a avea case sau a se aşeza, nici a avea sau a face geamii nici într-un chip. 9) Domnul împreună cu tot norodul, pentru semn de supunere, va avea purtare de grijă a trimite pe tot anul prin doi boieri ai Moldovei la Poartă, şi 4 000 bani roşii, 40 şoimi şi 40 iepe fătătoare. Aceste toate se numesc peşcheş, adică dar. 10) În vreme de oştire, domnul Moldovei, asemene după cum i s-ar porunci de la Poartă, va fi ajutor cu oştile sale la slujba împărătească. Acestaşi tratat s-a mai întărit şi la 1530 de către Soliman cel Mare şi toate hatişerifurile şi firmanurile Porţii în urmă slobozite s-au întemeiat pe acesteaşi capitulaţii; acestea asemene s-au cunoscut şi de toate tratatele încheiate între Turcia şi Rusia, care, declarându-se ocrotitoarea driturilor noastre, s-a îndatorit prin urmare a ne apăra şi cel mai sfânt drit, ce este n*eatârnarea noastră dinlăuntru*.

În adevăr, lasând a vorbi de tratatul încheiat între Petru cel Mare şi Dimitrie Cantemir, în 13 aprilie 1711 [1] (adică cu două sute de ani în urma capitulaţiei Moldovei către Poarta otomană, şi care dovedesc că Moldova a fost privită de Curtea Petersburgului ca stat suveran, deşi tributar, iar nu ca provincie, cum o declară acum depeşa din 19 iulie 1848, căci atuncea n-ar fi putut încheia tratat cu o provincie), prin care tratat reformatorul Rusiei cunoştea domnului Moldovei titlul de *autocrator* şi ţării o deplină neatârnare. Rusia, prin tratatul de la Kainargi din 1774, cunoaşte pe stăpânitorii Moldovei şi Valahiei de suverani [2] şi prin urmare şi ţările de staturi suverane.

Pe acest tratat în care pentru întâiaşi dată prinţipul mijlocirii Rusiei în favorul Principatelor este stipulat (însă numai încât aceasta se poate ierta de către consideraţia prietenească şi luările aminte ce Puterile au unele pentru altele [3] sunt întemeiate şi toate celelalte tratate încheiate între Rusia şi Turcia pentru Principate.

Tratatul de Iaşi din 29 decembrie 1791, prin art. 4, nu cuprinde în adevăr altă nimica decât întărirea condiţiilor cuprinse prin tratatul de Kainargi şi prin convenţia explicativă din 10 mart 1779. Tratatul de Bucureşti din 16 mai 1812, prin art. 5, întărind tratatele şi convenţiile de mai înainte, nu le face altă modificaţie decât că puterea protectriţă, adică Epitropul, îşi însuşeşte şi uneşte către staturile sale jumătate din ţara protegată, din averea orfanului, adică toată Moldova din stânga Prutului [4], în contra principiilor a orice drit public şi privat.

Actul separat al Convenţiei de Akerman, încheiat în privinţa Principatelor, cuprinde anume aceste cuvinte despre dritul românilor de a-şi da legiuirile ce li s-ar cuveni: "Tulburările întâmplate în anii din urmă în Moldova şi Valahia, aducând cea mai grea vătămare rânduielii în diversele ramuri ale administraţiei din lăuntru, domnii cu respectivele lor divanuri vor fi datori a se ocupa fără cea mai mică întârziere de măsurile trebuitoare, spre a îmbunătăţi starea Principatelor încredinţate lor; şi aceste măsuri vor fi obiectul unui regulament general pentru fiecare provincie, care îndată se va şi pune în lucrare". Tot acest act cunoaşte vechiul drit al românilor de a-şi alege domnul cu primirea generală a locuitorilor. Proclamaţia feldmarşalului Witgenstein, adresata în 8 mai 1828, în numele M. S. I. Neculai, către locuitorii Ţării Româneşti şi

Moldovei, făgăduieşte Principatelor o existenţă legală şi statornică după vechile drituri. Art. 5 din tratatul de Adrianopol din 1829, care au realizat făgăduinţele feldmarşalului şi a răsplătit în parte jertvile făcute Rusiei de către români de la Petru cel Mare încoace, cuprinde: "Principatele se vor bucura de o slobodă lucrare a credinţei lor, de o desăvârşită siguranţie, de o administraţie naţională neatârnată, şi de o întreagă slobozenie de comerţ".

Hatişeriful publicat la întronarea domnilor celor dintâi numiţi, după tratatul de Adrianopol, cuprinde de asemenea: "Domnii vor întocmi slobod toate pricinile din lăuntru ale Principatelor lor, sfătuindu-se cu ale lor divanuri, fară a se putea aduce vătămare drepturilor ce s-au închezăşluit acestor ţări, prin deosebitele tratate şi hatişerifuri, şi nu vor fi supăraţi întru cea din lăuntru a lor ocârmuire, prin nici o poruncă împotrivitoare acestor drituri". Acestaşi hatişerif mai adauge: "Aceste două Principate vor avea drepturile celei de sine-şi legiuiri ş. c. l.".

În puterea dar acestui drit de neatârnare din lăuntru, de autonomie, întemeiat pe titlul Moldovei de stat suveran, pe o întrebuinţare de veacuri şi pe toate tratatele, partida naţională cu întreaga şi plina convicţie arată că Reglementul organic nu poate nici într-un chip să facă fericirea ţării, şi ca puternică dovadă despre aceasta este ispita de şaptesprezece nenorociţi ani. În adevăr, lăsând a zice că acest Reglement, prin mai multe ale sale dispoziţii, este contrariul spiritului tuturor tratatelor şi loveşte şi driturile Turciei şi Moldovei, dar apoi are două metehne de căpetenie, care anulează celelalte ale sale hotărâri, menite spre a ferici ţara. Aceste metehne sunt:

1. Prin dispoziţia sa încheietoare ce zice că: "Pe viitorime orice schimbare domnul ar voi să facă în Reglementul organic nu va putea să aibă loc, nici a se pune în lucrare decât după înadinsă împuternicire a Înaltei Porţi, cu împreună unire a Curţii Rusiei. Reglementul ridică deodată Moldovei toate driturile ce le păstrase de la capitularea sa şi care ni s-au fost închezăşluit de toate tratatele vechi şi nouă, şi ce este mai rău si mai nenorocit, că o loveşte cu imobilitate în contra legilor progresului şi a perfectibilităţii pentru care toate popoarele sunt făcute. Când o naţie nu înaintează, ea dă înapoi, şi aceasta în veacul nostru este mai adevărat decât orişicând. Reglementul însă silindu-ne, că pentru cea mai mică prefacere, chiar în cea mai neînsemnată lege de poliţie, să cerem înadins împuternicirea a Î [naltei î Porţi cu împreună unire a Curţii Rusiei, ne osândeşte a fi staţionari; şi starea de pe loc, imobilitatea este moartea unei naţii. Este cunoscut câtă opoziţie a întâmpinat această adăugire la articole Reglementului din partea obşteştei Adunari a Ţării Româneşti; şi răspunsul ei din 21 iulie 1837 la nota din 17 iulie acelaşi an a general-consulului Rusiei, este cea mai manifestă protestaţie în contra dezbrăcării naţiei de dritul ei de autonomie. Obştească Adunare a Ţării Româneşti n-a cunoscut dar niciodată această fatală adăugire; şi redacţia jurnalului, prin care Adunarea obştească a Moldovei a primit-o, dovedeşte că aceasta s-a făcut după prea înaltă încuviinţare (en vertu d'une sanction supręme), iar nu din libera sa voinţă. 2. A doua meteahnă capitală a Reglementului este că acesta, în loc de a regula (precum însuşi numele său arată misia ce trebuie să aibă) după spiritul timpului vechile instituţii ale Moldovei, a dărâmat şi a

desfiinţat toate legiuirile ţării; ne-a tăiat toată relaţia cu trecutul, fără a ne întemeia prezentul. O lege fundamentală a Ţării trebuie însă să fie o plantă indigenă, expresia năravurilor şi nevoinţelor naţiei. Aceasta însă nu este Reglementul; el este redigat în timpul ocupaţiei armielor rosieneşti, după instrucţii străine, sub prezidenţia consilierului de taină rosienesc Minţiaki, de către doi boieri numiţi de prezidentul plenipotent al Principatelor si numai de către alţi doi boieri numiţi de divanul ţării, adică de vreo câteva persoane, iar nu de adevărata Adunare naţională a ţării. Aceste toate se dovedesc prin chiar jurnalul-prefaţă, ce este pus înaintea Reglementului Moldovei, din 29 iulie 1829, şi iscălit de prezidentul comitetului Minţiaki, visternicii Iordachi Catargiu şi Costachi Cantacuzino, vornicii Costachi Conachi şi Mihalachi Sturdza, şi secretarul şi redactor aga Gheorghe Asachi. Sfârşitul acestui jurnal, prin chiar cuvintele sale, arată modul şi mijloacele cu care s-a făcut acest Reglement. "Noi, mădulari ai comitetului pentru secţia Moldovei, am deschis seanţele noastre la Bucureşti 29 iulie 1829, sub prezidenţia domnului de Minţiaki, înzestrat cu instrucţii privitoare către aceste îmbunătăţiri, şi ne vom ocupa cu toate părţile ce trebuie să compună acest Reglement; şi făcând din fieştecare câte un cap de o parte, îl vom supune, îndată ce va fi pregătit şi redigat, cercetării Excelenţei Sale domnului Prezident plenipotent, până când toată lucrarea reformei pentru Moldova va fi cu totul sfârşită". Reglementul dar nefiind nicidecum expresia voinţei moldovenilor, nerăspunzând la nevoinţele ţării, neîntemeiat pe acele legiuiri vechi care, cu toate greutăţile timpurilor şi ale împrejurărilor din afară sute de ani ne-au păstrat

naţionalitatea, nici au putut, nici poate să facă fericirea ţării noastre. De aceea dar vroim a ne întoarce la acele instituţii, a cărora origine este din pământul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut, şi pe care vroim numai a le adapta după luminile şi trebuinţele epocii. Pentru că ele au oareşicare asemănare cu constituţiile altor popoare, să nu socoată cineva că sunt imitaţii şi împrumutări, un plagiat al propagandei democratice şi socialiste, cum ar vrea nota cabinetului rusesc din 19 iulie să le numească; să nu se ieie după forme şi după termine. lnstituţiile ce le vroim sunt curat ale ţării noastre în cea mai mare parte, şi aceasta o dovedesc istoria şi acturile publice ale românilor.

Aceste instituţii pe care partida naţională le socoate ca neapărate şi singurele mântuitoare pentru ţară sunt următoarele:

1. *Neatârnarea administrativă şi legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec a orice puteri străine.* — Consideraţiile de mai sus au dovedit pe ce drepturi se întemeiază acest princip fundamental.

2. *Egalitatea drepturilor civile şi politice.* — Prin aceasta, moldovenii s-ar întoarce la un vechi şi mântuitor prinţip. În vechea Moldovă, toţi erau deopotrivă; căci însăşi vecinătatea era numai un abuz introdus din ţari străine, precum o declară formal actul obşteştii Adunări din 6 aprilie 1749, cuprins şi în Reglementul Organic, art. 435. În Principate nici una din stările sociale nu era privilegiată; toţi românii puteau ajunge la boierie, adică la funcţii publice, căci una şi alta însemna tot una. Acestaşi princip, deşi îmbrobodit cu multe abuzuri şi excepţii în practică, există încă şi astăzi în teorie; a decreta dar aceleaşi drepturi civile şi politice pentru orice român (cu

oareşicare restricţii legale) ar fi a împiedica ura între deosebitele clase ale societăţii şi prin urmare ruina desăvârşită a ţării. 3. *Adunarea obştească compusă de reprezentanţii tuturor stărilor societăţii.* — Aşa erau vechile adunări ale românilor; şi iscăliturile puse sub vestitul act al dezrobirii vecinilor din 1749, pomenit mai sus, dovedesc destul dritul ce aveau toate stările, adică toate interesele ţării, de a fi reprezentate în Adunare. Prin urmare, Adunarea obştească de astazi (chiar nefiind înrâurită de guvern), neînfăţişând decât interesele unei stări, adică a boierilor, trebuie modificată întrastfel, ca să fie reprezentate în ea cele de căpetenie interese ale ţării, adică proprietatea, comerţul, slujbele făcute statului, capacitatea şi agricultura. 4. *Domnul ales din toate stările societăţii după vechiul obicei.* — Aceasta iarăşi nu este o inovaţie; istoria dovedeşte că fieştecare român putea fi chemat la domnie. Petru Rareş în minutul alegerii sale era pescar. Constantin Cantemir era de abia serdar; şi unul şi altul au fost mari si buni domni. Acest drit pentru întâiaşi dată s-a restrâns în clasa boierilor celor mari şi până la rangul de vornic, de catre vornicul Mihail Sturdza, unul din redactorii Reglementului din 1832. 5. *Lista civilă proporţionată cu veniturile şi mijloacele ţării.* — Astazi Măria Sa Mihail Sturdza v. v. primeşte de la ţară 1 600 000 lei, când venitul ţării se suie deabia la 10 000 000 lei; prin urmare trage în folosul său a şasea parte din veniturile publice; şi aşa 250 000 de moldoveni trăiesc şi muncesc pentru a ţine pe un singur om. Pe lângă această însemnată sumă, domnul a ştiut a-şi mai trage şi venitul exportaţiei grânelor, care se suie la suma de 600 000 lei; încât această listă civilă, făcând proporţia micilor venituri ale ţării, este cu mult mai mare decât lista civilă a

celor mai mari suverani ai Europei. 6. *Responsabilitatea miniştrilor şi a tuturor funcţionarilor în funcţiile ce ocupă*. — Acesta este un princip prea feritor şi atât în interesul ţării, cât şi al domnului însuşi. El este cunoscut şi de Reglementul de astăzi, art. 137, Anexa Q. XVIII, şi 282. Miniştrii trebuie să fie răspunzători înaintea obşteştii Adunări, potrivit vechiului obicei. Vezi *Magazinul Daciei*, tom. I, pag. l26.

7. *Libertatea tiparului*. — Tiparul, în orice timp, a fost liber în Moldova; şi până acum nici într-o legislaţie veche sau nouă nu se află vreo lege care să-l oprească sau să-l mărginească măcar. Dimpotrivă, la întrebarea făcută de prezidentul plenipotent la 1830, în timpul ocupaţiei rosieneşti, ce legi sunt în Mloldova pentru tipar, este declaraţia *Divanului împlinitor*, adică *a autorităţii celei mai înalte a guvernului* că în ţara Moldovei tiparul n-a avut niciodată altă cenzură decât religia şi moralul public.

8. *Răsplătirile naţionale date de către naţie prin Adunarea obştească, iar nu prin domn*. — În ţările româneşti, unde decoraţii nu sunt, şi rangurile se oboară, singurele răsplătiri sunt băneşti; ca cheltuieli dar ele nu pot fi făcute decât de către Adunarea obştească, după chiar Reglementul de astăzi, art. 54 şi 117 şi Anexa E. X.

9. *Reprezentanţii ţării în tot timpul mandatului lor să nu primească funcţii, cinstiri de la guvern*. — Servilismul Adunărilor obşteşti de la 1832 şi până acum, compuse în cea mai mare parte de deputaţi funcţionari, care în mandatul lor privesc numai un mijloc de a dobândi înaintare în funcţii, ranguri mai înalte, răsplătiri băneşti, nişamuri, cere neapărat această reformă feritoare de corupţie.

10. *Publicitatea seanţelor Adunării obşteşti şi a*

tribunalurilor. — Princip recunoscut şi de către Reglement, art. 327, pe lângă vechiul obicei al ţării, care s-a păstrat şi până astăzi, deşi intr-un chip imperfect.

11. *Dritul iniţiativ şi de petiţie pentru Adunare*. — Dritul iniţiativ este cunoscut de Reglement, art. 57. Dritul petiţiei este iertat de către obiceiul vechi şi nu este oprit prin nici o lege nouă.

12. *Reprezentantul ţării la Constantinopol ales de către Adunare dintre români*. — Reprezentantul ţării de astăzi este străin, în contra chiar a Reglementului, art. 403. El trebuie să fie ales de către Adunare, pentru ca să reprezenteze la Înalta Poartă interesele ţării, iar nu interesele domnului, precum se întâmplă cu agentul de astăzi, dl Vogoridi, socrul Măriei Sale Mihail Sturdza v. v. şi care de 14 ani înaintea Curţii Suzerane nu numai a ascuns, dar încă a prigonit interesele Moldovei. 13. *Închizăşluirea libertăţii individuale şi a domiciliului*. — Aceste drituri sunt închizăşluite de hrisovul lui Ioan Sturza, 1 april 1828, şi de Reglement, art. 358 şi 433, însă numai *boierilor*, dar şi pentru aceştia sunt numai pe hârtie. Domnul, cu sau fără Sfatul administrativ, în contra tuturor drepturilor vechi şi nouă, sub cuvânt de măsuri de ordin public, închide, surghiuneşte, depărtează peste hotar, fără cea mai mică judecată, dovedind şi prin aceasta că o lege publicată, dar nepăzită este o lege moartă. Libertatea individuală şi domiciliul trebuiesc dar închizăşluite pentru toţi românii fără deosebire. 14. *Instrucţie egală şi gratuită pentru toţi românii*. — Acest princip este cunoscut prin hrisoavele lui Grigore Ghica v. v., prin Reglement, Anexa F. LXVI şi LXVII şi prin dispoziţiile departamentului din lăuntru, în ministeria răpos. logofăt Lupu Balş. Principul însă trebuie

dezvoltat şi pus în lucrare. Fieştecare oraş şi sat trebuie să aibă şcoala sa, ca fieştecare român să poată primi instrucţia la care îl cheamă facultăţile sale. 15. *Întemeierea unei garde urbane şi rurale*. — Această gardă, întâi puterea ţării, deşi în urmă degenerată, a existat până la introducerea Reglementului; spre a împuţina numărul slujitorilor, care sunt un izvor de abuzuri şi de împilări pentru locuitorii săteni, şi mai ales spre a avea o garanţie temeinică pentru averile materiale şi morale, şi pentru păzirea ţării şi a fericirii publice, garda este neapărată. 16. *Întemeierea juriului pentru pricini politice, criminale şi de tipar*. — Această instituţie, provenind din pruncia societăţii, păstrată şi împrumutată de toate popoarele, care o privesc ca cea mai mare garanţie pentru siguranţa şi libertatea cetăţenilor, au avut-o şi românii moştenire de la vechii germani, şi au păstrat-o până la introducerea Reglementului în procesurile civile. Chiar şi sub domnul loan Sturza v. v. fieştecare împricinat ce era a se înfăţişa înaintea divanului domnesc avea dreptate, pe lângă mădulările divanului, să-şi aleagă şi alţi câţi boieri vroia, care împreună cu ceilalţi îl judeca. În cele criminale, juriul era obşteşte adoptat de români; şi există chiar un tratat încheiat între Stefăniţă Vodă, nepotul lui Stefan cel Mare, şi Sigismund, riga Poloniei, pentru întrebuinţarea juriului în procesurile supuşilor micşti. La pricinile de hotărituri, juriul alcătuit de *purgari*, adică concetăţeni, era asemenea întrebuinţat. Astăzi dar când chiar acele naţii care nu cunoşteau încă juriul îl adoptă ca închizăşluirea cea mai sigură şi mai priincioasă, pentru ce numai românii nu s-ar întoarce la o instituţie strămoşească atât de preţioasă!

17. *Desfiinţarea pedepsei de moarte şi a bătăilor*

trupeşti. — Epoca în care vieţuim face de prisos orice comentar întru aceasta.

18. *Întemeierea unui ordin de avocaţi spre libera apărare atât în cele civile, cât şi în cele criminale*. — Aşezământul pentru vechili din 1839 a pus temelia ordinului avocaţilor în proţesurile civile. Trebuie însă ca şi în cele criminale să li se dea dritul apărării, care este primit atât de legile împărăteşti ce au încă putere în ţară, cât şi de art. 346 din Reglement. O organizaţie dar mai temeinică este trebuincioasă.

19. *Întemeierea ministeriului public*. — Aşezarea avocaţilor cere neapărat şi a procurorilor, care şi există în Ţara Românească.

20. *Reforma tribunalelor şi inamovibilitatea judecătorilor*. — O mare parte a îngenunchierii ţării se poate atribui tribunalelor. Rău organizate, rău compuse, sub înrâurirea directă a domnului, în loc de a fi organul şi expresia dreptăţii, ele nu sunt decât instrumentul strâmbătăţii şi al venalităţii şi nu înfăţişază nici o garanţie împricinaţilor. Reforma lor şi mai ales inamovibilitatea judecătorilor, cerută şi de art. 285 al Reglementului, sunt dar de toată nevoia.

21. *Neamestecarea domnului în ramul judecătoresc şi aducerea în împlinire a sentinţelor fără întărirea sa*. — Domnul prin însăşi fiinţa sa de domnitor trebuie să se ţină departe de luptele judecătoreşti ale particularilor; căci prin amestecarea sa în ele nu face decât a-şi compromeţa influenţa suverană. El nu trebuie, prin urmare, decât a privighea la marşa justiţiei, iar nu şi la darea ei; caci altmintrele dreptatea n-ar fi decât un instrument în mâinile domnitorului, precum a şi fost în mâinile Măriei Sale Mi-

hail Sturdza v. v. Câte hotărâri date de către divanul domnesc în conglăsuire de şapte mădulări, şi care după art. 363 al Reglementului rămân pentru veci sfinte, şed de la începutul domniei sale neîntărite şi neaduse la împlinire şi câte alte asemenea s-au sfărmat şi nelegiuit s-au trimis în noua cercetare a tribunalelor! 22. *Desfiinţarea a orice tribunaluri şi comisii excepţionale.* — Aceste chiar după Reglementul de astăzi nu sunt tolerate; însă, în contra acestuia, guvernul de faţă în mai multe rânduri s-a slujit de ele. 23. *Libertatea culturilor.* — Moldova a avut pururea de fală de a cunoaşte libera întrebuinţare a tuturor culturilor. Religiile prigonite în alte ţări au găsit pururea în ţara noastră un azil sigur; şi pământul românesc este singurul care nu s-a udat cu sânge vărsat în războaie religioase. 24. *Ridicarea morală şi socială a clerului ortodox.* — Formarea clerului şi aducerea sa într-o stare îmbunătăţită şi însufleţitoare de respect este una din cele mai mari şi sfinte îngrijiri ale fieştecărui guvern pătruns de datoriile sale către popor. La români, guvernul de 14 ani n-au făcut nimică pentru cler, care cu toate veniturile cele mari şi cu toate mijloacele şi legile ce sunt de faţă, şi anume art. 415 din Reglement, s-a lăsat în înjositoarea condiţie în care se afla şi mai înainte. Clerul de jos mai ales este atât de părăsit, încât este de mirat cum poporul a mai păstrat încă vreun simtiment religios. 25. *Organizarea clerului catolic pentru românii de această religie.* — Peste 50 000 români sunt catolici. Până acum, guvernul nu s-a ocupat nicidecum cu educaţia atât morală, cât şi religioasă a lor. Clerul lor este străin şi nu se ingrijeşte de către stat. Este dar neapărată trebuinţa ca şi aceşti fii ai patriei să tragă parte din folosurile publice. Clerul lor trebuie dar organiz-

at şi ţinut, ca toate celelalte cleruri cunoscute, cu cheltuiala statului. Vechii domni o cunoşteau aceasta prea bine şi singurul venit ce biserica catolică are în Moldova îi vine încă din vechile dănuiri domnesti. 26. *Drepturi politice pentru orice compatrioţi de orice credinţă creştină*. — Astăzi numai ortodocşii cred a avea drepturi politice, dritul de a stăpâni moşii etc. lstoria şi actele publice ne dovedesc însă că în timpurile dinainte şi catolicii se foloseau de asemene drituri. Şi încă astazi dintre moldovenii catolici sunt unii care au ajuns la întrebuinţarea driturilor politice şi alţii stăpânesc moşii încă din vechile dănuiri. Sunt mai multe sate răzăşeşti locuite de catolici. Drepturile politice, şi aceasta o cere epoca, trebuie dar date la toţi românii de lege catolică, protestantă, ariană etc.

27. *Emancipaţia graduală a israeliţilor moldoveni*. — Marele număr de israeliţi străini veniţi în Mloldova, ignoranţa adâncă în care această stare se află cere ca guvernul să se ocupe neadormit cu această chestie importantă pentru ţară; trebuie ca prin măsuri umane şi progresive să se opereze cât mai în grabă fuzia israeliţilor şi prefacerea lor într-o stare de cetăţeni folositori ai statului.

28. *Înturnarea către stat a averilor mănăstirilor închinate la locuri străine*. — Toate averile dănuite de către evlavioşii noştri domni locurilor de jos sunt *condiţionate*. Ţinere de *sobor*, de şcoli, de spitaluri, de case de nebuni, de mese pentru săraci, aceste sunt principalele condiţii din care însă nici una nu s-au ţinut de către părinţii greci. O singură mănăstire închinată nu mai ţine sobor; mai multe sunt prefăcute în case de arendatori şi ocupate de mireni, bunăoară mănăstirile Buhalniţa şi Aron

Vodă. Celelalte condiţii sunt tot aşa de puţin păzite. Călcarea acestora se dovedeşte prin actele dănuitorilor ivite în parte în procesurile oraşului Botoşeni cu mănăstirea Sf. Niculai din Păpăuţi, a şcoalelor publice cu mănăstirea Trei-Ierarhilor etc. Întrebuinţarea însemnatelor venituri a acestor mănăstiri este un scandal public. Ele trebuie dar trase numaidecât spre folosul statului, ca prin ele să se poată uşura sarcinile publice. Iar locurilor de jos, spre pomenirea dănuitorilor, se va trimte pe tot anul făclii, tămâie, untdelemn şi însuşi bani; căci ar fi un păcat naţional de a lăsa aşa averi publice în mâinile unor călugări străini, pururea rebeli la legile ţării ce-i îngraşă de atâte veacuri, şi care de la 1832 şi până astăzi se împotrivesc încă de a răspunde statului mica dare hotărâtă prin art. 79, IV al Reglementului.

29. *Dritul fiecărui ţinut, oraş şi comună de a-şi controla administraţiile prin sfaturile ţinutale, municipale şi comunale.* — "Privigherea asupra a tot ceea ce se atinge de fericirea unui oraş nu poate fi mai bine încredinţată decât acelor care câştigă mai cu deosebire folosurile din el", zice chiar Reglementul, Anexa H. Cu toate aceste, ocârmuirea intereselor comunale, deşi dată prin acestaşi Reglement sfaturilor comunale, a rămas pururea în mâna administraţiei centrale, care şi cu aceste venituri a făcut aceea ce a făcut cu tote veniturile ţării, încât a omorât cu totul viaţa municipală în Moldova. Trebuie dar dat fieştecărui ţinut, oraş şi comună dritul ca, prin respectivele sale sfaturi, sa-şi controleze interesele locale, fără amestecarea puterii centrale. Aceste sfaturi ar învia din nou viaţa municipală şi interesul pentru lucrul public; şi prin urmare, înaintând bunăstarea comunelor, oraşelor şi

ţinuturilor, ar face şi bunăstarea ţării întregi. Trebuie dar priimit de princip, că tot ce se poate face pe loc să se facă de către puterile locale. 30. *Desfiinţarea a orice dări asupra exportaţiei productelor naţionale*. — În vreme când în alte ţări guvernele se silesc de a înlesni chiar prin premii exportarea productelor naţionale, guvernul Moldovei, chiar în contra legiuirilor înfiinţate, s-a silit a-i pune stavile. Aşa, în contra art. 65 al Reglementului, şi cu toate protestaţiile Adunării obşteşti, a pastrat *poşlina* asupra grânelor, pentru că ea este lăsată în libera dispoziţie a Măriei Sale Mihail Sturdza v. v. şi-i formează o a doua listă civilă. Spre dezvoltarea dar a agriculturii şi a negoţului vitelor, care sunt cele de căpetenie izvoare a bogăţiei noastre naţionale, trebuie desfiinţate orice dări asupra exportaţiei grânelor, vitelor şi fabricatelor naţionale. 31. *Reforma codicelor civilă, comercială şi criminală şi a proce- durii lor*. — Reforma codicelor, deşi cerută şi de art. 426 din Reglement (şi cu anume rostire ca aceasta să se facă de o comisie mixtă, numită de guvernele ambelor Principate, spre a da amânduror ţărilor o singură şi aceeaşi legislaţie civilă şi penală), de abia a început în anii trecuţi, însă în chipul strâmt şi viclean care caracterizează sistemul şi toate îmbunătăţirile guvernului de astăzi. De abia partea întâi a codicei civilă este pregătită, însă trebuie curăţită de adăugirile şi schimbările făcute de Măria Sa domnul Mihail Sturdza.

Cea mai neapărată însă reformă este aceea a codicei criminale, care face ruşine epocii şi Moldovei. Procedura civilă şi criminală trebuie asemene radical prefăcută; căci colecţia ofisurilor şi dezlegărilor judecătoreşti, publicată de Măria Sa domnul Sturdza, fără mai înainte încuviinţare a

Obşteştii Adunări în contra art. 56 din Reglement, este numai un nămol de strâmbătăţi şi de interesuri particulare aduse la teorii de legiuiri generale.

32. *Întemeierea legilor de poliţie şi a aşezămintelor penitenciare potrivite cu veacul.* — Starea de faţă a poliţiei, întemeiată numai pe vroinţa şi interesul funcţionarilor însărcinaţi cu acest ram delicat al adminstraţiei, şi mai ales jalnica şi neomeneasca tratatie a nenorociţilor închişi, lipsiţi de orice căutare, şi lăsaţi în cruda dispoziţie a temnicerilor, cer neapărat reforma sistemului de astăzi.

33. *O lege energică pentru secarea corupţiei răspândită în ţară de către guvernul de astăzi.* — Abuzurile care au adus ţara în ticăloasa stare în care se află astăzi explică trebuinţa unei asemene legi.

34. *Înlesnirile comerţului şi libertăţii muncii prin: 1. Promulgarea legilor de credit spre a asigura plătirea datoriilor fără excepţie de persoane. 2. Întemeierea unei bănci naţionale şi de escontă şi a caselor de păstrare. 3. Aşezarea de şcoli profesionale. 4. Deschiderea canalurilor şi drumurilor de comunicaţie. 5. Regularea tarifurilor şi 6. Mai ales desfiinţarea a orice beilicuri, cărături şi havalele, precum la drumuri publice etc. Toată munca publică trebuind a fi făcută cu bani.* -Toate aceste îmbunătăţiri practice n-au trebuinţa de un mai departe comentar.

În privirea acestor mântuitoare instituţii, propuse de partida naţională, nu în folosul său în parte, ci în folosul naţiei întregi, intitulaţii aristocraţi, de la sine şi cu bucurie se leapădă de privilegiile ce le au, sau prin moştenire, sau prin legile înfiinţate, şi se primesc:

I. *A se oborî orice ranguri şi privilegiuri personale sau de naştere*. În Ţările Româneşti nimic n-a fost moştenitor, afară decât proprietatea şi numele familiei. Ca în toate staturile Orientului, *nobleţa* este necunoscută: căci *boieria* nu însemnează decât funcţie publică, la care fieştecare român poate ajunge după chiar legile de astăzi. Boieria de abia în timpurile nouă a luat mersul unei *nobleţe*, nepotrivite şi contrare cu toate instituţiile ţării. Boieria chiar astăzi nu se poate câstiga decât prin slujba către stat, şi nu dă alt drit decât acel al elecţiei şi al eligibilităţii, precum şi al scutirii de *bir*, care asemene este numai un privilegiu personal. *Boieria este* dar personală, pentru că feciorul de boier ce nu are rang nu se poate alege deputat şi fiii săi sunt birnici. Dritul de elecţie şi de eligibilitate păstrându-se, şi încă întinzându-se, iar scutirea de bir nemaiputându-se păstra pentru nimene, la ce ar mai trebui rangurile de *logofăt mare*, *vornic mare*, spătar şi şătrar, nişte titluri seci care de mult nu mai reprezenteaza funcţiile la care erau lipite. Ele dar astăzi trebuiesc oborâte ca nişte rămăşiţe ale timpurilor feudale şi care odată trecând graniţa, sunt necunoscute întregii Europe şi, prin urmare, nu procură titularilor nici măcar deşarta glorie ce prin tractiruri aduc încă cuvintele de ducă, conte şi baron. Logofeţii cei mari, vornicii, agii, banii, pitarii şi alţi asemene boieri de astăzi pot fi, şi vor fi şi fără aceste titluri, în capul naţiei prin cultura, bogăţia şi iubirea lor către patrie. Multă vreme dar vor avea încă spre a nu se teme de concurenţie; singurul lucru ce le rămâne să facă este să păstreze prin *merit* aceea ce până acum au avut numai prin *privilegiu*. Rangurile dar, adăugim încă, ca nişte jucării date numai deşertăciunii, trebuiesc desfiinţate; căci

a păstra o nobleţă, o aristocraţie acolo unde există, se înţelege; dar a o crea la anul 1848 acolo unde n-a fost niciodată, ar fi o prea mare nebunie, şi de care românii vor şti a rămâne străini. II. *A face parte la îndatoririle, sarcinile şi dările statului, prin urmare a se supune la contribuţie generală, fieştecare în proporţia facultăţilor şi a averii sale*. În vechea Moldovă, toţi moldovenii luau deopotrivă parte la însărcinările statului; toţi plăteau birul sângelui, toţi contribuau la dările publice, logofătul cel mare, cât şi cel de pe urmă sătean, fieştecare după mijloacele sale. O singură excepţie era făcută în favorul funcţionarilor mari ai statului, *pe câtă vreme erau în funcţii lucrative*, de la vel-logofăt până la vel-stolnic, pentru că această scutire le era singura leafă. De abia domnul fanariot Constantin N. Mavrocordat, vroind a trage în partida sa pe boieri, adică funcţionari, pentru ca mai lesne să poată împila poporul, oborî acest princip de dreptate, şi introduse clase privilegiate, adică scutite de bir. Pentru întâiaşi dată prin hrisovul său din mart 1737, se hotărî ca *"boierii de la vel-logofăt până treti-logofăt, atât dumnealor cât şi fiii dumilor-sale, nu numai când vor fi întru dregătorii, ce şi lipsiţi fiind de dajbe mazilească ce da pe an să fie slobozi şi iertaţi"*, însă şi aceasta cu condiţie *"pentru că de sub legăturile dajdiei slobozindu-se şi odihnindu-se, mai cu fierbinte sârguială să se afle către slujbele şi poruncile stăpâneşti"*.

Această excepţie, o dată făcută, toate clasele înstărite au mijlocit a se folosi de ea; şi astăzi toate greutăţile şi dările statului, în contra a orice dreptăţi, razimă numai pe acel mai sărac, pe acel ce n-are ale lui decât trupul său, adică pe locuitorul sătean: numai acesta plăteşte pe domn,

care nu ştie de dânsul, pe administrator care-l fură, pe judecător la care niciodată nu cere dreptate, pe slujitor care-l ţine sub bici, pe militar care n-are ce să-i apere, căci ţăranul n-are nimic al lui sub soare, nici măcar bordeiul unde îşi odihneşte obositele mădulări.

Atât dreptatea, cât şi epoca în care vieţuim, nu mai puţin şi chiar interesul bine înţeles al patriei, cer dar neapărat ca să ne întoarcem la vechiul şi mântuitorul principiu al contribuţiei generale; pentru că numai din libera şi deopotrivă dezvoltare a tuturor puterilor statului şi întrebuinţarea lor spre folosul general, atârnă fericirea ţării.

Obştesc şi adevărat patriotism însă poate să fie numai acolo unde patria işi tratează fiii cu o deopotrivă dreptate şi dragoste, supuindu-i la aceleaşi îndatoriri şi drituri. III. *A jertfi în folosul statului banii despăgubirii scutelnicilor, păstrându-se ca pensie numai acei pentru nevoiaşi, văduve şi orfani.* De îndată ce rangurile şi privilegiurile se desfiinţează, de la sine cade şi această despăgubire pentru un privilegiu trecut; şi apoi acest condei al bugetului, împărţit la mai multe sute, dă beneficianţilor un venit prea puţin însemnat, când, întrebuinţat întreg, ar putea să aducă ţării un folos mult mai mare. IV. *A se desfiinţa robia de pe pământul românesc, cu despăgubirea numai acelora ce ar cere-o.* Un stat constituţional cu robi ar fi o monstruozitate. Dezrobirea ţiganilor statului şi a mănăstirilor rostită de Obştească Adunare, în anii trecuţi, trage de la sine şi dezrobirea ţiganilor particulari; căci un princip nu poate să fie primit de bun pentru unii, şi aruncat de rău pentru alţii. În seanţa din 5 august 1746, Obştească Adunare a Ţării Româneşti zicea că "ea nu

cunoaşte mai greu şi mai mare păcat decât a avea pe fraţii noştri întru Cristos sub jugul robiei noastre, de vreme ce sf. Evanghelie ne zice: iubeşte pe aproapele tău ca însuşi pe tine. Ca următori dar acestei porunci, nu trebuie să robim pe fraţii noştri. Căci robia n-a fost de nici un folos, ci încă un obicei de mare pagubă sufletelor noastre, rămasă fiind de la strămoşi ca un blestem asupra capetelor noastre. Aceea ce dar cu mai mult de o sută de ani o ziceau strămoşii noştri nu vom zice-o şi noi astăzi în veacul luminilor, şi am putea oare răbda de a avea robi, noi, care voim a fi o naţie liberă? V. *A se oborî boierescul şi a se face proprietari pe toţi gospodarii săteni, dându-se însă o dreaptă despăgubire vechilor stăpâni ai pământului. Această despăgubire şi modul ei se vor hotărî de către cea întâi Obştească Adunare, aleasă după noul chip arătat la art. 3 al reformelor de mai sus.* Puterea şi fericirea unui stat se află în puterea şi în fericirea mulţimii, adică a naţiei. O naţie însă, care numără numai trei mii de oameni înzestraţi cu drituri şi averi, singurii adevăraţi cetăţeni, nu merită acest nume. Moldova însă n-are mai mulţi cetăţeni; căci toţi ceilalţi care peste aceşti trei mii de privilegiaţi şi până la un milion şi jumătate formează populaţia ţării, sunt numai nişte locuitori dezbrăcaţi de toate driturile, de toată buna stare materială şi intelectuală şi supuşi numai dărilor şi greutăţilor ţării. Locuitorii săteni sunt, mai ales, în cea mai ticăloasă stare, nefiind decât nişte instrumente de muncă în mâinile guvernului, ale proprietarilor şi ale posesorilor de moşii, în practică lipiţi încă pamântului, pe care de sute de ani îl lucrează în folosul altora, şi prin urmare întorşi la *vecinătate*. În toate reformele bune sau rele, câte s-au făcut până acum pentru ţară, în timpurile

mai nouă nimică nu s-a statornicit pentru această numeroasă şi nenorocită clasă, nădejdea şi puterea patriei; ba încă Reglementul, în loc de a-i îmbunătăţi, i-a asprit şi mai mult ticăloasa soartă. Omenirea, dreptatea, interesul ţării şi chiar interesul proprietarilor de moşii cer dar neapărat îmbunătăţirea radicală a acestei stări, prin desfiinţarea boierescului şi prefacerea ţăranilor în mici proprietari, dându-li-se pământurile pe care le-au înrodit cu sudorile lor. *Omenirea* pentru că nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulţi să fie instrumentele de muncă ale celor puţini, şi ca un popor întreg să-şi jertfească viaţa în folosul unora, în contra principiilor evanghelice şi ale adevăratei libertăţi. *Dreptatea*, pentru că desfiinţând boierescul şi întemeind proprietatea între locuitorii săteni, ar fi a îndrepta crudele strâmbătăţi ale veacurilor trecute. Este istoriceşte dovedit că, în timpurile din început, mai fieştecare român era proprietar şi că numai sila şi puterea celor mari au dezbrăcat pe o mare parte din sateni de pamânturile şi de chiar libertatea lor [5]. Şi chiar în zilele de astăzi, câte moşii răzăşeşti s-au desfiinţat prin silă şi strâmbătate? *Interesul* ţării, pentru că proprietatea este cel mai puternic instrument de civilizaţie şi dacă vroim serios să ne civilizăm ţara, trebuie să avem mulţi proprietari. Numai o ţară ce are mulţi proprietari este tare; căci numai acolo unde este răspândită *iubirea pământului*, este răspândită şi *iubirea patriei*. Astăzi însă pentru ce ţăranul şi-ar iubi şi şi-ar apăra o patrie unde el nu are nici un drept, ci numai îndatoriri şi sarcine? *Interesul particular al proprietarilor*, pentru că pragmatic se poate dovedi că desfiinţarea boierescului nu numai n-ar împuţina, dar încă în curând ar spori preţul

pământului, prin înmulţirea populaţiei şi libertatea muncii; şi că, prin urmare, o falce le-ar da un venit mai mare decât astăzi le aduce două fălci; pentru că este ştiut că munca liberă îi mai roditoare decât munca silită, adică boierescul şi pentru că, în sfârşit, proprietarii s-ar vedea scutiţi şi de multe îndatoriri ce au către muncitori, spre pildă: de a-i hrăni în vreme de foame, de a le plăti birul în timp de lipsă etc. În tot felul dar boierescul trebuie desfiinţat, ca rămăşiţă a robiei, ca contrariu veacului, ca însărcinător şi pentru acel ce-l face şi pentru acel ce se foloseşte de el, şi, în sfârşit, ca înlesnitor asupririlor şi arbitrarului şi, prin urmare, exersând o înrâurire rea asupra caracterului şi moralităţii locuitorilor săteni, puterea cea mai mare a unui Stat. Boierescul este desfiinţat în Transilvania, în Bucovina şi Ţara Românească; cum dar, decât prin silă s-ar mai putea ţinea în muncă pe românul din Moldova, când el vede pe frate-său din învecinatele ţări liber şi bucurându-se de toate driturile cetăţeneşti? Sila însă n-ar face decât a înrodi sământa de ură ce începe a se răspândi asupra *stăpânilor* de moşii. De datoria dar şi de interesul acestora este ca să depărteze primejdia, ca nu din excesul numai al răului să iasă binele; iar întâmplările din Galiţia să le slujească de o cumplită şi mântuitoare pildă. Astăzi mai toată Europa au oborât munca silită, numită robotă, clacă, boieresc, sau cu orice altă numire. Chiar în Turcia, şi anume în Bosnia, augustul nostru suzeran a desfiinţat-o. Cum dar numai Moldova ar putea să se împotrivească acestei reforme adevărat *europeană*, tocmai Moldova, care din pricina învecinării cu Bucovina şi Transilvania, desfiinţarea boierescului şi apropriaţia ţăranilor este o chestie de siguranţie publică, de pace, de viaţă, în

sfârşit, şi care prin urmare trebuie hotărâtă cât mai în grabă? Căci nimene din acei ce vroiesc binele ţării nu ignorează că timpul face necontenit mai grele de hotărât chestiile ce sunt de-a pururea prelungite pe altădată. *Paşnica* dar hotărâre a chestiei *apropriaţiei ţăranilor*, astăzi încă uşoară, într-un an va fi mai grea, şi în doi va fi cu neputinţă. Ea astăzi atârnă încă de la noi; să luăm dar seama, ca în curând să nu se hotărască fără de noi şi cu vărsare de pâraie de sânge!

Pe lângă aceste radicale instituţii, singurele care ne pot regenera patria, apoi partida naţională mai propune una, ca cunună tuturor, ca cheia bolţii, fără care s-ar prăbuşi tot edificiul naţional: aceasta este *Unirea Moldovei cu Ţara Românească*, pe temeiul punctelor de mai sus, şi care se vor putea modifica de către Adunarea Obştească Constituantă a ambelor ţări unite; o *unire*, dorită de veacuri de toţi românii cei mai însemnaţi, a amânduror Principatelor, o *unire* pe care, după spiritul timpurilor, cu armele în mână au vroit să o săvârşească Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, care şi ajunsese a se intitula: *Cu mila lui Dumnezeu, Domn al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Ardealului.* Prejudeţele veacului şi intrigile străinilor până acum au stăvilat această unire. Astăzi, însă, împrejurările ne sunt mai favorabile ca să putem realiza aceea ce strămoşilor noştri le-a fost cu putinţă numai de a dori. Prejudeţe şi antipatii naţionale nu mai sunt de mult între noi. Chiar străinii n-ar putea cu drept a ne fi contrari, fiindcă această unire n-ar jigni driturile nimănui. Turcia este acum deplin convinsă că, deosebindu-se de timpurile trecute şi de părinţii lor de a fi strâns uniţi cu Imperia otomană, şi că singura lor mântuire este de a se ţine sub

egida integrităţii Turciei, închezăşluită de marile Puteri ale Europei. Unirea Principatelor, întărindu-le pe aceste, ar întări însă şi legăturile care se lipesc către puterea suzerană; şi iarăşi numai legăturile cu această din urmă pot să facă pe români puternici prin neatârnarea Turciei, care închizăşluieşte pe a noastră. Căci Turcia, prin dritul suzeranităţii sale, este îndatorită a ne apără şi libertatea noastră. Cât pentru Rusia, chiar în imputările şi ameninţările ce face românilor prin depeşa din 19 iulie trecut, ca tot ce se întemeiază pe vechile trataturi; prin aceasta însă ea nu numai că nu slăbeşte, dar încă întăreşte driturile românilor, căci tocmai pe tratate şi aceştia se întemeiază spre a reclama *autonomia* lor şi dritul de a-şi uni ţările. În zadar depeşa ministerială zice că Principatele *nu pot să-şi prefacă regimul administrativ, fără încuviinţarea ambelor Curţi de vreme ce au îndatoriri pozitive către puterea suzerană, cât şi către puterea protectriţă*, căci articolul 5 al tratatului de Adrianopol, pe care Rusia însăşi îşi întemeiază reclamaţiile, prin chiar cuvintele sale, cunoaşte românilor vechile capitulaţii, şi, prin urmare, şi cea dintâi condiţie a acestora, adică dritul *autonomiei*. "Fiindcă principatele Moldova şi Ţara Românească, zice acest articol al tratatului, în urma unei *capitulaţii* s-au pus sub suzeranitatea Înaltei Porţi, şi fiindcă Rusia a chezăşluit *fericirea* lor, s-a hotărât ca ele să ţie toate privilegiile şi slobozeniile ce li s-au fost învoit, sau prin capitulaţiile lor, sau prin tratatele încheiate între aceste două imperii, sau prin hatişerifurile slobozite în deosebite vremi" etc. În zădar, asemene aceastaşi depeşă face românilor o crimă din dorinţa lor de a-şi împreuna ţările, zicând că *Rusia nu poate ierta de a vedea, în locul*

ambelor Principate, ivirea unui nou stat etc. La acestea va răspunde iarăşi Rusia, adică chiar Reglementul făcut de ea, şi pe care ea astăzi vroieşte prin baionete a-l impune românilor. În adevăr, acest Reglement, făcut după instrucţiile sale, sub prezidenţia unui amploiat al său, redigat de oameni aleşi de ea, singur invită pe români de a se uni, rostind lămurit că noile instituţii nu li s-au dat decât spre a pregăti şi a aduce în împlinire această unire. "Începutul, religia, zice Reglementul Moldovei, art. 425, cap. IX, obiceiurile şi asemănarea limbii locuitorilor acestor două Principaturi, precum şi trebuinţele ale ambelor părţi cuprind din însăşi descălecarea lor elementurile *nedespărţitei uniri*, care s-a împiedicat şi s-a întârziat de întâmplătoarele împrejurări. Mântuitoarele folosuri ale rodului ce s-ar naşte din întrunirea acestor două naţii sunt netăgăduite. *Elementurile întrunirii moldoromânilor se află aşezate prin acest Reglement*, prin asemănatele temeiuri ale administraţiei acestor două ţări." Aşadar, chiar când românii n-ar fi gândit la folosurile ce le-ar veni prin unirea Principatelor, acest articol ar fi fost în destul spre a-i lumina despre adevăratele lor interesuri. Tot acest articol este cel mai bun răspuns, cea mai mare dezvinovăţire ce ei pot face la imputările depeşei din 19 iulie. Ei dar lasă ministerului împărătesc al Rusiei de a explica contradicţia manifestă ce este între acest articol al Reglementului din 1830, opera sa, care singură ne sfătuieşte *unirea Principatelor*, şi între depeşa sa din 1848, care din această unire ne face crimă. Acestea sunt singurele mântuitoare instituţii care pot introduce în Principate liniştea, pacea şi buna stare materială şi intelectuală şi, prin urmare, a le aduce *acea fericire pe care Rusia a*

închezăşluit-o românilor în faţa Europei. Turcia, prin mai multe dovezi, ne-a arătat că nu ne este contrarie: în adevăr, ea simţeşte că este atât interesul său cât şi al nostru, ca România să fie tare şi neatârnată în cele din lăuntru, şi aceasta a declarat-o prin mai multe acte publice. Iată ce zice unul din cele mai luminate organe ale sale, jurnalul din Constantinopol, din 26 iunie trecut: "În Valahia şi Moldavia, curţile suzerană şi protectriţă au trimes fieştecare un comisar extraordinar, spre a se încredinţa acolo de starea lucrurilor şi a linişti duhurile, precum şi a întări, dacă ar fi trebuinţă, driturile ce ele au din trataturi. Noi nu socotim că ar rezulta din misia reprezentanţilor din ambele curţi ceva care să fie în opoziţie cu interesele Principatelor şi duhul convenţiilor. *Epoca noastră are de cel întâi caracter triumful dritului asupra tăriei*, şi se deosebeşte prin aceasta însuşi de timpurile de mai înainte. Este statornic, că înaintea unei bune dreptăţi, dritul celui mai slab are tot aceeaşi putere ca şi dritul celui mai tare. Dar aice nu este locul de a pomeni acest adevăr; nimene, negreşit, nu-l tăgăduieşte. Turcia, care se arată liberală acolo, unde suveranitatea sa este plină şi întreagă, n-are, după cum ştim, cea mai mică dorinţă, lucrând ca curte suzerană, adică cu un mai mic grad de putere, de a se depărta de la fireasca sa dreptate. În Turcia şi în Principaturi este această convicţie intimă şi foarte mântuitoare, că adică dacă păstrarea legăturilor ce sunt între Turcia şi Principate este trebuincioasă acestora din urmă, neatârnarea lor nu este mai puţin trebuitoare celei dintâi; şi din această convicţie izvorăsc neapărat relaţii nu numai de prietenie, dar încă de dreptate, care sfătuiesc de a întări necontenit, şi nu de a slăbi tot ce ţine de existenţa

staturilor tributare şi la securitatea puterii suzerane. A încheia din această dreaptă apreciaţie că Turcia nu poate nici nu trebuie să se împotrivească la îmbunătăţirile ce Principatele judecă folositor de a introduce în legile lor, este un lucru uşor şi logic. Turcia nu are drit şi încă mai puţin interes de a se împotrivi la aceasta, şi când ea a învăţat atât şi învaţă în toate zilele a estima cât preţuieşte neatârnarea staturilor, negreşit că nu ea tocmai ar putea avea ideea de a o jigni cât de puţin. Nu este asemenea de socotit, urmează acelaşi jurnal, că aceea ce curtea suzerană nu va face, se va face de către curtea protectriţă. Driturile acestea sunt mărginite ca şi driturile celeilalte, prin deosebitele tratate ce formează temelia constituţiei de acum a Principatelor. Caracterul ei chiar arată natura misiei sale. Dacă vreo putere oarecare ar vroi să strâmtoreze sau să împuţineze neatârnarea lor, sau să exerseze asupra lor o apăsare care ar fi primejdioasă intereselor lor, după cererea ce i s-ar face de ele sau din una din ele, ar avea loc întrebuinţarea protecţiei sale. Ce noi zicem de curtea protectriţă, vom zice-o încă mai bine de curtea suzerană, căreia codica naţiilor dă o superioritate de drit şi, prin urmare, o datorie de obligaţie mai mare. Acţia ambelor curţi privesc mai mult *primejdiile din afară ce ar putea să ameninţe Principatele, decât direcţia din lăuntru* a trebilor lor. Aceasta se dovedeşte lămurit din actul anexat la articolul 5 din tratatul de Adrianopol iscălit la 1829, şi în care este zis, pentru ceea ce priveşte Moldo-Valahia: "Că domnii vor ocârmui slobod pentru tot ce se atinge de trebile din lăuntru ale ţării, şi că ei nu vor fi opriţi în ocârmuire prin nici o poruncă împotrivitoare driturilor lor". Această stipulaţie este potrivită cu dritul gintelor. Iată

ce zice întru aceasta Vettel : "Un stat slab care pentru siguranţa sa se pune sub protecţia unui mai puternic, şi se îndatoreşte, spre recunoştinţă, la mai multe îndatoriri în echivalentul acestei protecţii, fără însă a se dezbrăca de guvernul şi suveranitatea sa, prin aceasta nu conteneşte de a figura între suveranii ce nu cunosc altă lege decât dritul gintelor".

Aceste drepte consideraţii, întemeiate pe adevărata stare a lucrurilor, pe duhul tratatelor şi pe dritul gintelor, arată îndestul care sunt driturile, datoriile şi rolul Rusiei către Principatele Româneşti. Nu este însă de prisos de a adăogi şi următoarele facturi, trase din nepărtinitoarea istorie:

A fost o vreme când Valahia şi Moldova, deşi de sute de ani puse de bunăvoie sub suzeranitatea Înaltei Porţi, păstrau încă mai toate libertăţile ce le fuseseră asigurate prin tratatele lui Mircea şi al lui Bogdan. Amândouă ţările aveau deplină neatârnare, ocârmuiri şi domni naţionali, hotarele, instituţiile şi religia sfânt respectate, şi, în sfârşit, toate driturile şi însuşirile a două staturi suverane, destul de puternice, pentru ca alianţa lor să fie căutată de cei mai mari monarhi ai Europei. Impăratul Germaniei şi ţarul Rusiei rivalizau spre a dobândi prieteşugul şi cooperaţia acestor Principate, ocârmuite de domnii Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir. Aceasta era la anul 1711, când Petru cel Mare se hotărî de a pune în lucrare *planurile sale de cucerire asupra Turciei*. Spre aceasta el propuse şi făcu trataturi cu Valahia şi Moldavia, şi războiul fu declarat Inaltei Porţi. Moldova fericită şi bine organizată, după mărturisirea a însuşi reformatorului Rusiei [6], se jertfi pentru coreligionarii săi. Pacea însă cea

de la Prut fu totuşi încheiată. Sute de familii, din cele mai întâi ale ţării cu domnul Cantemir, jertfe ale râvnei lor, îşi părăsiră patria; şi ambele Principate fură lăsate de către Petru cel Mare nenorocitei lor soarte. Atunci Turcia, spre a le pedepsi de plecarea lor către o imperie străină, le dădu (mai ales pe Moldova) în prada tătarilor, le călcă în picioare vechile trataturi, le înconjură hotarele cu cetăţi turceşti, zidite pe pământ românesc cu bani şi cu muncă românească, tăie pe domnul Brâncoveanu cu toată familia sa (căci Cantemir era fugit), şi puţin lipsi ca Principatele să se prefacă în paşalâcuri.

Umbre de domni fură păstraţi, însă şi aceştia numiţi numai dintre grecii Fanarului; căci, de la 1711, domni pământeni nu se mai suiră pe robitele tronuri ale Moldovei şi Valahiei. Aşa, aceste nenorocite ţări, cu pierderea celor mai mari şi sfinte drituri, plătiră cea întâi alianţă a lor cu Rusia ortodoxă! O mai bună răsplătire românii nu avură pentru celelalte ale lor îndelungate şi dureroase jertfe către Rusia, în războaiele ce aceasta a mai avut cu Turcia, într-un timp de aproape de un veac. În a doua campanie, de la 1736 până la 1740, când feldmarşalul Münich intră în Moldova, ţara cu mitropolitul în cap îi ieşi înainte, primi armia rosiană ca o armie de fraţi, o hrăni ani întregi, o spori cu trupe româneşti, şi-i dădu, în sfârşit, ajutor şi ospitalitate. Când însă se încheie pacea, mitropolitul Anton şi cu alte sute de familii fură din nou siliţi a-şi părăsi turma şi ţara. Iar Moldova fu iarăşi lăsată pradă răzbunării Turciei, fără nici o apărare din partea Rusiei, căci Münich, în retragerea sa, spre răsplătire se mărgini a da laşii în jaful oştenilor săi, ameninţă oraşul cu foc dacă nu i s-ar da o nouă sumă de bani, luă spre aceasta pe caimacamii ţării în fiare până

la Hotin, şi când trecu Nistrul, "a trimis, zic istoricii contemporani, de a robit mulţi oameni din ţinuturile Hotinul şi Cernăuţii şi-i împărţea ca pe dobitoace; unii luau bărbaţii, alţii femeile, alţii copiii, şi-i vindeau unii la alţii, fără leac de milă, mai rău decât tătarii" [7]. În a treia campanie de la 1769 până la 1774, românii au dat Rusiei aceleaşi dovezi de credinţă şi de ajutor, prin arme, oameni, proviant; ei au împreună lucrat atât de mult cu oştile împărăteşti în contra Turciei, încât Înalta Poartă spre pedeapsă, prin o fetva a marelui Muftiu a dat Moldova şi Valahia în prada oştilor sale, dându-le voie să jefuiască, să ardă, să taie, fără îngrădire. Imperatriţa Ecaterina prin manifestul său din 16 decembrie 1769, citit de şase ori prin bisericile româneşti, făgăduise statornic că va apăra în veci Principatele *despre turci*. Pacea de la Kainargi s-a făcut însă; *suveranii* Moldovei şi Valahiei s-au întors Turciei, ca răsplătire pentru pustiirea ţărilor şi pentru pâraiele de sânge românesc vărsat pentru Rusia; şi o a treia oară mii de moldoveni, compromeţaţi, îşi părăsiră patria lăsată răzbunării Turciei, şi din nou dezbrăcată (cu toată protecţia Rusiei, şi numai din pricina Rusiei) de puţinele drituri ce-i mai rămaseră nejignite; şi ce este mai mult, cu toate cererile mitropolitului şi a Obşteştii Adunări, pentru *integritatea* Moldovei şi cu toată protestaţia domnului Ghica V. V., care pe urmă spre pedeapsă fu şi omorât, Rusia smulse Bucovina şi o dădu ca dar aliatei sale, Austriei.

Rusia a întreprins asupra Turciei *a patra campanie*, acea de la 1787 până la 1791.

În vreme când cei mai însemnaţi boieri ai Moldovei şi Valahiei, jertfe ale simpatiei lor pentru curtea de Sankt-Petersburg, erau unii dezbrăcaţi de averile lor şi alţii prin

porunca sultanului închişi în insulele arhipelagului, în mănăstirile Bulgariei şi ale Atosului, în Albania şi în temniţele Constantinopolului [8], amândouă ţările sufereau toate greutăţile unui război cumplit, fiind teatrul a sângeroaselor lupte dintre austro-ruşi şi turci. Pacea de lasi se încheie, fără însă să aducă patriei noastre vreo fericită prefacere. Biata ţară, pustie şi prefăcută în cenuşă, fu întoarsă Turciei cu oareşicari închezăşluiri, care niciodată nu s-au păzit; căci atât Moldova, cât şi Valahia, tocmai pentru râvna lor pentru Rusia, a urmat a se trata de către Inalta Poartă ca nişte ţări haine, pururea gata, precum din nenorocire au şi fost, de a se uni cu imperia coreligionară în contra suzeranului lor.

O a cincea campanie se deschise asupra Turciei, acea de la 1806 până la 1812. Cine ignorează, căci faptele sunt mai contemporane, toate nenorocirile, toate greutăţile, toată pustiirea, ce Principatele, şi mai ales Moldavia, au pătimit în acest crunt război, care n-a ţinut mai puţin decât şase ani. Uşurarea însă şi răsplătirea la încheierea păcii de Bucureşti fu luarea a jumătate de Moldova de către acea putere protectriţă, pentru care românii s-au fost jertfit în atâtea rânduri. Basarabia se întrupă cu Rusia, şi puţin era ca proprietarii moldoveni să se vadă lipsiţi de chiar moşiile ce le rămăseseră din a stânga Prutului. A trebuit bunătatea personală a împăratului Alexandru, pentru ca să le lase această mângâiere pentru înjumătăţirea patriei. Incorporaţia însă a Basarabiei este cel mai bun răspuns la depeşa din 19 iulie, care zice că: "*Trecutul răspunde pentru vremea de faţă. Mai mult decât odată în timpuri de mai nainte, noi(Rusia) am ocupat totul sau o parte a Principatelor, şi credincioşi parolei ce daserăm despre*

aceasta mai înainte, noi le-am deşertat, de îndată ce s-au împlinit condiţiile ce am fost pus pentru retragerea noastră". Aceasta este numai scurta descriere a jertfelor făcute Rusiei de către români, de la Petru cel Mare şi până la epoca celei de pe urmă campanii asupra Turciei din 1828. A tăgădui aceste jertfe ar fi a tăgădui însăşi istoria. Însă spre nu a fi învinovăţiţi de rea credinţă, trebuie să arătăm şi folosurile protecţiei, de când aceasta s-a asigurat Principatelor. În adevăr, prin tratatele de Kainargi, Iaşi, Bucureşti şi Akerman, Rusia, dobândind dritul de a apăra aceste ţări despre asupririle Turciei (căci aceasta numai este principul şi datoria protecţiei), ea în mai multe rânduri a reclamat ca Poarta să puie oareşicare îngrădire sistemului său de a sărăci cu totul Moldova şi Valahia, — am văzut din ce pricină. Aşa marele vizir, după cererea cabinetelor de St. Petersburg şi de Viena [9], a slobozit la 1783 un sened care oborea mai multe abuzuri; la 1802 sultanul a mai dat un hatişerif împărătesc care cunoştea eptaetia domnilor, desfiinţarea birurilor nelegiuite, necălcarea hotarelor şi mijlocirea consulilor ruseşti, la întâmplare când Poarta sau domnii ar călca dreptăţile Principatelor. Convenţia de Akerman a mai sporit încă aceste privilegiuri. După aceste s-ar crede că Principatele câstigară mult prin asemenea închezăşluiri, şi că dacă ele nu redobândiră vechile lor drituri, dar măcar bunăstarea dinlăuntru a lor înflori. Pentru ce însă simpla expunere a faptelor dovedesc cu totul dimpotrivă? Moldova în vremea protecţiei a pierdut Bucovina şi Basarabia. Valahia, cu toată protecţia, fu necontenit călcată de paşii mărginaşi. Domnii, deşi prin trataturi asiguraţi, că nu vor putea fi detronaţi, fără vină dovedită şi fără ştirea ministrului

rusesc, totuşi fură schimbaţi pe an şi pe lună, ca nişte simpli funcţionari turceşti. Cât pentru starea dinlăuntru a Principatelor cu toată privegherea a consulilor-cenzori ai Rusiei, abuzurile ajunseseră la sistemă, şi ticăloşia nu mai avu margini. Cu toate stipulaţiile dobândite de Cabinetul de St. -Petersburg în favorul românilor, birurile se împlineau de opt ori mai mult decât erau legiuite; Adunările Obşteşti erau numai nişte nume deşerte; podvozile domneşti, zaherelele pentru Constantinopol, havalele şi beilicurile de salahori pentru cetăţile turceşti, cherestelele pentru admiralitate, toate aceste în opoziţie cu hatişeriful din 1802 îşi urmau neîngrăditul lor drum. Veniturile publice erau lăsate în libera dispoziţie a domnilor, fără nici un control, toate posturile publice se vindeau ziua mare; eforiile şcoalelor, ale caselor binefăcătoare şi ale spitalelor se prefăcuseră în izvoare de chiverniseală, şi câte alte asemenea abuzuri, care aduseră mai ales pe locuitorul sătean la nevoia de a-si părăsi bordeiul, spre a se face hoţ sau a bejeni în Turcia. Neorânduiala şi ticăloşia era în toate [10]. Iată starea Principatelor sub auspiciile protecţiei rosieneşti de la 1774 şi până la 1828, căci toată isprava stăruinţelor ei se mărgini numai în nişte deşerte stipulaţii pe hârtie, care în faptă nu se păziră niciodată. În asemenea împrejurări nenorocite se deschise *a şasea campanie* asupra Turciei, acea de la 1828, şi care, pentru Moldavia şi Valahia, prin ocupaţia militară, se prelungi până la 1834. Suferinţele românilor şi jertfele făcute de ei Rusiei în această de pe urmă campanie, au întrecut pe toate cele din veacul trecut. Este cu neputinţă de a da măcar o slabă idee despre ticăloasa stare a Principatelor, în anii 1828 şi 1829. Întreaga sărăcie a locuitorilor şi totala pustiire a ţării,

acestea fură rezultatul greutăţilor de a ţine o armie de mai mult de 200 mii soldaţi, şi a biciului ciumei şi a holerei, aduse de către oştiri, una de la Sud şi alta de la Nord. Răul era atât de mare, încât însuşi generalul Kisselef, numit prezident plenipotent al MoldoValahiei, nu-l putu tăgădui în cuvântul ce făcu boierilor Ţării Româneşti, în 14 noiembrie 1829. A trebuit îndelungaţi ani, nespusa fecunditate, şi nenumăratele izvoare ale acestor provincii, pentru ca ele să-şi poată vindeca ranele, şi a se întoarce la starea lor de mai nainte. Cu toate acestea, românii luară parte vie la război, şi sângele lor, mai ales în Valahia Mică, curse în toate luptele dintre ruşi şi turci; căci toţi aveam încă încredere în făgăduinţele Rusiei, şi cu bucurie ne jertfeam ţara, viaţa şi averea aşteptându-ne răsplătirea la încheierea păcii. Această pace mult dorită se şi făcu la Adrianopol în 2 septembrie 1829. Rusia astă dată se arătă dreaptă şi umană. Prin porunca M. S. împăratului Neculai, plenipotenţii săi, în condiţiile păcii, fură cu o deosebită luare-aminte pentru driturile Principatelor. Prin art. 5 al tratatului şi prin un act osebit, Rusia şi Turcia cunoscură şi întăriră Principatelor *Capitulaţiile* prin care acestea s-au fost pus sub suzeranitatea Înaltei Porţi *toate privilegiile şi slobozeniile* ce li s-au fost învoit atât prin capitulaţii, cât şi prin tratatele încheiate între ambele imperii sau prin deosebite hatişerifuri, şi prin urmare o deplină siguranţie, o administraţie naţională neatârnată, libertatea comerţului, alegerea domnilor pe viaţă si, cu primirea generală a locuitorilor, nevătămarea pământului Moldovei şi Valahiei de către oştirile turceşti, înturnarea către aceste ţări a cetăţilor şi a locurilor de pe malul stâng al Dunărei, ocupate de către turci, învoire ca guvernele româneşti, *ca un-*

ele ce au toate driturile unei neatârnate dinlăuntru administraţii, să aşeze un cordon de sănătate şi carantini despre Turcia, şi să aibă oşti regulate, al cărora număr să se hotărască de către domn cu respectivele lor Adunări, după temeiul vechilor pilde, desfiinţarea tuturor dărilor în natură către Poartă, precum: zaherele, cherestele, salaori şi alte havalele, în locul acestora hotărârea unui simplu bir (după principul vechilor capitulaţii). Şi, în sfârşit, dritul de navigaţie cu steagul şi paşaporturi naţionale [11]. Şi după toate acestea, Rusia închezăşluia fericirea Principatelor: şi M. S. împăratul Neculai, prin vestitul său manifest din 19 sept. 1829, arătând Europei binefacerile nouei păci, făcea şi românilor, ca o dreaptă răsplătire a jertfelor lor de un veac, această personală şi solanelă declaraţie: "*Ingrijirea noastră s-a întins asemenea asupra soartei noroadelor de o religie cu noi, supuse stăpânirii otomane. Vechile privilegiuri ale Principatelor Moldovei şi Valahiei au luat formală întărire şi fericirea lor s-a statornicit prin nouă folosuri*".

Cu bucurie ne oprim ochii asupra acestei epoce care se părea a răsplăti îndelungatele acte de râvnă şi credinţă ale părinţilor noştri către Rusia. La încheierea păcii, la asemenea auguste făgăduinţe, entuziasmul şi recunoştinţa noastră era fără margini, şi după numele lui Dumnezeu, numele împăratului Neculai era cel mai adorat între români! Reforma abuzurilor veacului trecut, vindecarea relelor războiului săvârşit, organizarea şi, prin urmare, regeneraţia Principatelor, fură încredinţate contelui Kisselef, care şi-a lăsat o neştearsă aducere-aminte în inimile românilor. La apelul făcut de acest nobil bărbat, toţi alergară spre a contribua la renaşterea patriei. Toţi jertfiră

interesul particular, privilegiurile şi driturile moştenite. Răii se făcură buni; şi în binefăcătoarele sale planuri, prezidentul plenipotent nu întâlni pretutindeni, de la stările cele mai înalte până la cele mai înjosite, decât abnegaţie şi râvnă. Societatea dar, în curând se reorganiză. Românii nu fură ingraţi; ei încă astăzi fac un apel la suvenirile generalului Kisselef; aducă-şi inima sa aminte de viile păreri de rău, care i-au întovărăşit purcederea din Principate la 1834. Recunoştinţa către monarhul Rusiei era atunci asemenea generală în ţară, căci toţi românii aveau încredere în viitorul patriei lor, a căreia fericire se închezăşluise atât de solanel. Pentru ce însă această măgulitoare încredere se pierdu în curând, pentru ce toate nădejdile de fericire se nimiciră, pentru ce toate închezăşluirile tratatului de Adrianopol nu izbutiră decât la asuprire, la abuzuri, la corupţie şi la o obştească nenorocire? Pentru ce, în sfârşit, binecuvântările s-au schimbat în blestemuri, şi românii, care la 1830 erau atât de recunoscători protecţiei, astăzi o resping ca o cumplită nenorocire ce atârnă pe ţara lor? Vina nu este a românilor, ci a acelora care, dintr-o mântuitoare apărare, au făcut o nesuferită *apăsare*! Bunele cugetări ce prezidară la redacţia articolului 5 al tratatului de Adrianopol în curând se retraseră, şi driturile asigurate românilor prin acelaşi articol se călcară de către aceeaşi putere, care le închezăşluise. Reglementul organic care, prin actul separat al tratatului, se impunea Turciei, ca expresia *dorinţelor celor mai de frunte locuitori ai Principatelor*, se redigă după instrucţii străine de functionari ruşi, sau de oameni aleşi de guvernul rusesc, şi revizia sa de către Adunările Obşteşti se făcu sub auspiciile baionetelor. În curând, ca capăt unei asemenea libere constituţii, se

punea fatala adăogire [12], ca *pe viitorime, orice schimbare domnul ar voi să facă în Reglementul organic nu va putea să aibă loc, nici a se pune în lucrare, decât după înadinsă împuternicire a Înaltei Porţi, cu împreună unire a Curţii Rusiei*, articol care anulează de odată toată autonomia recunoscută Principatelor nu mai târziu decât prin tratatul de Adrianopol, şi care (însuşind şi Rusiei deopotrivă drituri cu Turcia) jignesc şi driturile de suzeranitate ale Înaltei Porţi, când aceasta nu s-a îndatorit a cunoaşte aceste instituţii decât cu condiţia lămurită, adică: *numai în atâta, încât pomenitele Regulamenturi nu vor face vreo atingere dritului suzeranităţii Înaltei Porţi.*

Însă acestaşi Reglement, bun, rău, cum era, trebuia respectat şi de unii şi de alţii. Tratatele de Akerman şi Adrianopol hotărăsc ca domnii să se aleagă de către ţară, şi cap. I al Reglementului prescrie chipul alegerii. Rusia însă, ea cea întâi, calcă aceste legiuiri, şi prin un nou tratat (din 29 ghenarie 1834, încheiat la Sankt-Petersburg), stipulează: că *domnii Moldovei şi Valahiei se vor numi de către Curţi, numai pentru astă dată, şi ca un caz cu totul particular*. Aşadar, Rusia singură dă cea întâi pildă a nepăzirii Reglementului; şi noii domni numiţi de ambele Puteri, iar *nu de naţie*, urmează în curând unei asemenea pilde! Ca moldoveni, noi nu vom vorbi decât de rolul protecţiei în Moldova, de la intrarea în domnie a M. S. Mihail Sturdza. Când, la iulie 1834, ocupaţia militară a Rusiei conteni în Principate, era de nădăjduit, şi conform şi cu tratatele, că şi guvernul Rusiei va conteni, spre a face loc *administraţiei naţionale neatârnate*. Schimbarea însă a fost numai în nume; ocârmuirea rosiană tot urmă şi urmează şi astăzi, cu deosebire, că în loc de un Kisselef,

avem pe domnul Mihail Sturdza. Turcia căreia, ca suzerană, codica naţiilor îi dă un drit mai mult prin tratataturi, este îngrădită de a se amesteca în cele dinlăuntru ale Principatelor; şi credincioasă legăturilor sale, ea de la 1834 respectează neatârnarea administraţiei noastre. Rusia, al căruia singur drit este de a ne apăra, când Poarta ar vroi a se amesteca în această ocârmuire, şi căreia nici un tratat nu-i dă putere de a înrâuri şi a povăţui trebile noastre dinlăuntru, prin consulii săi, este adevărata ocârmuitoare a Principatelor. În adevăr, de la 1834 şi până astăzi, ce măsură obştească se adoptează în ţară, ce lege se propune Obşteştii Adunări, se întăreşte şi se pune în lucrare, înainte de a se primi învoirea ministerului rosienesc; ce funcţionari măcar se orânduiesc fără primirea consulilor-cenzori? Ş-apoi ni se zice că avem administraţie neatârnată, adunare legiuitoare, instituţii naţionale! Consulii sunt totul; ei prescriu şi priveghează marşa lucrărilor, căci Turcia suzerană n-are măcar dritul dat puterilor străine de a avea în Principate agent care să observeze starea lucrurilor. Dar dacă această influenţie extralegală a Rusiei, în ocârmuirea noastră dinlăuntru, ar avea măcar de ţel de a priveghea la păzirea legilor, la izgonirea abuzurilor, la oprirea a tot ce poate jigni acea fericire făgăduită nouă. Aceasta însă nici n-a fost, nici nu este; ea n-a slujit decât a apăra pe domnul Sturdza şi abuzurile sale. Cine nu cunoaşte astăzi pe Măria Sa, acest zaraf învelit în haine domneşti, o lipitoare care a supt toată avuţia ţării, un stârv care a corupt tot ce a avut nenorocire de a-l apropia, şi chiar pe fiii săi, un şerpe care cu balele sale a otrăvit pe moldovenii cei mai vrednici, un crocodil ale cărui lacrimi mincinoase vroiesc a înşela pe Dumnezeu, după ce nu mai

pot înşela pe oameni, o fiinţă a căruia inimă, dacă mai are, nu bate decât la sunetul aurului, nesimţitor la orice ocară publică, surd la plângerile compatrioţilor săi, orb la nenorocirea ţării sale, pe care a sărăcit-o şi a vândut-o. Pe un asemenea mârşav, spionul său de la 1828, Rusia l-a pus domn moldovenilor. Pre acesta, consulii săi de 14 ani au îndatorire de a-l apăra în contra glasului unui popor întreg, căci ţara încă până acum n-a găsit în Rusia apărare şi îndurare. Au fost unii din consuli care, ca creştini şi ca oameni drepţi, au ridicat câteodată glasul în favorul românilor. Ministerul din Sankt-Petersburg ori i-a rechemat, ori le-a impus tăcere. Din această împrejurare, cine a mai putut găsi dreptate şi apărare la reprezentantul puterii protectriţe? Curajosul deputat izgonit nelegiuit din Adunare, boierul surghiunit sau închis fără judecată, proprietarul dezbrăcat de moşia sa de către însuşi domnul, locuitorii săteni goliţi până la piele de oamenii domneşti şi luaţi sub biciurile lor găsit-au vreodată punere la cale la consulat, căruia în zadar îi arătau că cutare tratat este jignit, că cutare articol din Reglement este călcat? Jeluirile şi protestaţiile lor slujeau numai a înmulţi delele cancelariilor ruseşti, şi singurul răspuns ce li se da era că consulul nu putea pentru un particular să deconsidereze autoritatea domnească, şi că Moldo-Valahia avea un guvern neatârnat! Ajutat de asemenea cuvinte, şi mai mult de tăcerea agentului Rusiei, domnul a călcat toate instituţiile ţării şi din popor a ajuns a face o gloată bună numai de a-i umple lăzile cu bani, de a-i zidi palaturi, de a-i face grădini, de a-i lărgi şi a-i lucra moşiile, o turmă de oi, în sfârşit, bună de tuns până la sânge, şi căreia sub aspre pedepse îi este oprit măcar de a plânge, de a jelui şi de a-şi

arăta pătimirile şi ranele! Ocârmuirea de 14 ani a acestui vampir, care în analurile ţării n-are deopotrivă, n-a avut alt ţel decât de a-şi întemeia puterea şi avuţia pe corupţia şi sărăcia obştească. Ca să ajungă la un asemenea sfârşit criminal, el pe cliros ori l-a compus de creaturile sale, ori l-a defăimat, sau l-a lăsat în întuneric şi neştiinţă, pentru ca să-i omoare duhovnicească înrâurire. Pre bărbaţii cei mai vrednici şi cu mai reputaţie de virtute s-a silit a-i cumpăra, şi pe acei ce nu i-a putut dobândi i-a prigonit în interesuri, i-a clevetit, le-a găsit vini închipuite şi i-a închis, lăsându-i să viseze la dreptate şi la libertate prin mănăstiri, locaşurile lui Dumnezeu prefăcute de dânsul în închisori ale tiraniei. Tinerimii i-a pus în spate toate calomniile, înfăţoşând-o ca imorală, ca netrebnică, ca însufleţită de simtimente primejdioase, şi s-a silit de a o ţine departe de orice trebi ale statului, spre a nu-i da măcar prilej de a arăta ce vrea şi ce poate. Tiparul şi orice organ al opiniei publice l-a ţinut înăduşit, ca nu cumva adevărul să iasă la iveală. Poporul l-a îndobitocit, netolerând facerea şcoalelor, desfiinţând pe acele întemeiate, sau izgonind din ele orice doctrini naţionale şi luminătoare. Posturile statului le-a încredinţat numai la acei care nu urmau altei legi decât poruncilor sale, ticăloase maşini, robi ai literei, creaturi înjosite şi gata la toate mârşăviile, şi aşa a aşezat o clasă de birocraţi, necunoscuţi încă în ţară, şi a cărora soarte este în mâinile sale, căci în tot minutul poate să-i trimită la ocnă sau la spânzurătoare; şi din aceşti ticăloşi, împodobiţi cu ranguri şi cu decoraţii, a alcătuit Adunarea Obştească, ce este menită a reprezenta ţara! Spioneria a organizat-o pe o treaptă înaltă, ca parte importantă a administraţiei statului, şi a introdus-o până şi în sânul fa-

miliilor, spre a putea afla toate tainele, spre a se folosi de toate slăbiciunile, şi a aţâţa în toate clasele intriga, ura şi corupţia. Ei bine, pe un asemenea om, care pentru veci a necinstit protecţia, Rusia ni l-a dat de ocârmuitor, şi cu toate strigătele poporului, cu toate dovezile ale nelegiuirilor sale, cunoscute de toată Europa, de mai mult de 14 ani îl ţine domn. Şi să nu zică Rusia că ea nu ştie despre aceste ticăloşii: Adunările Obşteşti s-au ales cu ştirea consulilor, boierii s-au închis şi s-au surghiunit sub ochii lor, răzeşii s-au dezbrăcat de moşiile lor, ţăranii s-au încărcat cu beilicuri oprite de Reglement, casele publice s-au prădat de Măria Sa, toate aceste s-au făcut în fiinţa agenţilor Rusiei, toate aceste li s-au arătat cu degetul. Patrusprezece ani Moldova s-a jeluit, a răbdat şi a aşteptat în zadar ziua dreptăţii. Cancelariile consulaturilor de Iaşi şi de Bucureşti, a ambasadei de la Constantinopol, a ministerului de la St.-Petersburg, sunt pline de petiţiile, memoarele şi protestaţiile moldovenilor, şi la toate aceste li s-au răspuns cu cea mai indiferentă tăcere, tăcere de care domnul s-a folosit, căci îi era o încurajare ca să urmeze în drumul tras. Protecţia Rusiei dar, în toată această îndelungată vreme, a fost dată persoanei lui Mihail Sturdza şi abuzurilor sale, iar nu ţării, iar nu legilor!

Însă când după 14 ani de durere, de răbdare, de lacrimi, Moldova cu atâta mai mult îşi simţi nenorocita soarte, cu cât mai mult văzu pe celelalte popoare ale Europei, pe chiar fraţii din Bucovina, reformându-şi instituţiile şi dându-şi altele potrivite cu veacul şi cu nevoinţele lor, când, zic, şi Moldova îşi ridică glasul, atunci M. Sturdza se folosi de prilej, spre a arăta că, pe lângă toate celelalte viciuri, avea şi acela de a fi *crud*. Pacinica

manifestaţie din 28 mart avu loc. Nu se cerea decât stricta păzire a Reglementului, cât de defectuos şi de antinaţional este, şi, prin urmare, o Adunare Obştească legiuit aleasă, ca prin aceasta să se poată desfiinţa fără zgomot şi zdruncinare abuzurile sub care geme ţara, şi a se opera totodată şi reformele ce sunt neapărate pentru fericirea ei. Sturdza se folosi de nota contelui de Nesselrode din 15 mart către dl de Kotzebue, prin care se arăta domnilor Moldo-Valahiei vroinţa M. S. împăratului Neculai, ca ei să oprească cu energie orice mişcare revoluţionară din Principate; şi ajutat de o asemenea împărătească vroinţă, el dintr-o manifestaţie făcută numai în contra abuzurilor sale, închipui o revoluţie de principii, şi ca un tigru neîmpăcat îşi răzbună straşnic asupra duşmanilor săi politici. Sturdza bătu, legă, închise pe acei ce cereau numai păzirea unei legi solanel jurată de el la întronarea sa, şi în fiinţa general-consulului Rusiei, treisprezece tineri ca revoltanţi fură depărtaţi peste Dunăre, nejudecaţi, ca când în Moldova n-ar fi fost legi, tribunaluri şi închisori; iar depeşa ministrului rusesc fu împrăştiată în public, ca mângâiere pentru acei bătuţi, surghiuniţi şi deportaţi. Veni generalul Duhamel, comisar M. S. împăratului Neculai, trimis spre a sprijini *ordinul legal*. Acest ordin s-a sprijinit într-acest fel că, pentru că am îndrăznit numai a ne jelui comisarului suzeranului ţării, despre ticăloşiile domnului, un nou număr de cei mai însemnaţi boieri s-au văzut arestaţi pe la moşie, ca pricinuitori de scandal; şi Mihail Sturdza întărit de *ajutorul moral* ce-i trimisese M. S. împăratul Neculai, şi-a îndoit asprimile şi abuzurile! Şi pentru că fraţii noştri din *Ţara Românească*, expuşi la acele nenorociri, jertfe ale aceluiaşi rău, nu le mai putură răbda, şi se sculară în con-

tra pricinei lui, o armie rusească a intrat în *Moldova*; şi pe lângă toate biciurile de care am fost loviţi, lăcustele, seceta, epizootia, holera, criza comercială, cruda ocârmuire a domnului, noi acei mai răbdători suntem osândiţi unui nou bici, aceluia de a avea o ocupaţie militară, şi de a pregăti hrană pentru acei ce pregătesc fiare pentru fraţii noştri... şi pentru noi! De trei luni de zile, de când această armie se află în ţară, ce legalitate şi ce respect către persoane şi către proprietate s-a păzit? Fără mai înainte declaraţie, ţara s-a pus în stare de război. Proprietăţile s-au făcut prada oştirilor şi a creaturilor domneşti însărcinate cu îndestularea lor; hambarele s-au spart; semănăturile încă necoapte s-au luat de pe câmpuri în putere, şi sărăcia obştească s-a făcut izvor de bogăţie pentru câţiva ticăloşi! Persoanele n-au fost mai bine respectate; boierii, unii închişi sau puşi în fiare, alţii siliţi de a-şi părăsi casele prefăcute în cazarmii sau spitaluri, şi de a fugi peste hotar. Locuitorii săteni, cu sila smulţi de la câmpeştile lor îndeletniciri şi luaţi la beilicuri şi podvozi pentru slujba armiei rosieneşti! Nici arhiereii, nici clerul, care ar fi trebuit să fie respectaţi de către reprezentantul şi armia împăratului ortodox, n-au scăpat terorismului obştesc. Mitropolitul... Moldova ştie ce sfârşit a avut. Un alt arhiereu este silit să-şi părăsească patria. Preoţii se închid pe la cazarmii, Vlădica de Roman se răpeşte din episcopia sa şi nejudecat, închis în mănăstirea Soveja (unde poate acum îşi sfârşeşte zilele), în contra articolului 413 din acel Reglement, pe care Rusia cu armele voieşte a-l păstra, articol care lămurit rosteşte că: la întâmplare de politicească greşeală, care sunt aceste: când vor întărta răzvrătire cu tulburarea norodului, şi când se vor împotrivi la poruncile

domnului, *acele legiuite şi cunoscute de Obsteasca Adunare, pe temeiul pravilelor şi al Reglementului*, la o aşa întâmplare, comitetul cercetătorilor numitelor învinovăţiri se va alcătui de doisprezece arhierei din ambele Principaturi şi de doisprezece boieri din acei mai cu ipolipsis, aleşi de către Obştească Adunare. Şi raportul comitetului de cercetare mai sus zisă, de cunoscuta vinovăţie, se va încheia pe mulţimea glasurilor, se va întări de către domnul şi se va trimite la patriarhul, spre catarisire, etc. Nici una din aceste închezăşluiri nu s-a păzit, nici pentru episcopul de Roman, nici pentru alte feţe duhovniceşti, asemenea pedepsite. Şi aşa biserica ortodoxă a lui Cristos, în arhiereii şi preoţii săi cei mai vrednici de cinste, este batjocorită de către un domn fără cuget, sprijinit de comisarii şi armia împăratului ortodox!

Şi când moldovenii, văzându-şi jertfele de un veac, aşa de rău răsplătite, adică: că protecţia Rusiei de la 1774 şi până la 1828 a fost numai nominală; iar de la 1834 şi până acum a slujit numai abuzurilor lui Mihail Sturdza, au început a cerceta izvorul răului, şi suindu-se de la efect la cauză, cu durere şi adâncă durere s-au încredinţat că toată pricina nenorocirii ţării şi a lor este protecţia Rusiei, falsată în principul şi în aplicaţia sa, atunci, spre cumplită pedeapsă, pentru o asemenea întristătoare descoperire, făcută de o naţie batjocorită în toate driturile, în toate legile, în toate simpatiile sale, contele de Nesselrode a împărtăşit Europei depeşa sa din 19 iulie trecut, care deosebindu-se de toate manifesturile, proclamaţiile şi făgăduinţele făcute românilor de Rusia, într-un period de mai mult de una sută ani, adună asupra capului nostru ocara, învinovăţirile cele mai ridicole, un nămol de aserţii

şi pretenţii, unele mai nedrepte decât altele, şi ne contestă chiar aceea ce Rusia nu ne-a dat şi, prin urmare, cu drept, nu ne poate lua, adică: existenţa noastră politică, driturile ce le păstrăm de la capitulaţiile strămoşilor noştri către Poarta otomană, drituri toate înfiinţate când Rusia încă nu cunoştea măcar hotarele noastre — *da încă să ne proteagă*, — şi, în sfârşit, chiar naţionalitatea noastră, chiar numele nostru de *români*! Insă ce trebuie să ne mângâie este că depeşa contelui de Nesselrode strică mai mult Rusiei decât nouă românilor; ea îi oboară pentru veci influenţa ce până acum a exersat în Orient, numai prin simpatiile ce a ştiut a-şi păstra între popoarele creştine, supuse Porţii otomane, simpatii care în mare parte au fost pricina biruinţelor ei asupra Turciei. Las' că cu o rană nevindecată, ea jigneşte pentru totdeauna inima românilor, dar apoi îşi înstrăinează şi pe toate celelalte popoare coreligionare. O! voi, fraţii noştri în dureri şi în nădejde, voi, bulgarilor, voi, rumelioţilor, voi, toţi acei care ca noi cu pustiirea ţărilor voastre, şi cu sângele, averea şi truda voastră, în toate campaniile trecute, aţi fost împreună cu noi piedestalul pe care Rusia şi-a întemeiat colosala putere, cu care ea astăzi se slujeşte spre a ne împila, ascultaţi ce mângâiere pentru cele trecute, ce speranţă pentru cele viitoare vă dă Rusia: "Dacă românii, zice, acest act, în numele unei închipuite naţionalităţi, a căreia origine se pierde în întunericul timpurilor, se vor despărţi de Turcia (o despărţire la care românii nici nu gândesc), atunci în puterea aceluiaşi princip, sub înrâurirea aceleiaşi dorinţe, în curând şi Bulgaria, Rumelia şi toate neamurile de limbă deosebită, din care Imperia otomană se compune, vor pretinde asemenea a se eman-

cipa", etc., etc. Aşadar, chiar când Turcia astăzi ar vroi şi ar socoti că este de folosul şi interesul său însuşi, ca să vă dea şi vouă, ca şi nouă, nişte instituţii mai liberale, o organizaţie mai naţională potrivită marilor şi dreptelor principuri ale epocei noastre, Rusia ortodoxă, aceea care se zice protectoarea noastră, ca şi a voastră, cu armele în mână va opri pe Turcia să fie dreaptă, generoasă, liberală cu voi şi cu noi, zicând că aceasta ar jigni driturile sale, interesele sale, cinstea sa, şi că siguranţia sa cere ca noi să fim în veci nenorociţi. Voi dar, care mai credeţi încă în ajutorul Rusiei, pilduiţi-vă de la protecţia ce ea ne dă nouă, românilor, şi apoi mai nădăjduiţi dacă puteţi! Vedeţi câte imputări, câte învinovăţiri, câte aserţii, unele mai neadevărate decât altele, adună această depeşă asupra capului nostru. Am vroit, ni se zice, noi moldovenii, să ucidem pe domnul Mihail Sturdza, ca şi când ar fi între noi o fiinţă destul de ticăloasă, care să vrea să-şi pângărească mânile într-un sânge aşa de spurcat, sau ca când un popor întreg poate să fie răspunzător pentru fapta unui desperat. Ne impută că avem emisari în Basarabia, şi că voim să revoltăm această provincie în contra Rusiei, noi, acei care pe noi singuri nu ne putem apăra, noi acei care pentru chiar interese de avere şi de familie nu putem străbate în acea ţară ermetic închisă, şi în care — chemăm mărturia guvernatorului de acolo şi a consulatelor rosieneşti — defiem pe orişicine să ne dovedească că a găsit măcar umbra unui propagandist românesc. Ne pârăşte înaintea Europei, că vroim "*a constitua sub numele de regatul Daco-Român un nou stat despărţit şi neatârnat, la formaţia căruia chemăm pe fraţii noştri din Bucovina, din Transilvania şi din Basarabia*", ca când Moldova şi Ţara Românească, ce

nu-şi pot apăra chiar pământul lor însuşi, chiar puţinele dreptăţi ce le-au rămas încă necălcate, ar fi în stare şi ar putea să facă nebunia de a se pune deodată în război cu Austria, cu Ungaria şi cu Rusia, şi toate acestea spre a reconstitua vechea Dacie! O învinovăţire atât de ridicolă, care n-ar merita să vie de la un guvern, ce porunceşte la şasezeci de milioane de oameni, şi are peste un milion de baionete! Şi după toate aceste imputări, unele mai de râs decât altele, apoi depeşa ne contestă şi chiar aceea ce Rusia nu ne-a dat, şi nici ne poate, prin urmare, lua, ne contestă drepturile care le avem de la strămoşii noştri, ne contestă naţionalitatea, care o avem de la Dumnezeu, o naţionalitate de *opt milioane de români*, pe care o avem de 18 veacuri, şi care a rezistat tuturor viforelor ce au trecut peste ţările noastre, într-această lungime de timp. Noi n-avem drit să ne numim români şi nici nu trebuie să cerem ca să ni se respecteze naţionalitatea, acei care în veacul de mijloc, sub guvernele şi domnii noştri, am fost valul creştinătăţii în contra islamismului, noi al cărora pământ este un pământ de moaşteni, pentru că fieştecare parmac din el este adăpat cu sângele mucenicilor morţi pentru lege şi patrie, noi, care în vreme de patru veacuri am dat lumii pildele cele mai strălucite de curagiu şi de patriotism, care am fost avangvardia creştinătăţii, şi cu sângele nostru am contribuit la păstrarea civilizaţiei europene. Astăzi, în epoca învierii celor mai slabe naţionalităţi, noi n-avem drit să proclamăm naţionalitatea noastră de români cu care ne-au cunoscut veacurile trecute. Noi n-am fost nimica, noi n-avem istorie, noi n-avem ţară, noi n-avem drituri; căci tot ce suntem, şi *cea mai mare parte a folosurilor asigurate patriei noastre le suntem datori protecţiei binevoitoare a*

Rusiei; ca când înaintea celei întâi veniri a ruşilor în ţările noastre, înaintea tratatului de la Kainargi şi a celor următoare, noi n-am fi avut capitulaţiile noastre, noi n-am fi avut drituri respectate de Turcia, noi n-am fi avut domni mult mai naţionali decât acei de astăzi, guverne mult mai neatârnate decât acele de acum — libere numai cu numele, — ca când religia noastră ar fi fost prigonită, ca când moşiile noastre nu le-ar fi stăpânit strămoşii noştri, şi legile noastre nu s-ar fi făcut în pământul nostru. Toate aceste, dovedite prin istorie, toate aceste de o cunoştinţă obştească, n-au fost, şi Rusia singură ne-a dat tot. Ea a izgonit paşii din ţările noastre, ea a risipit geamiile înălţate în locul bisericilor noastre, ea ne-a dat dritul să ne stăpânim moşiile, până atunci în mâinile turcilor, ca în Serbia şi Grecia, ea a izgonit alcoranul din legislaţia noastră; ea ne-a dat, în sfârşit, o patrie şi un guvern naţional, şi de aceea Rusia ne declarează astăzi că: *Moldova şi Valahia sunt numai nişte curate şi simple provincii, care au de împlinit atât către puterea suzerană, cât şi către puterea protectriţă, îndatoriri pozitive, de la care ele nu pot a se sustrage fără mai înainte învoire a ambelor curţi.* Şi după toate aceste, Rusia ne declară că noi nu avem măcar drit de a năzui la acea Europă, pentru a căreia religie şi civilizaţie strămoşii noştri au vărsat atâtea pâraie de sânge, la acea Europă, care în mai multe rânduri ne-a cunoscut existenţa ca staturi şi dritul de ţări autonome. Chestiile Libanului şi ale Egiptului s-au putut hotărî de către Puterile Europei; numai pentru noi, popor creştin şi asuprit, Europa nu poate să intervineze nici în numele omenirii, nici în puterea dreptăţilor sale şi ale noastre; şi aceasta pentru că *tratatele încheiate între Înalta Poartă şi*

Rusia n-au nimic comun cu tranzacţiile pe temeiul cărora este întemeiat dritul public al Europei; că driturile Rusiei sunt întemeiate în Orient pe trataturi care în Occident nu există, şi că după aceste trataturi numai Turcia şi Rusia au dritul de a regula condiţia ambelor provincii a Moldovei şi Valahiei!

Şi pentru că asemenea învinovăţiri, departe de tot adevărul, pentru că asemenea teorii contrarie cu orice drit al ginţilor, cu tratatele noastre cu Poarta Otomană, cu chiar tratatele ce Rusia are încheiate cu Turcia, pentru că asemenea pretenţii de autoritate exclusivă asupra soartei noastre — pretenţii contrare dritului omnipotent al Europei, — nu ne plac, pentru că avem de datorie naţională de a le respinge, pentru că ar fi a ne osândi singuri la o sinucidere politică, dacă dinaintea Europei n-am protesta în contra lor, Rusia, prin depeşa sa, încheie a ne face ingraţi pe noi, românii, care cu înşesită pustiire a ţărilor noastre, cu sângele nostru, cu sărăcia familiilor noastre, cu primejduirea ţării şi a driturilor noastre, cu pierderea Bucovinei şi a Basarabiei, am slujit Rusiei şi am ajutat-o în toate campaniile sale ca să-şi sporească pământul, puterea şi influenţa! Noi, care Rusiei nu suntem datori decât cu o slabă şi mică restituţie a driturilor ce am pierdut din pricina credinţei noastre către dânsa, noi îi suntem ingraţi şi uităm că *Rusiei suntem datori cu binefacerile poziţiei şi astăzi*. Aceasta poate să fie, însă lăsăm lumii să judece, dacă se poate zice că poziţia noastră de astăzi ne înfăţişează ceva *binefaceri*!

Dacă dar românii sunt ingraţi către Rusia, apoi ce este ea către noi, ea care spre răsplătirea îndelungatelor noastre dovezi de credinţă şi crudelor noastre jertfe nu ne-

a dat decât o protecţie ce în veacul trecut a fost o iluzie, şi în veacul acesta un jug nesuferit? Recunoştinţa este un simtiment ce nu se porunceşte, ce nu se poate cere cu sila de la un individ, şi cu cât mai puţin încă de la o naţie. Recunoştinţă dar nu vom putea avea niciodată pentru acea putere, care cu numele de ocrotitoare ne ţine în lanţuri, care sub braţul său de fier ne apasă într-atâta, încât ne înăduşă, care ne apără numai abuzurile, care ne contestă chiar driturile ce nu le avem de la dânsa, şi pe care ea numai ni le-a închezăşluit, care în Valahia ameninţă să întrebuinţeze armele în contra tinerei libertăţi, iar în Moldova, sub împărăteştile sale vulturi, umbreşte o fiară atât de spurcată ca Mihail Sturdza! Poporul român nu este ingrat; el pururea a plătit înzecit binele ce i s-a făcut, istoria o dovedeşte. Recunoştinţă poporul român poate dar simţi, însă numai pentru acea naţie, care şi-ar întrebuinţa influenţa şi armele spre apărarea neatârnării, libertăţii şi driturilor sale, pentru ca sub scutul acestora să poată ajunge la acea bunăstare şi la acea dezvoltare materială şi intelectuală la care este şi el chemat. Numai pentru o asemenea naţie dreaptă şi adevărat protectoare poate dar poporul român să aibă recunoştinţă. Dacă dar Rusia doreşte să merite şi să dobândească din partea românilor acest sentiment, contenească apăsătoarea şi machiavelica politică ce, de la 1832 mai ales, păzeşte către noi; şi nu mai facă din tratatele sale o punte pe care trage Principatele de sub suveranitatea nominală a sultanului sub adevărata suveranitate a ţarului. Într-această stare de lucruri, care este dovedită prin 16 ani de practică, prin arbitrara amestecare a generalilor şi a consulilor ruseşti în toate trebile dinlăuntru ale Principatelor, prin punerea trimişilor

turcesti într-o poziţie cu totul secundară şi nebăgată în seamă, românii au toată dreptatea a se lepăda de o protecţie, a căreia Rusia este cea dintâi care i-a denaturat prinţipul; căci dacă ar urma de a suferi mai mult o asemenea protecţie, ei n-ar face decât de a schimba un jug mai uşor în contra altuia mult mai greu. Politiceşte, cum a zis foarte bine redactorul "Gazetei de Transilvania", am sta cu o asemenea ocrotire mult mai rău, decât am fost cu o sută de ani mai înainte, şi cu atâta mai mult că Turcia, aceea pe care părinţii noştri pururea au jertfit-o Rusiei, se arată astăzi cu mult mai dreaptă şi mai mărinimoasă decât această de pe urmă putere, căreia am făcut atâtea şi atâtea îndelungate şi sângeroase slujbe; şi că dacă mai avem a ne mai teme de un despotism, negreşit că nu este de acel care ne-ar veni de la Constantinopol!

Principul protectoratului rusesc este numai de a apăra Principatele în contra pericolelor ce le-ar veni din partea Turciei, este numai de a îndatori pe această din urmă putere să păzească driturile românilor. Oficial, aşa singură, Rusia şi-a cunoscut natura protecţiei. În adevăr, când prin tratatul de Kainargi, Rusia şi-a mijlocit dritul de a interveni prin miniştrii săi în favorul Principatelor la Înalta Poartă, n-a fost aceasta numai spre a stavila apăsarea Turciei? Când prin tratatul de Akerman, Rusia a cerut ca domnii să fie păstraţi o eptaetie, şi să poată liber ocârmui cele dinlăuntru ale ţărilor lor, n-a fost iarăşi spre a depărta abuzurile Turciei şi amestecarea ei în administraţia Principatelor? Când prin tratatele de Adrianopol şi de Petersburg a îndatorit pe Poartă să recunoască Reglementul făcut în timpul guvernului rosienesc, n-a fost aceasta iarăşi numai ca să mijlocească în numele Principatelor de la

Turcia întărirea acestor legi fundamentale, zugrăvite ca expresia vroinţelor şi lucrărilor celor mai întâi locuitori ai ţărilor româneşti şi, prin urmare, întemeiate pe driturile de autonomie ale acestora şi închezăşluite de Rusia? Acesta este tot rolul protectoratului; căci nicăiri în aceste tratate nu i se vede prefăcut principul şi aplicaţia; nicăiri nu se rosteşte că el are să se schimbe în suveranitate, nicăiri nu se hotărăşte, că aceea ce nu este iertat Turciei suzerane — adică de a se amesteca în trebile dinlăuntru ale Principatelor şi de a călca, prin urmare, capitulaţiile lor — este iertat Rusiei, numai garanta acestora. Ei bine, ce până acum Cabinetul din Sankt-Petersburg a făcut numai oficial, numai pe hârtie, facă-o astăzi şi în faptă, fie adevărat protector. Românii au dovedit îndestul de vederat, că ei nu pot fi fericiţi cu Reglementul, şi că simţesc trebuinţa de a-şi da alte instituţii mai naţionale, mai drepte, mai potrivite cu secolul şi cu nevoile lor materiale şi intelectuale. La întâmplare, când Turcia s-ar refuza — în contra capitulaţiilor — să recunoască românilor dritul de a-şi da aceste instituţii, Rusia împlinească-şi datoria de ocrotitoare, puie la mijloc puternica sa mijlocire, şi silească pe curtea suzerană să respecteze driturile de autonomie ale românilor. Iar nu când Poarta nu cere mai bine decât ca Principatele să fie libere, puternice şi fericite — căci acesta este şi interesul său, — Rusia, cu puterea baionetelor sale, să o oprească de a fi dreaptă şi liberală, şi ca culme a nedreptăţii apoi să declare înaintea Europei, că este pentru dânsa chestie de drituri, chestie de cinste, chestie de interese politice, ca românii să fie dezbrăcaţi de driturile, de autonomia, de naţionalitatea, de chiar existenţa lor, şi că ei în veci să fie nenorociţi! Şi apoi mai pretinde încă şi

recunoştinţă! *Rusia a închezăşluit fericirea Principatelor*, zice rostit tratatul de Adrianopol. Fericirea unui popor este însă numai în bunăstarea sa materială, morală şi intelectuală. Aceasta ne lipseşte de tot; spre a o dobândi, avem trebuinţă de o bună legislaţie şi de o bună administraţie. Cum dar le vom putea avea, dacă nu ne va fi iertat să ne dăm instituţiile ce ni le pot pregăti? Reformele însă, ce atât Valahia cât şi Moldavia doresc, şi de care mai înainte am dat o scurtă privire, sunt curat pământeşti, pentru că au originea lor în pământul nostru, şi mântuitoare, pentru că sunt drepte pentru toţi. Ele asemenea nu jignesc pe nime, nici în cele din afară, nici în cele dinlăuntru. În cele din afară, românii, chiar să vrea, n-ar putea să fie apăsători. În cele dinlăuntru, prin aceste instituţii, ei nu pretind nicidecum de a înjosi clasele cele înalte — precum oareşicari duşmani ai binelui ar vroi să înşele opinia publică, — ci numai de a ridica clasele cele apăsate. Nimeni prin aceste îmbunătăţiri nu se poate afla jignit, decât acei care în interesul statului privesc numai interesul lor, decât acei care exploatează nenorocirea şi sărăcia poporului, spre fericirea şi îmbogăţirea lor în parte. Nouăle îmbunătăţiri, o mai adăogim încă o dată, n-au alt ţel decât de a pune dreptatea în locul privilegiului, dragostea în locul urii, între deosebitele clase, şi obştească mulţumire şi fericire în locul obşteştii întristări şi nenorociri, ce domneşte astăzi, de la o margine a Principatelor la cealaltă.

Înalta Poartă a cunoscut atât de bine neapărata nevoie a îmbunătăţirii stării politice, materiale şi intelectuale a românilor, încât de mult, şi înainte chiar ca aceştia să-şi fi exprimat dorinţele lor ea şi-a rostit bunele sale plecări şi

via dorinţă ce are de a vedea lărgită sfera libertăţii şi a neatârnării lor, într-un chip potrivit cu epoca noastră, şi cu însuşi interesul Turciei.

"Nu ar fi vrednic de epoca în care vieţuim, urmează a zice acelaşi jurnal de Constantinopol, pe care l-am citat mai sus, şi conform cu tendinţa liberală ce se manifestează pretutindeni într-un chip aşa de vederat, ca libertatea individuală să fie mai bine închezăşluită; ca starea ţăranilor să fie îmbunătăţită atât către proprietari, cât şi către guvern, începând cu oborârea boierescului; ca să se hotărască reforma şcoalelor spre a se primi în ele poporul ce zace în neştiinţă; ca să se ocupe cu educaţia morală a clerului; ca miniştrii să aibă o libertate de acţie mai mare, spre a întemeia responsabilitatea lor; ca cenzura să fie oborâtă; ca debataţiile judeciare să fie publice; ca să se introducă îmbunătăţiri în proceduri şi în sistemul penal; ca corupţia slujbaşilor să fie de nu nimicnicită, ce ar fi greu, dar măcar restrânsă precât cu putinţă; ca să se aşeze o bancă naţională în interesul comerţului şi al industriei, etc.? Cine ar putea să se găsească jignit cu aceste măsuri şi cu multe altele ce este de prisos de a le arăta? Negreşit că nu generalitatea moldovenilor. Ele dimpotrivă ar fi pentru dânşii un izvor de bunăstare, de vrednicie şi mai ales de orânduială, căci cu cât egalitatea şi dreptatea se statornicesc între toate clasele unui stat, cu atâta se sporesc şi elementele mulţumirii şi siguranţiei generale. Popoarele în MoldoRomânia sunt însetate mai mult decât în orice altă epocă de vrednicie, de libertate şi de bunăstare, şi în viile lor dorinţe către o mai bună soarte, ele sunt încurajate de către isprăvile marilor mişcări ale Europei, pe care le simţesc prin un fel de electricitate, ale cărora conducători

sunt pretutindeni, deşi nevăzuţi. Lucrând aşa, Principatele n-ar face decât a întrebuinţa driturile ce le au din constituţiile ce li s-au dat pentru graduala lor dezvoltare, şi a se conforma la spiritul tratatelor speciale ale curţilor suzerană şi protectriţă, care n-au şi nu pot avea intenţii împotriva fericirii Principatelor. Ele nu vreau decât aceea ce vroiesc guvernele rezonabile: unirea în libertate, o rânduială în propăşire. Această îndoită condiţie să se împlinească în reformele ce sunt de făcut, şi nimeni va avea a se teme că ar găsi din partea curţilor un refuz de ajutor, şi încă mai puţin acturi care ar fi de natură de a împiedica marşa paşnică şi legală a acestor ţări". O ispită de trei luni în Valahia, şi de şase luni mai ales în Moldavia — cu toată urâcioasa şi ticăloasa ocârmuire a domnului Sturdza, care pe orice alt popor l-ar fi adus la actele cele mai desperate□— au dovedit îndestul că românii înţeleg foarte bine poziţia lor, şi că simţesc că ei nu pot ajunge la redobândirea driturilor lor decât prin mijloacele cele mai paşnice, şi prin o strânsă împreună înţelegere cu Turcia. Românii nu doresc nimică mai mult decât acele ce vedem cuprinse în rândurile de mai sus. A reîntemeia relaţiile lor cu Poarta Otomană în spiritul capitulaţiilor lor, recunoscute şi de Rusia, a depărta din ocârmuirea dinlăuntru orice influenţă străină, primejdioasă şi ilegală, potrivit autonomiei lor, asigurată prin aceleaşi capitulaţii, a-şi da toate îmbunătăţirile materiale şi intelectuale, de care simţesc că ţara lor are neapărată nevoie a uni amândouă Principatele, spre a scăpa de îndoitele şi însărcinătoarele cheltuieli ale ţinerii a doi domni, a două ministerii, a două administraţii şi a două ştaburi ale oştirii, şi totodată a scăpa, poate, prin aceasta, şi de două izvoare de corupţie — o Unire, care este

dictată atât de vederat prin aceeaşi origine, limbă, obiceiuri şi interese, încât ea este încuviinţată de însuşi acel Reglement, pe care Rusia, cu armele în mână, îl sprijineşte — iată dorinţele, iată cererile românilor. A le refuza aceste reforme, a-i sili să se ţie de starea lucrurilor de astăzi, de instituţiile nedrepte şi eterogene care îi împilează, este a vroi a-i aduce într-un noian de nenorociri, şi a-i arunca într-o prăpastie de discordii civile, de revoluţie şi de anarhie; căci istoria lumii a dovedit prin mai multe lecţii cumplite, la ce mijloace de deznădăjduire popoarele aleargă, spre a-şi arăta şi a-şi îndestula nevoinţele, când li se pune piedică de a le dobândi pe o cale liniştită şi paşnică. Dacă dar Rusia, în adevăr şi fără făţărie vroieşte fericirea Principatelor, nu mai oprească cu braţul său de fier nobila hotărâre a Turciei de a fi dreaptă şi generoasă, şi nu mai calce driturile românilor, ea care ar trebui să fie cea dintâi să le sprijinească. Bunul împărat Ferdinand al Austriei a încheză̆şluit fraţilor noştri români-bucovineni şi transilvăneni naţionalitatea lor, autonomia provincială şi toate driturile constituţionale menite de a înălţa la rang de naţie şi de oameni liberi. Cum dar noi, moldovenii şi muntenii, putem să fim mulţumiţi de soarta noastră, noi acei îngenuncheaţi sub toate abuzurile şi asupririle dinlăuntru şi din afară, cum putem să fim recunoscători Rusiei, ea care ne contestă autonomia, ce a fost cea întâi condiţie a capitulaţiilor noastre cu Înalta Poartă, ea care îşi atribuie dritul de a ne impune legi şi de a hotărî toate cele dinlăuntru ale noastre, şi după toate aceste ne contestă chiar istoria, ca cu aceasta să piară şi aducerea-aminte a jertfelor ce i-am făcut, ne contestă chiar naţionalitatea, *a căreia bază istorică n-a existat niciodată, o naţionalitate*

închipuită, a căreia origine se pierde în întunericul timpurilor, aşa zice depeşa contelui Nesselrode, şi aşa şapte milioane de români, cu un trecut de optsprezece veacuri, cu o istorie atât de strălucită, şi care arată lumii luptele îndelungate ce a ţinut, şi pâraiele de sânge ce a vărsat pentru crestinătate şi civilizaţie, cu nişte bărbaţi ca Mircea, ca Huniad, ca Ştefan, ca Mihai, şi cu atâtea alte nume mari, ce au contribuit la chiar luminarea Rusiei, şi aşa aceşti şapte milioane de oameni ce vorbesc aceeaşi limbă, ce au aceeaşi origine, aceeaşi istorie, aceleasi obiceiuri, nu sunt naţie, nici trebuie să reclame respect pentru *naţionalitatea românească*, astăzi când vedem cele mai slabe, mai neînsemnate şi mai adormite naţionalităţi, deşteptându-se din letargie la căldura veacului al nouăsprezecelea, ca nişte flori ce din mijlocul omătului se deschid la razele soarelui de primăvară. Nu aşa a fost însă tonul manifesturilor trecute, nu aşa a fost cuprinsul făgăduinţelor ce de către monarhii Rusiei, Ecaterina II, Pavel, Alexandru şi însuşi Maiestatea sa împăratul Nicolai I, s-au dat românilor, atunci când aceştia se provocau să se scoale în contra Înaltei Porţi, în contra *agarinenilor şi păgânilor*, şi să jertfească ţara, viaţa şi averea lor, *spre a ajuta la sporul armelor pravoslavnice* [13] şi oare cu pierderea Bucovinei şi a Basarabiei, cu primejduirea ţărilor noastre de a fi prefăcute în paşalâcuri, cu comprometarea drepturilor noastre, cu pâraiele de sânge vărsate în campaniile turceşti, cu înşesita pustiire a pământului nostru, toate acestea întâmplate numai din pricina credinţei şi a jertfirii părinţilor noştri pentru Rusia, oare în numele sfintei dreptăţi, în numele lui Dumnezeu şi al aceleiaşi legi, care ne este comună cu Rusia, nu suntem îndrituiţi să cerem de

la Maiestatea Sa împăratul Nicolai, realizarea atâtor solanele făgăduinţe, date de atâţia auguşti monarhi, şi împlinirea acelei fericiri, închezăşluite nouă prin tratatul de Adrianopol, şi prin chiar împărătească parolă, cuprinsă în vestitul manifest din septembrie 1829? Sau trebuie să ne îndoim de o parolă atât de înaltă? Noi ştim însă că autocratorii Rusiei pururea au ţinut să păstreze încrederea popoarelor în înaltul lor cuvânt, ca la expresia a orice dreptăţi şi a orice legi în imperia lor. Românii cu fală îşi aduc încă aminte de parola dată asemenea unui moldovan de cel mai mare monarh al Rusiei, lui Dimitrie Cantemir, de către Petru cel Mare care, la îndemnarea ce i se făcea de a fi necredincios făgăduinţei făcute unui domn ce şi-a vândut ţara pentru dânsul, şi de a-l da în mâinile turcilor, a răspuns aceste nemuritoare cuvinte, vrednice de a figura în litere de aur în cabinetele tuturor suveranilor: "*Voi da mai bine tot pământul ce se întinde până la Kursk, că îmi va rămâne încă nădejdea de a-l redobândi; dar pierderea parolei mele n-aş mai putea-o îndrepta. Nici nu pot să gândesc de a o călca şi de a da pe un principe ce şi-a părăsit domnia pentru dragostea mea. Noi navem al nostru decât cinstea, a lipsi cinstei ar fi a conteni de a fi împărat!*"

Cu durere am citit depeşa Cabinetului rosienesc din 19 iulie, care, ca grozava inscripţie ce Dante pune pe porţile iadului, ne zice: *Lasciate ogni speranza, o! voi, ch'entrate aqui.*

Cu adâncă durere am fost siliţi să respingem învinovăţirile sale, şi să-i refutăm nedreptele aserţii. Însă noi, românii, suntem pe calea cinstei şi a dreptăţii; o sfântă lege ne îndatoreşte ca să nu lăsăm să se înrădăcineze în

opinia publică nişte false imputări, nişte pretenţii de drituri fatale conservaţiei noastre de naţie liberă şi numelui nostru istoric. Noi nu ne temem de adevăr; şi de aceea curat şi tare ne arătăm durerile şi apăsarea la care cu dispreţul dritului ginţilor suntem osândiţi de către o putere străină, căreia n-am făcut decât bine. Depeşa din 19 iulie aşează nişte principuri, dezvăleşte niste teorii de drituri cu totul deosebite de limbagiul ce Rusia a ţinut până acum în trecutele sale manifesturi şi trataturi. Şi o armie a intrat în Principate spre a pune în practică nouăle drituri ale protectoratului. Într-o asemenea tristă împrejurare, românii s-ar fi sinucis politiceşte, dacă n-ar fi ridicat glasul lor a protesta în contra nepilduitului abuz de putere, sub care naţionalitatea şi existenţa lor ca stat se ameninţă de a se cotropi. Rusia, puternică prin milionul său de baionete, s-a adresat guvernelor şi publicului Europei. Românii tari numai de bunul lor drept au îndoită datorie de a se îndrepta către acest mare tribunal al lumii, şi de a reclama dreapta sa hotărâre între Tărie şi Drit, între asupritor şi asupriţi. Românii au adevărul şi dreptatea în partea lor, unul şi alta dovedite prin chiar mărturisirile Rusiei cuprinse în toate manifesturile, proclamaţiile şi făgăduinţele sale date părinţilor lor într-un veac şi jumătate. Dumnezeu şi oamenii să judece faptele noastre, şi apoi să ne osândească, dacă ne socoate de crimă îndrăznirea că ne apărăm driturile naţionale. Noi însă înaintea Europei întregi protestăm în contra a orice asupriri, ce s-ar face patriei noastre din partea Rusiei, şi fără frică declarăm, că noi nu cunoaştem Rusiei dritul de a hotărî despre soarta noastră. Prin răbdarea şi tăcerea noastră noi nu putem să lăsăm în întuneric dreptăţile ţării

noastre; şi de nu am isprăvi altceva, dar măcar istoriei să vroim să păstrăm gloria naţionalităţii noastre! În tot cazul bun sau rău, să nu deznădăjduim însă; să avem credinţă în viitorul nostru. O naţie asupra căreia au trecut huni, goţi, avari, vandali şi alte atâtea seminţii străine, o naţie care optsprezece veacuri, cu toate atacurile timpului, cu toate năvălirile barbarilor, a rezistat şi s-a ţinut până astăzi, o naţie de şapte milioane de români, nu este cu putinţă ca să fie osândită de către providenţă să piară tocmai astăzi în secolul naţionalităţilor. Numai să avem vrednicie, statornicie şi unire. Să nu ne descurajăm, mai ales de relele timpuri, de norii trecători ce se pot ivi pe orizontul ţărilor noastre. Pentru popoare, ca şi pentru individe, suferinţele nu sunt totdeauna pierdute; adesea ele sunt menite de a le întări energia, de a le spori râvna, de a le forma caracterul. Prin urmare, prin bărbăţia noastră în nenorocire, să ne arătăm vrednici de fericirea şi de libertatea ce Tatăl Cel-de-sus, de la întemeierea lumii, a pregătit tuturor popoarelor, şi care, prin urmare, curând sau târziu trebuie să vie şi românilor. Să gândim că acest nume strălucit, ce l-am moştenit de la stăpânitorii lumii, ne impune mari datorii, şi prin urmare, oricum să ne fie cartea norocului, să trăim şi să murim români, aducându-ne aminte de marea îndatorire şi de frumoasa făgăduinţă, ce de pe patul său de moarte ne-a lăsat Ştefan cel Mare: "*Dacă duşmanul vostru v-ar prescrie condiţii ruşinătoare, atunci mai bine muriţi prin sabia lui, decât să fiţi privitorii împilării şi ticăloşiei ţării voastre! Dumnezeul părinţilor voştri însă se va îndura de lacrimile slugilor sale, şi va scula dintre voi pe cineva, care va aşeza iarăşi pe urmaşii voştri în libertatea şi puterea de mai nainte!*"

[1] Ţara Moldovei cu Nistrul să-i fie hotarul şi Bugeagul; şi cu toate cetăţile tot a Moldovei să fie. Bir ţara să nu dea. Titlul Domniei să fie: Seninatul Domn al Ţării Moldovei, Samoderjeţ, adică singur stăpânitor, şi colegator, adică prieten ţării moschiceşti. Extract din tratatul de pace din 13 april 1711. Vezi Cronica lui Ioan Neculce, p. 341, şi Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques, p. 46.

[2] De a învoi suveranilor ambelor Principate al Moldovei şi al Valahiei de a avea fieştecare pentru sine lângă Înalta Poartă agenţi(chargés d'affaires) creştini de legea grecească, care le vor căuta trebile, şi aceşti agenţi se vor îngriji de interesele ziselor Principate şi vor fi trataţi cu priinţă de către Înalta Poartă, care îi va privi însuşi, cu toată a lor puţină importenţie, ca oameni bucurându-se de dritul gintelor şi prin urmare feriţi de orice asuprire. — Art. XVI. 9. din tratatul de Kainargi. Este o reproducţie a art. 7 din tratatul Moldovei din 1512; căci moldovenii au avut pururea capichihaele sau agenţi la Constantinopol.

[3] Înalta Poartă se primeşte încă că după împrejurările în care se vor afla ambele mai sus zise Principate, miniştrii Curţii Imperiale a Rusiei să poată vorbi în favorul lor; şi Înalta Poartă se făgăduieşte de a lua în privire aceste reprezentaţii, potrivit consideraţiei prieteneşti a luărilor aminte ce Puterile au unele pentru altele. No. 10 al aceluiaşi art. şi tratat. Acest punct, prin convenţia explicativă a tratatului de Kainargi, încheiată în 10 mart 1779, mărgineşte anume dritul Rusiei de a mijloci pentru Principate: "Curtea Imperială a Rusiei, din partea sa, făgăduieşte de a nu întrebuinţa dritul de mijlocire ce este păstrat ministrului său în tratatul de pace în favorul

ambelor Principate, decât numai pentru păstrarea nejicnită a condiţiilor specificate în acest articol". Adică libertatea religiei, întoarcerea către proprietari a moşiilor din raielele Brăilei, Hotinul şi Bender, respectarea clerului, regularea birului, păzirea vechilor hatişerife şi dritul românilor de a avea agenţi la Constantinopol.

[4] M. S. împăratul tuturor Rusiilor lasă şi întoarce Înaltei Porţi partea Moldovei din a dreapta Prutului. Şi Înalta Poartă va face ca birul viitor al Moldovei să fie proporţionat cu întinderea de faţă a ţării — Tratatul de Bucureşti, art. 5.

[5] Vezi anaforaua Obşteştii Adunări a Moldaviei din 1817, pentru felul proprietăţii în ţară în vechime. Şi "Magazinul Daciei," t. 2, p. 229.

[6] Cronica lui Ioan Neculce, pag. 348.

[7] Engel. Geschichte der Moldau, p. 300, şi cererile feldmarşalului Münich, în Neculce, pag. 450 etc.

[8] Fotino, Istoria Daciei, t. 2, p. 360, şi t. 3, p. 376.

[9] Tableau de la Valachie et de la Moldavie par Wilkinson, traduit par M. de La Roquette, p. 355. — Depeşa contelui de Nesselrode din 19 iulie seamănă a vroi să depărteze mijlocirea a orice puteri europene în chestia Principatelor Româneşti. Lăsând a vorbi că tuscinci marile puteri, care au garantisat integritatea Imperiei Otomane, prin însuşi tratatul de Londra au dritul şi datoria de a apăra Moldova şi Valahia ca staturi ale Înaltei Porţi, dar apoi şi trecutul ne dovedeşte că Franţa, Anglia şi mai ales Austria au intervenit ades în favorul românilor lângă curtea suzerană. Impăratul Austriei cunoaşte Moldova şi Valahia ca principaturi autonome, căci ca mare princip al Transilvaniei are trataturi încheiate de-a dreptul cu domnii

acestor ţări, şi anume din 1638 şi 1685. Aceste trataturi sunt şi astăzi la putere, fiind întărite prin fermanul Porţii din 1786 şi pacea de la Şistova din 4 august 1791. In puterea tratatelor din 1638 şi 1685, neguţătorii şi mai ales păstorii transilvăneni au deosebite folosuri în Principate; tot în puterea acestora, Austria este îndrituită de a avea stărostii prin deosebitele scaune ale ţinuturilor, ş. a. (Engel, Geschichte der Walachei, 2. Theil, p. 53). La 1788 Moldova a cerut formal apărarea Austriei. La 1821 Principatele s-au deşertat de armiile otomane, după cererea Angliei. Asemenea şi mai la toate tratatele dintre Rusia şi Poarta otomană, precum şi la hotărârea intereselor Principatelor, Austria şi Anglia mai ales au făcut parte importantă. Prin urmare, existenţa politică a Valahiei şi Moldaviei este cunoscută şi de alte puteri, iar nu numai de Rusia.

[10] Acest trist tablou nu poate fi învinovăţit de exageraţie, dimpotrivă el este slăbit din altul mult mai grozav, şi care este făcut de un partizan entuziast al Rusiei, în scrierea: La Principauté de Valachie sous le Hospodar Bibesco, par B. A***, ancien Agent diplomatique dans le Levant, Bruxelles, 1847, pag. 14 et 15.

[11] Aceste închezăşluiri sunt scoase din cuvânt în cuvânt din art. 5 al tratatului de Adrionopol şi actul separat adăogit către el în privirea Principatelor.

[12] Generalul Kisselef, în ediţia Reglementului Valahiei din 1832, nu îndrăzni a cuprinde acest fel de adaus, cum îl numeşte vestita anafora a Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti din 21 iulie 1837 (vezi în Foaia pentru minte, etc., anul 1848, nr. 29). Acest adaus s-a impus Adunării de abia la 1837 prin un ferman al sultanului, după cererea

ministrului rusesc. Vezi mai sus citata scriere: La Valachie sous le Prince Bibesco, p. 45. Autorul acestei brosuri, care sub numele de B. A. *** ascunde pe unul din cei ce au făcut parte mare la redacţia Reglementului, singur mărturiseşte chipul cum această costituţie se compunea, liber de cei mai de frunte locuitori ai ţării: "Canţelaria diplomatică a generalului Kisselef, zice el, p. 30, prefăcea articol după articol lucrările Comitetelor". În Moldova, Reglementul în ediţia românească până acum încă, din porunca Rusiei, nu are tipărite capul I despre alegerea domnului, şi cap. VII, pentru organizaţia miliţiei. Ediţia franceză a Reglementului, începută a se publica în Iaşi, s-a oprit de către generalconsulul Daşkov. Tipărirea a fost să i se urmeze în Lipsca; şi acolo iarăşi s-a oprit, după cererile ministrului rusesc de la Dresda, şi de abia a putut a se isprăvi la New York. Aşa acest Reglement, care astăzi se impune cu sila baionetelor, singură Rusia i-a refuzat cea întâi condiţie a valabilităţii a orice legi, adică publicitatea.

[13] Vezi manifesturile împăraţilor şi generalilor ruseşti, adresate românilor la deschiderea a fieştecăruia război în contra Turciei.

Dezrobirea ţiganilor, ştergerea privilegiilor boiereşti, emanciparea ţăranilor

Sire! Preagraţioasă doamnă şi regină! Alteţă regală! Doamnelor şi domnilor! Colegii mei mi-au încredinţat misiunea de a lua şi eu cuvântul în această mare şi frumoasă zi, în care serbăm jubileul de 25 de ani al fundării Academiei

Române. Această onoare o datoresc vârstei mele înaintate.

În adevăr, cu excepţiunea venerabililor noştri colegi, domnii N. Kretzulescu şi G. Bariţiu. eu sunt, dintre toţi ceilalţi academicieni, cel mai în vârstă. Şi, dacă ar fi exact anul naşterii mele ce mi-l dau nu numai biografii străini, dar şi literatorii români, care au binevoit a se ocupa cu scrierea vieţii mele, eu aş fi mai înaintat în bătrâneţe decât chiar Nestorii mai sus-numiţi ai Academiei Române. După *Lexiconul de conversaţiune al lui Meyer (Meyer's Konversations-Lexicon)*, eu aş fi născut la 1806; şi, nu mai demult decât sunt câteva săptămâni, "România literară" mi-a dat aceastaşi vârstă; astfel, aş număra 85 de toamne, n-am pretenţiunea de a zice primăveri. Să-mi fie permis a rectifica această dată. Eu sunt născut în Iaşi, la 6 septembrie 1817, după cum rezultă din însemnarea originală scrisă de tatăl meu în *Ceaslovul naşterilor şi morţilor familiei Kogălniceanu*, o carte care, sunt încă câţiva ani, ca un adevărat registru al stării civile, se obişnuia a se păstra din tată în fiu mai în toate familiile noastre.

Tatăl meu a fost vornicul Ilie Kogălniceanu; maica mea, Catinca, născută Stavilla, era coborâtoare dintr-o familie genoveză, stabilită de secole în vechea colonie genoveză Cetatea Albă (Akerman), de unde apoi s-a fost răspândit în toată Basarabia, unde şi astăzi sunt mulţi proprietari purtând numele de Stavilla. Exprimându-mi-se dorinţa ca, cu ocaziunea acestei zile ceremoniale să citez câteva fapte din istoria contemporană, petrecute sub ochii mei ori săvârşite cu micul meu concurs, maiestăţile-voastre să binevoiască graţios a-mi învoi de a preceda lucrarea mea cu câteva cuvinte care se raportă la zilele tinereţilor mele. Bătrânii iubesc a povesti despre cele

întâmplate în juneţea lor; şi eu nu pot rămâne străin de această slăbiciune a vârstei mele. Naşul meu, adică acela care m-a luminat cu sfântul botez, întrebuinţez stilul bătrânesc, a fost domniţa Marghioala Calimach, soţia logofătului Grigore Sturdza, tatăl repausatului Mihail Sturdza, fostul domn al Moldovei. Domniţa Marghioala iubea foarte mult pe maică-mea, care, copilă tânără, a fost rămasă orfană de tată şi mamă şi încredinţată epitropiei logofătului Grigore Sturdza — bunul meu despre mamă, medelnicerul Stavilla, având moşia sa vecină cu moşiile din Basarabia ale familiei Sturdzeşti, astăzi proprietăţi ale principelui Dimitrie Sturdza, fiul fostului domn al Moldovei. Domniţa Maria Calimach vorbea numai greceşte; ea mă iubea mult de mic copil şi, când mă lua în braţe, ea îmi exprima dragostea într-a mă dezmierda cu bătaie de pălmiţe, până când leşinam de plâns, şi întovărăşite aceste cu toate numirile dezmierdătoare greceşti ce se întrebuinţează la copii. La săvârşirea ei din viaţă, domniţa Marghioala mă recomandă iubirii şi îngrijirii fiului său Mihail Sturdza, care deja în tinereţe luase primul loc între cei mai învăţaţi şi talentaţi boieri tineri ai Moldovei. Acestei misiuni, lăsate cu limbă de moarte, Mihail Sturdza a fost credincios; acestei misiuni datoresc că Mihail Sturdza, ajuns domn al Moldovei în 1834, în acelaşi an, împreună cu fiii săi Dimitrie şi Grigore, m-a trimis la învăţătură în Francia, şi anume la Lunéville, unde furăm încredinţaţi îngrijirii abatelui Lhommé, preot catolic, care din cauza marii revoluţiuni franceze, ca mulţi alţi emigraţi francezi, se refugiase în principatele române. Abatele Lhommé, retras în Iaşi, a fost dirijat educaţiunea şi instrucţiunea tânărului Mihail Sturdza, şi dar acesta, ajuns domn, nu

putea să încredinţeze creşterea şi îngrijirea copiilor săi şi a mea decât aceluia care făcuse din el cel mai învăţat boier de pe timpurile lui. Noi găsirăm pe abatele Lhommé, deşi octogenar, încă în plină vigoare şi profesor de retorică, de limba şi literatura latină la colegiul din Lunéville, colegiu comunal care se bucura de o mare reputaţiune prin capacitatea profesorilor şi care a produs mai mulţi bărbaţi însemnaţi ai Franciei. În casa părintească n-am fi putut fi mai bine trataţi decât în sânul familiei Lhommé, sub supravegherea activă a abatelui. Eram cei întâi din clasele noastre. Dar după un an politica se amestecă şi în afacerea colegianilor români din Lunéville.

Consulii ruşi, pe atuncea preaputernici în Bucureşti şi în Iaşi, făcură domnului Mihail Sturdza respectuoase observări pentru trimiterea în Francia a fiilor săi şi a altor câţiva fii de boieri, căci afară de mine mai erau trimişi şi doi fii ai logofătului Lupu Balş şi un altul, Nicu Cassu. Educaţiunea franceză se părea marelui nostru protector, împăratului Nicolai I, prea revoluţionară; furăm dară luaţi din Lunéville şi conduşi la Berlin, la sfârşitul anului 1835.

Berlinul de pe atunci îşi dobândise numele de Atena Germaniei; şi, prin patriotismul, inteligenţa şi marea mişcare naţională ce domnea în toate clasele nobile şi burgheze ale capitalei Prusiei, de pe atuncea se prevedea rolul cel mare ce, 35 de ani în urmă, Prusia avea să joace în istoria omenirii, ajungând apoi la egemonia întregei Germanii, la reînvierea imperiului lui Barbarossa.

Noi, tinerii români, furăm aşezaţi într-o familie privată, şi anume în casa pastorului Souchon, parohul bisericii coloniei franceze, refugiată în Berlin după revocaţiunea edictului de Nantes, mulţumită protecţiunii

luminate a marelui elector de Brandenburg, Frederic Wilhelm (1640 — 1688), bunul lui Frederic cel Mare. Această colonie a păstrat până astăzi libertăţile ce i s-au dat de acest mare principe; ea are biserica sa, spitalul său, gimnaziul său, biblioteca sa; în toate aceste, limba franceză este predominantă şi astăzi. Membrii săi actuali sunt toţi deveniţi buni germani şi mulţi din ei, păstrând numele lor de familie franceză, reprezintă oameni însemnaţi, care şi-au făcut în istoria Germaniei un nume cunoscut în ştiinţe, în arte, în armată, în diplomaţie; dar niciodată n-au uitat originea lor. Ei, o dată pe an, se adună într-un banchet frăţesc, în care reînnoiesc aducerile lor aminte de Francia, de prigonirile făcute religiunii lor de regele Ludovic XIV şi de bătrâna de Maintenon, prigoniri care au silit pe părinţii lor de a-şi părăsi patria. Tot atunci, şi cu pahare pline, ei, cu inimile ardente, realţă nesfârşite toaste în memoria marelui elector, care le-a dat un generos refugiu, libertatea cultului lor şi o nouă patrie. Tânăr de optsprezece ani, am luat parte la aceste agape, şi inima mea s-a înfierbântat în faţa acestor bărbaţi de bine, care trimiteau o neştearsă aducere-aminte vechii lor patrii, dar totodată aveau conştiinţa de ce datorau patriei nouă. După un an, am fost strămutaţi în casa şi sub privegherea unui alt om distins, pastorul Ionas, discipol favorit al marelui teolog Schleiermacher şi editorul operelor acestui spirit înalt al bisericii protestante. Pastorul Ionas era un bărbat distins; el avea deja un nume bine văzut şi era încuscrit cu familia lui Hufeland, autorul *Macrobioticei sau arta de a trăi mult*, şi cu familia comitelui Schwerin, urmaş al marelui feldmareşal al lui Frederic cel Mare. În casa sa se aduna societatea cea mai aleasă şi din nobleţe, şi din burghezime,

care de pe atuncea luase un loc însemnat în Germania, punându-se în fruntea ideilor naţionale şi a reformelor sociale care se răspândise în toată Germania. Steagul lor era, înainte de toate, unirea patriei germane. Consilierul de stat Alexandru Sturdza, coleg al lui Kapodistria, cu care lucrase mult la Petersburg pentru emanciparea Eladei, rudă a lui Mihail Sturdza, şi după a căruia recomandaţiune noi furăm încredinţaţi pastorului Ionas, în timpul petrecerii sale la Berlin -şi aceasta era mai neîntreruptă —, era unul din vizitatorii cei mai deşi ai casei pastorului. El priveghea de aproape studiile noastre, ba devenea chiar profesorul nostru de religiune. Sub dictarea lui am scris în limba franceză *Études historiques, chrétiennes et morales*, pe care le-am tipărit apoi în Iaşi şi s-au tradus în limbile română, greacă şi rusă.

Acestei societăţi datoresc dezvoltarea micii mele inteligenţe şi amorul pentru tot ce este frumos şi mare în viaţa omului.

Intrat apoi student la universitate, am avut de mari dascăli pe Gans, profesor de dreptul natural, care era de o elocvenţă atât de mare, de un liberalism în idei atât de larg, încât, din toate părţile Germaniei şi chiar din alte ţări, alergau cu miile studenţii, ca să-i asculte vorbirea şi elocvenţa sa dulce ca o melodie; astfel încât a trebuit a se abate pereţii la doua săli pentru a lărgi sala unde el predica ştiinţa tinerei generaţiuni germane.

Am avut de dascăl pe Leopold de Ranke (1795 — 1886), marele istoric, căruia, cu ocaziunea jubileului său de 60 de ani de profesorat, ajuns la adânci batrâneţe, am avut şi eu onoarea a-i adresa acum câţiva ani, 20 februarie 1877, felicitările mele, felicitările întâiului său student român de

la Universitatea din Berlin.

Am avut fericirea de a avea de dascăl pe marele Savigny, celebrul profesor de dreptul roman, celebrul ministru de justiţie şi unul din fiii cei mai distinşi ai coloniei franceze din Berlin.

În saloanele dlui de Savigny, am fost prezentat şi lui Alexandru Humboldt (1769 — 1859), care îmi arăta în general un deosebit interes pentru ţările române, atât de necunoscute pe atunci, încât nici numele de *români* nu se ştia. De aceasta, în adevăr, nu trebuie să ne mirăm, când însuşi în Moldova şi în Muntenia numele de *români* nu era întrebuinţat, înlocuit fiind prin numele provincial de *moldovean* şi *muntean*. Bătrânul Asachi toată viaţa lui n-a putut găsi potrivita terminaţiune franceză la cuvântul *român*, vorbind şi scriind *les Roumounis*. Să-mi fie permis a-mi face un merit afirmând că eu cel întâi am întrebuinţat în limba franceză cuvintele de *Roumain* şi de *Roumanie*. La Berlin, pe timpul petrecerii mele, şi chiar în saloanele culte, mai tot aşa de puţin cunoscute era şi numele de *Moldauer* sau *Vallache*. Mie mi se zicea *der schwarze Grieche*, pentru că aveam părul negru, şi pe atuncea Berlinul era încă un oraş cu totul şi exclusiv al Germaniei de nord, unde predominau mai cu deosebire figurile blonde. Alexandru Humboldt, spirit eminamente cercetător, îmi arătă o deosebită dorinţă de a cunoaşte în ce constă literatura noastră, şi îndeosebi m-a întrebat despre soarta şi caracteristica ţiganilor noştri. Spre a-i satisface curiozitatea, eu am scris în limba germană o scurtă privire asupra micii noastre literaturi de pe atuncea, pe care am publicat-o în *Lehmann's Magazin für die Litteratur des Auslandes*. Tot pentru Humboldt am publicat apoi o broşură în limba

franceză, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue de Cigains* (Berlin, Behr, 1837), în prefaţa căreia chemam luarea-aminte a filantropilor asupra acestui nenorocit popor sclav în ţara mea, în sânul Europei civilizate, şi tratat ca lucru prin înseşi legile ţării noastre. Vacanţele le petreceam ordinar în Pomerania, la Schwienemunde, pe atuncea un mic orăşel pe ţărmurile mării, sau la Hehringsdorf, sat mic, tot pe ţărmul mării, şi recomandat mai întâi de Willibald Alexis (1798 —1871), celebrul romăncier, şi care, deşi eu nu aveam decât douăzeci de ani, mă luă în strânsă amiciţie. Hehringsdorf astăzi este devenit oraşul balnear mare şi cel mai frecventat al Germaniei de Nord. Cu Wilibald Alexis, am vizitat pe jos insula Rügen, castelul Putbus al familiei princiare Malte-Putbus, pădurile misterioase ale vechii zeităţi vende Hertha şi cetatea de pământ Arkona, punctul cel mai septentrional al Germaniei, care seamănă mult cu cetăţile noastre de pământ, Movila Răbâei, cetatea de la Adjud şi atâtea altele. Wilibald Alexis, în plimbările noastre, mă iniţia la marea lucrare ce se opera pe atunci în Germania, atât în privinţa unităţii politice, cât şi în privinţa aspiraţiilor şi sforţărilor burghezimii de a intra în viaţa politică, care până atunci aparţinea mai cu deosebire nobilimii. El mai întâi îmi da amănunţimi asupra marii reforme care se făcuse în Prusia, adică emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor prusieni, operată în timpul regelui Frederic Wilhelm III (1797 — 1840), de către marii săi miniştri Stein (1757 —1831) şi Hardenberg (1750 — 1822), reformă care a însufleţit şi a îmbărbăţit naţiunea prusiană, spre a scutura jugul francez, care, după bătălia de la Jena (1806), apăsa grumazii poporului german. Pastorul Ionas completă învăţătura

mea în privinţa marii reforme; el puse în mâinile mele înseşi actele marilor legiuiri, proclamaţiilor şi reformelor lui Frederic Wilhelm III şi cu deosebire edictul din 14 septembrie 1811, care s-a aplicat pe toată suprafaţa statului Prusiei, desfiinţând claca şi orice alte servicii către stăpânii de moşii şi prefăcând în proprietate absolută, în mâna ţăranilor, ogoarele ţărăneşti, cu despăgubire în bani odată răspunşi sau prin rentă perpetuă, ori prin înapoierea unei părţi de pământ. Pastorul Ionas mă făcu cunoscut şi cu memoriul compus de principele Hardenberg, la Riga, în 1812. Prin acest act important, marele ministru arăta regelui necesitatea prefacerii chiar din temelie a organizaţiei de atunci a statului prusian, pentru a-i da o nouă viaţă prin înlăturarea a tot ce era slab în el şi prin deşteptarea de puteri nouă.

Iata cum el înţelege această reformă: "Statul care s-ar noroci a înţelege adevăratul spirit al timpului şi, prin înţelepciunea guvernului său, ar lua parte la acel plan universal, fără să aibă nevoie de comoţiuni violente, ar avea neapărat mari preferinţe, şi membrii săi ar trebui să binecuvânteze îngrijirea care ar lucra pentru dânşii într-un chip atât de binefăcător. Fără putere au fost toate acele piedici care s-au opus torentului revoluţiunii, pentru că slăbiciunea, interesul egoist şi ideile neîntemeiate le-au dirijat fără nici o chibzuială. Gândirea nebunească că chipul cel mai bun de a combate revoluţiunea ar fi de a se ţine de cele vechi şi de a prigoni cu toată asprimea principiile şi ideile izvorâte din ea, n-a avut alt rezultat decât că a dezvoltat revoluţiunea şi i-a dat o întindere din ce în ce mai mare. O revoluţiune în bunul simţ, o revoluţiune care ar avea de scop marea civilizare a omenirii, făcută prin

înţelepciunea guvernului şi nu prin impulsiuni violente, cu atât mai mult ar trebui să fie privită ca ţintă şi ca principii povăţuitoare. *Principii democratice într-un guvern monarhic se par a fi pentru Prusia formele cele mai potrivite*". Mai jos, Hardenberg recomandă pentru organizaţiunea dinăuntru cea mai mare libertate şi egalitate de drepturi între membrii statului, regulate după principiul înţelept al unui stat monarhic, şi fiecare post în stat, fără excepţiune, să nu se mai păstreze cutărei sau cutărei clase, ci să se deschiză numai meritului din orice clasă. "Clasa cea mai numeroasă, cea mai importantă, acea care până acum s-a neglijat şi s-a împilat mai mult, ar trebui cu preferinţă să fie un obiect al neadormitei îngrijiri a ocârmuirii şi a se desfiinţa, prin o lege scurtă, bună şi grabnică, toată servitudinea". Şi ca soluţiune se propune: "Concesiunea şi statornicia pământurilor ţărăneşti, ca liberă proprietate a ţăranilor, cu despăgubirea stăpânilor de moşii, şi aşa a se ajunge la desfiinţarea legămintelor între stăpânii de moşii şi între ţărani!" În una din vacanţele de vară, comitele Schwerin îmi dădu ospitalitatea în Schwerinsburg, vechiul castel al strămoşului său, feldmareşalul lui Frederic cel Mare, comitele Schwerin. Acolo, sub ochii mei, vazui aplicarea legii de emancipaţiune făcută cu 25 de ani înainte. Am văzut pământurile emancipate, unele rămase în stăpânirea vechilor proprietari de moşii, altele trecute vechilor servi, deveniţi proprietari. Am văzut satul vechi al foştilor clăcaşi, AltSchwerin, şi satul nou clădit după emancipare, Neu-Schwerin. Straniu lucru! Legea proprietăţii din Prusia avea mare asemănare cu condiţiunile proprietăţii rurale din ţările române. Principiul ce se găseşte în vechea noastră legislaţiune, pentru a

se da ţăranului spre cultivare până la doua treimi din întinderea moşiilor, iar o treime se rezerva în seama stăpânului, exista şi în Prusia.

Aici am de adăugit că acest comite Schwerin, care îmi dăduse ospitalitatea în castelul său, deveni mai târziu şi în mai multe rânduri un membru important în *partidul liberal* şi chiar şi ministru de mai multe ori în anii de mare luptă pentru Germania, între 1848 — 1862.

Tot în timpul petrecerii mele în Berlin, prin camaradul meu de studii, fiul cunoscutului istoric Kohlrausch, am fost prezentat ducesei de Cumberland, sora şi egeria regelui Frederic Wilhelm III, şi curând ajunsei în intimitatea principelui Gheorghe, fiul ducelui de Cumberland, care, după suirea pe tron a batrânului duce de Cumberland, deveni principe regal, mai târziu însuşi rege de Hanovra, sub numele de Gheorghe V şi, în fine, detronat de către însuşi vărul său, Wilhelm I (1866).

Mulţumită contactului meu cu atâţia bărbaţi însemnaţi ai Germaniei şi primit în cercurile politice din Berlin, am avut fericita ocaziune şi putinţă de a-mi îmbogăţi mintea cu ideile reformatrice ce atunci inspirau înaltele inteligenţe ale Germaniei. Da, Universităţii din Berlin, a doua mea mumă, Universitaţii Fredericia Wihelma; da, exemplului ce mi-a dat amorul pentru patria germană şi pe care l-am găsit în toate păturile societăţii germane, fie nobilime, fie burgheză, datoresc eu amorul pentru patria româna şi *spiritul liberal* care m-a însufleţit în toate actele vieţii mele.

În lungile mele lupte şi lucrări, în prigonirile înverşunate care nu o dată s-au încercat de a mă zdrobi, pururea am avut înaintea ochilor mei acele frumoase cu-

vinte pe care, în memoriul său către rege, le arată principele Hardenberg ca puternicul mijloc de a realţa caracterul şi bărbăţia poporului german pentru dezrobirea sa de jugul străin, pentru ridicarea şi mărirea Germaniei: "Principii democratice într-un guvern monarhic!".

Binevoitorii mei ascultători nu creadă cum că aceste cuvinte care le zic sunt complimente de curtezan, adresate unui Hohenzollern, astazi rege al României. Toată viaţa mea, şi tânăr şi în vârstă coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, că Universităţii din Berlin, că societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi care au operat realţarea şi unitatea Germaniei datoresc în mare parte tot ce am devenit în ţara mea şi că la focul patriotismului german s-a aprins *făclia patriotismului meu român*! În anul 1864, când toţi românii erau departe încă de a gândi la chemarea tânărului principe german Carol de Hohenzollern pe tronul României, în mijlocul luptelor noastre pentru reformele politice şi sociale ce se operau atunci, când România era frământată prin greaua chestiune rurală — în şedinţa Camerei din iunie 1864, eu am reprodus o parte din cele mai sus expuse privitoare la reformele agrare operate în Prusia în anii 1807 — 1812; pe aceste date m-am întemeiat spre a răspunde primului ministru al României unite, care combătea cu un talent demn de o cauză mai dreaptă proiectul liberalilor pentru emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor. Aducându-mi pururea aminte cuvintele principelui Hardenberg: "monarhia întemeiată pe instituţiuni democratice", m-am reîntors în ţară la 1838 cu angajamentul, şi l-am ţinut cu întreaga mea generaţiune, de a face din ţara mea o monarhie întemeiată pe baze democratice, lucrând la desfiinţarea robiei

ţiganilor, la proclamarea, egalităţii de drepturi şi îndatoriri pentru toate clasele întregii naţiuni române, la emanciparea clăcaşilor şi la deplina lor împroprietărire pe pământurile stăpânite de ţărani în secole întregi, stropite cu sudoarea şi sângele lor. Şi Dumnezeu bun şi milostiv mi-a prelungit viaţa mea îndestul ca să pot ori asista, ori împreună lucra la săvârşirea acestor trei mari reforme, şi astăzi a mă bucura la bătrâneţe de rodul sămânţei depuse de noi, în tinereţile noastre, în mănosul pământ al mumei-patriei! Rog pe maiestăţile-voastre, rog pe ascultători să-mi ierte aceste *prolegomena*, această digresiune ce am făcut-o înainte de a intra în materie. Bătrânii iubesc, o mai zic, a spune fapte din tinereţea lor!

Intrând în materie, voi desfăşura trei date mari din istoria contemporană a renaşterii României, trei reforme radicale săvârşite sub ochii noştri *et quorum pars parva fui*.

Aceste sunt:

I. *Dezrobirea ţiganilor*.

II. *Oborârea pronomiilor şi privilegiilor de naştere şi de castă şi proclamarea egalităţii politice şi civile pentru toţi fiii României*.

III. *Emanciparea ţăranilor*.

Un strigăt de bucurie a izbucnit în inima tuturor oamenilor luminaţi. Ochii, atât ai emancipaţilor, cât şi ai acelora reţinuţi încă în fiarele sclaviei, dar însufleţiţi de o dreaptă speranţă, au vărsat şiroaie de lacrimi, şi numele emancipatorilor, Mihail Sturdza şi Alexandru Ghica, mulţi ani au răsunat sub bolta cerească. Noi, tinerii din Moldova — vorbesc numai de acei cu care împreună am lucrat —, uitarăm în acea zi lupta înverşunată ce făceam guvernului

lui Mihail Sturdza, pentru abuzurile sale, pentru lipsa mai ales de orice justiţie în ţară; ne-am adunat, plini de entuziasm, hotărând şi hotărâţi de a arăta domnului că, în faţa unui act mare, junimea româna ştia gândi şi lucra înalt şi bine! O deputaţiune de tineri, între care se aflau Costache Negri, Vasile Alecsandri, Costache Rola, DL Rallet, P. Mavrogheni şi alţi atâţi, şi ai carei orator fusei ales eu, se prezentă domnului spre a-i exprima recunoştinţa tinerei generaţiuni. Mihail Sturdza în acea zi şi-a adus aminte că şi el a fost tânăr şi că era omul cel mai luminat al ţării; el ne exprimă recunoştinţa sa, declarând ca în noi vedea viitorul ţării, că nouă aparţinea de a face din Moldova şi Valahia o ţară civilizată şi o societate europeană şi că stăruinţele lui erau de a ne pregăti acest viitor. "Foaia ştiinţifică şi literară", redactată de mine, tipări un număr extraordinar din 6 februarie 1844, în culoare verde, culoarea speranţei, în care, în proză şi în versuri, se cânta marea reformă.

Ţiganii particulari, cu toată lovirea dată sclaviei, au mai urmat a-şi purta lanţurile, deşi mult uşurate prin ideile nouă şi prin îmblânzirea moravurilor, pâna la căderea domnilor reglementari în 1848. iunie 1848, ţiganii auziră cuvântul armonios al libertăţii, ei deveneau cetăţeni liberi; iată ce se zicea în acea proclamaţiune: "Poporul român leapădă de pe sine neomenia şi ruşinea de a ţinea robi şi declară libertatea ţiganilor particulari. Cei ce au suferit până acum ruşinea păcatului de a avea robi sunt iertaţi de poporul român; iar patria, ca o mumă bună, din visteria sa, va despăgubi pe oricine va reclama că a avut pagubă din această faptă creştinească". Dar curând revoluţiunea, măreaţa revoluţiune, toate marile reforme,

fură călcate şi zdrobite prin potcoavele cailor armatelor cotropitoare, şi nenorociţii emancipaţi fură din nou lănţuiţi; dar sămânţa era aruncată, şi curând ea trebui să-şi poarte roadele sale. Tânăra generaţiune a Moldovei nu înceta a cere dezrobirea robilor particulari, atât în ţară, cât şi prin felurite broşuri ce le publica în străinătate; aşa de exemplu, între alţii, Alexandru Papadopol-Calimach scria, la 1855, pentru emanciparea ţiganilor articolele sale, publicate în Iaşi în "Foiletonul Zimbrului" din februarie 1856: "Un popor care pastrează robia, scria el, merită sa fie aşezat în rândul popoarelor osândite"! Domnul Grigore Ghica al Moldovei, înainte de a depune frânele guvernului, după dispoziţiunile Tratatului de la Paris, vroi să-şi încoroneze domnia prin acte mari. Între acestea figura şi ultima lovire dată sclaviei, dezrobirea ţiganilor particulari. Consilierii tronului, miniştrii, erau luaţi dintre tineri, din pleiada acelora care din Unire şi democratizarea ţărilor române făcuseră programa vieţii lor. Ministru de finanţe era Petru Mavrogheni; el şi eu furăm însărcinaţi de domn cu redacţiunea proiectului de lege; el fu votat, putem zice, în unanimitate şi cu entuziasm de către Divanul adhoc, care pe atunci, în urma tratatului nefast de la Balta-Liman, devenise simulacrul Adunărilor legiuitoare desfiinţate în 1848.

I. Dezrobirea ţiganilor

Contemporanii mei îşi aduc aminte, şi aci am ca martor pe mai junele meu contemporan, pe colegul meu Alexandru PapadopolCalimach, îşi aduc aminte ce erau ţiganii, sunt acum 50 de ani, chiar atunci când razele civilizaţiunii moderne îmblânzise moravurile în toate societăţile Europei şi

când sclavia nu mai avea domiciliu decât în Rusia şi din nenorocire şi în România.

Legea ţării trata pe ţigani de lucru, vândut şi cumpărat ca lucru, deşi prin deriziune numărul sau individul se califica de suflet: am atâtea *suflete de ţigani*; în realitate, şi mai ales stăpânii care aveau puţini ţigani, îi tratau mai rău chiar decât prescripţiunile legii.

Chiar pe uliţele oraşului Iaşi, în tinereţele mele am văzut fiinţe omeneşti purtând lanţuri în mâini sau la picioare, ba unii chiar coarne de fier aninate de frunte şi legate prin coloane împrejurul gâtului. Bătăi crude, osândiri la foame şi la fum, închidere în închisori particulare, aruncaţi goi în zăpadă sau în râuri îngheţate, iată soarta nenorociţilor ţigani! Apoi dispreţul pentru sfinţenia şi legăturile de familie. Femeia luată de la bărbat, fata răpită de la părinţi, copiii rupţi de la sânul născătorilor lor şi răzleţiţi şi despărţiţi unii de alţii, şi vânduţi ca vitele la deosebiţi cumpărători, în cele patru colţuri ale României. Nici umanitatea, nici religiunea, nici legea civilă nu aveau ocrotire pentru aceste nenorocite fiinţe; era un spectacol grozav, strigător la cer. De aceea, povăţuiţi de spiritul secolului, de legile omenirii, un număr de boieri bătrâni şi tineri au întreprins de a spăla patria lor de ruşinea sclaviei.

Înainte ca chestiunea dezrobirii ţiganilor să fi intrat în consiliile, în planurile de reformă ale ocârmuitorilor, ea a început a se agita prin însăşi iniţiativa parţială a stăpânilor de ţigani. Mulţi din aceştia, şi numărul lor din zi în zi sporea, ori în viaţă, ori mai ales la moarte, îşi dezrobeau, îşi *iertau ţiganii*. Întrebuinţez cuvântul de *iertare*, pe care îl gâsim în toate actele de dezrobire; dar reforma era prea grea, ea jignea prea multe interese ca să se poată opera cu

înlesnire. Erau ţ*iganii domneşti* şi foarte mulţi; aceştia constituiau un venit mare în bugetul statului; erau *ţiganii mănăstireşti* şi ai aşezămintelor publice, ale cărora servicii intrau în trebuinţele zilnice ale acestor comunităţi; erau, în fine, ţiganii particulari, *ţiganii boiereşti*, care constituiau personalul de servitori în curţile boiereşti, bucătari, vizitii, rândaşi, feciori în casă, slujnice, bucătărese, cusătoriţe. Boierii cei bogaţi aveau chiar capele de muzici sau tarafe de lăutari. Toate aceste funcţiuni se exercitau de ţigani; dezrobirea lor era dar combătută de trebuinţele zilnice şi casnice ale vieţii familiilor, de aceea emanciparea nu s-a putut face decât treptat şi sub două domnii, atât în Moldova, cât şi în Muntenia. Întâia lovire care s-a dat sclaviei a fost legea emancipării ţiganilor statului şi a mănăstirilor. Dezrobirea s-a facut mai întâi în Moldova de către domnul Mihail Sturdza, prin două legi din 31 ianuarie 1844, iar în Ţara Românească de către domnul Alexandru Ghica, prin o lege din 1845. Această emancipare, deşi parţială, era hotărâtoare şi pentru emanciparea ţiganilor particulari, rămaşi încă în sclavie. Toate minţile prevăzătoare au înţeles că ora ştergerii sclaviei de pe pământul românesc sosise şi că dezrobirea ţiganilor particulari nu mai era decât o chestiune de timp. Entuziasmul Divanului ad-hoc era numai înaintemergătorul entuziasmului general ce pe atunci insufla toată România pentru viitoarea sa renaştere. Dovadă, sutele de proprietari care au respins orice despăgubire acordată lor de legiuirea emancipatoare. Numele acestora au fost publicate şi aparţine iubitului nostru coleg, zelosul nostru cercetător şi colecţionar, d-nul Dimitrie Sturdza, să ne împrospăteze memoriei şi istoriei contemporane numele acelora care, prin o generoasă

renunţare, au expiat păcatele lor şi ale părinţilor lor de a fi fost ani lungi stăpâni pe suflete de ţigani. Cu o mica mândrie de moldovean, să-mi fie permis de a spune ianuarie 1844, iar în Bucureşti în 1847; cea de a doua, în Iaşi, la 10 decembrie 1855, şi în Bucureşti la 8 februarie 1856.

Reforma emancipatrice a avut în curând efectele sale salutare: afară de ţiganii lăieşi, care încă trăiesc în parte sub şatră, şi afară de ursari, care fac încă meseria de a domestici fiarele sălbatice, dar totuşi se dau lucrului pământului, mai toţi astăzi din celelalte clase de ţigani s-au contopit în masa naţiunii, şi ei nu se mai cunosc decât prin faţa lor smolită şi asiatică şi prin vivacitatea imaginaţiunii lor; altmintrelea noi îi găsim în toate clasele societăţii noastre.

Deşi de la proclamarea emancipaţiunii nu sunt încă îndepliniţi 50 de ani, ţiganii ne-au dat îndustriaşi, artişti, ofiţeri distinşi, buni administratori, medici şi chiar oratori parlamentari.

Mă opresc aici. Sunt sigur că părinţii noştri, dacă s-ar scula din mormânt, văzând progresele ce au făcut sufletele ţigăneşti emancipate de dânşii, nu s-ar căi de reforma umanitară proclamată de ei.

II. Oborârea pronomiilor şi privilegiilor de naştere şi de clasă şi proclamarea egalităţii politice şi civile pentru toţi fiii României

Sclavia neagră s-a desfiinţat, este acum aproape de jumătate de secol, sclavia alba însă a mai durat încă zeci de ani; ea nu a luat sfârşit decât la 1864.

Dar înainte de a dezvălui contemporanilor mei luptele şi împotrivirile la care a luat parte generaţiunea mea, până

ce prin tăierea nodului gordian am putut, în fine, întemeia şi în România *braţe libere* şi *proprietate liberă*, să-mi fie iertat de a mă ocupa de o altă dată, nu mai puţin memorabilă, de o reformă nu mai puţin însemnată în istoria civilizaţiunii României; voiesc a vă vorbi de ziua de 29 octombrie, când, de asemenea cu ziua de 4 august 1789, zi memorabilă în istoria Franciei, am proclamat în România desfiinţarea privilegiilor de naştere şi de castă, desfiinţarea *pronomiilor boiereşti* şi înlocuirea lor prin egalitate politică şi civilă a tuturor românilor. Suntem prea aproape de epoca marii reforme pentru ca chiar tânăra generaţiune de astăzi să nu cunoască, cel puţin în trăsături generale, constituţiunea de privilegiuri şi deosebirea de clase care funcţiona în România înaintea anului 1857. După legea veche a ţării, în adevăr, fiecare român putea deveni boier, dar încet-încet se crea în ţările române un patriciat, o aristocraţie *sui-generis*, care îşi caută din ce în ce mai mult asimilarea cu nobilimea din ţările vecine, Ungaria şi Polonia. Ocârmuirea ţării se încredinţa, pot zice, numai unui număr restrâns de familii boiereşti, care ori se trăgeau din persoane ce purtau rangurile de *protipendadă*, ori înşişi erau investiţi cu aceste ranguri. Sub nume de *protipendadă* se înţelegeau cele întâi cinci ranguri din *arhondologia* boierească, adica: marele ban, marele logofăt, marele vornic, marele vistiar şi marele spătar, în Muntenia; marele logofăt, marele vornic, marele vistiar, marele hatman şi marele postelnic, în Moldova. Aceştia constituiau consiliul ocârmuitor; ei aveau apoi fiecare departamentul său, deosebit mai compuneau apoi şi divanul judecător în ultima instanţă. Celelalte trepte boiereşti compuneau boierii de starea a doua; aceştia ocupau servi-

ciile de a doua mâna, dar rareori puteau să ajungă la treapta de consilieri ai domnului sau de judecători divanişti. Regulamentul organic desfiinţase *de jure* această deosebire, însa de fapt ea tot se menţinu, şi mai ales în Moldova. Boierii mari şi mici erau apoi scutiţi de plata tuturor dărilor, atât pentru persoana lor, cât şi pentru imobilele lor; mai aveau dreptul de a scuti de dările publice un număr de contribuabili, aceştia sub nume de "scutelnici", "posluşnici", "chrisovoliţi" etc. Privilegiile lor nu se opreau aci; mulţi din ei aveau dreptul de a primi de la ocnele statului cantităţi mari de sare, alţii aveau drepturi de a scuti de plata vămii obiectele ce aduceau din străinătate pentru trebuinţa lor. M-aş întinde prea departe dacă aş enumera cu de amănuntul toate privilegiile, favorurile, scutirile de care se bucurau clasele boiereşti.

Rareori un plebeian putea să străbată zidurile cetăţii în care sta închisă boierimea Moldovei şi a Ţării Româneşti. În Muntenia, o singură dată, un Vilara, fiu de simplu negustor, a putut străbate incinta de fier a aristocraţiei şi a ajunge vistiar mare; în Moldova, cu greu am putut găsi un al doilea caz; căci în fapt, mai mult decât în drept, puterea boierimii era mai mare în Moldova. Un om din popor, un negustor, oricât de bogat ar fi fost, cu greu s-ar fi putut pune în faţa unui boier chiar cu ocaziunea dărilor în licitaţie a veniturilor statului sau a bunurilor mănăstireşti.

În domnia lui Mihail Sturdza, în tinereţile mele, am văzut la mai multe licitaţiuni cum boierii, împărţiţi pe judeţe, luau, fără concurenţă, moşiile mănăstireşti şi apoi, cu preţuri îndoite, le subarendau la acei care din agricultură îşi făceau meseria vieţii lor. Mi se pare ca şi în Ţara Românească lucrurile se petreceau cam tot aşa; cel

puţin şi astăzi se citează numele câtorva boieri cari, chiar pe timpul domnilor Alexandru Ghica şi Bibescu îşi asiguraseră monopolul luării în arendă a moşiilor statului şi a mănăstirilor. Aceasta era *banda neagră boierească*, care, când privilegiile boiereşti au fost doborâte, a fost înlocuită prin *banda neagră plebeiană*, fără concursul căreia, mai până în zilele noastre, la licitaţiile publice nu se putea lua o singură moşie în arendă.

După ce tinerimea română începu a se adăpa de ideile egalitare şi civilizatrice ale marii revoluţiuni franceze, această stare de lucruri nu mai putu dura. Când în Bucureşti revoluţiunea de la 1848 puse sfârşit domniei lui G. Bibescu, unul din articolii manifestului guvernului provizoriu declara: "Egalitatea drepturilor politice şi contribuţiunea generală la dările şi sarcinile statului", precum tot acest mare act declara emanciparea clăcaşilor, făcuţi proprietari prin despăgubire, şi dezrobirea ţiganilor, iarăşi prin despăgubire. Dar marea reformă fu înăbuşită odată cu înăbuşirea revoluţiunii, şi regimul de privilegii, de scutiri, de favoruri redeveni o stare legală în principate, odată cu orânduirea domnilor temporari, numiţi de Poartă şi de Rusia, în conformitate cu Convenţiunea de la BaltaLiman. Însă acest arbor secular al privilegiilor îşi primise o lovitură de moarte după care nu se mai putu îndrepta. Arborele dezrădăcinat trebuia sa cadă, şi el căzu prin votul dat de Adunarea-mumă în ziua de 29 octombrie 1857, care apoi fu ratificat în Europa întreagă, prin art. 46 al Convenţiunii de la Paris. Votul din 29 octombrie 1857 are o prea mare importanţă în istoria civilizaţiunii moderne a României, ziua în care s-a dat acest vot ocupă un loc prea mare în viaţa bătrânei generaţiuni care a aşternut bazele

renaşterii României, pentru ca să nu am de plăcută datorie de a împrospăta tinerei generaţiuni memorabilul vot dat în unanimitate şi cuprinzând pe înşişi reprezentanţii regimului privilegiilor, vot care a democratizat de-a pururea societatea româna. Şi aicea, câteva cuvinte spre a explica cum acest vot s-a dat de Adunarea-mumă din Iaşi, şi nu de acea din Bucureşti. Congresul din Paris, puterile, după propunerile lordului Clarendon, a hotărât că populaţiunile din principatele române vor fi consultate asupra viitoarei organizaţiuni a patriei lor. Un volum întreg n-ar ajunge spre a descrie toate împrejurările, greutaţile şi conflictele prin care am trecut, pentru ca să ajungem la alegerea şi convocarea adunărilor-mume din Iaşi şi din Bucureşti. Nu voi îndeplini această sarcină astăzi: ea n-ar intra în marginile strâmte ale unei conferinţe; voi nota numai că adunările-mume, de-abia întrunite, au dat o direcţiune cu totul opusă activităţii lor. Adunarea din Bucureşti s-a mărginit numai a se rosti în privinţa organizaţiunii politice a ţărilor române, zicând ca principiu, şi poate că avea cuvânt, că, de vreme ce Europa deja recunoscuse ţărilor române depilna autonomie, apoi Europa nu avea misiune de a interveni în organizaţiunea dinăuntru a statelor române. Adunarea din Bucureşti proclamă numai bazele organizaţiunii politice, adică cunoscutele pe atunci patru sau cinci puncte:

a) Autonomia principatelor;

b) Unirea lor,

c) Un principe străin în capul noului stat,

d) Neutralitatea ţării şi

e) Un guvern reprezentativ constituţional.

Aceste puncte, odată recunoscute de Europa, aparţinea naţiunii române, din nou convocată, a se rosti asupra tuturor chestiunilor privitoare la organizaţiunea dinăuntru.

Adunarea-mumă din Iaşi n-a urmat tot aşa. Noi, reprezentanţii moldoveni, în privinţa dorinţelor noastre pentru organizaţiunea politică a statului român, am urmat pe fraţii noştri, reprezentanţii Munteniei; şi noi am cerut recunoaşterea autonomiei ţării, unirea lor sub un principe străin, neutralitatea şi regimul constituţional parlamentar; dar n-am voit a ne opri aci. Făcând rezervele noastre în privinţa dreptului ce voia Europa a-şi însuşi, adică de a interveni în organizaţiunea dinăuntru a unei ţări, a cărei autonomie nu se pune în îndoială de nici o putere europeană, totuşi am crezut că era bine — şi astăzi recunosc că bine am făcut — să exprimăm Europei chipul nostru de vedere în privinţa reformelor dinăuntru, adică cum înţelegem noi să facem din patria noastră un stat european, o societate europeană şi democratică.

De la întâile noastre şedinţe, Adunarea din Iaşi a făcut un program despre deosebitele chestiuni asupra cărora înţelegeam a ne rosti. Acest program cuprinde un plan întreg de reforme: organizaţiunea politică, administrativă, financiară, drepturile şi îndatoririle cetăţenilor, reforma clerului, desfiinţarea clasei şi emanciparea proprietăţii şi toate celelalte reforme care băteau la uşă.

Noi ne ziceam, cu drept cuvânt, că a arăta Europei dorinţele noastre de a ne europeniza patria era a atrage simpatiile şi sprijinul marilor puteri şi a însăşi opiniei publice din străinătate. Credeam c-am nemerit urmând acest

drum.

Comisiunea internaţională, compusă din reprezentanţii marilor puteri şi întrunita în Bucureşti, şi-a însuşit mai toate dorinţele exprimate de Adunarea ad-hoc a Moldovei, şi pe acestea şi-a întemeiat raportul său către Congres. Pe dorinţele Moldovei s-a întemeiat şi Europa în elaborarea şi încheierea Convenţiunii de la Paris, care, cuprinzând soluţiunile rostite de noi moldovenii, ne-a fost octroiată şi a şi fost primită de noi ca o adevărată constituţiune până la înlocuirea ei prin Statutul din 2 mai 1864 şi prin Constituţiunea noastră naţională din 1866. În Adunarea noastră ad-hoc, punctele principale ale reformelor fură încredinţate spre studiere la deosebite comisiuni rânduite din sânul Adunării. Statornicirea drepturilor politice ale românilor fu încredinţată unei comisiuni compusă din Mihail Kogălniceanu, Vasile Mălinescu, Costache Rola, DL Miclescu, I. Fotea, DL Cozadini şi I. Chrisanti. Raportor era numit repauzatul Vasile Mălinescu. În ziua de 29 octombrie 1857, Vasile Mălinescu citi raportul său asupra punctului VII, atingător de egalitatea înaintea legii, accesibilitatea tuturor românilor la toate funcţiunile statului, aşezarea dreaptă şi generală a contribuţiunilor, supunerea tuturor la conscripţiunea militară. Proiectul de încheiere a fost modificat prin câteva amendamente şi considerente propuse de Dimitrie Rallet; apoi Adunarea, prin sculare şi şedere, a adoptat în unanimitate şi cu aclamaţie desfiinţarea privilegiilor de clase. Vicepreşedintele Constantin Negri, felicitând Adunarea pentru votul ei, a adăogat că abnegaţia vechilor clase privilegiate arată patriotismul care insuflă Adunarea, căci era un act ce avea a fi preţuit nu numai de naţie, dar şi de Europa şi de istorie.

Actul votat, care abătea un arbore secular, este prea important spre a nu-l reproduce împreună cu subscrierile cetăţenilor care au dat ţării organizaţiunea democratică de azi. Îl reproduc aci întreg, precum el este publicat în nr. 7 al *Buletinului şedinţelor Adunării adhoc a Moldovei*.

"Astăzi, anul una mie opt sute cincizeci şi şapte, luna octombrie, în douăzeci şi nouă zile; Luând aminte că legile unui stat sunt sufletul său, că de la principiile care predomnesc la alcătuirea legilor atârnă viaţa, puterea şi propăşirea naţiilor;

Luând aminte că singurul mijloc de a vindeca rănile de care pătimeşte astăzi ţara este aşezarea unor legiuiri înţelepte, îmbinând datinile vechi, trebuinţele de faţă şi cererile veacului;

Luând aminte că respectul către legi este cea întâi condiţie a trăiniciei lor;

Că o lege atunci poate fi mai respectată, când, ieşită din sânul naţiei, va avea deopotrivă pentru toţi aceeaşi măsură;

Că dreptatea cere dar ca toţi să fie egali dinaintea legii; Luând aminte că cea mai sfântă datorie a fiecărui este de a contribui la susţinerea statului;

Că, după datele vechi, nimeni nu era scutit de la nici o îndatorire către stat;

Că boierimea abia la 1737, prin hrisovul domnului Mavrocordat, pentru întâia oară s-a scutit de dajdie şi alte dări către visterie;

Că în urmă, sprijinind sarcinile statului mai mult numai asupra unor clase, s-au făcut împovărătoare pentru ele;

Luând aminte că de la dreapta cumpănită aşezare şi

repartiţie a contribuţiilor atârnă nu numai prosperitatea materială a unei ţări, dar în parte chiar şi propăşirea ei morală şi intelectuală;

Că cu dreptul este ca, în măsură cum garantează statul la toţi deopotrivă toate foloasele şi îndemânările, de asemenea cu toţi să se supuie dărilor în proporţia averii lor fără deosebire;

Luând aminte că darea oamenilor la oaste este o îndatorire pentru paza ţării şi siguranţa fiecăruia cetăţean;

Că, precum oastea este menită a apăra patria comună, datori sunt cu toţi deopotrivă şi fără deosebire să se supuie la conscripţia militară;

Luând aminte iarăşi că eficacitatea legilor atârna de la stricta lor punere în lucrare;

Că meritul singur, fară nici un fel de altă consideraţie sau distincţie, trebuie în viitor să fie un titlu îndestulător pentru a putea ajunge la toate funcţiile statului; Că această putinţă trebuie a se recunoaşte fiecăruia; Că numai prin legiuiri înţelepte şi drepte naţia româna poate înainta pe calea propăşirii; Luând în privire, în sfârşit, că privilegiile de clase trebuie a fi desfiinţate; Adunarea ad-hoc a Moldovei doreşte a se adopta la viitoarea reorganizaţie ca principii fundamentale: I. Privilegiile de clase vor fi desfiinţate în România; II. Egalitatea tuturor românilor înaintea legii; III. Aşezarea dreaptă şi generală a contribuţiilor în proporţie cu averea fiecăruia, fără deosebire; IV. Supunerea tuturor la conscripţia militară; V. Accesibilitatea pentru toţi românii la funcţiunile statului. Votează *pentru* şaptezeci şi trei de membri, şi anume p. sf. sa episcopul Nectarie Hermeziu, p. sf. sa episcopul Filaret Scriban, p. sf. sa episcopul Calinic Miclescu, preacuvioşia-sa arhiman-

dritul Neofit Scriban, preacuvioşia-sa arhimandritul Melchisedec, sf. sa economul Dimitrie Matcaş, Dimitrie Miclescu, Constantin Bădărău, Dănilă Balan, dr. A. Fătu, Dimitrie Cozadin, Basile Mălinescu, Mihail Kogălniceanu, Iancu Docan, Gheorghe Masian, dr. C. Vârnav, Dimitrie Savin, Niculae Cananău, Ştefan Călin, Simion Stanciu, Sebastian Conano, Alecu Jianu, Constantin Morţun, Gheorghe Vârlan, Teodor sin Pavel, Dimitrie Grigoriu, Grigore Balş, Mihail Jora, Constantin Ostahi, Dimitrie Gheorghiadi, Gheorghe Sturdza, Constantin Roset, Dimitrie Krakte, Ion a Babei, Petru Brăescu, Ion Roată, Vasile Sturdza, Alecu Teriachiu, Ioniţă Hrisanti, Vasile Balaiş, Constantin Icovaki, Lascăr Catargiu, Iancu Fotea, Răducanu Sava, Alecu Cuza, Grigore Suţu, Manolaki Costaki, Vasile Stan, Dr. Costin, Niculae Carp, Constantin Sturdza (Vaslui), Ion Olariu, Dimitrie Ghidionescu, N. Catargiu, Nicolae Bosie, Pandelachi Croitoriu, Nicolae Iamandi, Lazăr Galiardi, Iancu Cantacuzino, Grigore Costaki, Constantin Ştiun, Ion Roşca, Timofti Sacalov, Dimitrie Rallet, Constantin Hurmuzaki, Petru Mavrogheni, Anastasie Panu, Constantin Roiu şi Constantin Negre.

Iar *contra* nu a fost nimene. S-a abţinut de a vota dl Dimitrie Romov, n-au fost faţa la votare înalt preasfinţia-sa mitropolitul şi dd. Iordachi Pruncu, Vasile Nicolau.

Conform § 79 din Regulamentul Adunării, viceprezidentul declară că Adunarea a încuviinţat".

Sancţiunea acestui vot a dat-o Europa mai cu deosebire prin articolul 46 al Convenţiunii din Paris.

Naţiunea întreagă a acceptat marea reformă, şi fiecare, foşti domni, boieri mari, boieri mici, trepte privilegiate, au primit reforma egalitară, lepădând chiar fără legi speciale

tot ce deriva din vechiul regim, tot ce semăna chiar cu vechiul regim. Aşa, fără chiar lege specială, boierii s-au dezbrăcat de titlurile bizantine, care formau *arhondologia* română şi s-au supus la dările generale către stat.

Pentru istorie voi aminti că numai doi boieri, foşti privilegiaţi, s-au arătat împotrivitori marii reforme: în Moldova, repausatul vornic Iordache Beldiman s-a refuzat de a plăti contribuţiunea personală, lasând de a i se împlini căciula pentru acoperirea acestei dări; în Ţara Românească, singur repausatul Ioan Manu a urmat a subscrie până la moartea sa: "Ioan Manu, mare vornic".

III. Emanciparea ţăranilor

Vin acum la ultima şi marea reformă operată de generaţiunea mea: desfiinţarea clăcii, emanciparea braţelor şi deplina împroprietărire a ţăranilor pe pământurile muncite de ei.

A face istoricul chestiunii rurale în ţările române este a scrie însăşi istoria a trei secole de împilări făcute poporului român. Tomuri întregi ar trebui spre a arăta cum domnii români, veniţi din Maramureş şi din Făgăraş, spre a funda statele române, Moldova şi Muntenia, au găsit aceste ţări nu pustiuri, ci locuite de populaţiuni zdravene, moşnaşe şi libere; cum acestea, în cursul veacurilor şi sub domnii cei mai valoroşi, drept răsplată a lungilor lupte ce au susţinut pentru apărarea şi mărirea marii moşii, patria, au fost prefăcuţi în robi, lipiţi pământului sub nume de *rumâni* şi de *vecini*. Ca ţărani blânzi şi răbdători, aceştia au răbdat munca şi iobăgia, dar pururea, la ivirea oricărei inimi de domn mai bune, necontenit au sperat şi au cerut dreptate. Eruditul nostru coleg, bunul meu amic Alexandru Papado-

polCalimach, a descris două zile din istoria secolului din urmă, care, în bolta neagră a tiraniei şi a cruzimii, strălucesc ca singure două stele, ca singure două puncte luminoase — zilele de 3 august 1746 şi 6 aprilie 1749, când în Bucureşti şi în Iaşi, sub un domn fanariot, Adunările cu sobor au desfiinţat *rumânia* şi *vecinătatea*. Dezrobirea *de jure* a ţăranilor români s-a proclamat prin aceste două acte memorabile. Însă *rumânii* şi *vecinii* au continuat de a mai fi priviţi ca ţiganii, de a mai fi vânduţi ca ţiganii, tatăl la unul, mama la altul, fiul la un al treilea şi fiica la un al patrulea cumpărător; dar ţăranii, deşi decretaţi slobozi, tot au rămas lipiţi pământului, continuând a munci tot anul fară milă şi cruţare moşiile boiereşti şi mănăstireşti. În tot secolul al XVIII-lea, statul, luând în privire că numai ţărănimea plătea dări, că numai ţărănimea purta toate sarcinile publice, văzând sărăcia şi apoi chiar fugirea peste hotare a populaţiunii rurale, se încearcă a regula această muncă, a pune cap nesaţului proprietarilor de moşii. O literatură întreagă formează urbariile, ponturile şi aşezământurile pentru determinarea muncii, dar vreo prefacere mare nu se opera cu toată protecţiunea domnilor şi îngrijirea visternicilor de a îmbunătăţi soarta materiei impozabile, singura care era chemată a umplea lada vistieriei. Forţa lucrurilor era mai puternică decât chiar legiuirile domneşti. Ţăranul era singurul factor, singurul venit al boierului; şi nu trebuie sa ne mirăm de aceasta, dacă chiar după promulgarea art. 46 din Convenţiunea de la Paris, care rostea că se va proceda fără întârziere la revizuirea legii care regulează relaţiile dintre proprietarii de moşii şi cultivatorii de pământ, în vederea de a îmbunătăţi soarta acestora din urmă, în anul 1862, în plin Parlament, întâiul

prim-ministru al României unite proclama tristul şi durerosul adevăr că braţele ţăranului constituiau capitalul proprietarilor.

Ce reformă, ce uşurare se putea face când domnii aveau dinaintea lor pilda morţii silnice a bătrânului Grigore Ghica, moldoveanul, căzut victimă... a plângerilor şi intrigilor boierilor către Poartă, pentru că domnul patriot uşurase condiţiunea muncitorilor de pământ, regulând şi mărginind munca lor la 12 zile în cursul unui an.

Însă este cu neputinţă de a mă întinde asupra chestiunii rurale în trecut; voi atinge numai faptele petrecute în timpurile generaţiunii mele, acele fapte la care am asistat sau ca spectator, sau ca împreună făptuitor.

Ideile de emancipare a ţăranilor români nu le-am avut numai eu, culese în timpul vieţii mele de student la Universitatea din Berlin; le-au avut toţi junii mei contemporani, fie că ei s-au adăpat la sorgintea civilizaţiunii germane, fie că ei s-au nutrit de civilizaţiunea franceză. Toţi câţi neam întors în ţară din şcolile străine ne-am dat de misiune: dezrobirea ţăranilor de lanţurile iobăgiei, a pontului şi a clăcii; constituirea proprietăţii mari şi mici ca proprietate liberă şi absolută, ca proprietate occidentală. De aceea oricând, în ţară sau în străinătate, junimea română, în adunările sale, a fost chemată a se rosti despre reformele care trebuie a se introduce în România, întâia reformă, care prima pe toate celelalte, era emanciparea ţăranilor.

La 1840, tinerii români din Paris ţinură o întrunire în care Costache Negri proclamă necesitatea împroprietăririi ţăranilor, ca o reformă de care atârna însuşi viitorul statului român. În 1846, Nicolae Bălcescu a publicat în "Magazinul istoric" lucrarea sa asupra stării sociale a mun-

citorului plugar în statele române, în care fiecare frază este un strigăt la cer în favoarea nenorociţilor asupriţi. Astăzi încă această lucrare este pledoierul cel mai elocvent şi cel mai veridic în favoarea marii reforme, care de abia s-a putut săvârşi în 1864. Cuvintele lui Balcescu în curând aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinţi însuşiră soluţiunea chestiunii ca un ţel nobil al activităţii vieţii lor. Doi ani în urmă, în 1848, revoluţiunea din Bucureşti, prin proclamaţia sa, adresă următoarele frumoase cuvinte în favoarea ţărănimii române: "Poporul român împarte dreptatea deopotrivă la toţi şi dreptatea o dă pentru toţi şi mai vârtos pentru cei săraci. Săracii, sătenii, plugarii, hrănitorii oraşelor, fiii patriei cei adevăraţi, ce au fost defăimaţi atât îndelung cu numele glorios de *rumân*, ce au purtat toate greutăţile ţării prin munca lor de atâtea veacuri, au lucrat moşiile şi le-au îmbunătăţit, au hrănit pe strămoşii proprietarilor, pe moşii lor, pe părinţii lor, pe aceşti proprietari înşişi şi au drept înaintea generozităţii popoarelor, înaintea dreptăţii patriei — îşi cer o părticică de pământ îndestulă pentru hrana familiei şi vitelor sale, părticică răscumpărată de atâtea veacuri cu sudorile lor. Ei o cer şi patria le-o dă, şi patria iară, ca o mamă bună şi dreaptă, va despăgubi pe fiecare proprietar de mica părticică ce o va da săracului ce nu are pământul său, după strigarea dreptăţii, după glasul Evangheliei, după înima cea frumoasă a românilor, în care au aflat parte străinii intotdeauna, necum fraţii lor, tăria lor cea adevărată. Claca dar şi acea infamă iobăgie se desfiinţează; săteanul fără pământ se face proprietar şi tărie neînvinsă celor mai avuţi, în folosul tuturor şi în paguba nimului; visteria va despăgubi pe toţi!". În Mol-

dova, junimea refugiată la Cernăuţi formula şi ea programul său politic, economic şi social sub titlul de: *Dorinţele partidului naţional din Moldova*. Redacţiunea mi-a fost încredinţată mie, care am şi publicat acest act într-o broşură tipărită în Cernăuţi. Iată punctul privitor la chestiunea ţărănească, cum se zicea pe atunci: "Art. V. A se oborî boierescul şi a se face proprietari pe toţi gospodarii săteni, dându-se însă o dreaptă despăgubire vechilor stăpâni ai pamântului; această despăgubire şi modul ei se vor hotărî de cea întâia Obştească Adunare...". Pe urmă urmează, după acest punct, o lungă expunere a motivelor legale şi ale necesităţilor economice care reclamau această reformă. Această reformă a rămas numai ca o profesiune de credinţă a viitorului, pentru partidul naţional; realizarea reformei a fost însă statornic urmărită de propuitorii ei în toate ocaziunile şi în curs de 16 ani, până la 1864.

Nu a fost tot aşa în Ţara Românească. Îndată după proclamarea guvernului provizoriu s-a orânduit o comisiune compusă de reprezentanţi ai proprietarilor mari şi de deputaţi săteni ca să dezbată amănuntele reformei şi despăgubirea cuvenită proprietarilor; vicepreşedintele acestei comisiuni era bătrânul Ioan Ionescu, fratele iubitului nostru coleg Nicolae Ionescu, şi care astăzi îşi petrece adâncile sale bătrâneţi la proprietatea sa Bradul, din judeţul Roman.

Dezbaterile acestei comisiuni, publicate în "Pruncul român", sunt foarte instructive şi sunt dator a recunoaşte că partea frumoasă şi serioasă a dezbaterilor nu au făcut-o proprietarii, reprezentaţi prin d-nii Lenş, Robescu şi Lahovari (nu li se spun prenumele în protocoale). Preotul Neagu, deputaţii săteni Bada, Ene Cojocaru şi Scurtulescu

se deosebesc din contră prin seriozitatea cuvântului, temeinicia argumentelor şi chiar elocinţa cu care au apărat cauza ţărănească. Un singur cuvânt n-a fost rostit propunând luarea pământurilor lucrate de ţărani fără o deplină despăgubire.

La întrebarea făcută de reprezentanţii proprietarilor: cu ce ţăranii, săraci cum sunt, vor putea despăgubi pe proprietari?, deputaţii ţărani, ridicând braţele lor înnegrite de arşiţa soarelui şi pline de rănile muncii silnice, le-au răspuns: "Cu aceste braţe robite, noi am muncit veacuri şi am purtat toate cheltuielile stăpânilor de moşii; libere, braţele noastre vor munci îndoit şi fiţi siguri că nu vă vom lăsa păgubiţi de ce dreptatea ţării va hotărî să vă plătim". Acest limbaj în gura ţăranilor, în loc de a linişti, întărâtă reacţiunea. Strigătele lor din zi în zi se ridicau mai tare, ele îşî găsiră un vinovat răsunet în tabăra duşmanilor mişcării naţionale, încurajaţi şi prin ştirea că armatele turcească şi rusească se apropie de hotarele României.

Locotenenţa domnească slăbi înaintea acestei reacţiuni, şi, prin decretul său, purtând numele lui Tell, Eliad şi N. Golescu, cu data de 10 august 1848, ea suspendă şedinţele comisiunii sau, mai drept vorbind, desfiinţă însăşi comisiunea. Locotenenţa merse mai departe, ea ordonă chiar pe cale executivă îndatorirea sătenilor de a face arăturile de toamnă! Negreşit că această măsură era de natură a agita populaţiunile rurale şi a le face a-şi pierde încrederea în hotărârile locotenenţei domneşti, hotărâri care purtau titlul de *Dreptate şi Frăţie* şi erau făcute *în numele poporului român*. Locotenenţii princiari se siliră a linişti spiritele prin o nouă proclamaţiune ce o am sub ochi. Ea este datată din 6

septembrie 1848 şi se sileşte a găsi o scuză a măsurilor silnice decretate mai înainte în contra proclamaţiunii din 11 iunie, luând ca pretext că, cele mai multe moşii din Ţara Românească fiind date cu arendă, contracciii ar încerca pagube şi ar alerga la pretenţii neprecurmate. Acestea fiind cuvintele, zice decretul, ce au silit pe guvern la luarea măsurilor poruncite până astăzi, locotenenţa socoteşte însă de netăgăduită datorie a sa de a da în cunoştinţa ţării că încă de la 11 iunie articolul 13 al proclamaţiei este consfinţit şi clăcaşii vor fi scutiţi şi liberi de clacă, de iobăgie, de ziua de plug şi de carul de lemne, fară a mai putea nici o silă a-i mai întoarce la aceste îndatoriri asupritoare. Dumnezeu să aleagă din aceste decrete contrazicătoare! Guvernul provizoriu din Bucureşti reculă dinaintea invaziunii armatelor turceşti şi ruseşti. Revoluţiunea a fost înăbuşită, şi cu dânsa înabuşite au fost toate reformele proiectate. Numai generosul sânge al pompierilor eroi, vărsat în Dealul Spirei, a salvat onoarea patriei în doliu. După aceea jugul secular s-a reîntemeiat mai tare şi mai crud asupra grumazilor bieţilor ţărani şi aceasta sub protecţiunea baionetelor străine. Se subscrise Convenţiunea de la Balta-Liman. Adunările legiuitoare se suspendară şi, în locul domnilor aleşi de ţară şi pe viaţă, se numiră în Constantinopol, cu aprobaţiunea Rusiei, doi domni numai pe şapte ani, Barbu Ştirbei, în Bucureşti, şi Grigore Ghica, în Iaşi. În acele zile de restrişte, providenţa dădu însă ţăranilor o mângâiere prin calităţile domnilor nou-numiţi. Barbu Ştirbei era un bun şi înţelept administrator, şi Grigore Ghica era un bun patriot, o inimă generoasă, aprinsă de iubirea poporului său.

După dispoziţiunile luate de curţile *suzerane* şi *protec-*

trice, precum se zicea pe atunci, domnii numiră doua comisiuni însărcinate de a elabora nouă proiecte de reformare a relaţiunilor dintre proprietarii de moşii şi dintre cultivatorii de pământ. Aceste proiecte, odată făcute, ele fură întărite printr-un hatişerif al sultanului şi publicate apoi de către domni în ambele principate.

Noile legiuiri se resimţiră de agitaţiunea ţărănească. În Ţara Românească, autorii mişcării naţionale proclamaseră emanciparea ţăranilor prin desfiinţarea clacei şi împroprietărirea lor; această proclamaţie devenise pentru ţăranii munteni o evanghelie, o legendă. Proprietarii, de altă parte, tagăduiau ţăranilor orice drept asupra moşiilor. Vodă Ştirbei, mare proprietar, introduse dar în legiuirea sa acest din urmă ordin de idei: tăgada ţăranului a orice drept asupra pamântului, chiar a acelor drepturi care le erau recunoscute de secole, recunoscute, în cele din urmă, chiar de Codul Caragea.

Ţăranii fură clasificaţi în noua legiuire de simpli *chiriaşi*. La fiecare şapte ani, stăpânii aveau dreptul de a izgoni de pe moşie prisosul populaţiunii, fără despăgubire, chiar pentru casele şi sădirile lor; mai rău decât în Turcia, decât în Dobrogea, unde, la intrarea lor, românii au găsit legea otomană recunoscând ca proprietate *mülk*, adică proprietate absolută, casa şi sădirile ţăranilor, fie musulmani, fie creştini.

Însă aplicarea acestei legi a găsit o împotrivire hotărâtă, absolută din partea ţăranilor în toată Muntenia. Oameni de ordine ca totdeauna, nerevoltându-se nicăierea, precum veacuri au făcut şi părinţii lor, ţăranii resignaţi, dar sperând timpuri mai bune, drept singură împotrivire au stat cu braţele încrucişate, în loc de a le

pune la muncă.

Această atitudine fermă a dat de gândire şi domnului vodă Ştirbei, bun administrator şi mare gospodar; el înţelese toată gravitatea situaţiunii, el lăsă dar să se realizeze aceea ce însăşi legiuirea sa zice, că legiuirea avea de scop numai ajungerea la săvârşire de alcătuire sau tocmeli agricole de bunăvoie săvârşite între proprietarii de moşii şi între cultivatorii de pământ. Şi aşa se şi întâmplă; mai nicăieri noua legiuire nu fu pusă în lucrare, proprietarii se mulţumiră sa li se dea de catre ţărani dijma din semănăturile făcute de ei, să li se lucreze câteva pogoane ca *ruşfet* şi să li se dea câte una sau două podvezi, iar moşia întreagă rămase în folosul ţăranilor. Această reformă era departe de principiul creării micii proprietăţi, proprietăţii absolute şi individuale, urmărite de generaţiunea progresistă. Legea lui vodă Ştirbei crea un fel de comunism, care a îngreuiat mult aplicarea legii rurale din 1864. N-a fost tot aşa cu noua legiuire din Moldova. Grigore Ghica, de abia instalat domn, îşi formă noul său minister din bărbaţi luaţi din partidul naţional sau partizani ai noilor reforme, şi anume: Alexandru Sturdza, preşedinte de consiliu şi ministru de interne, bărbat care, în calitate de vistier, sub domnia lui Mihail Sturdza, s-a arătat pururea cu mare îngrijire pentru ţărani, ca materie impozabilă; el luă de director pe Costache Rola; prinţul Gheorghe Suţu, la Departamentul de Finanţe, având ca director pe Ioan Silion; Alexandru Costache Sturdza, repauzatul nostru consul general la Salonic, a fost numit postelnic, secretar de stat; la Departamentul Justiţiei, Petru Roset-Bălănescu, părintele lui Nicolae Roset-Bălănescu, ministrul de externe sub Cuza vodă şi care m-a ajutat mult

la înlăturarea piedecilor şi intrigilor în contra decretării şi aplicării legii rurale din 1864; director al Ministerului Justiţiei a fost numit Dimitrie Rallet, acela care în 1848 a scris o întreagă literatură în contra regimului lui Mihail Sturdza şi îndeosebi *Plutarchul Moldovei*; la Hătmănie sau Ministerul de Război a fost numit Teodor Balş, zis tânărul şi viitorul caimacam, după retragerea din domnie a lui Grigore Ghica, la începutul războiului turco-rusesc din 1854; la Vornicia bisericească şi Epitropia învăţăturii publice, într-alte cuvinte la Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, a fost chemat Nicu Ghica-Comăneşteanu, văr al domnului, patriot înflăcărat, spirit înalt, partizan înfocat al reformelor sociale şi care întrunea în el toate calităţile bune, fără un singur defect, ale Ghiculeştilor; şef al Poliţiei Capitalei a fost numit Petru Mavrogheni, viitorul şi cel mai capabil bărbat de finanţe al României.

Cu un asemenea domn ca Grigore Ghica vodă şi cu aşa miniştri, noua lege rurală nu putea sa fie decât o lege de progres, decât o lege blândă, părintească pentru ţărani. Noua legiuire consfinţi drepturile seculare ale ţăranilor, hotărî ca ogoarele ţărăneşti să fie alese şi stâlpite, ţăranii să nu poată fi strămutaţi din ele; se desfiinţă dijma şi toate angariile lor. Munca datorită catre stăpânii de moşii era bine determinată. Această lege era înaintemergătoare şi pregătitoare legii rurale din 1864. Dacă ea n-a produs efectele salutare care se aşteptau de bunul domnitor, cauza trebuie căutată în atotputernicia proprietarilor, în slăbiciunea guvernului, care, prin însăşi instituirea sa, era provizorie, şi prin urmare fară putere.

Iată în ce stare se găsea ajunsă chestiunea rurală când Tratatul de Paris decretă că populaţiunile din ţările

române vor fi consultate şi când, în adunările-mume, ţăranii, pontaşii, clăcaşii, iobagii veniră de luară loc alături cu foştii domni, cu boierii stăpâni de moşii, cu episcopii şi cu egumenii de la mănăstiri (şi aceştia erau stăpâni de moşii şi adesea mai impilatori pentru ţărani decât chiar boierii însărcinaţi cu datorii şi cu numeroasă familie).

În Adunarea din Iaşi, cu deosebire de cea din Bucureşti, cum am arătat mai sus, între alte reforme de organizaţie dinăuntru, a venit la ordinea zilei şi chestia legii rurale.

Deputaţii ţărani, în număr de 14, au venit în mijlocul nostru, slabi, purtând pe fruntea lor stigmatele muncii silite şi pot zice chiar goi. De pudoare pentru străini şi pentru Adunarea în care ei intrau ca reprezentanţi a mai mult de un milion de impilaţi, unioniştii s-au grăbit a le înlesni cumpărarea de haine noi.

Ţăranii moldoveni, în dezbaterile Camerei, ca şi fiii lor în câmpiile Bulgariei, au dovedit că în vinele lor curge încă sângele romanilor, cuceritorii lumii. Respectuoşi, dar fără înjosire către nobilii lor colegi şi stăpâni, însă liniştiţi şi fermi, ei s-au arătat pururea demni chiar când în faţă li se tăgăduiau drepturile, chiar când li se imputa lenea ca cauză a sărăciei lor; ei, în curând, prin atitudinea lor au ajuns a impune stima chiar asupritorilor lor. Cu drept cuvânt dar li s-a aplicat numirea de talpa casei, numire care eu am scris-o sub fotografia reprezentând pe deputaţii pontaşi şi pe care am trimis-o lui C. A. Rosetti. (Un exemplar din această fotografie se află încă astăzi expusă în sala de conferinţe a Camerei noastre de deputaţi.) În marea luptă pentru Unire, deputaţii ţărani au rezistat la toate

încercările de corupţiune şi promisiunile separatiştilor, ei au stat credincioşi alăturea cu unioniştii. Şi când, în ziua de 7 octombrie 1857, în a şaptea şedinţă, Adunarea ad-hoc a votat, afară de două voturi, al logofătului Alecu Balş şi al locţiitorului episcopului de Român, Hermeziu, propunerea pentru Uniunea principatelor prezentată de mine, şi când votul s-a proclamat de preşedinte, Ioan Roată, deputatul ţăranilor din judeţul Putna, a exclamat în gura mare, în numele celorlalţi deputaţi clăcaşi: "Noi nu ştim a ura, dar Dumnezeu ştie a se îndura". În ziua de 9 noiembrie 1857, în a 16-a şedinţă a adunării, repausatul Anastasie Panu a dat citire propunerii locuitorilor pontaşi exprimând dorinţele ţărănimii. Această propunere este una din pledoariile cele mai elocinte în favoarea ţăranilor; ea descrie cu litere de foc suferinţele seculare ale muncitorilor; altmintrelea nu contestă nici un drept, nu cere nimic gratuit de la proprietari, decât liberarea braţelor prin răscumpărarea *boierescului* (clăcii) şi prin urmare a rămânea în mâna lor ca proprietate absolută pământul cultivat de ei în puterea legilor de pe atunci. Acest act, o adevărată plângere a unui întreg popor, ar trebui să fie citit şi reprodus în întregimea lui; totuşi, în vederea scurtului timp ce-mi este dat, mă voi mărgini a citi concluziunea lui; iat-o: "Suspinul, durerea noastră de toate zilele, dorinţa cea mai mare, pentru care ne rugăm şi zi şi noapte la Dumnezeu să se îndure, este căderea boierescului; de aceea vroim să răscumpărăm şi toate acele cu care suntem împovăraţi către boierii de moşii. Vroim să scăpăm, vroim să ne răscumpărăm de robia în care suntem; vroim să ne rascumpărăm, să nu mai fim ai nimănui, să fim numai ai ţării şi să avem şi noi o ţară; am îngenuncheat, am

îmbrâncit cu toţii; cum suntem nu o mai putem duce îndelung; nu voim să jignim drepturile nimănui, dar nici al nostru să nu se întunece.

Din buni şi străbuni, noi am avut dreptul de a ne lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră şi a vitelor noastre, fără să ne poată nimeni alunga de pe dânsul...

Să fie deci o Adunare obştească unde să avem şi noi oamenii noştri; să se cearnă şi să se dezbată drepturile boierilor şi drepturile noastre, şi ceea ce o ţară va găsi că suntem datori cu sudorile noastre vom plăti. Omul, ca să scape din robie şi să fie stăpân la casă, vatră şi ogorul său, cu tragere de inimă va lucra şi se va răscumpăra".

Aceste cuvinte nimenea azi în România nu le va găsi revoluţionare şi comuniste, pentru că faptele au dovedit că realizarea cererilor ţăranilor făcută în 1848 nu a scăzut valoarea proprietăţilor, ci din contra a înzecit-o, nici a făcut din ţărani despoitori comunişti ai moşiilor străine. Aceste cuvinte, repet, au stârnit în 1857 o furtună în toată România, bineînţeles din partea stăpânilor de moşii; căci ţăranii, având încredere şi în dreptatea cauzei lor, şi în curajul şi sprijinul energic al apărătorilor lor, sperând mai ales în dreptatea Europei, care-şi plecase auzul la strigătele de durere ale unui întreg popor, se ţinură liniştiţi. Deputaţii lor îşi sfârşiră plângerea lor prin aceste frumoase şi uimitoare cuvinte:

"Mântuirea noastră, după Dumnezeu, de la sfatul puterilor o aşteptăm, ele au luat şi ţin sorţii României în puternica lor mână; numai ele pot împlini măreaţa faptă de a scoate un popor din mormântul în care a zăcut până acum. Biruinţele cele mari câştigate se vor şterge de pe stâlpii ei înalţi pe care sunt scrise, pietrele se vor preface

iarăşi în nisip, dar învierea României, săpată adânc în inimile tuturor românilor, trecând din strănepoţi la strănepoţi, vor binecuvânta timpurilor viitoare numele întemeietorilor unui popor".

În toate judeţele proprietarii se adunară, formulară protesturi, jalbe, memorii, în vederea de a sprijini proprietatea şi de a arăta ca false afirmările ţăranilor. Fură unele publicate prin ziare, altele comunicate reprezentanţilor puterilor străine. Propunerea ţăranilor a fost trimisă în cercetarea comitetelor proprietarilor mari şi proprietarilor mici; ea a dat loc la discuţiuni înfocate, la învinovăţiri teribile în contra ţăranilor; şi ce este mai trist şi mai dureros este că acuzările cele mai violente, că refuzurile cele mai absolute de orice reformă în favoarea ţăranilor n-au pornit din sânul comitetului proprietarilor mari, cât din sânul comitetului proprietarilor mici, acei care aveau pe părţile lor de moşie câte 5, 10, mult 15 clăcaşi. Aceştia ţipau mai tare decât acei care aveau mii de fălci şi sute de pontaşi; precum în faptă cei dintâi, în sărăcia lor, tratau pe clăcaşi mai rău (şi întocmai ca pe ţigani) decât boierii bogaţi, în înima cărora la mulţi se aflau simţăminte compătimitoare pentru soarta clăcaşilor şi dintre care mulţi erau în capul reformei emancipatrice. De aceea raporturile, şi al comitetului proprietarilor mari şi al proprietarilor mici, şi majoritatea şi minoritatea, nu cuprind nici o soluţiune; dezlegarea chestiei nodului gordian se lăsa unei viitoare Adunări legislative, adică unui viitor necunoscut. Când în ziua de 18 decembrie raporturile comitetelor veniră în discuţiunea întregii Adunări-mume ad-hoc, marea sală a şedinţelor Adunării fu înconjurată de mii de proprietari, alergaţi din toate ungherele Moldovei şi chiar din judeţele

învecinate ale Munteniei. Deputaţii care erau pentru o soluţiune favorabilă cererii ţăranilor fură mai ales asediaţi şi ameninţaţi de alegătorii lor. Eu eram în Adunarea din 1857 reprezentant al proprietarilor mari din Dorohoi. Trei zile am fost, pot zice, răstignit de către moşnaşii din acel judeţ, aduşi anume ca să-mi închidă gura de a vorbi şi să-mi lege mâna de a scrie. Mi se punea înainte că mandatul ce-mi dase nu era ca să dezbat chestiunea ţărănească, ca să dau ţăranilor moşiile lor, ci ca să întăresc şi să unesc moşia cea mare, România. Cu lacrimi, dar, am trebuit să mă supun şi să mă abţin de orice soluţiune radicală; m-am mărginit a mă uni cu propunerea prezentată de Dimitrie Rallet şi susţinută de Vasile Sturdza, Petru Mavrogheni şi alţi partizani ai emancipării ţăranilor, care se mărginea a proclama în principiu *desfiinţarea răsplătirii prin lucru a pământului ce se dă locuitorilor după aşezămintele de astăzi* şi rezervarea Adunării legiuitoare viitoare de a vota o lege, căreia să fie supuşi şi locuitorii şi proprietarii şi care, dezvăluind acele principii, să hotărască această chestie atât de importantă şi demnitară pentru Principatele Unite.

Această socotinţă, pe lângă subscriitorii de mai sus, mai cuprinde şi subscrierile lui Dimitrie Miclescu, Mihail Jora şi Alecu Teriachiu, încă în viaţă, şi a lui Neculae Cananău, Manolache Costache, Iancu Fotea şi Costache Rola, trecuţi în cealaltă lume.

Adunarea ad-hoc — pot zice asediată — a votat nu mai puţin decât zece propuneri; nici una din ele n-a obţinut majoritatea, trimiţându-se definitiva hotărâre la viitoarea Adunare legislativă.

Rezultatul dar a fost *negativ*. Un rezultat însă s-a

dobândit; despărţirea partidelor pe tărâmul chestiei rurale s-a efectuat, formându-se pentru întâia dată atunci, *în mod definitiv*, partidul liberal şi partidul conservator, când mai înainte lumea politică din Moldova era împărţită numai pe tărâm politic, adică partidul unionist şi partidul separatist.

Chestiunea rurală a mai venit apoi în sânul Comisiunii Centrale de la Focşani; ea a dat loc la lungi şi furtunoase discuţiuni între liberali şi conservatori; majoritatea conservatoare a redactat, în fine, un proiect prin care ţăranilor se libera braţele, dar li se smulgea bucăţica de pământ muncită de ei sute de ani, lăsându-li-se drept singură mângâiere locuinţele şi câteva prăjini de izlaz (imaş). Negreşit că acea soluţiune nu era ceea ce aştepta ţărănimea după atâţia ani amari de răbdare, negreşit că nu corespundea la prescripţiunile articolului 46 al Convenţiunii din Paris. Ţăranii însă, deşi frământaţi de durere, rămaseră totuşi liniştiţi, dar de liniştea care precede furtuna, şi furtuna o înteţea însăşi Comisia Centrală, care, fără ştirea şi aprobarea puterii executive, puse de se tipări şi se împărţi prin sate, în mii de exemplare, proiectul nefast votat de ea.

Îndată după savârşirea Unirii, în luna iunie 1862, primul ministru al României, Barbu Catargiu, apărătorul înfocat al proprietaţii absolute în posesiunea exclusivă a marilor proprietari, înfăţişă proiectul de lege votat de Comisiunea Centrală. Discuţiunea asupra acestei legi, afară de timpul ce s-a întrebuinţat în secţiuni, n-a reclamat mai puţin decât şapte lungi şedinţe, de la 25 mai până la 6 iunie, şi şedinţa din 11 iunie, când s-a dat votul definitiv. Nu voi intra în amănunţimile acestor lungi discuţiuni, pen-

tru că unii, şi din cei mai principali sprijinitori sau împotrivitori ai proiectului de lege elaborat de Comisiunea Centrală, sunt în viaţă; şi, cu toată rezerva şi delicateţa ce aş întrebuinţa-o, m-aş teme să nu intru în personalităţi. Îmi va fi însă permis a spune şi a mă mândri de aceasta, că în două lungi şedinţe, şi anume în zilele de 25 mai şi 1 iunie 1862, am combătut proiectul înfăţişat prin două lungi discursuri, care, fiecare în deosebi, n-au ţinut mai puţin de la patru până la cinci ore. Am avut de adversar puternic, şi prin marele său talent şi prin autoritatea sa de prim-ministru, pe Barbu Catargiu, cel mai mare şi mai convins orator al conservatorilor. În vehemenţa sa, el califica discursul meu de himeră, o himeră ciudată, paradoxală, o himeră cu capul de porumbiţă fagăduind multă blândeţe, cu trunchiul de aspic plin de venin şi cu coada de şopârlă măglisitoare, învinuindu-mă că am stigmatizat proprietatea cu cele mai degradatoare calomnii, cu un cuvânt, am sacrificat principiile lui Proudhon, care zice că proprietatea este o hoţie, că, în fine, am încheiat cerând cu multă umilinţă a se da ţăranului, ca un fel de milostenie, pământul ce-l cultivă astăzi. Când asemenea cuvinte se rostesc de către un prim-ministru ca Barbu Catargiu şi într-o Adunare ca cea din 1862, în care erau concentrate toate forţele conservatorilor întruniţi din amândouă ţările, rezultatul nu putea să fie decât acel prevăzut. În 11 iunie, aniversarea revoluţiunii din 1848 şi două zile numai după moartea funestă a lui Barbu Catargiu, ucis la uşile Parlamentului prin o mână criminală, din nenorocire rămasă necunoscută până asfăzi, majoritatea Adunării, speriată şi indignată de o crimă fără exemplu încă în analele ţărilor române, nu mai ascultă glasul dreptăţii, ci, împinsă de ură

şi de răzbunare către ţărani, întru nimic solidari cu un asasinat nici dorit, nici pregătit, nici săvârşit de ei, a votat ştergerea tuturor drepturilor ţăranilor, luarea din mâinile lor a ogoarelor muncite de ei, dându-le însă drept mângâiere, ca pământ comunal, trei pogoane la moşii de câmp, două pogoane la moşii de mijloc şi un pogon şi jumătate la moşiile de munte, şi aceasta încă nu ca proprietate absolută, ci numai ca pământ arendat cu o chirie perpetuă, care urma mai târziu a se hotărî de către consiliul judeţean.

Iată tristul rezultat dobândit într-un timp care n-a ţinut mai puţin decât 14 ani, de la 1848 şi până la 1862.

Discutată a fost chestiunea în mod contradictoriu între proprietari şi între ţărani în sânul comisiunii mixte din Bucureşti, la 1848; discutată a fost chestiunea în sânul Adunării-mume ad-hoc din Iaşi, din 1857; discutată a fost chestiunea în sânul Comisiunii Centrale legislative din Focşani; discutată a fost chestiunea în prima sesiune a întâiului parlament al României unite; şi măsura emancipatrice, deşi înţeleasă de chiar adversarii ei, deşi studiată, coaptă prin atâtea şi atâtea lungi şi variate discuţiuni, tot se amâna din comisiune în comisiune, din Cameră în Cameră; şi ţăranul român tot a rămas neclintit în speranţele sale, tot a rămas supus legilor în fiinţă şi a urmat a fi modelul ordinei şi legalităţii.

Că legea votată de Cameră în ziua de 11 iunie, ca batjocură a aniversării zilei de 11 iunie 1848, când mişcarea naţională din Bucureşti a decretat marile principii politice şi sociale reclamate de poporul român, că acea lege, zic, nu putea avea fiinţă, nu putea fi aplicată, că era prin urmare moartă în însăşi ziua naşterii sale, au

înţeles-o înşişi miniştrii care au urmat ministerului lui Barbu Catargiu. Însuşi bătrânul Arsachi, colegul şi coreligionarul repausatului ministru şi urmaşul său în scaunul prezidenţial, n-a cutezat s-o supună sancţiunii domneşti. Tot aşa a făcut şi ministerul Kretzulescu, care a succedat la putere ministerul Arsachi.

Când, la 11 octombrie 1863, am fost chemat în capul noului minister, am găsit proiectul în starea în care a fost trimis de către preşedintele Camerei preşedinţiei Consiliului de Miniştri.

Negreşit că nu aş fi cerut sancţiunea domnească la un proiect ale carui temelii eu şi cu toţi liberalii de orice nuanţe le-am combătut cu toată energia într-un şir de 16 ani neîntrerupţi. După ce în sesiunea Camerei din 1863 şi 1864 am prezentat proiectele de lege comunale şi judeţene, secularizarea mănăstirilor închinate şi neînchinate şi trecerea către stat a tuturor moşiilor mănăstireşti, reprezentând a patra parte din teritoriul României, şi am obţinut votarea lor, pot zice în unanimitate (adică şi de către conservatori şi de către liberali), şi alte legi de reforme liberale, în aprilie 1864, am înfiinţat în fine şi proiectul de lege rurală, astfel precum partidul liberal l-a fost prezentat în 1862 în opoziţiune cu proiectul de lege elaborat de Comisiunea Centrală; dar de aci lucrurile s-au încurcat într-un nod gordian. Numai pentru că proiectul de lege a fost prezentat şi că "Monitorul" a publicat în aceeaşi zi cuprinderea lui, am primit un vot de blam. Publicaţiunile însă erau necesare pentru a linişti populaţiunile rurale agitate de publicitatea dată proiectului de lege al Comisiunei Centrale. Ministerul şi-a dat demisia. Domnul nu a primit-o, şi Camera a fost prorogată

pentru ziua de 2 mai. În această zi de adunare, din momentul suirii la tribună a biroului său, a declarat că nu voieşte a trata cu mine nici chestiunea rurală, nici reforma legii electorale octroiată de străini prin Convenţiunea din Paris. Mă opresc aci. Descrierea cauzelor care au provocat lovirea de stat din 2 mai, precum şi consecinţele acestui act afară din lege nu pot forma obiectul unei simple conferinţe. Şi apoi descrierea evenimentelor din 1864 ar constitui încă o istorie de actualitate, şi nu cred că aş face bine dacă m-aş însărcina, cel puţin acum, cu facerea acestei istorii. Mă voi mărgini numai a cita ca simple fapte înfăţişarea acestui proiect în dezbaterea Consiliului de Stat şi promulgarea sa în ziua de 14 august 1864. Dezbaterea acestei legi a ţinut mai multe zile în Consiliul de Stat, prezidat de însuşi domnul. Şi aci simt o datorie de a exprima şi astăzi recunoştinţa mea vicepreşedintelui acelui corp investit atunci cu puterile legiuitoare, Costache Bozianu, şi membrilor săi: A. Creţulescu, G. Vernescu, A. Papadopol-Calimach, P. Orbescu, D. Bolintineanu, G. Apostoleanu, şi câtorva altor spirite luminate, care m-au ajutat în greaua întreprindere.

Proiectul meu s-a modificat în bine, dar am gasit împotrivire la propunerea mea de a se aplica legea de îndată, adică de la viitorul 23 aprilie 1865.

Majoritatea Consiliului de Stat, cu care s-a unit şi domnul, n-a primit imediata aplicare, ci a amânat-o după trei ani. O asemenea legiuire, o legiuire socială, amânată în aplicarea ei dupa trei ani, atunci când ţara întreagă, proprietari, arendaşi şi mai ales ţărani, toţi în picioare, aşteptau cu nerăbdare o soluţiune definitivă şi imediată, o asemenea amânare, zic, însemna însăşi condamnarea şi sfărâmarea

legii.

Imediat după votul Consiliului de Stat, eu am depus demisiunea mea în mâinile domnitorului, declarând că, în calitate de ministru de interne, eu nu puteam răspunde de ordinea publică, că nu aveam îndestule mijloace de execuţiune, pentru că, odată ce se va lăţi Buna-Vestire a desfiinţării clăcii, a liberării braţelor şi a emancipării ogoarelor lor de orice sarcini şi angarie către stăpânii de moşii, să pot îndatora pe ţărani trei veri de-a rândul a mai face clacă sau boierescul.

"În dosul fiecărui clăcaş mi-ar trebui câte un jandarm, zisei domnului; şi dacă măria-ta ai avea atâţi jandarmi câţi sunt ţăranii, şi încă nu te-aş sfătui să faci de ei o asemenea întrebuinţare şi nici că ordinele măriei-tale ar fi ascultate, pentru că şi jandarmii (pe atunci se zicea "călăraşilor" *dorobanţi*) sunt clăcaşi sau fii de clăcaşi".

Vorba francezului "la nuit porte conseil" s-a îndeplinit, spre fericirea ţării, spre gloria domnului.

Cuza vodă, mai bine avizat şi după o matură sfătuire cu el însuşi, a cumpănit temeiurile importante ale aplicării imediate a marii reforme. Mi-a înapoiat dar demisiunea şi m-a împuternicit cât să pledez înaintea Consiliului de Stat necesitatea de a reveni la ime diata aplicare a acestei legi. Consiliul de Stat şi ministerul am convenit ca legea să se puie în lucrare de la 23 aprilie 1865, împuternicit fiind însă guvernul de a înainta până atunci lucrările pregătitoare de constatare şi de marcare, prevăzute prin noul aşezământ. Primească aci recunoştinţa mea fostul meu coleg la acel minister şi actualul meu coleg în Academie, d-l N. Kretzulescu; nu mai puţin confund această recunoştinţă onorabilului d-l G. Vernescu şi colegului meu în Academie, d-l

Alexandru Papadopol-Calimach, supravieţuitori, cu d-l Orbescu, din acel luminat Consiliu de Stat, care, puindu-se mai pe sus de toate consideraţiunile şi dificultăţile politice de pe atunci, au împreună lucrat şi puternic contribuit la *săvârşirea unei reforme care a schimbat faţa economică a României*. Legea s-a promulgat şi publicat în ziua de 14 august, şi până în ziua de 15 ea a fost împrăştiată mai în toate satele României şi în sunetul clopotelor citită şi binecuvântată în bisericile lor. Legea a fost precedată de o proclamaţiune a domnului *Către locui- torii săteşti*. Această proclamaţiune este testamentul politic al lui Cuza vodă. Mari greşeli el a făcut, dar această proclamaţie nu va pieri nici din inima ţăranilor, nici din istoria României. Să-mi fie permis a da citire proclamaţiunii: "Sătenilor! Îndelungata voastră aşteptare, marea făgaduinţă dată vouă de înaltele puteri ale Europei prin art. 16 al Convenţiunii, interesul patriei, asigurarea proprietăţii funciare şi dorinţa mea cea mai vie s-a împlinit. Claca (boierescul) este desfiinţată pentru de-a pururea, şi de astăzi voi sunteţi proprietari liberi pe locurile supuse stăpânirii voastre, în întinderea hotărâtă prin legile în fiinţă. Mergeţi dar, mai înainte de toate, la poalele altarului şi cu genunchile plecate mulţumiţi atotputernicului Dumnezeu pentru că prin ajutorul său, în sfârşit, aţi ajuns a vedea această zi frumoasă pentru voi, scumpă inimii mele şi mare pentru viitorul României! De astăzi voi sunteţi stăpâni pe braţele voastre; voi aveţi o părticică de pământ proprietate şi moşie a voastră, de astăzi voi aveţi o patrie de iubit şi de apărat.

Şi acum, după ce cu braţul Celui de Sus am putut săvârşi o asemenea mare faptă, mă întorc către voi, spre a

vă da un sfat de domn şi de părinte, spre a vă arăta calea pe care trebuie să o urmaţi, de voiţi să ajungeţi la adevărata îmbunătăţire a soartei voastre şi a copiilor voştri.

Claca şi toate celelalte legături silite între voi şi între stăpânii voştri de moşii sunt desfiinţate prin plata unei drepte despăgubiri.

De acum înainte, voi nu veţi mai fi cu dânşii în alte legături decât acele ce vor izvorî din interesul şi buna primire a unora şi a altora. Aceste legături însă vor fi pururea neapărate pentru ambele părţi. Faceţi dar ca ele să fie întemeiate pe iubire şi încredere. Mulţi şi foarte mulţi din proprietari au dorit îmbunătăţirea soartei voastre. Mulţi din ei au lucrat cu toată inima, ca să ajungeţi la această frumoasă zi, pe care voi astăzi o serbaţi. Părinţii voştri şi voi aţi văzut de la mulţi stăpâni de moşii ajutor la nevoile şi trebuinţele voastre. Uitaţi dar zilele negre prin care aţi trecut; uitaţi ura şi toată vrajba; fiţi surzi la glasul acelora care vă vor întărâta în contra stăpânilor de moşii, şi în legăturile de bunăvoie ce veţi mai avea de aci încolo cu proprietarii nu vedeţi în ei decât pe vechii voştri sprijinitori şi pe viitorii voştri amici şi buni vecini. Au nu sunteţi toţi fii ai aceleiaşi ţări? Au pământul României nu este muma care vă hrăneşte pe toţi?

Stăpâni liberi pe braţele şi pe ogoarele voastre, nu uitaţi mai înainte de toate că sunteţi plugari, că sunteţi muncitori de pământ. Nu părăsiţi această frumoasă meserie, care face bogăţia ţării, şi dovediţi şi în România, ca pretutindeni, că munca liberă produce îndoit decât munca silită. Departe de a vă deda trândăviei, sporiţi încă hărnicia voastră, şi ogoarele voastre îndoit să fie mai bine lucrate,

căci de acum aceste ogoare sunt averea voastră şi moşia copiilor voştri.

Îngrijiţi-vă asemenea de vetrele satelor voastre, care de astăzi devin comune neatârnate şi locaşuri statornicite ale voastre, din care nimeni nu vă mai poate izgoni. Siliţi-vă dar a le îmbogăţi şi a le înfrumuseţa; faceţi-vă case bune şi îndestulătoare; înconjuraţi-le cu grădini şi cu pomi roditori. Înzestraţi-vă satele cu aşezăminte folositoare vouă şi urmaşilor voştri. Statorniciţi mai ales şi pretutindenea şcoale, unde copiii voştri să dobândească cunoştinţele trebuitoare pentru a fi buni plugari şi buni cetăţeni.

Actul din 2 mai v-a dat la toţi drepturi; învăţaţi dar pe copiii voştri a le preţui şi a le bine întrebuinţa. Şi mai presus de toate, fiţi şi în viitor ceea ce aţi fost şi până acum şi, chiar în timpurile cele mai rele, fiţi bărbaţi de pace şi de bună rânduială; aveţi încredere în domnul vostru, care vă doreşte tot binele; daţi, ca şi până acum, pilda supunerei către legile ţării voastre, la a cărora facere aveţi şi voi de acum a lua parte; şi, în toată întâmplarea, iubiţi România, care, de astăzi, este dreaptă pentru toţi fiii săi. Şi acum, iubiţilor mei săteni, bucuraţi-vă şi păşiţi la munca de bunăvoie, care înalţă şi îmbogăţeşte; şi Dumnezeul părinţilor noştri să binecuvânteze sămânţa ce veţi arunca pe cea întâi brazdă liberă a ogoarelor voastre". Câteva cuvinte şi voi sfârşi. Aplicarea legii rurale a dat loc, pe alocurea şi mai ales în Ţara Românească, la dureroase strâmbătăţi. În Moldova, ogoarele ţărăneşti fiind alese încă prin legea lui Grigore Ghica din 1850, strămutarea posesiunii nu s-a făcut în genere decât în urma necesităţilor de comasare. Nu a fost tot aşa în Muntenia. Aşa mai toate moşiile erau lucrate numai de ţărani şi pe toată întinderea,

schimbându-se ogoarele mai anual, după necesităţile agriculturii; a trebuit mai întâi dar a se aplica legea lui Ştirbei vodă, adică a se determina pe pământ întinderea ogoarelor cuvenite ţăranilor, şi de aci multe nedreptăţi. Şi cu toate aceste, în toată întinderea României o singură strigare de nemulţumire n-a izbucnit din gura ţăranilor, un singur braţ nu s-a ridicat pentru silnice fapte sau răzbunări. În Austria, în Rusia, aplicarea legii rurale a dat loc la mii de acte de crude represalii; mii de case ale proprietarilor au fost date pradă flăcărilor şi sute de proprietari au căzut victime sub topoarele ţăranilor, transformaţi în fiare sălbatice.

În România, o linişte perfectă; intr-o sărbătoare generală, aplicarea legii emancipatrice s-a făcut fără a se preface în cenuşă o singură casă din ale foştilor stăpâni, fără ca să se smulgă un singur fir de păr din ale marilor proprietari.

Când, 14 ani în urmă, la apelul viteazului lor domn şi căpitan, ţăranul român, soldat de linie sau dorobanţ ori călăraş, după două sute de ani de umilinţă, în câmpiile Bulgariei şi în faţa tăriilor Plevnei, a dat piept duşmanului, ţăranul român, zic, prin vitejia sa, prin înfruntarea morţii, a dovedit că astădată el avea o patrie de iubit şi de apărat şi că în spatele lui, dincoace de Dunăre, el avea pentru dânsul şi pentru familia sa o părticică de pământ, proprietate şi moşie a lui şi a copiilor săi.

Sire, În timpul lui vodă Cuza s-a desfiinţat claca şi s-au împroprietărit sătenii. Aceasta a fost o mare îmbunătăţire a stării lor materiale.

În timpul domniei maiestăţii-tale, s-a făcut mai mult. Opera începută s-a continuat.

Însurăţeii din 1864 au capătat pământurile ce li se acorda de lege şi alţi săteni au fost împroprietăriţi. Dar ceea ce s-a făcut mai mult a fost că i s-a dat ţăranului, pe lângă pamânt şi sapă, puşca, ca sa-şi apere ţara. Atunci am văzut cu toţii cum paşnicul ţăran a devenit oştean voinic, oştean viteaz, care se uita la moarte cu dispreţ şi care a reînviat, pe câmpul de batălie, gloria strămoşilor noştri.

Aceasta e mult, foarte mult, dar nu e destul. Trebuie să mergem înainte. Trebuie să facem ca la viitorul jubileu să vedem pe ţăranul român ajuns în poziţiunea în care glorioşii membri ai casei de Hohenzollern au adus pe ţăranii din Prusia. Trebuie ca prin cultură să ridicăm pe ţăranul nostru, ca el să aiba conştiinţa profundă şi energică de drepturile şi de datoriile lui, ca el să înţeleagă pe deplin că trebuie sa-şi pună viaţa pentru a-şi apăra ţara şi neamul. Doamnă, Maiestatea-voastră aţi citit o frumoasă poezie, prin care aţi încântat pe toţi câţi am avut fericirea a asista la această serbare. Dumnezeu v-a încununat cu cununa nepieritoare a poeziei, incât purtaţi două coroane: una a regatului şi alta a poeziei. Poezia ce aţi citit o cunoaştem acum toţi. Să-mi fie permis însă a destăinui o poezie încă necunoscută a maiestăţii-voastre. În anul trecut sta la Mirceşti mulţimea plină de întristare şi în doliu împrejurul trupului neînsufleţit al iubitului nostru poet Vasile Alecsandri. Deodată se vede înaintând în rând ostaşesc un mic corp de zece oameni, întristaţi, dar mândri. Erau cei "nouă din Vaslui şi cu sergentul zece", care veneau să păzească sicriul celui care i-a cântat cu atâta răsunet. După ultima binecuvântare a bisericii, se auzi comanda militară: "Nouă din Vaslui şi cu sergentul zece! Înainte! Ridicaţi!" Atunci cei zece au plecat steagul

cel zdrenţuit de glonţuri pe sicriul marelui bărbat care a cântat cu putere vitejia ostaşilor români şi, ridicându-l, l-au coborât cu mâinile lor în îngustul mormânt. Această inspiraţiune poetică venea de la maiestatea-voastră şi este una din cele mai frumoase şi mai patriotice poeme. Era ultima salutare ce trimitea ţara, armata şi maiestateavoastră celui iubit şi plâns de toţi. Sire, Aţi condus ţara în grele timpuri la izbândă; i-aţi făurit independenţa, şi din cele două ţărişoare aţi format tânărul regat român glorios şi respectat. Aceasta nu s-a putut dobândi decât prin mare stăruinţă şi mare înţelepciune. Ele aparţin maiestăţii-voastre, care aţi fost în capul naţiunii. Să trăiţi, maiestatea-voastră, lungi ani încă, ca cu aceeaşi înţelepciune să conduceţi ţara; iar moştenitorul vostru să ia învăţătură, ca să urmeze şi el, cu aceeaşi stăruinţă şi înţelepciune, lucrarea cea mare a redeşteptării şi a înălţării neamului românesc.